

MEĐUNARODNA POLITIKA

BEOGRAD, GOD. LXXVI, BR. 1194, MAJ-AVGUST 2025.

Miodrag ČUJIĆ

KAKO JE LEMKINOVO TUMAČENJE GENOCIDA
POSTALO INSTRUMENT POLITIKE?

Aleksandar LJUBOMIROVIĆ

„SRPSKI SVET” I „RUSKI MIR”:
KOMPARATIVNA ANALIZA DVA KONCEPTA

Darko BAŠTOVANOVIĆ

SREDNJA EVROPA KAO (NEOKONZERVATIVNA) PERIFERIJA:
POLITIKA NOSTALGIJE IZMEĐU TEORIJE I PRAKSE

Marko NOVAKOVIĆ, Mihajlo VUČIĆ

ZSBP I STRATEŠKA AUTONOMIJA EU:
IZMEĐU AMBICIJE I STVARNOSTI U USLOVIMA GLOBALNE NESTABILNOSTI

Ivica Ljubomir ĐORĐEVIĆ, Ozren DŽIGURSKI, Milenko DŽELETOVIĆ

HYBRID SECURITY ARCHITECTURE IN THE CONTEXT
OF OPERATIONALIZATION OF THE HUMAN SECURITY CONCEPT

AbdulQadir Al-AMEEN

EXAMINATION OF AFRICAN COUP CRISIS
UNDER THE CONTEXT OF INTERNATIONAL LAW

Vladimir RISTANOVIĆ, Marijana JOKSIMOVIĆ, Marko ŠOŠTAR

GREENING POLICY IN THE WESTERN BALKANS:
FINANCIAL PATHWAYS

Nataša PAJIĆ

SAUDIJSKA ARABIJA I BOMBA:
DA LI JE NUKLEARNO ORUŽJE OPCIJA?

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU
POLITIKU I PRIVREDU

ISSN 0543-3657
eISSN 2787-0618

MEĐUNARODNA POLITIKA

Makedonska 25, 11000 Beograd, poštanski fah 413, tel. +381 11 3373 824
www.medjunarodnapolitika.rs; mp@diplomacy.bg.ac.rs

UDK 327

ISSN 0543-3657 eISSN 2787-0618

Godina LXXVI, br. 1194, maj–avgust 2025.
izlazi četvoromesečno

Izdavač

Institut za međunarodnu politiku i privredu, 11000 Beograd, Makedonska 25

Za izdavača

Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ, direktor

Glavni i odgovorni urednik

dr Ana JOVIĆ-LAZIĆ

Zamenik glavnog i odgovornog urednika

dr Sanja JELISAVAC TROŠIĆ

Sekretar redakcije

msr Stefan BOŠKOVIĆ

Lektura

Maja JOVANOVIĆ

Prelom

Sanja BALOVIĆ

Štampa: Donat Graf doo, Beograd

Elektronskom izdanju moguće je slobodno pristupiti na sajtu časopisa

Pogledi izneti u člancima odražavaju lični stav autora,
a ne nužno i stav Izdavačkog saveta i Uredništva

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

DOAJ

COBISS+

Central and Eastern European Online Library

Crossref

Objavlјivanje časopisa *Međunarodna politika* finansira Ministarstvo nauke,
tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije

IZDAVAČKI SAVET

- Prof. dr **Ivo Visković**, redovni profesor, Fakultet političkih nauka
Univerziteta u Beogradu, Srbija, predsednik Izdavačkog saveta
- Prof. dr **Aleksis Trud**, redovni profesor, Univerzitet u Versaju, Versaj, Francuska
- Dr **Biser Bančev**, naučni saradnik, Institut za balkanske studije,
Bugarska akademija nauka, Sofija, Bugarska
- Prof. dr **Vasilij Klavdijevič Belozerov**, redovni profesor, Katedra za političke nauke,
Moskovski državni lingvistički univerzitet, Moskva, Rusija
- Prof. dr **Violeta Rašković-Talović**, redovni profesor,
Fakultet za međunarodnu politiku i bezbednost Univerziteta Union „Nikola Tesla“,
Beograd, Srbija
- Dr **Dejan Stojković**, docent, Univerzitet odbrane Republike Srbije, Beograd, Srbija
- Dr **Žoltan Hajdu**, naučni savetnik, Mađarska akademija nauka,
Centar za ekonomske i regionalne studije, Budimpešta, Mađarska
- Prof. dr **Jovanka Šaranović**, vanredni profesor,
Institut za stratejska istraživanja, Beograd, Srbija
- Prof. dr **Luka Brkić**, redovni profesor, Fakultet političkih znanosti,
Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska
- Prof. dr **Marjan Đurovski**, vanredni profesor,
Fakultet za bezbednost – Skoplje, Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski“,
Severna Makedonija
- Dr **Miroslav Glišić**, docent, Univerzitet odbrane Republike Srbije, Beograd, Srbija
- Prof. dr **Tanja Mišćević**, redovni profesor, Fakultet političkih nauka,
Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija
- Prof. dr **Tian Deven**, redovni profesor, Institut za evropske studije,
Kineska akademija društvenih nauka, Peking, Kina

UREĐIVAČKI ODBOR

- Prof. dr **Aleksandar Milošević**, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka,
Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija
- Prof. dr **Artur Adamcik**, vanredni profesor, Centar za Evropu, Univerzitet u Varšavi
- Prof. dr **Beatris Bisio**, vanredni profesor, Katedra za političke nauke,
Federalni univerzitet u Rio de Žaneiru, Rio de Žaneiro, Brazil
- Prof. dr **Birgul Demirtaş**, redovni profesor, Tursko-nemački univerzitet,
Odsek za političke nauke i međunarodne odnose, Istanbul, Turska
- Prof. dr **Badar Alam Ikbal**, vanredni profesor, Ekonomsko-finansijski fakultet,
Univerzitet Monarh, Cug, Švajcarska
- Prof. dr **Darina Grigorova**, redovni profesor, Istorijski fakultet,
Sofijski univerzitet „Sv. Kliment Ohridski“, Sofija, Bugarska
- Dr **Dušan Dostanić**, naučni saradnik, Institut za političke studije, Beograd, Srbija
- Prof. dr **Žuža M. Časar**, vanredni profesor, Katedra za političku geografiju
i regionalni razvoj, Univerzitet u Pečuju, Pečuj, Mađarska
- Dr **Ivan Dujić**, viši naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, Srbija

Prof. dr **Marko Babić**, vanredni profesor, Centar za Evropu, Univerzitet u Varšavi
Doc. dr **Marko Dašić**, docent, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu,
Beograd, Srbija
Dr **Marko Kovačević**, docent, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu,
Beograd, Srbija
Prof. dr **Miloš Hrnjaz**, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka,
Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija
Prof. dr **Miroslav Mladenović**, redovni profesor, Fakultet bezbednosti,
Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija
Prof. dr **Nemanja Džuverović**, redovni profesor, Fakultet političkih nauka,
Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija
Prof. dr **Olga Barbašjević**, vanredni profesor, Fakultet za međunarodne i političke
studije, Jagelonski univerzitet, Krakov, Poljska
Prof. dr **Olga Šiškina**, vanredni profesor, Katedra za međunarodne odnose
i spoljnu politiku Rusije, Univerzitet MGIMO, Moskva, Rusija
Prof. dr **Petar Stanojević**, redovni profesor, Fakultet bezbednosti,
Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija
Prof. dr **Rastislav Kazanski**, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka
i međunarodnih odnosa, Univerzitet Matej Bel, Banska Bistrica, Slovačka
Prof. dr **Rut Ferero Turion**, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka i sociologije,
Univerzitet Komlutense u Madridu, Madrid, Španija
Prof. dr **Sebastian Stepie**, vanredni profesor, Ekonomski fakultet,
Univerzitet za ekonomiju i biznis u Poznanju, Poznanj, Poljska
Dr **Stevan Gajić**, naučni saradnik, Institut za evropske studije, Beograd, Srbija
Doc. dr **Stevan Nedeljković**, docent, Fakultet političkih nauka,
Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija
Doc. dr **Halil Emre Denis**, docent, Katedra za političke nauke i međunarodne odnose,
Univerzitet Hakari, Hakari, Turska
Dr **Hrvoje Butković**, viši znanstveni suradnik,
Institut za razvoj i međunarodne odnose, Zagreb, Hrvatska

Sadržaj

<i>Miodrag Ćujić</i> Kako je Lemkinovo tumačenje genocida postalo instrument politike?	185
<i>Aleksandar Ljubomirović</i> „Srpski svet” i „Ruski mir”: komparativna analiza dva koncepta	203
<i>Darko Baštovanović</i> Srednja Evropa kao (neokonzervativna) periferija: politika nostalgije između teorije i prakse	231
<i>Marko Novaković, Mihajlo Vučić</i> ZSBP i strateška autonomija EU: između ambicije i stvarnosti u uslovima globalne nestabilnosti	253
<i>Ivica Ljubomir Đorđević, Ozren Džigurski, Milenko Dželetović</i> Hybrid Security Architecture in the context of Operationalization of the Human Security Concept	277
<i>AbdulQadir Al-Ameen</i> Examination of African Coup Crisis under the Context of International Law	303
<i>Vladimir Ristanović, Marijana Joksimović, Marko Šoštar</i> Greening policy in the Western Balkans: Financial Pathways	323

*Nataša Pajić*Saudijska Arabija i bomba:
da li je nuklearno oružje opcija?

349

PRIKAZ KNJIGE*Milan VESELICA*

What happens when politics meets religion?

377

SPISAK RECENZENATA

381

UREĐIVAČKA POLITIKA

385

UPUTSTVO ZA AUTORE

395

UDK 341.485+343.4
Biblid 0543-3657, 76 (2025)
God. LXXVI, br. 1194, str. 185–202
Pregledni naučni rad
Priljen: 24. 12. 2024.
Revidiran: 06. 05. 2025.
Prihvaćen: 18. 06. 2025.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2025.76.1194.1
CC BY-SA 4.0

Miodrag ČUJIĆ¹

Kako je Lemkinovo tumačenje genocida postalo instrument politike?

SAŽETAK

Cilj rada je sagledavanje nedostataka sadržine Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida u odnosu na tumačenje njegovog tvorca Rafaela Lemkina, kako bi se identifikovali potencijalni činioci i faktori političkog uticaja na procesuiranje zločina genocida. U uvodnom delu ukazuje se na izostavljene Lemkinove metode genocida propisane u Konvenciji i primenu pojedinih pravnih instituta sa izraženim političkim narativom, koji su potvrđeni u radu međunarodnih krivičnih sudova (ICTR i ICTY) i pojedinih nevladinih organizacija, s tendencijom pronalaženja rešenja u ograničenju političkog uticaja na primenu Konvencije. U dokazivanju povezanosti politike sa genocidom, odnosno izvođenju argumenata o stepenu zloupotrebe pojma genocida u političke svrhe, kao relevantni pokazatelji biće korišćeni: sadržaj Konvencije, pojedini pravni instituti izvedeni iz predmeta međunarodnih krivičnih sudova, stavovi i mišljenja sudija Međunarodnog suda pravde o genocidu, ali i pojedinih nevladinih organizacija u dokazivanju zločina genocida. Sistematizujući navedene parametre u jednu celinu izveo bi se zaključak o elementima genocida na osnovu kojih bi se eventualno mogla nadograditi postojeća definicija genocida u skladu sa Lemkinovim načelnim pitanjima, među kojima je primarno pitanje politizacije genocida.

Ključne reči: Genocid, Lemkin, Konvencija, Statut, religija, NVO, ICTY, ICTR.

¹ dr Miodrag Čujić, Centar za osnovnu policijsku obuku, Sremska Kamenica, Srbija, E-mail: miodragcujic@gmail.com, ORCID 0009-0002-7087-5745.

How Lemkin's Interpretation of Genocide Became an Instrument of Politics

SUMMARY

The aim of the paper is to review the shortcomings of the content of the Convention on the Prevention and punishing the crime of genocide in relation to the interpretation of its creator Rafael Lemkin, in order to identify potential agents and factors political influence on the prosecution of the crime of genocide. In the introductory part points to the omitted Lemkin methods of genocide prescribed in Conventions and the application of certain legal institutes with pronounced political narrative, which have been confirmed in the work of international criminal courts (ICTR and ICTY) and certain non-governmental organizations, with a tendency to find solutions in limiting political influence on the implementation of the Convention. In proving the connection between politics and genocide, that is, the execution degree arguments misuse of the concept of genocide for political purposes, such as relevant indicators will be used: content of the Convention, certain legal institutes derived from cases of international criminal courts, positions and opinions of the judges of the International Court of Justice on genocide, but also of individuals non-governmental organizations in proving the crime of genocide. Systematizing given parameters into one whole, a conclusion about the elements would be derived genocide, on the basis of which the existing one could possibly be upgraded the definition of genocide in accordance with Lemkin's principle questions, inter for whom the primary issue is the politicization of genocide.

Keywords: Genocide, Lemkin, Convention, Statute, ICTR, ICTY.

Uvodni deo

U izvornom smislu termin „genocid“ je nastao od „kovanice“ dve reči: *genos* (grč.) rasa, nacija ili pleme i *cadere* (lat.) ubiti, predstavljajući na taj način pravni termin za odgovornost tokom izvršenog Holokausta (Brown 2011, 39).

Na zasedanju Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 9. decembra 1948. godine doneta je Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (u daljem tekstu Konvencija), koja je pod pojmom genocida definisala zločin koji je izvršen u „nameri potpunog ili delimičnog uništenja jedne nacije, etničke, rasne ili verske grupe kao takve“ (Konvencija 1950). Elementi genocida konkretizovani su u članu II Konvencije, kroz pet radnji izvršenja: (a) ubistvo članova grupe; (b) teške povrede fizičkog ili mentalnog integriteta članova grupe; (c) namerno podvrgavanje grupe životnim uslovima koji treba da dovedu do njenog potpunog ili delimičnog uništenja; (d) mere uperene na sprečavanje rađanja u okviru grupe; (e) prinudno premeštanje dece iz jedne grupe u drugu (Ibid.).

Ovakvo određivanje pojma genocida i njegovih elemenata propisanih u Konvenciji, a implementirano u statutima međunarodnih krivičnih sudova, ukazuje na probleme nedovoljno razrađenih Lemkinovih tehnika genocida, nepotpuno definisanih instituta u dokazivanju namere izvršenja genocida, fleksibilno tumačenje konstitutivnih normi Konvencije sa potrebama međunarodne političke scene i nepostojanje načela kojima bi se uredila primena normi u objektivnom procesuiranju zločina genocida. Svaki od navedenih problema u suštini krije određenu dozu političkog uticaja.

Lemkin je pisao o postojanju „tehnika genocida na raznim poljima“, a zatim ih opisao kroz politički, društveni, kulturno-ekonomski, biološki, fizički, verski i moralni genocid (Schabas 2009, 33). Komparacijom navedenih tehnika sa elementima genocida određenim u Konvenciji uočavaju se primarno fizički i biološki atributi Lemkinove teze o genocidu, dok su sve druge tehnike implementirane u rastegljivu odredbu „namernog podvrgavanja grupe životnim uslovima koji treba da dovedu do njenog potpunog ili delimičnog uništenja“. Tehnike genocida koje je izdvojio Lemkin imaju još jednu poteškoću u tumačenju, a to je da se one veoma lako mogu prekvalifikovati u druge zločine, najčešće zločin protiv čovečnosti.

Iako je politika na izvestan način izdvojena kao poseban oblik Lemkinovog poimanja genocida, ona ima mnogo šire značenje i obeležje jer, s jedne strane, ona se prožima kroz sve njene oblike kao deo zločinačkog plana, a s druge strane ona čini koristan instrument za „adekvatnu“ prekvalifikaciju zločina u zavisnosti od zainteresovanih subjekata za vođenje krivičnog postupka. Iz toga proizilazi da izostavljene Lemkinove tehnike treba detaljnije implementirati u postojeću Konvenciju, kako bi se sprečilo preširoko tumačenje genocida i olaka prekvalifikacija genocida u druge zločine protiv međunarodnog prava.

Politički pritisci u procesuiranju genocida postoje u višestrukim standardima tumačenja instituta *mens rea*; u određenim slučajevima akti zločina u svom biću imaju obeležje genocida zbog primene instituta *plea guilty* ili zbog subjektivnih stavova sudskih veća, koji se u potpunosti oslanjaju na institut *amicus curiae*. Svaki od ovih instituta bukvalno se nadovezuje na Lemkinovo definisanje političke tehnike genocida, kao deo njegove studije koju je potrebno prilagoditi zahtevima savremenog društva.

Prilagođavanje optužnica i sudskih odluka političkim ciljevima u međunarodnim odnosima je kulminacija zloupotrebe ove Konvencije, jer pojedini predmeti, posebno ICTR i ICTY jasno ukazuju na anomalije, koje nemaju pravnu već političku argumentaciju. Politička pozadina ICTR uočljiva je u zainteresovanosti Francuske za određene slučajeve, dok je na primeru ICTY broj zainteresovanih političkih aktera ekvivalentan broju NATO država-učesnica u „intervenciji“ protiv Srba na prostoru BiH i SRJ.

Analizom navedenih parametara identifikuju se načela na kojima bi se u potpunosti mogla utemeljiti materijalna i procesna forma postojeće

Konvencije, odnosno načela koja bi u potpunosti zaokružila sve elemente Lemkinovih tehnika genocida, a istovremeno ograničila uticaj političkog faktora u procesuiranju zločina sa elementima genocida, što bi doprinelo formiranju smernica za postizanje glavnog cilja ovog istraživanja.

Lemkinove tehnike genocida izvan okvira Konvencije

Analizirajući zastupljenost Lemkinovih tehnika genocida u Konvenciji može se konstatovati postojanje samo fizičkog i biološkog istrebljenja ciljne grupe, što znači da se samo definisanje genocida posmatra u užem smislu. Postojanje genocida ima mnogo šire aspekte od fizičkog i biološkog uništenja, jer uništenje jednog naroda ili grupe može da se manifestuje kroz sistematsko preduzimanje mera kojima se gasi njegov socijalni, kulturni, religijski, moralni i ekonomski obrazac postojanja u jednom dužem vremenskom intervalu.

Tehnika socijalnog i kulturnog genocida zasniva se na sveopštoj izolaciji i brisanju svih običaja, kulturnih, nacionalnih i istorijskih vrednosti ciljne grupe koja treba da bude izložena procesu depopulacije, uz nametanje ekstremnih mehanizama kontrole. Prve mere u tom nizu su odvajanje populacije u određene kvartove i njihovo stigmatizovanje, a zatim nametanje vrednosti okupatora. Lemkin je, kao jedan od mehanizama socijalne razgradnje okupiranog stanovništva od strane Nemačke (1941–1945), istakao uništavanje nacionalnog obrasca okupiranih država kroz ukidanje lokalnih zakona i lokalnih sudova, uključujući istovremeno nametanje nemačkih zakona, sudova i germanizaciju sudskog jezika i advokature, u nastojanju da se oslabi postojeća inteligencija, koja je jedina mogla da obezbedi nacionalno vođstvo i otpor protiv nacifikacije (Lemkin 2005, 81–82).

Germanizacijom se nije postizao samo efekat razgradnje socijalne sfere postojeće zajednice na okupiranoj teritoriji, već je istovremeno pokrenut i proces kultivizacije po standardima novog svetskog poretka „nemačke arijevske rase“. Uništavanje temelja kulturnog života jedne populacije, kao tehnike genocida, najbolje oslikava izjava nemačkog generala Aleksandra Lera (*Alexander Löhr*) na okolnosti bombardovanja Narodne biblioteke u Beogradu (6. april 1941) ukazujući na kulturnu baštinu srpskog naroda: „...ova institucija čuvala je sve ono, što je stolicima činilo identitet ovog naroda... (Umelić 2023, 284; NB 1987, 29). Ono što nije uništeno od arhiva i kulturno-istorijskih zapisa u naletu nemačkog „Luftwaffe-a“ uklonjeno je desetinama železničkih vagona, o čemu svedoče mnogobrojni izveštaji nemačkog vojnog arhiva i Haofkamerarhiva. Dakle, uklanjanjem kulturne baštine jednog naroda, brišu se dokazi o njegovom postojanju.

Iako je Lemkin svoju studiju vezao isključivo za proces Holokausta, ne treba zanemariti činjenicu da obeležje kulturnog genocida može imati i oblik „autogenocida“, što su ti isti zastupnici nacističke ideologije prikazali 10. maja 1933. godine spaljivanjem preko 250.000 knjiga nemačkih nacionalnih

pisaca, samo zato što njihova misao nije bila u skladu sa aktuelnom politikom tadašnjeg kancelara.

Koncept tehnike religijskog genocida istovremeno je isprepletan sa moralnim načelima egzistencije populacije, koja predstavlja objekat genocidne namere. Religija igra važnu ulogu u nacionalnom životu, jer ona zajedno sa obrazovanjem izgrađuje temelje moralnih vrednosti društva. Međutim, ako se ta kohabitacija naruši stvara se plodno tlo za realizaciju genocidne namere. Eklatantan primer, koji Lemkin navodi, odnosi se na Luksemburg gde je okupator pokušao da poremeti nacionalne i verske uticaje, trudeći se da kroz zakone o mladima, starijim od četrnaest godina, dozvoli da se odreknu verske pripadnosti kako bi ih uveo u pronacističke omladinske organizacije, istovremeno izričući kazne u rasponu od 15.000 rajhsmaraka za bilo kakvo objavljivanje imena ili bilo kakvu opštu najavu o istupanju iz verskih kongregacija (Lemkin 2005, 89). Mnogo složeniji i ekstremniji oblik ove tehnike genocida može se izvesti iz Srbocida na prostoru Kraljevine Jugoslavije, koji je sprovela hrvatska država u periodu 1941–1945. godine, pod mentorstvom Vatikanskih nacrta Konkordata iz 1914. i 1935. godine. Vatikan je kroz navedene Konkordate negirao sve druge religije, potiskujući sva moralna načela u korist svog klerskog pitanja, što se jasno vidi u članu 1. Nacrta iz 1914. godine, po kome: „... rimokatolička crkva treba da ima puno pravo da slobodno i javno vrši svoju misiju u Kraljevini Jugoslaviji... kao i rešavanje pitanja mešovityh brakova, gde će građanske vlasti omogućiti da se na zahtev utvrđene katoličke strane, poštuje jemstvo dato od strane supružnika, da će svi sinovi i kćeri, bez izuzetka, biti odgojeni u katoličkoj veri.“ (Nadoveza 2018, 420–421). Epilog ovih Konkordata jeste da su u tri navrata, tokom jednog veka, doveli do pokolja srpskog stanovništva i potpunog etničkog iseljenja Srba sa vekovnih ognjišta u današnjoj Republici Hrvatskoj. U kojoj meri je značajno istaći religiju kao tehniku genocida direktno ukazuje još jedna Lerova izjava o potrebi uništenja srpske pravoslavne crkve i njenih manastira. Po njegovim rečima: „... ti manastiri vekovima su bili mesta upravljanja i dokaz egzistencije srpskog naroda na ovim prostorima.“ (Umeljić 2023, 284; NB 1987, 29). Prema tome, svaki akt usmeren na nasilno uklanjanje ili nametanje određenog verskog učenja s namerom potpune ili delimične depopulacije određene ciljne grupe po verskom osnovu je ozbiljni pokazatelj sprovođenja genocidne politike.

Pored navedenih tehnika genocida, Lemkin je naglasio i postojanje ekonomskog genocida, u vidu: „Uništavanja temelja ekonomske egzistencije jedne nacionalne grupe, što nužno dovodi do osakaćenja njenog razvoja, čak i nazadovanja... istovremeno stvarajući poteškoće u ispunjavanju kulturno-duhovnih zahteva i bukvalno svakodnevnu borbu za hleb i fizički opstanak na opštem i nacionalnom planu.“ (Umeljić 2023, 285). Mehanizmi kojima se razara ekonomska stabilnost jedne nacionalne grupe najizraženija je u likvidacijama nacionalnih bankarskih sistema, otimanjem njihovih rezervi i

potpunom eksploatacijom prirodnih resursa, pri čemu se ciljnoj grupi uskraćuju i minimumi za fizičku i biološku egzistenciju.

Zajedničko obeležje ovih tehnika genocida nije u fizičkom ili biološkom uništenju, već u tome da se ciljna grupa minimizira do tog nivoa da izgubi sve attribute naroda i *de facto* se asimiluje u skladu sa potrebama njihovih okupatora. Tehnike socijalnog, kulturnog, moralnog, religijskog i ekonomskog genocida zbog toga se mogu smatrati elementima zločinačkog poduhvata, koji u svojoj biti uvek ima politički motiv kontrole, a to znači: „Ko kontroliše prošlost, on kontroliše budućnost. Ko kontroliše sadašnjost, on kontroliše prošlost.“ (Umeljić 2025).

Značaj razlikovanja tehnika fizičkog i biološkog genocida od drugih tehnika genocida je u tome što bi se na taj način u Konvenciji mogao izgraditi sistem predupređivanja posledica genocida, odnosno generalne prevencije. Dok kod fizičkog i biološkog uništenja ciljane grupe ne postoji mogućnost povraćaja u prvobitno stanje, u gotovo svim ostalim tehnikama genocida postoje mere i radnje kojima se nastupajuće posledice mogu ublažiti, do tog nivoa da se izvrši povraćaj u pređašnje stanje, pre izvršenja zločina.

Politička pozadina pravnih instituta u dokazivanju genocida

Nakon utvrđenih materijalno-pravnih okvira genocida, odnosno postojanja elemenata genocida propisanih u Konvenciji (odnosno Statutima međunarodnih krivičnih sudova), pristupa se utvrđivanju osnovanosti bića krivičnog dela genocida kroz odnos učinioca prema izvršenom deliktu, primenom instituta *Actus Reus* (Objektivni elementi) i *General Mens Rea* (Subjektivni elementi). S obzirom na specifičnost dokazivanja genocida, pojedini pravnici su težili ka izgradnji specifičnih modela, među kojima se izdvojio tzv. *Ambosov model*.

Ambosov model postojeće institute *Actus Reus* i *General Mens Rea* nadograđuje institutom *Specific Mens Rea* (Specifične namere), kojima se postiže potpuno nova forma dokazivanja genocida, kao posebnog zločina protiv međunarodnog prava. Ambos je objektivne i subjektivne elemente na izvestan način podredio institutu *Specific Mens Rea*, smatrajući da je on kao supsidijarni element presudan za dokazivanje genocidne namere, koji se bez ikakve sumnje manifestuje na: (1) uništenje; (2) celinu ili deo; (3) grupu (Ambos 2014, 38–45). Predstavljeno rešenje pokazalo se inovativnim i racionalnim, međutim zanemaruje se činjenica da navedene posledice nisu univerzalno obeležje samo za genocid, tako da može predstavljati još jednu ranjivu tačku podložnu političkoj kontaminaciji.

Mnogo ozbiljniji problem politizacije pravnih instituta evidentno je u prilagođavanju *plea guilty* (priznanje krivice) potrebama međunarodnih krivičnih sudova. Koristeći ovaj institut sudska veća ICTY razvila su jedan specifičan mehanizam „uslovljavanja optuženog“ gde se istom pruža

mogućnost da bude osuđen na nižu zatvorsku kaznu, pri čemu se istovremeno realizuje prekvalifikacija zločina u skladu sa fleksibilnim tumačenjem genocida na zločine protiv čovečnosti.

Fleksibilnost u tumačenju Konvencije o genocidu, kao što je naglašeno, veoma često može da bude u koliziji sa odredbama Zločina protiv čovečnosti. Analizirajući Statute međunarodnih krivičnih sudova, konkretno član 7. Rimskog statuta, može se uočiti preklapanje gotovo svih radnji izvršenja zločina protiv čovečnosti sa radnjama izvršenja genocida (Rimski statut 2001). Jedina razlika ova dva zločina je u konstatovanju objekta napada, gde je kod Genocida istaknuta „jedna nacija, etnička, rasna ili verska grupa kao takva“, a kod Zločina protiv čovečnosti „civilno stanovništvo kao takvo“. Ako se ima u vidu da u oba slučaja objekat napada može biti civilno stanovništvo, da li postojeća razlika, izuzev terminološkog pristupa, uopšte i postoji?

Ovakva terminološka odrednica je preduslov za lakšu manipulaciju u donošenju dispozitivnih odluka sudskih veća i mogućnosti da se genocid prekvalifikuje u zločin protiv čovečnosti, odnosno zločin protiv čovečnosti u genocid. Potencijalno rešenje moglo bi se izvesti u dodatnim odredbama, gde bi se konkretno navele radnje genocida i terminološki obrazložila njihova razlika od sličnih radnji, posebno kada je reč o zločinu protiv čovečnosti.

U praksi ICTY, princip uslovljavanja optuženih na institut „plea guilty“ bio je fokusiran na „progon po političkoj, rasnoj i verskoj osnovi“ kao zločin protiv čovečnosti, čime je istovremeno amortizovana nedovoljno potkrepljena optužnica za genocid, a krajnji ishod je bio presuda. Sudska veća ICTY su u skladu sa predstavljenom matricom izrekla presude u predmetima: *Stevan Todorović* (IT-95-9) za progon na prostoru Bosanskog Šamca i Odžaka, *Dragan Nikolić* (IT-94-2) za progon na prostoru opštine Vlasenica; *Momir Nikolić* (IT-02-60/1) i *Dragan Obrenović* (IT-02-60/2) za progon na prostoru opštine Srebrenica; a *Biljana Plavšić* (IT-00-39 i IT-00-40/1) za progon na prostoru Republike Srpske (Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju).

Sudska veća međunarodnih krivičnih sudova u svom radu mogu biti izložena i različitim spoljašnjim pritiscima, što se veoma lako može odraziti i na promenu utemeljenih pravila krivičnog postupka. U kojem smeru mogu nastupiti posledice ukazuje mogućnost odobrenja Apelacionih veća da po pravilu 108. Pravilnika o postupku i dokazima ICTY posebnim uputstvima odobre izmenu žalbenih osnova, kroz: (a) konkretno pravilo na osnovu kojeg se traži izmena, ili (b) iznošenje argumenata kojima se potkrepljuje zahtev za izmenu osnova za žalbu, kako je predviđeno tim pravilom (Uputstvo). Ovakvim izmenama Pravilnika o postupku i dokazima stvaraju se mogućnosti zloupotrebe u procesno-pravnom smislu.

Ekspanzijom NVO tokom 1990-ih godina političke elite u međunarodnoj zajednici sve više su insistirale na izgradnji kontrolnih mehanizama u zatvorenim sistemima, kao što su međunarodni sudovi, pri čemu je nametnuta ideja o institutu *amicus curiae* (prijatelj suda). Primena ovog

instituta sastojala se u: tumačenju postojećih parničnih postupaka u povoljnijem svetlu podržavajući interese trećih lica da se uključe u sudski postupak; stvaranje novih pravila ili presedana koji omogućavaju učešće trećih lica u pravnim postupcima; povećanje broja stranaka kojima je dozvoljeno da se pridruže sudskom postupku i dostupnost usmenih argumenata trećih lica tokom pravnog postupka (Tanase, Papuashvili 2022, 27). Po prvi put, trećim licima koja nisu povezana sa parnicom bilo je dozvoljeno da iznesu svoj stav, tako da je 2002. godine krajnji rezultat bio uvođenje jasnih pravila o ovoj temi u Međunarodnom krivičnom sudu (konkretno ICTR i ICTY) (Ibid., 31). Na ovaj način ozvaničen je uticaj politike na proces dokazivanja u međunarodnim krivičnim postupcima, a fabrikovanje optužnica po meri političkih elita postajao je sve transparentniji u odnosu sudskih veća prema predmetima genocida ICTR i ICTY.

Genocid između religije, nacionalnih pitanja i pravosuđa

Instrumentalizovanje genocida kao oruđa politike predstavljao je dug proces isprepletan religijskim, nacionalnim i ličnim interesima, kako duhovnih poglavara tako i istaknutih svetskih lidera, međunarodnih organizacija, ali i raznovrsnih NVO. Uticaj navedenih subjekata na zloupotrebu pojma genocida nastao je kroz konstantne medijske pritiske na međunarodnu zajednicu, gde je bilo dovoljno izvršiti stigmatizaciju određene populacije kao genocidne i umesto smirivanja tenzija između sukobljenih strana, netolerancija između njih je dodatno stimulisana, tako da nije bilo moguće govoriti o sistemu pravnog rešenja genocida kao krivične stvari, već o rešenju genocida kao jednostranog akta političkih odluka.

Religija kao instrument politike, sa elementima državnog subjektiviteta, na međunarodnom nivou jedino je vidljiva u uređenju i funkcionisanju rimokatoličke crkve. Jačanje rimokatoličke crkve u političkom smislu započeto je od trenutka utvrđivanja Milanskog edikta, da bi kroz vekove politika bila samo prilagođavana njenim novim ciljevima. Intenzivna politika rimokatoličke crkve sa izraženim elementima genocida postala je transparentna tokom krstaških ratova iniciranih od strane pape Urbana II protiv pripadnika muhamedanske vere, da bi od 1054. godine ona sve više bila fokusirana na istrebljenje pravoslavlja, kroz podelu slovenskog stanovništva i njihovo podsticanje na međusobne sukobe. Od antipravoroslavne doktrine Vatikan nije odstupio ni danas.

Fizičko uništenje pravoslavnog stanovništva dobilo je na intenzitetu političkom podrškom Svete Stolicе u kampanji Žigmunda Vase III u smutnim vremenima širom Kijevske Rusije; da bi se nastavilo kroz prikrivenu podršku Oktobarskoj revoluciji širom Imperijalne Rusije (prateći masovno uništenje pravoslavnih hramova i sveštenstva pod izgovorom ideje komunističkog režima Lenjina i Trockog) prilikom čega je ubijeno više od 12 miliona ljudi; a kroz otvorenu podršku Silama Osovine, posredno uticala na nestajanje više

od 20 miliona Rusa, Belorusa i Ukrajinaca. Vatikan je u navedenim primerima uvek predstavljao posrednog činioca, koji je svojom podrškom davao legitimitet svakom akteru fizičkog uništenja pravoslavne populacije.

Pokušaj uništavanja temelja pravoslavne kulturne baštine Vatikan je uporno sprovodio preko svojih diplomatskih predstavnika – nuncija, čiju funkciju je podigao na viši nivo u odnosu na klasičnu diplomatiju. Za razliku od ambasadora koji imaju samo jednu misiju, da održavaju veze sa vladom i razvijaju međudržavne odnose na bazi reciprociteta, nunciji su imali dvostruku misiju – akreditovani su pri vladi, ali kontrolišu život crkve i nacionalnu crkvenu hijerarhiju, što znači da duboko ulaze u unutrašnji život država (Avramov 2000, 37). Imajući u vidu da je Vatikan ostvario diplomatske odnose u više od 150 država može se zaključiti da su pokušaji usmereni na podrivanje kulture, tradicije i religije, posebno kroz sistem „unijatstva“ ostali i dalje aktuelni mehanizmi političkog delovanja na međunarodnom nivou.

Potpun oslonac Vatikana na diplomatiju usledio je onog trenutka kada je papa Pije XXII uvideo da je jednostrana podrška Silama Osovine, koje su sve izvesnije predstavljale gubitnike Drugog svetskog rata, istovremeno mogle da ugroze interese Vatikana. Preokret u primeni dotadašnjih metoda sa obeležjima „genocidne“ politike jasno je ukazala konstatacija Loftusa, visokog službenika američkog Ministarstva pravde, odmah po okončanju Drugog svetskog rata kada je oformljen Vatikansko-britansko-američki antikomunistički konzorcijum, koji je okupio najokorelije ratne zločince osovinskih sila i njihovih satelita i transformisao ih u „borce za slobodu“, u nove krstaške ratnike (Ibid., 58). Ovakvi diplomatski iskoraci Vatikana marginalizovali su njegovu umešanost u saradnju sa zločincima nacističkog i ustaškog režima i njihovu evakuaciju iz Evrope. Pored diplomatije značajan uticaj Vatikana bez ikakve sumnje bio je i lobiranje prozapadnih režima od strane tek osnovanog Instituta za verske poslove (ital. *Istituto per le Opere di Religione*). Institut tj. Banka izuzeta je iz zakonskih propisa Italije, pa je otuda veoma podesna za pranje novca i ilegalno prebacivanje u druge zemlje (Ibid., 39). Političko-finansijska nezavisnost od bilo kakvih mehanizama kontrole omogućilo je Vatikanu uključivanje u niz međunarodnih organizacija, što je predstavljalo novi pristup rešavanju problema iz prošlosti. Kroz diplomatski i finansijski uticaj Vatikan je sprečio iznošenje niza dokaza o njegovoj umešanosti u Drugi svetski rat. Među takvim dokazima ističe se i izveštaj američke komisije za utvrđivanje zločina u kome je potvrđeno da je 1.400 pripadnika rimokatoličkog klera pomoglo Paveliću i Stepincu u uzdizanju Hrvatsva u sam vrh bestiarijuma (Živković 2011, 5). Zapečaćene arhive Vatikana trebale su da ostanu osigurane, a pored diplomatije to se moglo postići jedino kroz još aktivniji angažman predstavnika Svete Stolicе u međunarodnim organizacijama.

U međunarodnim organizacijama političkog karaktera, kao što su Ujedinjene nacije, ali i pojedinim specijalizovanim agencijama, Vatikan ima

status posmatrača, s tim da su u poslednje vreme zabeležene i promene u pravcu njegovog aktivnog učešća u političkim organizacijama, kao što je slučaj sa organizacijom za Evropsku bezbednost i saradnju (Ibid., 37). Na primeru bivše Jugoslavije uticaj Svete Stoline, a posebno pape Jovana Pavla II, imao je presudnu ulogu ne samo za priznanje Slovenije i Hrvatske, već i uključivanje određenih vlada, međunarodnih organizacija i NVO u „rešenje“ novih sukoba na prostoru Balkanskog poluostrva, što je pored masovnih zločina rezultiralo i formiranjem tzv. Međunarodnog suda za bivšu Jugoslaviju.

Da ovakve tvrdnje nisu neosnovane potvrđuje Smilja Avramov iznoseći sledeće argumente: „Pojedini članovi vlade SAD, i predstavnici nevladinih organizacija vezanih za vladu, otpočeli su kampanju za stvaranje Tribunala još u leto 1991, pre no što se rat razbuktao; u to vreme bilo je samo oružanih incidenata. Nakon priznanja secesionističkih republika, Hrvatske i Slovenije, Savet ministara spoljnih poslova OECD-a, na sastanku u Pragu 31. januara 1992, izdao je saopštenje da će počinioci međunarodnih krivičnih dela biti lično odgovorni za kršenje normi međunarodnog humanitarnog prava. Pod pritiskom SAD, avgusta 1992. Savet bezbednosti usvojio je rezoluciju broj 771 u kojoj zahteva od humanitarnih organizacija u Bosni i Hercegovini da skupe informacije o kršenju humanitarnog prava, uključujući teška kršenja Ženevskih konvencija, i da ih dostave na uvid Savetu Bezbednosti... Helsinki-Voč uputio je 1992. tri odvojene misije u ovo područje. Sa veoma preciznim uputstvima i razrađenom metodologijom otpočeli su ispitivanje navodnih žrtava i traganje za svedocima... Nakon izbora za prvog glavnog tužioca Tribunala, Goldston je odao priznaje nevladinim organizacijama, čija je uloga bila presudna u formiranju Tribunala, i uz izveštaj Basionija obratio se kongresu SAD ponavljajući navode iz izveštaja podnetog Savetu bezbednosti. Pored ostalog, naveo je da je komisija, na čijem je čelu bio, identifikovala 200.000 mrtvih, pretežno civila, 800 koncentracionih logora i zatvora, u kojima je bilo 500.000 zatvorenika, da je ispitano 1.600 slučajeva silovanja i prinudne trudnoće žena različitog doba, i da raspolaže hiljadama sličnih slučajeva... Izveštaji koje je podnosio Helsinki-Voč nisu sadržali imena svedoka, nego pseudonime, niti vreme, a ni mesto događaja zločina... Helsinki-Voč sa zadovoljstvom je konstatovao da je ova nevladina organizacija uspešno uticala na vladu SAD da prihvati ideju o formiranju Tribunala... Helsinki-Voč preuzeo je, kako kaže Korei, još jednu akciju koja se retko može naći u analima nevladinih organizacija. Nezadovoljni sporošću UN, avgusta 1993. otpočeli su kampanju protiv UN, zahtevajući „energične, multinacionalne, oštre vojne akcije kojima treba da rukovode SAD. Sazvali su u sedištu UN u Njujorku, 21. jula 1995. konferenciju, formirali koaliciju od 40 različitih nevladinih organizacija, radi jačeg pritiska na međunarodnu zajednicu, u cilju preduzimanja efikasnijih vojnih mera u Bosni... Helsinki-Voč sa svojim koalicionim partnerima, postaje u jednom trenutku stožer ratnohušakačke kompanije usmerene protiv srpskog naroda.“ (Avramov 2006, 220–222).

Formiranje ICTY pod pritiscima NVO na UN, u samom startu je ukazivalo da će proces dokazivanja genocida biti praćen nizom presedana, u kojima će norme međunarodnog krivičnog prava biti uobličene po potrebi međunarodnih političkih aktera uključenih u „rešavanje humanitarne krize“, sa neizostavnim institutom *amicus curiae*.

Iako je u maju 1993. godine UNPROFOR preuzeo ulogu posrednika u Sporazumu o demilitarizaciji Srebrenice i Žepe između srpske i muslimanske strane, krajem jula iste godine formiran je 2. korpus ABiH u Tuzli (Akt Republike BiH). U okviru njega na prostoru Srebrenice protiv srpskog stanovništva delovao je 28. garnizon navedenog korpusa, čiji je konačni spisak žrtava sadržao 3.263 imena, od kojih je 880 stradalih bilo iz redova vojske i policije, dok su 2.382 žrtve bile civili (Ibid., 69–143). Pasivnost UNPROFOR-a u odnosu na izvršene masakre uticao je na pokretanje ofanzive Vojske Republike Srpske (VRS) pod nazivom „Krivaja“ protiv muslimanskih snaga u Srebrenici. Nakon ofanzive VRS je više stotina zarobljenika, pripadnika 28. garnizona ABiH, transportovao za Bratunac odakle je trebalo da se prebace u prihvatni logor Batković. Međutim na tom putu je zaustavljen konvoj, iskrncani su zarobljenici na pet lokacija i streljani 14. 15. i 16. jula 1994. godine (Bezruchenko 2022, 571).

Manipulisanje sa brojem ubijenih Muslimana predstavljalo je početnu fazu u „dokazivanju genocida“. Na osnovu zvaničnog izveštaja veštaka Tužilaštva ICTY, *Ričarda Batlera* (Richard Butler) u svim masovnim grobnicama obrađenim između 1996–2001. sahranjeno je nešto manje od 2.000 leševa (Karganović i Pavić 2015, 15–16). Dopunu navedenog izveštaja izvršio je istraživač tužilaštva *Din Mening* (Dean Manning), koji je 1. februara 2004. godine konstatovao da je do tog datuma iz masovnih grobnica identifikovano 2.541 lice (Institute 2004).

Dve decenije nakon toga u Memorijalnom centru u Potočarima navedeno je 8.372 ubijenih, pri čemu je proces sahranjivanja u potpunosti bio pod kontrolom Instituta za nestala lica BiH sa sedištem u Sarajevu i muslimanskih verskih vlasti, koje pod izgovorom verskih propisa ne dozvoljavaju nikome sa strane da ima uvid u sadržaj posmrtnih kovčega (tabuta), niti da izvrši nezavisne uvide u ukupan biološki materijal (Karganović i Pavić 2015, 11). Ovakav kritički stav koji su izneli *Karganović* i *Pavić* dodatno preispituje nameru lidera muslimanske zajednice *Alije Izetbegovića*, koju je u Sarajevu na sastanku delegacije iz Srebrenice, Žepe i Goražda javno isticao: „Znate meni je Klinton nudio u aprilu '93. godine... da četničke snage uđu u Srebrenicu, izvrše pokolj pet hiljada Muslimana i tad će biti vojna intervencija.“ (Šindler 2011, 196; Dani 1998 i Flyum 2010).

Politizacija genocida u postupku pred ICTY je postala očigledna u izrečenim presudama, gde je za genocid osuđeno pet oficira VRS (*Vujadin Popović, Ljubiša Beara, Zdravko Tolimir, Radislav Krstić, Ratko Mladić*) i predsednik Republike Srpske (*Radovan Karadžić*) i to u smislu objektivne, komandne odgovornosti, dok pripadnici drugih entiteta na prostoru

Republike Hrvatske i Republike BiH ni u kom kontekstu nisu ni dovedene u vezu sa genocidom.

Kontradiktornost celokupnog postupka je u tome što je on baziran na izjavi samo jednog pripadnika 10. diverzantskog odreda VRS, *Dražena Erdemovića*, koji je priznao svoje učešće u pogubljenju oko 1.200 Muslimana na društvenom dobru u Pilici u opštini Zvornik (Podaci 1996). Interesantno je da Erdemović nije osuđen ni po jednoj tački genocida. S druge strane, njegovi saizvršioc *Franc Kos*, *Stanko Kojić*, *Vlastimir Golijan* i *Zoran Goronja* uopšte nisu bili predmet ICTY, već su procesuirani pred Sudom BiH, gde je u Zaključku presude konstatovano da u njihovom zločinu nema elemenata genocida, već da su odgovorni za krivično delo Zločina protiv čovečnosti, propisan u članu 172. stav 1. tačka h, a u vezi sa članom 29. KZ BiH (2012, 657).

Da bi se postigao legitimitet ovakvih, jednostranih presuda učesnici krivičnog postupka ICTY tražili su od Međunarodnog suda pravde u Hagu mišljenje o tome da je glavni činilac genocida Republika Srbija. Petnaestočlano veće Međunarodnog suda pravde u Hagu iznelo je mišljenje da Republika Srbija „...nije izvršilac genocida; da nije postojala zavera Srbije da poćini genocid, niti da postakne izvršenje genocida, niti da je saućenica u genocidu...iako je mišljenja ...da Republika Srbija nije preduzela sve što je u njenoj nadležnosti da spreći posledice genocida“ (Report of Judgements 2007, 471). Smatrajući Republiku Srbiju „odgovornom“ za nepreduzimanje svih neophodnih mera kako bi se sprećile posledice genocida, Međunarodni sud pravde zanemario je ćinjenicu da je glavni ćinilac mira, trebao da predstavlja UNPROFOR, koji u okviru svoje nadležnosti zaista ništa nije preduzeo kako bi se sprećila eskalacija sukoba, jer nije izvršio demilitarizaciju općtine Srebrenica.

Na osnovu argumenata koje je iznela Smilja Avramov moće se zaključiti da glavni problem nije u aktu genocida, već u njegovom podsticanju i saućesništvu. Da bi se odgovornost NVO i ućešće više vlada, pre svega NATO ćlanica u događajima širom srebrenićke općtine isključili, trebalo je preduzeti još jedan pravno-politićki akt, a to je izglasavanje Nacrta rezolucije o Srebrenici. Politićka pozadina ovakvog akta ogleda se u još jednoj ćinjenici – da ova rezolucija nije usvojena pred Savetom bezbednosti, jer bi se njeni inicijatori vrlo verovatno susreli sa vetom pojedinih stalnih ćlanica, pa je pod sumnjivim okolnostima sa nedostatkom 2/3 glasaćkog tela ipak „usvojena“ u Generalnoj skupćtini UN.

Zajednićko za ICTY i ICTR po pitanju utvrćivanja osnova o postojanju genocida jeste imenovanje sudija, jer je tu funkciju preuzeo Savet bezbednosti, a na inicijativu drćzava koje su bile zainteresovane za voćenje konkretnog krivićnog postupka. Dok je voćenje postupka za genocid pred ICTY primarno bilo u interesu NATO ćlanica, identićan postupak pred ICTR bio je u interesu Belgije i Francuske.

Ruanda je kao predmet kolonijalnih pretenzija Belgije i Francuske, na unutrašnjem planu postala poprište sukoba njihovih istomišljenika

podeljenih između lokalnih plemena Tutsija, koje je podržavala zvanična belgijska kolonijalna uprava, i Huta čiju je Prelaznu vladu 1994. godine direktno podržavala Francuska. Plemenski sukobi Huta i Tutsija kulminirali su u periodu Prelazne vlade (od 8. aprila do 17. jula 1994. godine), kada je po zvaničnim statistikama na prostoru Ruande ubijeno oko 800.000 Tutsija i umerenih Huta.

Direktna veza Francuske sa postupkom ICTR uočava se u predmetu ICTR-97-23-A, odnosno Apelacionoj presudi protiv premijera Prelazne vlade u Ruandi, *Žana Kambande* (Jean Kambanda) i činjenice da je funkciju predsednika Apelacionog veća u konkretnom predmetu obavljao sudija *Klod Žorda* (Claude Jorda). Specifičnost ovog predmeta jeste u činjenici da je osuđeni *Kambada* u trenutku izvršenja genocida nad Tutsijima imao apsolutnu vlast nad svim vojnim, paravojnim i civilnim organima vlasti, oslanjajući se na tehničku, vojnu i političku podršku Francuske, što Francusku može dovesti u nezavidan položaj strane koja je na taj način mogla učestvovati u zaveri, podsticanju, pokušaju ili saučesništvu u genocidu. Preispitivanje ovakve pretpostavke proizlazi iz toga što je *Klod Žorda*, u trenutku kada se uključio u analizu prvostepene presude protiv *Kambande*, obavljao funkciju predsednika Suda za bivšu Jugoslaviju, a navedeni predmet predstavljao jedini predmet od svih slučajeva iznetih pred ICTR u koji se ovaj sudija neposredno uključio. U ovakvom potezu sudije *Žorde* mogu se prepoznati politički interesi zainteresovane strane.

Politička umešanost Francuske u postupak ICTR može se izvesti i na osnovu slučaja *Lorana Basibartua* (Laurent Bucybaruta), prefekta oblasti Gikongoro i *Venceslase Munješjaka* (Wenceslas Munyeshyaka), sveštenika iz Kigalija, koji su procesuirani pred Istražnim većem Apelacionog suda u Parizu, iako je pred Međunarodnim krivičnim sudom u Ruandi, protiv njih već bio pokrenut postupak za genocid (Predmeti ICTR). Izuzimanjem predmeta iz nadležnosti međunarodnog pravosudnog sistema i stavljanje u nadležnost nacionalnih sudova nije uobičajna praksa, odnosno moglo bi se reći da je kontradiktorna, a to ukazuje da se u navedenim slučajevima načinio presedan. Potvrda političke umešanosti jedne od zainteresovanih strane, u ovom slučaju Francuske, ne ogleda se samo u preispitivanju stvarne nadležnosti za utvrđivanje krivične odgovornosti lica, već i u činjenici da su izrečene kazne u oba slučaja bile više nego simbolične u odnosu na kaznenu politiku koju je zastupao ICTR.

Kulminacija zainteresovanosti Francuske za genocid u Ruandi ogleda se u konstataciji koja je objavljena na portalu *Justice Info*, gde je objavljen izveštaj o navodnom postojanju zavere o genocidu u Ruandi, gde su četiri osobe u tri slučaja već osuđena od francuskih sudova zbog genocida: bivši hotelski vozač osuđen je na 14 godina zatvora, vojni oficir je osuđen na 25 godina zatvora, a dvojica gradonačelnika osuđena su na doživotnu kaznu zatvora (Genocide in Rwanda 2022). Ako su ovakve konstatacije tačne postavlja se pitanje: Zbog čega ovakve presude nisu dovoljno transparentne?

Indirektna zainteresovanost Francuske za predmete pokrenute pred ICTR može se izvesti iz činjenice da je u velikom broju predmeta koji su mogli povezati optužene sa bilo kojim načinom saradnje sa francuskim eksponentima u Ruandi bili praćeni zahvaljujući odgovarajućim sastavima sudskih veća. Ako se analizira struktura sudskih veća u mnogim slučajevima mogli bi se uočiti sudije koje predstavljaju one države koje su kroz svoju istoriju predstavljale kolonije Francuske, a i danas su zavisne od političke i ekonomske pomoći Francuske (Burkina Faso, Kamerun, Madagaskar, Senegal i Togo). S druge strane, belgijska administracija koja je nakon Prvog svetskog rata preuzela Ruandu, kao kolonijalnu teritoriju od Nemačke, favorizovanjem oko 10% Tutsija u odnosu na većinsko stanovništvo Huta, i isticanjem plemenske razlike kroz javne isprave na samom početku svoje uprave, stvorila je konfrontaciju plemenskih zajednica koji do tada nisu bile u nikakvom sukobu.

Isticanjem sličnosti i razlika u procesuiranju zločina genocida ICTY i ICTR može se konstatovati da je njihova politička pozadina uvek usko povezana sa nacionalnim, verskim i veoma često ekonomskim ciljevima i to upravo onih subjekata koji se predstavljaju zaštitnicima međunarodnog humanitarnog prava.

Kako bi načela mogla ostvariti Lemkinovu viziju o genocidu?

Politika ne samo da prevazilazi norme međunarodnog prava, nego je i grubo krši, a da pri tome njeni nosioci nemaju nikakvu niti krivičnu, niti moralnu odgovornost (Ćuić 2001, 296). Da bi se sprečila takva praksa, a istovremeno postigao stepen imperativnosti neophodno je definisati preambulu Konvencije u kojoj bi se poput Povelje Ujedinjenih nacija konstatovala načela od kojih se ne sme odstupati u tumačenju i primeni Konvencije o genocidu.

U definisanju takvih načela potrebno je voditi računa da ona budu koncizna i jasna u čvrstoj kumulativnoj povezanosti. Načela koja bi mogla omogućiti objektivno tumačenje i primenu odredbi Konvencije treba da egzistiraju na temeljima: (1) legaliteta i legitimiteta; (2) da se odnose *erga omnes* (jednako prema svima), i (3) da ne odstupaju od pravila komplementarnosti.

Norme koje su utvrđene i izglasane od strane članica UN, a nakon toga ratifikovane i implementirane u nacionalne pravne sisteme predstavljaju akt poštovanja načela legaliteta i legitimiteta na međunarodnom i unutrašnjem planu. Problem se javlja u slučajevima kada određene države koje su ratifikovale konkretnu normu ne žele da je primene, kada je u pitanju njihov državljanin. Dakle, u tom slučaju odstup se od načela *erga omnes* i nastaje problem oko razrešenja pitanja *res loci* i *res materia*. U tom slučaju na međunarodnu pravnu scenu treba izvesti načelo, odnosno princip komplementarnosti. Na osnovu mišljenja koje su izneli Verle i Jesberger (Werle,

Jessberger) „komplementarnost“ je princip, po kome međunarodna nadležnost ne zamenjuje nacionalnu nadležnost, čak ni za osnovna krivična dela, već je jednostavno dopunjuju (2014, 94). Na primeru ICTY predstavnici vlasti bivših republika SFRJ prihvatili su međunarodnu nadležnost krivičnog suda, kao što je i slučaj ICTR za Ruandu, što znači da su pitanje mesne i stvarne nadležnosti u rešavanju krivičnih predmeta genocida ustupili međunarodnim sudovima i na taj način u potpunosti razrešili pitanje nadležnosti. Kada država čiji je državljanin izvršio zločin protiv međunarodnog prava ne priznaje nadležnost međunarodnih krivičnih sudova primena načela komplementarnosti postaje ključna. Oslanjajući se na konstataciju Verla i Jesbergera, to znači da u takvim slučajevima aktivnu ulogu u procesuiranju takvih lica treba da preuzmu nacionalne institucije države čiji su državljani bili izloženi zločinu (genocidu), kroz zvanično raspisivanje potraga na međunarodnom nivou, posebno preko međunarodnih institucije kao što je Interpol. U slučaju da se traženo lice zatekne na teritoriji bilo koje države, koja je potpisnica Konvencije, ona bi bila u obavezi da traženo lice isporuči državnim organima one države koja je raspisala potragu. Nakon toga, celokupan krivični postupak mogao bi biti jedino u nadležnosti nacionalnih krivičnih sudova koji su tražili izručenje spornog lica. Oспорavanje nadležnosti nacionalnih sudova u ovakvom slučaju moglo bi se definisati jedino diplomatskim notama i usklađivati kroz bilateralne ugovore država.

Implementacijom navedenih načela u Konvenciju načinio bi se značajni korak na utvrđivanju odgovornosti pojedinih subjekata, pojedinaca, grupa ili organizacija u smislu sprečavanja političkog uticaja na izuzimanje od nadležnosti međunarodnih ili nacionalnih krivičnih sudova za procesuiranje zločina genocida.

Zaključak

Svaki od predstavljenih elemenata Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida povezan je sa aktuelnim rešenjima u sudskoj praksi, što ukazuje na činjenicu da „genocid“ zaista predstavlja ozbiljan „instrument politike“. Konvencija je oblikovana tako da se može koristiti kao idealan mehanizam „meke“ moći vodećih subjekata u međunarodnim odnosima, jer njene pravne odredbe nemaju imperativni, već dispozitivni karakter. S obzirom na kauzalnu povezanost pravnog i političkog stanovišta o postojanju genocida jasno je da će primarnu ulogu imati politički uticaj, međutim, to ne znači da se on ne može ograničiti u korist pravnog gledišta po pitanju definisanja genocida.

Da bi se postigla ravnoteža pravnog i političkog tumačenja genocida neophodno je u preambuli Konvencije odrediti načela koja bi predstavljala alternativno rešenje u procesuiranju svih slučajeva genocida, bez obzira da li su u pitanju međunarodni ili nacionalni krivični sudovi. Implementacijom

i obrazloženjem načela legaliteta i legitimiteta, načela *erga omnes* i načela *komplementarnosti* u preambuli Konvencije ograničila bi se dosadašnja fleksibilnost u tumačenju genocida, a sama konvencija stekla bi obeležje imperativnog karaktera, koje je trebala da ima od trenutka njenog donošenja.

U materijalno-pravnom smislu potrebno je uskladiti Lemkinove tehnike genocida sa postojećim elementima navedene konvencije, posebno u odredbi koja se odnosi na „namerno podvrgavanje grupe životnim uslovima koji treba da dovedu do njenog potpunog ili delimičnog uništenja“. U konkretnom slučaju potrebno je precizno definisati one metode zločina koje, pored biološkog i fizičkog uništenja, obuhvataju uništenje određene grupe, a što bi je u potpunosti razlikovalo od sličnih zločina, kao što je zločin protiv čovečnosti.

Konvenciju u procesno-pravnom smislu, kao i do sada, trebalo bi da dopunjuju Statuti i Pravilnici o postupku i dokazima u radu međunarodnih krivičnih sudova, odnosno krivično-procesne norme u nadležnosti nacionalnih krivičnih sudova, ali na taj način da pojedini pravni instituti imaju jasno utvrđene kriterijume za primenu. U određivanju elemenata za postojanje genocida potrebno je isključiti institute kao što su *plea guilty* i *amicus curiae*, a prioritet dati institutima *Actus Reus* i *General Mens Rea*, jer jedino na taj način mogao bi se postići primarni cilj krivičnog postupka – utvrđivanje istine o izvršenom zločinu.

Kada bi se navedene izmene uvele u pozitivno-pravne norme Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju genocida, uključujući i njene supsidijarne izvore, tada bi Lemkinovo tumačenje genocida umesto instrumenta politike postalo instrument prava.

Bibliografija

Avramov, Smilja. 2006. *Civilno društvo i nevladine organizacije: alternativni modeli svetske zajednice*. Nova Evropa.

Avramov, Smilja. 2000. *Opus Dei: Novi krstaški pohod Vatikana*. Idij.

Ambos, Kai, 2014. *Treatise on International Criminal Law: Volume II: the Crimes and Sentencing*. Oxford University Press.

Brown, Bartram. 2011. *Research Handbook on International Criminal Law*. Cheltenham.

Bezruchenko, Viktor. 2022. *The Civil War in Bosnia and Herzegovina (1992–95): Political, Military and Diplomatic History*. Strategic Book Publishing and Rights Co.

“Genocide in Rwanda: Bacybaruta Guilty By Complicity”. 2022. AFP News. 15/11/2024.

<https://www.justiceinfo.net/en/103508-genocide-in-rwanda-bucyibaruta-guilty-by-complicity.html>.

- “Institute For War and Peace Reporting”. 2004. 15/11/2024. <https://iwpr.net/sr/global-voices/svedok-tuzilastva-govori-o-srebrenici-i-o-masovnim-grobnicama>.
- “Reports of Judgements, Advisory Opinions and Orders, Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”. 2007. International Court of Justice. 15/11/2024. <https://heritage.sensecentar.org/assets/sarajevo-national-library/sg-3-09-icj-jugement-en.pdf>.
- Ivanišević, Milivoje. 2007. *Srebrenica Jul 1995: U traganju za istinom*, Hrišćanska misao.
- Karganović Stefan i Pavić Aleksandar. 2015. *Srebrenica 1995–2015: Suve činjenice bez propagande ili ulepšavanja*. Fond strateške kulture.
- „Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida“. *Službeni vesnik Prezidijuma narodne skupštine FNRJ*, 2 (50). Beograd.
- Lemkin, Raphael. 2005. *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation Analysis of Government Proposal for Redress*, The Lawbook Exchange, LTD.
- Nadoveza, Branko. 2018. „Konkordat 1935–1937: (Za i protiv)“. *Baština*, (44): 417–433.
- „Podaci o predmetu IT/96/22“. Služba za komunikacije Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. 15/11/2024. https://www.icty.org/x/cases/erdemovic/cis/bcs/cis_erdemovic_BCS.pdf.
- Presuda Suda Bosne i Hercegovine br. S1-1-K-003372-10 od 15.06.2012. (Beza: X-KR-10/893-1)
- „Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda“. *Službeni list Savezne Republike Jugoslavije* 5(2001). Beograd.
- Schabas, William. 2009. *Genocide in International Law: The Crime of Crimes*, second edition, Cambridge University Press.
- Tanase Aleksandru and Papuashvili George. 2022. “Amicus Curiae Concept in Modern Justice: Concept paper for the Constitutional Court of Ukraine”. OSCE and Federal Foreign Office. 15/11/2024. <https://www.osce.org/files/f/documents/2/6/523437.pdf>.
- Umeljić, Vladimir. 2023. *Istina u svetu relativizma i nihilizma ili Kako se vlada ljudima (Kompendijum jezičko-filozofske teorije definicionizma i njena primena na socijalne nauke, s težištem na istraživanju fenomena genocida*. Prometej.
- Umeljić, Vladimir. 2023. „Vrli Novi Svet“. *Iskra*, 25. jun. <https://iskra.co/reagovanja/vladimir-umeljic-vrli-novi-svet/>.
- United Nations International Residual Mechanism for Criminal Tribunals. n.d. “ICTR – 05-85”; “ICTR-05-87”; “IT-95-9”; “IT-94-2”; “IT-02-60/1”; “IT-02-60/2”; “IT-00-39” i “IT-00-40/1”. 15/11/2024. <https://www.icty.org/en/cases>.

Međunarodni sud za krivično gonjenje odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine. 2002. „Uputstvo o formalnim uslovima za podnošenje žalbe na presudu“. 15/11/2024. https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Practice_Directions/it201_judgementappeals_procedure_bcs.pdf.

Šindler, Džon. 2011. *Bosanski rat i teror: Bosna, Al Kaida i uspon globalnog džihada*, drugo izdanje. Službeni glasnik.

Ćujić, Miodrag. 2021. *Međunarodno krivično pravosuđe: Dva lica pravičnosti*. Grafolik.

Živković, Branko. 2011. *Jasenovac i srebrenički mit*. Institut za istraživanje srpskih stradanja u XX veku. Hrišćanska misao.

Werle Gerhard and Jessberger Florian. 2014. *Principles of International Criminal Law*, third edition. Oxford University Press.

UDK 32(497.11:470)
Biblid 0543-3657, 76 (2025)
God. LXXVI, br. 1194, str. 203–229
Pregledni naučni rad
Primljen: 16. 10. 2024.
Revidiran: 22. 05. 2025.
Prihvaćen: 12. 06. 2025.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2025.76.1194.2
CC BY-SA 4.0

Aleksandar LJUBOMIROVIĆ¹

„Srpski svet“ i „Ruski mir“: komparativna analiza dva koncepta

SAŽETAK

Od trenutka kada je izraz *Srpski svet* postao zastupljen u javnom diskursu, on je neprekidno poistovećivan sa konceptom *Ruskog mira*. Iz tog razloga se ovaj rad zasniva na metodološkom pristupu komparativne analize, s namerom da se sistematski uporede dva navedena koncepta, kako bi se utvrdile njihove sličnosti i razlike. Pored uporedne analize, upotrebljena je i kvalitativna analiza sadržaja unapred odabranih iskaza istaknutih društvenih aktera u kojima oni porede srpski koncept sa *Ruskim mirom*. Taj pristup je posebno značajan za razumevanje pojma *Srpskog sveta* i njegovog poređenja sa drugim konceptima, jer se radi o mentalnoj konstrukciji, te će fokus biti stavljen i na tokove mentalnog uobličavanja sveta na način na koji ga tumače, pretežno nesrpske, odnosno regionalne političke i akademske elite, kao i na procese konceptualizacije stvarnosti. Na osnovu rezultata analize dolazi se do zaključka da su uglavnom njegovi oponenti etiketirali *Srpski svet* kao ‘pozajmljen’ koncept od svog navodnog ruskog ‘ekvivalenta’, s nastojanjem da ga diskredituju u javnosti. Protivnici *Srpskog sveta* pretpostavljaju da koncept ima teritorijalnu konotaciju, imperijalne pretenzije, kao i da će nastojati da prekraja državne granice. Ipak, rezultati istraživanja pokazuju da, uprkos pojedinim sličnostima, srpski koncept nije osmišljen po uzoru na *Ruski mir*, već da se radi o autentičnoj ideji zasnovanoj na interesima srpskog naroda i njegovih elita.

Cljučne reči: Srpski svet, Ruski mir, koncepti, srpski i ruski narod, identitet, dijaspora, vera, Srpska i Ruska pravoslavna crkva.

¹ Junior Fellow, Centar za međunarodne odnose i održivi razvoj (CIRSD), Student doktorskih međunarodnih i evropskih studija, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beograd. E-mail: aleksljubomirovic@hotmail.com, ORCID ID: 0009-0003-5932-7438.

“Serbian World” and “Russkiy Mir”: A Comparative Analysis of the Said Concepts

SUMMARY

Since the moment the term *Serbian World* entered broader public discourse, it has been continuously associated with the concept of *Russkiy Mir*. Therefore, this study adopts a comparative analytical approach, aiming to systematically examine both concepts in order to identify their similarities and differences. In addition, the research employs qualitative content analysis of selected public statements made by prominent societal actors in which comparisons between the Serbian concept and *Russkiy Mir* are explicitly drawn. This approach is particularly important for understanding the *Serbian World* and for placing it in the context of similar ideological constructs. Given that it represents a mental construct, the study also focuses on the processes of mental framing of the world, as interpreted primarily by non-Serbian, that is, regional political and academic elites, along with the broader processes of conceptualization of reality. Based on the findings, the paper concludes that it is primarily opponents of the concept who characterize the *Serbian World* as a borrowed idea modelled after its supposed Russian counterpart, with the intention of discrediting it in public discourse. These critics assume that the *Serbian World* carries territorial implications, imperial aspirations, and a tendency toward redrawing national borders. However, the research results indicate that despite certain similarities, the concept of the *Serbian World* was not modelled on *Russkiy Mir*, but constitutes an authentic idea grounded in the interests of the Serbian people and its political elites.

Keywords: Serbian world, Russkiy mir, concepts, Serbian and Russian nation, identity, diaspora, faith, Serbian and Russian Orthodox Church.

Uvod

Savremena verzija pojma *Srpski svet* postala je tema rasprava u domaćem i regionalnom diskursu, što je izazvalo rađanje jednog naročito zanimljivog narativa koji se pojavljuje pretežno u izjavama nesrpskih, odnosno regionalnih i zapadnoevropskih, političkih i intelektualnih elita, a odnosi se na konstantna i neprekidna poređenja aktuelnog termina sa znatno rasprostranjenijim konceptom *Ruskog mira* („Ruski svet“ / „Русский мир“). Za razliku od istaknutih srpskih društvenih aktera, koji su u velikoj meri blagonaklono posmatrali novi koncept, redom su crnogorski, bošnjački i hrvatski, a manjim delom albanski i zapadnoevropski mediji, prenoseći obično iskaze svojih političkih i intelektualnih elita, počeli da kritikuju pojavu sintagme *Srpski svet*, tumačeći je kao produženu ruku ruskih interesa na Balkanskom poluostrvu, smatrajući da su srpski državni vrh i srpski narod posebno podložni i izloženi mehanizmima ruske meke moći (Vukićević i

Tuhina 2021). Imajući to u vidu, popularizaciji sintagme su, dakle, više doprineli njegovi protivnici nego njegove pristalice, što može da se vidi i u izjavi jednog od neformalnih ideologa novonastalog koncepta *Srpskog sveta*, historičara dr Aleksandra Rakovića, u njegovoj knjizi „Srpstvo i Pravoslavlje“ (2022): „Iako to nisu hteli, svi oni su time [...] reklamirali novi pojam – Srpski svet“ (Raković 2022, 11–12).

Prvi u nizu istaknutih nesrpskih zvaničnika iz regiona, koji je doprineo takvom narativu, je zapravo nekadašnji predsednik Crne Gore Milo Đukanović, koji je koncept *Srpskog sveta* javno komentarisao nepunih mesec dana posle govora tadašnjeg ministra odbrane Aleksandra Vulina, održanog početkom septembra 2020. godine na jednom predizbornom skupu u Banjaluci, u kom po prvi put jedan predstavnik Vlade Republike Srbije koristi navedeni pojam u javnosti (Borba 2021). Đukanović, tom prilikom, izjavljuje da je *Srpski svet* zapravo „eufemizam za ideju velike Srbije“, dok koncept, u isto vreme, posmatra kroz prizmu spoljnopolitičkih interesa Ruske Federacije na Balkanu: „Ta politika uporno insistira da je Crna Gora srpska država koja bi morala biti u okviru strateških, bezbednosnih i spoljnopolitičkih interesa Rusije“ (Marković 2020). Na tu konstataciju Mila Đukanovića ubrzo su počeli da se nadovezuju drugi članovi regionalne intelektualne i političke elite, među kojima se izdvaja intervju Aljbina Kurtija (Albin Kurti), premijera tzv. „Kosova“, za „The Geopost“: „[D]ok Kremlj ima za cilj da ostvari [...] ‘Ruski mir’, Srbija [...] ima za cilj da ostvari Srpski svet“ (Vehnari 2023). Od 2020. godine, pa sve do trenutka pisanja ovog rada, ne postoji nijedan važniji akter regionalne političke scene, koji nije makar jednom u svom izlaganju ili intervjuu komentarisao pojavu fenomena poznatog kao *Srpski svet*.

Pošto je, dakle, poređenje koncepta *Srpskog sveta* sa njegovim navodnim ruskim ‘pandanom’ postalo neizostavan deo javnog diskursa na Balkanu, ali i šire, ovaj rad nastoji da uz pomoć komparativne analize sa određenim elementima kvalitativne analize sadržaja, kao metodološke osnove, jasno definiše glavne razlike i sličnosti dva spomenuta koncepta. Glavni cilj rada je, shodno tome, da se na osnovu sprovedene analize doprinese boljem razumevanju koncepta *Srpskog sveta*, ali i utvrdi da li je on zaista utemeljen na već postojećoj ideji *Ruskog mira*, s ciljem da sprovodi ruske spoljnopolitičke interese ili srpski imperijalizam u regionu Balkana, kao što u javnom prostoru navode njegovi oponenti, ili se pak radi o ideji zasnovanoj na legitimnim težnjama i interesima srpskog naroda u celini, kao i njegovih elita. Treća i poslednja mogućnost jeste da je koncept *Srpskog sveta* delimično inspirisan modelom *Ruskog mira*, ali ne kao sredstvo sprovođenja ruske politike na Balkanu i bez oslanjanja na ruske spoljnopolitičke interese, već kao pokušaj stvaranja sopstvene, samostalne i autentične platforme za kulturno-političku povezanost srpskog naroda. Takva interpretacija otklanja potrebu za oslanjanjem na Moskvu, dok bi istovremeno relativizovala optužbe o ruskoj instrumentalizaciji srpskog nacionalnog diskursa.

Analitički i metodološki okvir istraživanja

Suočenost sa sve učestalijim poistovećivanjem koncepata *Srpski svet* i *Ruski mir* u javnom i akademskom diskursu na prostoru Balkana i Zapadne Evrope, zahtevala je primenu metodološkog okvira koji omogućava analizu značenjskog uobličavanja oba koncepta u kontekstu njihovog artikulisanja u javnom prostoru. U tom smislu, rad počiva na kombinaciji komparativne i interpretativne analize političko-diskurzivnih narativa, uz oslanjanje na metodološke instrumente kvalitativne analize sadržaja.

Komparativna analiza korišćena je kao primarni metodološki pristup u utvrđivanju strukturnih, konceptualnih i semantičkih razlika i sličnosti između dva pojma. Cilj je bio da se, polazeći od relevantnih izvora – javnih izjava, zvaničnih govora, intervjua i akademskih tumačenja – razluče obrasci značenjske izgradnje oba koncepta, ali i njihove potencijalne ideološke funkcije u spoljnopolitičkom i unutarpolitičkom narativu država iz kojih potiču. Komparacija nije vršena samo na nivou intencije aktera koji učestvuju u navedenom diskursu, već i na nivou percepcije i interpretacije od strane trećih strana – pre svega, regionalnih i međunarodnih analitičara. Ovaj pristup se oslanja na metodološke principe komparativne politike, kako je izloženo u radovima Arenda Lipharta (Arend Lijphart) iz 1971. godine, kao i Adama Prževorskog (Adam Przeworski) i Henrija Tjunea (Henry Teune) iz 1970. godine, koji naglašavaju značaj sistematskog poređenja političkih fenomena radi identifikacije uzročno-posledičnih veza i teorijskog razumevanja (1971; 1970).

Istovremeno, rad se delimično oslanja i na metodološki pristup kvalitativne analize sadržaja, s obzirom na to da je koncept *Srpskog sveta* u velikoj meri fluidan i nedefinisan u normativnim okvirima, te ostaje pre svega medijski i politički konstrukt. Posmatrani su obrasci u kojima se koncept pojavljuje u javnim nastupima političkih i društvenih aktera, kao i u relevantnim akademskim i analitičkim radovima – pre svega u regionalnim i zapadnim izvorima. Analizirano je trideset odabranih tekstova u periodu od 2020. do 2024. godine, uključujući domaće, regionalne i međunarodne medije i publikacije. Takav pristup omogućio je uvid u procese kognitivne artikulacije pojmova i njihovo pozicioniranje u širem političko-simboličkom okviru. Odabrani izvori uključuju domaće medije kao što su *Politika*, *Tanjug*, *RTS*, *Beta* i *N1*, regionalne izvore poput „Al Džazire“, „HRT-a“, „Jutarnjeg lista“, „Pobjede“, „Vijesti“, kao i analitičke izvore poput „Digitalnog forenzičkog centra“ i „Istrage“. Takođe su uključeni i relevantni zapadni mediji u kojima se pojavljivao termin *Srpski svet* – *Associated Press*, *Foreign Policy*, *Radio Slobodna Evropa*, *Deutsche Welle*, *Neue Zürcher Zeitung*, *Der Standard*, *Welt* i *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Cilj je bio da se kroz analizu ovih izvora rekonstruišu obrasci u kojima se koncept pojavljuje, njegova percepcija kod kako srpskih tako i nesrpskih aktera, kao i teorijsko pozicioniranje unutar regionalnog diskursa. Koristi se induktivna logika,

karakteristična za kvalitativna istraživanja, u kojoj se pojmovi i obrasci izdvajaju iz podataka kroz kontekstualnu analizu i tematsko kodiranje (Benoit 2011; Pieniążek-Niemczuk 2023; Porta and Keating 2008).

Dalje, istraživački uvid u postojeću literaturu pokazao je značajnu asimetriju u nivou obrađenosti dva koncepta. Dok je *Ruski mir* temeljno analiziran i institucionalno definisan, te ima status prepoznatljive spoljnopoličke doktrine Ruske Federacije, termin *Srpski svet* se javlja kao ideološki i simbolički izraz čije značenje varira u zavisnosti od konteksta, autora i percepcije. Tako, ključna naučna literatura o *Ruskom miru* uključuje pionirsku analizu Valerija Tiškova (Valery Tishkov), koja osvetljava dinamiku koncepta u zavisnosti od diskurzivnog konteksta i državne politike (2008). Uzgred, u svom radu, autor pojašnjava kako Ruska Federacija nastoji da svoju dijasporu instrumentalizuje, putem navedenog koncepta, u političke svrhe i time vrati svoj stari uticaj u regionu „bliskog inostranstva“ („near abroad“). Dalje, značajan je takođe rad Marlen Laruel (Marlene Laruelle), koji koncept pozicionira kao stratešku alatku „meke moći“, te analiza Mihaila Suslova (Mikhail Suslov), u kojoj se autor fokusira na ulogu pravoslavlja i postsovjetske geopolitike u artikulaciji koncepta (2015; 2013). U tom kontekstu posebno se izdvaja i analiza Morica Pipera (Moritz Pieper), kao i doprinos Konstantina Kosačeva (Konstantin Kosachev), koji prikazuje institucionalizaciju *Ruskog mira* kroz strukture kao što je „Rossotrudničestvo“ (2011; 2012). Jedan veoma važan rad izašao je iz pera Nikolaja Petra (Nicolai N. Petro), koji analizira ulogu Ruske pravoslavne crkve u sprovođenju *Ruskog mira*, što je značajan pristup imajući u vidu izraženu pravoslavnu crtu ovog koncepta (2015). Od velikog značaja je i naučni doprinos Mikala Kozdre (Michal Kozdra, 2017), u kome se autor oslanja na analizu diskursa u ruskim medijima, uz pomoć koje rekonstruiše dimenzije koncepta (2018, 61–66).

Sa druge strane, naučni doprinosi o konceptu *Srpskog sveta* znatno su oskudniji. U domaćoj akademskoj produkciji postoji svega nekoliko značajnijih radova. Među njima se posebno izdvajaju studije autora ovog istraživanja Aleksandra Ljubomirovića, koji je među prvima uveo temu *Srpskog sveta* u domaći i međunarodni akademski diskurs, tretirajući je iz naučne i ideološki neutralne perspektive. U studiji „Stvaranje ‘Srpskog sveta’: Kvalitativna analiza sadržaja javnih iskaza o konceptu i definisanje njegovih dimenzija“, primenjuje se kvalitativna analiza sadržaja na trideset izjava društvenih i političkih aktera, pri čemu autor identifikuje pet dominantnih dimenzija pojma (Ljubomirović 2024a). Dalje, u studiji „Kvalitativna analiza sadržaja iskaza o konceptu ‘Srpskog sveta’: tumačenja njegovih oponenata“, istražuje se percepcija nesrpskih i opozicionih aktera u regionu prema ovom konceptu, čime se dodatno osvetljava način na koji pojam funkcioniše kao političko-ideološki konstrukt (Ljubomirović 2024b). Konačno, u radu „Comparative Analysis of the ‘Serbian World’ and ‘Greater Serbia’ Concepts“, autor upoređuje koncept *Srpskog sveta* sa pojmom *Velike Srbije*, analizirajući njihove istorijske geneze, normativne razlike i percepciju u međunarodnom

prostoru, s ciljem da se ukaže na razlike između modernog koncepta identitetskog povezivanja i starijih teritorijalnih narativa (Ljubomirović 2024c). Poseban značaj ima i istraživanje podgoričkog Digitalnog forenzičkog centra, u kojem se ukazuje na paralele sa *Ruskim mirom* i upućuje na instrumentalizaciju pojma od strane državnog vrha (2021). Pored toga, studija Instituta Pangea, te analiza Tomasa Breja (Thomas Brey), predstavljaju pokušaje spoljne konceptualizacije *Srpskog sveta* kao „ideološke kopije“ ruskog koncepta (Mulaosmanović 2021; Brey 2022). Ipak, svi ovi radovi dolaze uglavnom izvan akademskog prostora Srbije, što neupitno otvara prostor za potrebu za dubljim naučnim proučavanjem i interpretacijom samog koncepta u domaćoj akademskoj sferi.

Ograničenje ovog metodološkog okvira ogleda se u činjenici da se analiza temelji isključivo na dostupnim javnim izvorima – medijskim iskazima i akademskim publikacijama – dok interni dokumenti, zvanične strategije ili svedočenja donosilaca odluka nisu bili predmet istraživanja, što može uticati na potpunu rekonstrukciju namere i geneze koncepta. Ipak, polazeći od navedenih metodoloških i teorijskih pretpostavki, ovaj rad teži da ponudi uravnoteženu, argumentovanu i empirijski utemeljenu analizu odnosa između dva koncepta, s ciljem da doprinese aktuelnoj naučnoj debati i ojača domaći korpus literature na ovu temu.

Kvalitativna analiza sadržaja iskaza: „Srpski svet“ kao kopija „Ruskog mira“

Jedan od ključnih narativa koji se neprestano pojavljuje u izjavama protivnika koncepta *Srpskog sveta* jesu njegova učestala poređenja sa znatno poznatijim konceptom *Ruskog mira* („Русский мир“), koji je deo zvanične spoljne politike Ruske Federacije još od 2007. godine kada je predsednik Vladimir Putin potpisao odluku o osnivanju istoimene fondacije (Tishkov 2008, 17). Međutim, ono što je posebno interesantno jeste da su upravo nesrpski, regionalni i zapadni društveni akteri bili ti koji su prvi promovisali narativ o konceptu *Srpskog sveta* kao „produženoj ruci“ ruske politike na Balkanskom poluostrvu. Među prvima koji je to učinio bio je nekadašnji crnogorski predsednik Milo Đukanović, koji je 30. septembra 2020. izjavio da se Srbija trudi da Crna Gora bude u okviru strateških interesa Rusije (Marković 2020; Beta 2022). Gotovo istovremeno objavljena je analiza Digitalnog forenzičkog centra (DFC), osnovanog od strane Atlantskog saveza Crne Gore i usko podržanim od Demokratske partije socijalista (DPS), u kojoj se *Srpski svet* opisuje kao „pozajmljeni koncept“ ruskog originala, što može da se vidi i kroz sledeću rečenicu: „Tvrdnja je da je koncept *Srpskog sveta* ekvivalentan inicijalizaciji *Ruskog mira*“ (DFC 2021, 3). Poređenja sa konceptom *Ruskog mira* intenzivirala su se i počela su sve češće da se pojavljuju u javnim saopštenjima nesrpskih društvenih aktera s početkom ratnih dejstava u Ukrajini, krajem februara 2022. godine. Od tog trenutka,

mnogi zvaničnici i ostale uticajne elite iz regiona i inostranstva, počinju intenzivno da poistovećuju koncept *Srpskog sveta* sa svojim navodnim ruskim 'pandanom', pogotovo u kontekstu prekrajanja državnih granica, kako bi diskreditovali srpsku političku elitu u očima, pogotovo, zapadnih sila. Ponovo je izjava Mila Đukanovića pokrenula takav narativ i to u intervjuu datom za grčke novine „Katimerini“, 21. marta 2022. godine, u kom ističe da „kroz istoriju Balkana nije nikada bio problem da se nađe povod za rat“, te da se projekat „Ruskog sveta“ na Balkanu zove „Srpski svet“, a da se Crna Gora „smatra njegovim prirodnim delom“. Svega nekoliko meseci kasnije, Đukanović je opet komentarisao koncept na Balkanskom integracionom forumu: „Rusija se godinama intenzivno pripremala za ideju istorijskog revizionizma [...]. Zbog toga je promovisana ideja 'ruskog sveta' koja je na Balkanu doživela svoju repliku kao 'srpski svet'“ (Prva 2022).

Paralelno sa crnogorskim, ističu se i izjave premijera tzv. „Kosova“, Aljbina Kurtija, jednog od najoštrijih kritičara koncepta *Srpskog sveta*. Kurti u više navrata ističe da su „Beograd i Moskva strateški sinhronizovani“ i da koriste identične ideološke obrasce za ostvarivanje političkog uticaja nad susednim narodima (Venhari 2023). Pored navedenog, na regionalnoj bezbednosnoj konferenciji u Dubrovniku, Kurti je dodatno upozorio da „Kosovo mora da se suoči sa ekstremistima koji vide Srpski svet kao pandan Ruskome svetu“ – čime je jasno povezao dva koncepta kao strategije hibridnog uticaja (Hina 2023). Dalje, u hrvatskom političkom diskursu, predsednik Zoran Milanović i ministar spoljnih i evropskih poslova Gordan Grlić Radman redovno upozoravaju na destabilizujući potencijal *Srpskog sveta*. Milanović je u više navrata izjavljivao da je to „projekat sličan onome iz devedesetih, samo sa savremenim izrazima“, dok je Gordan Grlić Radman konstatovao da „Sve one invazivne, osvajačke, hegemonističke politike su poražene. Ovde nema mesta takvim politikama i mi ćemo se snažno braniti protiv bilo kakvih njihovih oblika“ (Aktuelno 2021; Hina 2021). Navedeni narativ institucionalizovan je u godišnjem izveštaju Sigurnosno-obaveštajne agencije Hrvatske (SOA), gde se upozorava da „koncept Srpskog sveta, plasiran iz Srbije i poduprt iz Rusije, destabilizuje Zapadni Balkan i ugrožava evropsku bezbednosnu arhitekturu“ (Zebić 2021; SOA 2021, 28).

U kontekstu međunarodnih organizacija, naročito je značajan stav Evropske unije. U više rasprava u Evropskom parlamentu, poslanici i gostujući zvaničnici su upozoravali da Srbija mora jasno da se distancira od koncepta *Srpskog sveta* ukoliko želi da nastavi evropski put (Federalna 2022). Hrvatski poslanik u Evropskom parlamentu Tonino Picula je 2025. godine izjavio: „Srbija treba jasno da se odrekne koncepta Srpskog sveta i politike destabilizacije susednih država. U suprotnom, njen evropski put neće imati nikakvu kredibilnost“ (Beta 2025). U svetlu navedenih ocena, dodatno poređenje *Srpskog sveta* sa *Ruskim mirom* vrši i deo naučne zajednice. Na primer, nemački politikolog i komunikolog, Tomas Brej, u svom radu posvećuje čitavo poglavlje tvrdnji da su *Srpski svet* i *Ruski mir* međusobno

ideološki povezani, dok Armina Galijaš, docent na Centru za studije Jugoistočne Evrope Univerziteta u Gracu, tvrdi da je „velikosrpska ideja ponovo osmišljena pod nazivom Srpski svet, a inspiraciju je našla u ruskom modelu“ (Brey 2022, 37–38; Galijaš 2022). U ovom kontekstu, važna je i interpretacija bošnjačke političke elite. Bakir Izetbegović, dugogodišnji lider SDA, tvrdi da je *Srpski svet* „lokalna kopija Ruskog mira“, dok Šefik Džaferović navodi da taj koncept predstavlja „direktnu pretnju suverenitetu BiH“ (Stošić 2021). Neposredno posle početka rata u Ukrajini, za vreme svog obraćanja na sednici Glavnog odbora Stranke demokratske akcije (SDA), njen dugogodišnji predsednik i bivši član Predsedništva BiH Bakir Izetbegović ocenio je da je *Srpski svet* lokalna inočica *Ruskog mira*: „Stvorena je srpsko-hrvatska sprega u BiH, koja uključuje i Zagreb i Beograd, koketiranje sa Rusijom, podrivanje pozicije visokog predstavnika i slabljenje međunarodnog faktora koji stabilizuje situaciju u BiH“ (Politika 2022). Njihovi javni nastupi, posebno tokom 2022–2023. godine, tumače *Srpski svet* kao sofisticirani nastavak velikosrpske politike, zasnovan na mehanizmima meke moći, političke propagande i institucionalne dominacije u BiH. Na sličan način, Tobi Vogel, nemačko-američki politički analitičar, navodi da „Srpski svet, iako bez vojne invazije, nosi sve elemente hegemonističkog projekta“, dok Mihael Martens (Michael Martens) za *Frankfurter Allgemeine Zeitung* piše da „Beograd nikada nije odustao od sna o Velikoj Srbiji – samo ga je nazvao drugim imenom: Srpski svet“ (2023).

Pritom, značajan je i narativ političke sinergije između Rusije i Srbije koji se ističe u analitičkim krugovima – posebno u regionu Zapadnog Balkana – gde se *Srpski svet* vidi kao kanal za ruski maligni uticaj. Ovakvo tumačenje potvrđuju i sadržaji iz zapadnih bezbednosnih izveštaja i *think-tank* analiza, koje ovaj koncept često svode na etnonacionalističku matricu, projektovanu kroz meke i hibridne mehanizme moći. Posebno se ukazuje na korišćenje verskih institucija, medijskih narativa i istorijskih analogija kao sredstava legitimizacije koncepta, čime se dodatno zamućuje granica između kulturnog identiteta i političkog projekta. Ukupno posmatrano, ovaj deo diskursa stranih i regionalnih aktera oblikuje dominirajući narativ o *Srpskom svetu* kao retrogradnom, imitativnom i politički opasnom konceptu, koji – kako tvrde – služi očuvanju ruskog uticaja u geopolitički osetljivom regionu Balkana. Upravo iz tog razloga, analize koje porede *Srpski svet* sa *Ruskim mirom* sve češće ignorišu nijansirane domaće interpretacije i posmatraju ga isključivo kao refleksiju ili repliku agresivne politike Kremlja.

Šta je koncept „Ruskog mira“?

Pojam *Ruski mir* pojavljuje se po prvi put u istoriji u XI veku i to u zapisima velikog kneza Kijevskog Izjaslava Jaroslavoviča (Iziaslav Iaroslavich), koji ga koristi u nameri da definiše prostrane teritorije drevne Rusije. Sa druge strane, modernizovana verzija koncepta počinje da se razvija

sredinom 1990-ih godina, nakon dezintegracije Sovjetskog Saveza, u trenutku kada se sticajem okolnosti značajan broj ruskog naroda našao izvan granica svoje matične države. Ideju koncepta *Ruskog mira* osmislili su ruski intelektualci iz današnje Ukrajine, koji su bili pioniri u njegovoj izradi kao filozofskog i meta-fizičkog projekta, a među kojima se ističu Petar Ščedrovicki (Petr Ščedrovitskij), Efim Ostrovski (Efim Ostrovskiy), Gleb Pavlovski (Gleb Pavlovskiy) i Maksim Ševčenko (Maksim Shevchenko) (Meinberger 2023, 20). Oni su među retkima uočili negativne posledice raspada Sovjetskog Saveza po ruski narod, kao i potrebu da se ukaže pomoć njihovim sunarodnicima u nastojanju da se očuvaju, pre svega, kulturne i lingvističke veze sa novonastalom Ruskom Federacijom. Taj postsovjetski prostor, čiji je primarni fokus bio na državama sa značajnim brojem ruskih stanovnika, dobio je i poseban naziv – „blisko inostranstvo“. U svom manifestu iz 1997. godine, Petar Ščedrovicki je definisao *Ruski mir* kao ponovno uspostavljanje ruskog identiteta i veza sa ruskom dijasporom, dok ga Pavlovski, dve godine kasnije, opisuje kao projekat za stvaranje pozitivnog imidža Ruske Federacije širom sveta kroz uspostavljanje veza između ruskog naroda u matici i inostranstvu. Nedugo zatim, za vreme mandata premijera Jevgenija Primakova (Yevgeny Primakov) od 1996. do 1999. godine, koncept dobija privilegovan status u ruskoj spoljnoj politici, jer se smatralo da Rusija može povratiti međunarodni ugled samo kroz ponovno uspostavljanje uloge centra uticaja i moći u svom „bliskom inostranstvu“. (Laurelle 2015, 4).

Rusija je, ipak, tek dolaskom Vladimira Putina na mesto predsednika države razvila veće političke i ekonomske kapacitete, koji su joj omogućili primenu jedne takve sveobuhvatne strategije, te je odnos prema „bliskom inostranstvu“ 28. juna 2000. godine postao jedan od prioriteta spoljne politike. Putin je, takođe, počeo u javnom prostoru često da koristi pojam *Ruski mir*, a izdvaja se sledeće saopštenje: „Ruski mir može i treba da ujedini sve one kojima su ruski jezik i kultura bliski, bez obzira na to da li žive u Rusiji ili van njenih granica“ (Ibid., 13). Koncept je zvanično institucionalizovan 2007. godine kada je Putin potpisao dekret o osnivanju fondacije *Ruski mir*, koju sponzorise ruska Vlada. Fondacija je osnovana kao zajednički projekat Ministarstva spoljnih poslova i Ministarstva prosvete i nauke, dok je njen glavni cilj od samog početka bila promocija i očuvanje ruskog jezika i kulture, sa primarnim fokusom na ruski narod u „bliskom inostranstvu“ i rasejanju (Gasimov 2012, 76). Ipak, akcenat nije stavljen isključivo na ruski narod, o čemu svedoči objašnjenje sa zvanične internet stranice fondacije: „Ruski mir obuhvata ne samo Ruse, ne samo stanovnike Rusije, niti isključivo naše sunarodnike u bližim i daljim stranim državama, emigrante, iseljenike i njihove potomke. On se takođe odnosi i na strane državljane koji govore, uče i podučavaju ruski jezik, kao i na sve ljude koji iskreno pokazuju interesovanje za Rusiju i njenu budućnost“ (Frieß 2022). Ideju, na kojoj je bazirana misija fondacije, pojasnio je i Putin u svom

obraćanju Saveznoj skupštini u aprilu 2007. godine: „Jezik nije samo riznica celokupnog sloja zaista svetski relevantnih dostignuća, već predstavlja i životni prostor višemilionskog 'Ruskog mira', koji je, naravno, značajno širi od same Rusije“ (Tishkov 2008, 10). U tom kontekstu, posebno je zanimljivo da je koncept granica opšteprisutan u narativu o *Ruskom miru*, pogotovo kada je reč o razlikama između stvarnih državnih granica Rusije i, s druge strane, predstava pojma „ruskosti“ („*Russianness*“), koja postoji kao mentalni konstrukt kod mnogih Rusa. To dozvoljava ruskoj političkoj eliti da, barem u retoričkom smislu, državne granice predstavlja u javnosti kao 'fluide' ili 'nedefinisane', što, s druge strane, ima neizvesne posledice po osećaj regionalne bezbednosti kod njenih suseda (Zevelev 2016b, 6).² Narativ o granicama zastupljen je u javnosti, jer su one usko povezane sa mehanizmima socijalne isključenosti i uključenosti, a koje pritom umeju da služe kao faktor razgraničavanja različitih civilizacija i kultura. Granice, shodno tome, nisu samo geografski objekti, već i mentalne konstrukcije na koje se u javnosti često pozivaju, pretežno, političke elite, koje imaju simboličku ili institucionalnu moć. Mentalni konstrukti granica, koje te elite reprodukuju u javnosti, ne ostaju pak na nivou proizvoda mašte, već se pretvaraju u izvor za stvaranje politika, ali i kreiranja savremenih identiteta (Ljubomirović 2024, 111). Drugi važan činilac, kada su u pitanju granice, su koncepti koji se razumeju kao kognitivne strukture u obliku mentalnih asocijacija, predstava i znanja, a koje stvaraju okvir za objašnjavanje simboličkog i fizičkog prostora koji je nastanjen jednim narodom (Laurelle 2015, 8–10).

Skoro deceniju nakon što je Putin prihvatio ideju *Ruskog mira*, koncept je usvojio i poglavar Ruske pravoslavne crkve (RPC) patrijarh Kiril 2009. godine, što je bilo i te kako značajno imajući u vidu da je pravoslavna ili verska komponenta jedan od stubova koncepta. Patrijarh je tom prilikom konstatovao da *Ruski mir* ili „Sveti Rus“, kako je koncept poznat u krugovima crkvenih velikodostojnika, treba da promoviše vrednosti koje bi bile protivteža zapadnoj kulturnoj tradiciji i predstave ozbiljan izazov globalizaciji. Pritom, on je definisao koncept *Ruskog mira* na sledeći način: „Jezgro ove zajednice danas se nalazi u Rusiji, Ukrajini i Belorusiji, ali se odnosi na sve one koji dele pravoslavnu veru, oslanjanje na ruski jezik, zajedničko istorijsko pamćenje i sličan pogled na društveni razvoj“ (Petro 2015, 4). Pored toga, patrijarh ističe važnost duhovnih veza nad podelama koje prouzrokuju nacionalne granice, što bi značilo da se koncept *Ruskog mira* ne koristi kao geografski ili etnički pojam, već kao identitetski ili duhovni, koji se odnosi na kolevku civilizacije istočnih Slovena – Kijevsku Rusiju. Jezgro „Svete Rus“ živi u Rusiji, Ukrajini i Belorusiji, dok potencijalno obuhvata Moldaviju i

² Napomena: Pojam „mentalna konstrukcija“ ili „mentalni konstrukt“ koristi se u ovom radu u skladu sa teorijama kognitivne lingvistike i teorije diskursa, kao konceptualna matrica kroz koju se društveni akteri simbolički odnose prema stvarnosti.

Kazahstan, ali se takođe može odnositi na svakoga ko deli pravoslavnu veru, koristi ruski jezik ili deli zajedničko istorijsko pamćenje ruskog naroda. Istovremeno, RPC smatra da koncept može da bude od suštinskog značaja kako bi se zaustavila dalja sekularizacija društva, započeta tokom Sovjetskog Saveza, dok patrijarh taj zadatak naziva i drugom hristijanizacijom Rusa. Sa druge strane, za državni vrh koncept podrazumeva jačanje unutrašnje stabilnosti, uspostavljanje statusa svetske sile i povećanje njenog uticaja u postsovjetskom prostoru, dok ga RPC vidi kao značajno sredstvo za sticanje legitimiteta i stvaranja moralnog okvira za postizanje svojih ciljeva. Ponovno uspostavljanje harmoničnog i uzajamno održavajućeg odnosa između državnog vrha i RPC, po prvi put posle jednog veka, ima važan uticaj na uspešnost ruske regionalne i spoljne politike (Ibid., 5).

Naposletku, treba istaći da je koncept *Ruskog mira*, u poslednjih 30 godina, na različite načine upotrebljavan, artikulisan i instrumentalizovan u političke svrhe i da je sa sukobima u Gruziji i Ukrajini dobio konzervativni zaokret (Zevelev 2016, 4). Naime, u savremenoj Rusiji geopolitički diskursi su postali važniji od političke ideologije, tako da je koncept *Ruskog mira* uzdignut na poziciju ideologije širokog spektara, putem kojeg se zastupa narativ o promenljivosti stvarnih ili mentalnih granica, što bi podrazumevalo da je Ruska Federacija veća ili bi trebalo da bude teritorijalno rasprostranjenija nego što je to trenutno slučaj (Suslov 2018, 333). Iako je koncept baziran na širenju ruskog kulturno-lingvističkog uticaja po svetu, kao i ideji da se vodi briga o sunarodnicima u inostranstvu, opšte je poznato da se meka moć može artikulirati zajedno sa tvrdom moći, prethoditi joj ili služiti da se ona opravda (Laurelle 2015, 24). Primeri iz prošlosti dokazuju da koncept *Ruskog mira* ne odstupa značajno od ove dvosmislenosti i da je korišćen za opravdanje sukoba u Gruziji 2008. kao i sticanje legitimiteta za aneksiju Krima šest godina kasnije. Na primer, kada je izbio rat u Gruziji, zvaničan razlog državnog vrha bio je da se intervenisalo kako bi se zaštitila prava ruskog naroda u „bliskom inostranstvu“ (Pieper 2018, 757). Stoga, ruski pristup meke moći, oličen u konceptu *Ruskog mira*, može po potrebi da poprimi oblik tvrde moći, s opravdanjem da se štite prava ruskog naroda. Mihail Suslov je predstavio tri ideološke faze koncepta: „Prva faza odnosila se na deteritorijalizovanu i decentralizovanu predstavu o 'ruskom arhipelagu' tokom devedesetih godina. Druga faza predstavlja prilagođavanje koncepta ideji 'suverene demokratije' tokom dve hiljadite, kada je logika 'sfere uticaja' integrisana u pojam 'Ruskog mira'. Treća faza, u drugoj deceniji XXI veka, označava ponovnu teritorijalizaciju 'Ruskog mira'“ (Suslov 2018, 348).

Sve u svemu, koncept obuhvata mnogo više od teritorije Ruske Federacije i njenih 143 miliona stanovnika, te se odnosi i na milione etničkih Rusa koji čine proporcionalno jednu od najvećih dijaspora na svetu. Iz tog razloga, institucije poput fondacije *Ruski mir* ili „Rossotrudnichestvo“, imaju za cilj da stvore čvrste veze između ruske dijasporne i njihove matice kroz kulturne

i društvene programe. Istovremeno, putem koncepta teži se obuhvatanju miliona ljudi širom sveta koji nisu etnički Rusi ali uče ruski jezik, ili se jednostavno identifikuju sa njenim bogatim kulturno-istorijskim nasleđem. Pritom, kroz pristup meke moći i stvaranja jačih veza sa svojim sunarodnicima u „bliskom inostranstvu“ i rasejanju, ruski državni vrh pokušava da doprinese jačanju prijateljskih odnosa sa zemljama u kojima oni žive, ali i da povрати nekadašnji status centra regionalnog uticaja i moći. Smatra se, dakle, da brojni ruski narod u „bliskom inostranstvu“, kao uticajna sila i faktor u političkim procesima, može da doprinese smanjivanju mogućnosti i popularnosti antiruskih trendova na postsovjetskom prostoru (Kosachev 2012). Kako god, termin zapravo označava nešto sasvim drugačije u zavisnosti od toga koji istaknuti društveni akteri ga koriste u javnom prostoru, što znači da je fluidnost strukturalna za koncept. Za državu, na primer, on predstavlja sredstvo za širenje kulturnog i političkog uticaja, dok za RPC čini duhovni pojam, kao i podsetnik da je Bog krštenjem ruskog naroda njemu dao zadatak stvaranja „Svete Rus“ (Petro 2015, 4). Na kraju, spomenuta dešavanja u Gruziji i Ukrajini pokazala su da pristup meke moći Rusije u „bliskom inostranstvu“ može da preraste u tvrdnu moć. Zato, danas *Ruski mir*, susedne države doživljavaju sa podozrenjem ili čak animozitetom, kao instrument političkog uticaja Rusije, kao i sredstva za opravdanje potencijalne invazije. Upravo zato što *Ruski mir* ima negativnu konotaciju u svom „bliskom inostranstvu“ i među oponentima na Zapadu, nesrpski društveni akteri nastoje da diskredituju koncept *Srpskog sveta* upravo tako što ga poredi sa ruskim konceptom u javnosti.

Konačno, uprkos tome što koncept *Ruskog mira* u teorijskom okviru, a često i u praksi, sadrži komponente meke moći i kulturne povezanosti, važno je podvući da je njegova savremena primena u više navrata poprimala oblik tvrde moći i služila kao sredstvo za sticanje legitimiteta za vojne intervencije u „bliskom inostranstvu“ Ruske Federacije. Geopolitičke akcije opravdavane ovim konceptom – uključujući gore navedene vojne intervencije u Gruziji i Ukrajini – dovele su do izolacije Rusije i pogoršanja položaja miliona etničkih Rusa izvan granica Ruske Federacije, a pogotovo u baltičkim državama, što takođe ukazuje da je instrumentalizacija koncepta *Ruskog mira* postala više sredstvo pokazivanja državne moći nego istinska briga za ruski narod. Stoga, ako bi se srpski koncept i ugledao na ruski model, njegovo odbacivanje militarizacije *Srpskog sveta* i insistiranje na kulturnim i nacionalnim komponentama značilo bi da on ne može da se tumači kao puka imitacija *Ruskog mira*, već kao pokušaj da se izbegnu upravo greške koje su dovele do kompromitacije njegovog 'ekvivalenta'. U tom kontekstu, posebno je značajno istaći da su i pojedini srpski zvaničnici, poput Aleksandra Vulina, dosledno naglašavali da se *Srpski svet* mora ostvariti isključivo mirnim putem. U više javnih nastupa od 2020. do 2025. godine Vulin je isticao da je cilj političko i institucionalno povezivanje Srba, upoređujući tu ideju sa modelima poput britanskog „Komonvelta“. Iako njegove izjave često

izazivaju kontroverze, njihovo insistiranje na mirnom okviru realizacije koncepta dodatno oslabljuje optužbe o agresivnoj prirodi *Srpskog sveta* (Danas 2020; Beta 2021).

„Srpski svet“ i „Ruski mir“: Rušenje mitova

Na početku ovog poglavlja treba naglasiti da zaista postoje određene podudarnosti na osnovu kojih bi moglo da se dođe do zaključka da je državni vrh Srbije razvio svoju doktrinu za spoljnu i regionalnu politiku prema već postojećem konceptu *Ruskog mira*. To se prvenstveno odnosi na bliske veze političkih elita dve države, kao i na neraskidive istorijske odnose dva naroda, koji se protežu od srednjeg veka, preko srpske borbe za nezavisnost u XIX veku, pa sve do današnjeg dana. Pored toga, prethodnih godina se u nekoliko navrata dešavalo da u javnosti visoko rangirani predstavnici Vlade Ruske Federacije komentarišu prirodu koncepta *Srpskog sveta*. Tu se, pre svih, izdvaja Marija Zaharova (Maria Zakharova), direktorka Odeljenja za informisanje i štampu Ministarstva spoljnih poslova Ruske Federacije, koja je jednom prilikom, odgovarajući na pitanja o konceptu *Srpskog sveta*, izjavila da se zapravo radi o humanitarnom projektu koji je opravdan i u skladu sa međunarodnim pravom (Srna BiH, 2021; N1 2021). Na to se, s druge strane, nadovezuju sve učestalije posete vodećih propagatora *Srpskog sveta* Ruskoj Federaciji, pretežno Aleksandra Vulina i Milorada Dodika, koji su se tim prilikama sastajali i sa Sergejom Lavrovim (Sergey Lavrov), ruskim ministrom spoljnih poslova i neskrivenim agitatorom koncepta *Ruskog mira*. (Stojanović 2022). Pored bliskih političkih, tu su i značajne istorijske veze koje odišu aktivnom kulturnom i verskom razmenom dve srednjovekovne države sve do XV veka, kada Srbija pada pod vrhovnu vlast Osmanskog carstva. Sve do tog trenutka, Srbija je pretežno u kulturološkom i verskom smislu uticala na Rusiju i njen razvoj, dok je, posle propadanja srpske srednjovekovne države, Rusija postala dominantna politička i ekonomska sila u pravoslavnom svetu, te je njen uticaj počeo da se širi i na Balkan, najkasnije od XVIII veka (Đokić 2020, 235). Zbog istorijske bliskosti, u političkom diskursu Zapadne Evrope preovladala je teza da su Srbi ništa više do „malih Rusa“, termina koji se prvi put pojavljuje u britanskoj diplomatiji XIX veka i podrazumeva da će se Srbija uvek smatrati akterom ruskog uticaja na Balkanu (Ković 2018, 509). Ovakva vrsta determinističkog razmišljanja je porozna, ali podvlači način na koji će protivnici Srbije posmatrati njeno političko delovanje. Pritom, zbog kulturno-istorijskih spona, Srbija je u većoj meri izložena uticaju ruskih mehanizama meke moći, što se održava kroz činjenicu da brojne organizacije, naklonjene ideji *Ruskog mira*, trenutno deluju na teritoriji Republike Srbije, kao što su „Rossotrudnichestvo“ i fondacija *Ruski mir* (Tadić 2016, 120).

Štaviše, oba pojma imaju svoje istorijsko utemeljenje (*Ruski mir* u XI; *Srpski svet* u XIX veku), dok su modernizovane ili savremene verzije dva

koncepta razvijene nakon raspada nadnacionalnih državnih projekata poput Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, u trenutku kada je značajan broj srpskog i ruskog naroda ostao da živi izvan granica svojih matičnih država. U tom kontekstu, ruska dijaspora spada među najveće na svetu i broji čak 25 miliona Rusa, dok se tačan broj Srba u regionu i rasejanju ne zna sa sigurnošću, a brojke variraju od dva do pet miliona (Antić 2021, 9; Lopušina 2021; Pieper 2018, 763). Pritom, oba naroda su se posle raspada Sovjetskog Saveza i Jugoslavije suočavali sa ozbiljnim represijama izvan svojih matičnih država, te su im bila uskraćena čak i ona najosnovnija politička prava. Shodno tome, ideja *Srpskog sveta* nastaje u trenutku kada je zagranlično srpstvo praktično najobespravljenija evropska nacija i dok je stanje političkih prava srpskog naroda u okruženju veoma nisko (Antić 2021, 9; Pešić 2018). O tome svedoči i godišnji „Izveštaj o političkim pravima srpskog naroda u regionu“, u kome se navodi kako je u 2021. godini došlo do daljeg opadanja političkih prava srpskog naroda u skoro svim državama i entitetima u regionu (Antić 2021, 102). Pritom, prema izjavama srpskih zvaničnika, jedino je položaj srpskog naroda u Mađarskoj i Rumuniji zadovoljavajući, dok vlasti ostalih šest država u regionu u većoj ili manjoj meri ne pomažu srpsku zajednicu, već je po raznim osnovama čak i diskriminišu (Pešić 2018). Sa druge strane, ruska populacija se u, primera radi, baltičkim državama već dugo suočava sa ogromnim političkim izazovima, jer sve baltičke države planiraju ili su već uskratile svojim nacionalnim manjinama obrazovanje na ruskom jeziku (Sokolova Olegovna 2018, 416). Letonija je usvojila zakon koji ima za cilj da postepeno ukine obrazovanje na jezicima manjina do septembra 2025. godine, dok će Estonija prestati da finansira obrazovanje na ruskom jeziku, što je saopštio njihov parlament (Camut 2023; Hodunova 2024). Iz tog razloga, ne bi trebalo da čudi što je Rusija razvila strategiju za svoje „blisko inostranstvo“, kako bi vodila sistematsku brigu o svom narodu, jeziku i kulturi. Prema tome, bilo bi sasvim logično da je i Srbija, po ugledu na koncept *Ruskog mira*, počela da razvija strategiju državne politike prema sunarodnicima u svom „bliskom inostranstvu“, oličenu u *Srpskom svetu* kako bi se na jedan sistematski način brinula o njihovim političkim pravima.

Uzged, koncepti *Srpskog* i *Ruskog mira* su suštinski zasnovana na tri stuba. Prvi obuhvata regionalnu politiku Srbije i Ruske Federacije prema svom „bliskom inostranstvu“, dok drugi podrazumeva interakciju i brigu o srpskom i ruskom narodu koji žive u rasejanju (Službeni glasnik, 2009). Poslednji stub se odnosi na koncepte kao strategije za primenu meke moći i stvaranje pozitivnog imidža Rusije i Srbije u svetu, s namerom da se tako privuku strani državljani koji se smatraju prijateljima navedenih nacija, uče njihove jezike ili se identifikuju sa njihovim vrednostima i kulturom. Istovremeno, oba koncepta podrazumevaju da su Rusija i Srbija u kulturnom, identitetskom i istorijskom smislu veće od svojih trenutnih granica, te da teže stvaranju jedne vrste nadnacionalne zajednice svih ljudi koji se poistovećuju sa njihovim civilizacijskim prostorom. Pritom, kod oba

koncepta je uočljivo da pravoslavna vera (verska komponenta) igra jednu od presudnih uloga, dok SPC i RPC čine njihove važne ko-konstituente (Petro 2015, 6). Konačno, koncepti su u svojoj srži zasnovani na mekoj moći.

Evropski kulturni uticaj, kao i strategiju meke moći, uglavnom obezbeđuju i sprovode Francuska, Velika Britanija, Nemačka, Španija i Italija. Ove zemlje su tradicionalno aktivne u promociji svojih jezika u inostranstvu (Avijucki 2009, 58). U kontekstu *Ruskog mira* najvažnija osnova upravo se odnosi na kulturni uticaj, te je u tom pogledu najviše i urađeno prethodnih godina od strane ruske Vlade na sprovođenju koncepta. Rusija, pod vođstvom Vladimira Putina, počinje da ulaže u promociju nacionalne kulture, nauke i jezika kroz ukupno 102 kulturna centra širom sveta, koji su pod pokroviteljstvom ruske federalne agencije „Rossotrudnichestvo“, osnovane u septembru 2008. godine (Nocak 2021, 233). Zanimljivo je da Vlada Republike Srbije na sličan način prepoznaje značaj kulturnog uticaja, te da redovno ulaže u otvaranje novih kulturnih centara i škola srpskog jezika, pretežno u regionu i Evropi ali i širom sveta, a u nadležnosti Uprave za saradnju sa dijasporom i Srbima u regionu (nadalje: Uprava) (Tajnog 2023). Za razliku od zemalja poput Francuske, Velike Britanije, Španije, Nemačke i Rusije, koje ulažu u otvaranje instituta širom sveta i na taj način osiguravaju sprovođenje kulturne politike, zemlje srednje veličine deluju uglavnom na evropskom nivou, promovišući svoju kulturu i jezik preko kulturnih centara, što je u skladu sa politikom koju trenutno vodi Srbija putem Uprave (Avijucki 2009, 58). Dakle, neka vrsta ekvivalenta za „Rossotrudnichestvo“ bi bila Uprava, dok se ove dve institucije obe nalaze pod jurisdikcijom ministarstva spoljnih poslova. Obe države, dakle, uglavnom putem javnog sektora i državnih institucija koje su zadužene za sunarodnike u regionu i rasejanju, sprovode svoje koncepte.

Nasuprot tome, jedna o ključnih razlika je činjenica da je *Ruski mir*, za razliku od koncepta *Srpskog sveta*, postao deo zvanične doktrine za spoljnu politiku Rusije 2008. godine, u kojoj se on definiše na sledeći način: „Zaštita prava i legitimnih interesa ruskih državljana i sunarodnika koji žive u inostranstvu, na osnovu međunarodnog prava i važećih bilateralnih sporazuma, uz sagledavanje višemilionske ruske diaspore – Ruskog mira – kao partnera, uključujući i ulogu u širenju i jačanju prostora ruskog jezika i kulture“ (President of the Russian Federation 2008, 15). Otprilike u isto vreme pokrenut je i niz štampanih medija o Rusima u rasejanju, poput časopisa „Ruski vek“, „Shire krug“ i „Baltiskii mir“, koji služe kao glasilo za promociju ideje *Ruskog mira*, uglavnom među Rusima u inostranstvu (Suslov 2018, 339). Sa druge strane, iako je *Srpski svet* dobio obrise ozbiljne političke ideje, koncept i dalje nije postao zvaničan deo srpske državne politike. Ipak, postoje svakako dokumenta, poput „Zakona o dijaspori i Srbima u regionu“ („Službeni glasnik RS“, br. 88/09) i „Strategija za očuvanje i jačanje odnosa matične države i diaspore i matične države i Srba u regionu“ („Službeni glasnik RS“, br. 4/11), putem kojih se može naslutiti da je ideja *Srpskog sveta*

postala deo državnih inicijativa, iako se sam termin nigde ne pominje. Uzgred, postoji nekolicina onlajn i štampanih medija („Politika“, „Pečat“ itd.), gde se redovno promovise ideja koncepta, a pokrenuta je i emisija „Srpski sv(ij)et“, emitovana na „IN4S“.

Poslednja tačka se odnosi na činjenicu da su oba koncepta ‘fluidna’ po svojoj prirodi, te da je nedefinisanost sastavni deo *Srpskog sveta* i *Ruskog mira*, što omogućava njihovu konstantnu reinterpretaciju, u zavisnosti od toga koji društveni akteri ih koriste (Ljubomirović 2024, 124). Na primer, tokom svog govora 2014. godine, Putin navodi kako je aneksija Krima zapravo deo projekta *Ruskog mira*, što implicira da za njega, slično kao i za Aleksandra Vulina, koncept ima teritorijalnu konotaciju (Laurelle 2015, 1; MORS 2020). S druge strane, Sergej Lavrov koristi izraz više u kulturološkom smislu, kao što je to recimo slučaj sa Aleksandrom Vučićem, kada je reč o *Srpskom svetu*. Lavrov je 2015. godine, odgovarajući na pitanja medija, kritikovao one koji pretpostavljaju da Rusija kroz koncept *Ruskog mira* teži pripajanju novih teritorija: „Ruski mir se odnosi na kulturu, jezik, vrednosti i verske orijentacije. Moguće je povući analogiju sa Frankofonijom, ibero-američkom zajednicom, kao i sa institutima Konfučije, Gete ili Servantes. [...] Poput svake normalne države, [želimo] da očuvamo [svoje] kulturno nasleđe.“ (Laurelle 2015, 15). Dakle, Lavrov i Putin umnogome imaju različite poglede na koncept *Ruskog mira*. Isto važi za *Srpski svet*, o čemu svedoči Aleksandar Raković: „Ako bih tumačio Vučićev model srpskog sveta, bila bi reč o kulturnom povezivanju. Za razliku od Vulinovog, koji je jasno definisan kao državno povezivanje. Dakle, srpski svet nije koncept koji je jednoznačan ili striktan.“ (Novosti 2024). U ovom kontekstu, treba takođe imati u vidu da s obzirom na to da Aleksandar Vučić kao predsednik Republike Srbija ima ključnu institucionalnu poziciju, njegova interpretacija koncepta mora imati znatno veću političku težinu u odnosu na tumačenja pojedinih ministara ili zvaničnika.

Imajući u vidu sve što je navedeno u ovom poglavlju, postoji zaista određeni broj podudarnosti i sličnosti između dva obrađena koncepta, na osnovu kojih bi se moglo doći do zaključka da je koncept *Srpskog sveta* zapravo preuzet od ruskog državnog vrha, a potom prilagođen sopstvenim interesima i ciljevima srpskog naroda i njegovih elita. Na to uistinu sugerišu mnoge neizbežne okolnosti – od isprepletanih istorijskih odnosa, kao i bliskih veza nacionalnih elita dve države, pa sve do sličnog pravno-političkog položaja u kom se nalaze njihovi sunarodnici u „bliskom inostranstvu“ i rasejanju, tj. situacije i trenutka pod kojim su dva koncepta nastala. Nasuprot tome i uprkos brojnim podudarnostima, postoje i ključne razlike na osnovu kojih se mogu osporiti i „nadglasati“ teze protivnika *Srpskog sveta* da je srpski državni vrh preuzeo ideju od koncepta *Ruskog mira*, te da teži ka teritorijalnoj ekspanziji i urušavanju postojećeg *status quo*-a na Balkanu. To se najpre odnosi na tvrdnju protivnika koncepta da će *Srpski svet*, poput *Ruskog mira*, u nekom trenutku postati maligan. Za takve tvrdnje, barem za sada, nema nikakvih naznaka, konkretnih dokaza ili preduzetih mera od strane srpskog državnog vrha koje

bi ukazivale na to da će koncept *Srpskog sveta* u jednom trenutku postati agresivan prema svojim susedima, o čemu svedoči i zvanična politika i narativ vladajuće koalicije u Republici Srbiji, koja se svodi na očuvanje regionalnog mira i stabilnosti. To potvrđuje izjava predsednika Aleksandra Vučića, u kojoj on odgovara na brojne optužbe koje su se pojavile nakon govora tadašnjeg ministra Aleksandra Vulina o *Srpskom svetu* i ujedinjenju srpskog naroda: „Svaki put kažu da su Vučić i Srbija jer za sve moraju da nađu krivca u Srbiji. Zato je važno da ljudi znaju šta je zvanična politika Srbije, to je ona koja kaže da su granice Srbije neprikosnovene, a nas tuđe granice ne zanimaju. Moramo da zaštitimo svoje i da jasno i nedvosmisleno pokažemo šta je naša politika.“ (Durović 2021). Vučić je svakako ličnost koja nosi najveću političku težinu u Republici Srbiji, te njegove izjave treba shvatiti znatno ozbiljnije od javnih obraćanja prvog potpredsednika Vlade, Aleksandra Vulina.

Pored državnih zvaničnika, indicije da je *Srpski svet* 'pandan' *Ruskom miru*, odbacuje i jedan od njegovih ideologa Gojko Raičević, vlasnik i urednik televizije IN4S koja emituje emisiju *Srpski sv(ij)et*, poručivši sledeće: „Ruski mir i srpski svet su dva različita koncepta, srpski svet je autentičan i nije preuzet od ruskog sveta ili bilo kog drugog [...] koncepta. Die deutsche Welt, La mondo Italiano, Le Monde fran□ais, svi ti 'svetovi' imaju autentičan izraz, misiju i ciljeve. Naš je srpski.“ (IN4S portal 2021). Izjava Gojka Raičevića podudara se direktno sa razmišljanjem ruskog akademika Jurija Stepanova (Jury Stepanov), koji takođe smatra da su koncepti „kulturni klasteri“ („*cultural clusters*“), koji se razlikuju u zavisnosti od kulture, te utoliko čine element kolektivnog znanja ili svesti o svetu koji deli jedna govorna zajednica. Pritom, to znanje ili svest je mreža povezanih ideja koje proizilaze iz nacionalne tradicija, folkloru ili religije (Suslov 2018, 341). Dalje, čak i najtvrdi zagovarači teritorijalne dimenzije *Srpskog sveta*, kao što je dr Aleksandar Raković, koji je ujedno i jedan od vodećih ideologa, smatraju da je kulturni aspekt koncepta preovlađujući: „Kulturni koncept koji je usvojio srpski svet je dominantan u odnosu na ostale, a onima koji su protiv toga ne preostaje ništa drugo nego da ga kritikuju.“ (Novosti Online 2021). Da je kulturna dimenzija preovlađujuća, svedoči i neumorni napor Vlade Republike Srbije da sistematski pomaže institucijama i organizacijama koje okupljaju Srbe van matične zemlje, a koje služe kao neformalni kulturni centri („Matica srpska“, „Vukova zadužbina“, „Prosvjeta“ itd.) i imaju za cilj da promovišu vrednosti srpskog naroda (DFC 2021, 4). Ovo je u velikoj meri povezano sa načinom na koji poslednji od trojice navodnih ideologa *Srpskog sveta* Miljan Glišić, osnivač internet radija *Snaga naroda*, shvata koncept: „Srpski svet se odnosi na svet vrednosti jednog naroda, sa svojim osobenostima. Fenomen je univerzalan, a geopolitičke okolnosti prolazne.“ (Jadovno 2021). Pojam „vrednosti“ je takođe presudan u konceptu meke moći, sa kojom drugi ljudi i nacije treba da se identifikuju i koja se ne može nametnuti drugima (Kosachev 2012, 2). Da je pojam vrednosti presudan kod koncepta *Srpskog sveta*, potvrđuje i predsednik Republike Srpske Milorad Dodik, u svojoj izjavi za Tanjug: „To su vrednosti u svim srpskim zajednicama

gde god se one nalazile i te vrednosti mogu da se sažmu u sintagmu 'srpski svet'. Oni koji to prikazuju kao teritorijalnu priču o ekspanziji apsolutno su usmereni ka tome da lažu i podvaljuju.“ (Politika Online 2021).

Dakle, uzimajući sve navedeno u obzir, sva tri ideologa koncepta *Srpskog sveta*, uz dva, bez sumnje, najuticajnija društvena aktera sa najvećom političkom težinom u srpskom narodu – Aleksandra Vučića i Milorada Dodika – negiraju postojanje teritorijalne dimenzije ili, u najmanju ruku, potvrđuju da je kulturna dimenzija preovladajuća. Pritom, činjenica je takođe da najviše političko ili državno rukovodstvo, iako termin često koristi u javnom prostoru, nije usvojilo koncept *Srpskog sveta* kao deo zvanične politike Republike Srbije, kao što je to recimo slučaj sa njegovim navodnim ruskim 'ekvivalentom', niti postoje ikakve naznake da će to biti slučaj u nekom budućem periodu. Uz to, evidentno je da je od početka rata u Ukrajini upotreba kovanice naglo opala u javnom političkom i etnocentričnom diskursu kod vodećih društvenih aktera iz srpskog naroda, te je sasvim legitimno pretpostaviti da je najviše rukovodstvo Republike Srbije, iako je tome možda u početku težilo, ipak shvatilo da bi formulacija koncepta *Srpskog sveta* kao zvaničnog srpskog, regionalnog ili spoljnopolitičkog pristupa, u vreme kada se dogodila invazija na jednu suverenu državu poput Ukrajine, mogla da nanese više štete po ugled države od eventualne koristi po imidž i interese srpskog naroda i njegovih elita. Uistinu, od samog početka rata u Ukrajini, upotreba navedenog termina je znatno opala u javnom prostoru, prvenstveno kod najviših zvaničnika Republike Srbije, dok je jedini visoki funkcioner ili političar u državi koji ga i dalje koristi u svojim nastupima, a reč je o Aleksandru Vulinu, svega nekoliko puta izgovorio od trenutka kada je ponovo postao deo Vlade Republike Srbije, u maju 2024. godine (RTRS 2024). Iako i dalje čvrsto stoji pri svojim stavovima koji najviše odgovaraju nacionalnoj ili teritorijalnoj dimenziji *Srpskog sveta*, Aleksandar Vulin je izjavio da koncept mora biti sproveden mirnim putem, te se na taj način ogradio od upotrebe sile, kao što je to bio slučaj sa konceptom *Ruskog mira* (Danas 2020). Prema tome, od 2020. godine, a pogotovo od početka ratnih dejstava u Ukrajini, isključivo protivnici koncepta *Srpskog sveta* neprekidno nameću teritorijalnu konotaciju kao jedinu dimenziju ove kovanice, uprkos činjenici da ona za vodeće srpske političke i intelektualne elite ima multidimenzionalni karakter, kao i da se sprovodi na miran i, u skladu sa evropskom praksom, legitiman način (Ljubomirović 2024, 122–123).

Naposletku, iako postoje određene sličnosti i istorijske paralele između srpske i ruske političke tradicije, tvrdnja da je Srbija preuzela *Ruski mir* kao sopstvenu doktrinu nije dovoljno utemeljena. Čak i ukoliko se prihvati da je koncept *Srpskog sveta* inspirisan ruskim terminom, što ne treba isključiti kao mogućnost, bitna je razlika u sadržaju i primeni. Srpski koncept, za razliku od ruskog, nije deo zvanične strategije države, niti je korišćen kao sredstvo za opravdanje političkih ili vojnih intervencija. U tom smislu, moguće je da se radi o površinskom preuzimanju naziva radi simboličke mobilizacije, bez

pretenzija da se implementira sadržaj *Ruskog mira*. Takođe, postoji naravno i mogućnost da koncept *Srpskog sveta* jeste delimično inspirisan modelom *Ruskog mira*, ali ne kao sredstvo sprovođenja ruske politike na Balkanu, već kao pokušaj stvaranja sopstvene, autentične platforme za kulturno-političku povezanost srpskog naroda. Takva interpretacija otklanja potrebu za oslanjanjem na Moskvu i istovremeno relativizuje optužbe o ruskoj instrumentalizaciji srpskog nacionalnog diskursa.

Tabela 1: Razlike između koncepata *Srpskog sveta* i *Ruskog mira*:

Karakteristika	Srpski svet	Ruski mir
Hronološki nastanak	Pojavljuje se 2020. godine u javnom diskursu, bez zvanične institucionalizacije	Osmišljen sredinom 1990-ih godina; zvanično institucionalizovan 2007. godine
Institucionalna podrška	Oslanja se na kulturne i verske institucije poput SPC i srpskih kulturnih organizacija u rasejanju	Podržan od strane ruske države i institucija poput fondacije „Ruski mir“ i „Rossotrudnichestvo“
Geografski fokus	Obuhvata države sa kojima se graniči Republika Srbija, sa nemalim brojem srpskog stanovništva, i Srbe u rasejanju	Postsovjetski prostor i ruska dijaspora širom sveta
Politička komponenta	Nema zvaničnu ulogu u srpskoj državnoj politici, koriste ga pojedini zvaničnici	Sastavni deo zvanične spoljne politike Rusije od 2008. godine
Teritorijalne ambicije	Zvanično odbacuje teritorijalne pretenzije, ali je često predmet optužbi za suprotno	Korišćen za opravdanje aneksije Krima i vojnih intervencija u Gruziji i Ukrajini
Verska komponenta	Srpska pravoslavna crkva igra jednu od ključnih, ali neformalnih uloga u promociji koncepta	Ruska pravoslavna crkva direktno učestvuje u širenju koncepta i njegovom definisanju
Primena u praksi	Fokus na kulturnoj, verskoj i identitetskoj (nacionalnoj) integraciji i zaštiti prava Srba u regionu i rasejanju	Korišćen i kao alat za realizaciju političkih i vojnih ciljeva, uključujući geopolitičke intervencije
Medijska pokrivenost	Većinom negativna u regionalnim medijima, često prikazan kao pretnja	Kritikovan kao sredstvo za širenje ruske hegemonije i opravdanje za upotrebu tvrde moći
Dimenzije koncepta	Naglašava kulturnu, identitetsku (nacionalnu/ psihosocijalnu) i versku dimenziju	Obuhvata kulturnu, versku, političku (geopolitičku/ teritorijalnu) dimenziju

Zaključna razmatranja

Rezultati sprovedene komparativne analize, sa primesama kvalitativne analize sadržaja, pokazuju da iako između konceptata *Srpskog sveta* i *Ruskog mira* postoje određene sličnosti – prvenstveno u pogledu kulturne, identitetske, psiho-socijalne i verske dimenzije – između njih postoje i suštinske razlike koje onemogućavaju njihovo prosto poistovećivanje. Ključna razlika ogleda se u stepenu institucionalizacije i političkoj instrumentalizaciji. Dok *Ruski mir* predstavlja deo zvanične spoljne politike Ruske Federacije, *Srpski svet* nije formalno usvojen kao državna strategija, niti sadrži elemente vojne ili teritorijalne agende.

Uprkos tvrdnjama njegovih kritičara, dostupna empirijska građa ukazuje na to da koncept *Srpskog sveta* za sada pretežno funkcioniše kao simbolički okvir za kulturnu i jezičku povezanost srpskog naroda u regionu. Njegova primena se uglavnom svodi na delovanje verskih i kulturnih institucija, bez indikacija da postoji državni plan za teritorijalnu ekspanziju. Pored toga, može se konstatovati da je upravo intenzivno i često negativno etiketiranje ovog pojma od strane njegovih oponentata – naročito nakon početka sukoba u Ukrajini – doprinelo njegovoj medijskoj vidljivosti, ali i stigmatizaciji. Tu činjenicu, nesrpski akteri žele da iskoriste kako bi *Srpski svet* predstavili kao koncept sa isključivo teritorijalnom konotacijom, imperijalnim pretenzijama i težnjama da prekraja međunarodno priznate granice svojih suseda. Štaviše, ono što posebno privlači pažnju je očigledno preklapanje ili kontinuitet u političkom i etnocentričnom diskursu protivnika *Srpskog sveta*, s obzirom na to da su svi značajni regionalni društveni akteri usvojili, u osnovi, isti diskreditujući narativ, te su ga neprekidno poistovećivali sa *Ruskim mirom*. Polazeći od toga, može se zaključiti da je koncept *Srpskog sveta* još uvek u fazi diskurzivne formacije, te je njegovo značenje podložno raznim interpretacijama i svrstavanjem u politički kontekst. Pripisivanje teritorijalnih pretenzija ovom pojmu, bez osnova u institucionalnim dokumentima i politikama, više govori o percepciji i strahovima njegovih oponentata nego o njegovom sadržaju. Isključivo insistiranje na geopolitičkom aspektu od strane kritičara često zanemaruje suštinsku razliku između vrednosno-identitetske orijentacije i ekspanzionističke prakse.

Predstavljanje svih srpskih nacionalnih strategija kroz noviju srpsku istoriju, uključujući i koncept *Srpskog sveta*, kao pokušaj prekranja granica je, uostalom, već ustaljena taktika nesrpskih intelektualnih i političkih elita, kao što se u prošlosti moglo videti na primerima „Načertanija“ (1844) i „SANU Memoranduma“ (1986) (Popov 2008, 136). Zbog istorijske bliskosti Srba i Rusa, pogotovo od srpske borbe za nezavisnost od Osmanskog carstva, u političkom diskursu Zapadne Evrope preovladala je teza da je srpski narod ništa više do „malih Rusa“, termina koji se prvi put pojavljuje u britanskoj diplomatiji XIX veka i podrazumeva da će se Srbija uvek smatrati akterom ruskog uticaja na Balkanu (Ković 2018, 509). Ovakva vrsta

determinističkog razmišljanja je svakako porozna, ali naglašava način na koji već preko dva veka protivnici srpskog naroda i srpske nacionalne države posmatraju njeno političko delovanje. Treba takođe podvući da akademici, Vasilije Krestić i Čedomir Popov, tvrde da su ove kontinuirane optužbe nastale zbog težnji srpskog naroda za nacionalnim oslobođenjem i ujedinjenjem, koje su zadirale u imperijalne interese velikih sila (u prošlosti) a, s druge strane, u velikodržavne ambicije njenih susednih zemalja, kao što su Albanija ili Hrvatska (u sadašnjosti). Stoga su često nastojali da sve nacionalno orijentisane koncepte (*Srpski svet*) i dokumente („Načertanije“) kroz noviju srpsku istoriju prikažu kao „velikosrpsku hegemoniju“ kako bi sprečili srpski narod da ostvari svoje nacionalne interese, koji su bili u direktnoj suprotnosti sa njihovim sopstvenim. Shodno tome, optužbe da je *Srpski svet* kopija *Ruskog mira* predstavljaju takođe nastavak antisrpske kampanje koja traje već skoro dva veka (Popov 2008, 136).

Zaključno, *Srpski svet* može se interpretirati kao kulturno-identitetski projekat, koji, slično „Frankofoniji“ ili drugim regionalnim modelima kulturne povezanosti, može doprineti jačanju nacionalnog identiteta u skladu sa evropskom praksom. Na primer, pojam „*Le Monde Français*“ („Frankofonija“) je po mnogo čemu sličan pristup *Srpskom svet*u i *Ruskom miru*, jer se oslanja na istu ambivalentnost. Zasnovan je na lingvističkom pristupu, usko je povezan sa nacionalnim kulturnim nasleđem i ima srodne političke težnje putem kojih nastoji da odbrani ‘francuske vrednosti’ i ‘francuski glas’ u međunarodnoj areni (Laurelle 2015, 23). Treba takođe naglasiti da se i mnoge druge evropske države trude da, kroz prvenstveno kulturu, objedine zemlje u jedan takoreći ‘svet’, u kojima se govori njihov jezik ili živi njihov narod, kao što je to slučaj sa „Komonveltom“ ili „Organizacijom ibero-američkih zemalja za obrazovanje, nauku i kulturu“ (Avijucki 2009, 58–59). Prema tome, koncept *Srpskog sveta* je u skladu sa evropskom praksom, a kao takav predstavlja legitimnu osnovu za promociju srpskog jezika i kulture, kao i ostvarivanja očinskog odnosa sa Srbima koji žive izvan granica Srbije. U tom smislu, njegova namena se ne bi smela apriorno poistovećivati sa hegemonističkim ili imperijalnim težnjama, već razmatrati u okviru legitimnog prava svake države da razvija veze sa svojom dijasporom. Da bi se izbegle dalje kontroverze, preporučuje se jasnije konceptualno definisanje i institucionalno pozicioniranje ovog izraza, kako bi se preciznije odredile njegove svrhe, instrumenti i granice delovanja.

Pritom, ako se obrati pažnja na zvanična dokumenta koja je Republika Srbija usvojila u prethodnih pet godina („Strategijom nacionalne bezbednosti Republike Srbije“ (2019); „Strategija razvoja kulture Republike Srbije od 2020. do 2029. godine“ (2020); „Zakon o upotrebi srpskog jezika u javnom životu i zaštiti i očuvanju ćirilicnog pisma“ (2021)), dolazi se do zaključka da su interesi srpskog naroda, u celini, i njenih elita upravo usmereni na očuvanje egzistencije i zaštite Srba gde god oni živeli, kao i očuvanje njihovog kulturnog, verskog i istorijskog identiteta i nasleđa, kao uslov opstanka

Republike Srbije, Srba u regionu i rasejanju i Republike Srpske kao entiteta u okviru Bosne i Hercegovine u skladu sa Dejtonskim sporazumom. Dakle, pod legitimnim težnjama i interesima srpskog naroda se jasno podrazumeva: kulturna integracija, očuvanje identiteta u dijaspori, jezička i duhovna povezanost, te institucionalna podrška obrazovanju i kulturnim projektima u regionu. Nijedan od ovih elemenata ne implicira agresivnu teritorijalnu ekspanziju. Štaviše, ako se u obzir uzme da je upotreba termina *Srpski svet* opala nakon 2022. i da ga najviši državni vrh sve ređe koristi, moguće je interpretirati da je prvobitna formulacija ocenjena kao politički kontraproduktivna – što ukazuje na pragmatičan zaokret u strateškoj komunikaciji Srbije.

Bibliografija

- Aktuelno. 2021. „Srpski svet – destabilizujuća ideja i prijetnja za region“ *Autonomija*, 22. oktobar. https://autonomija.info/srpski-svet-destabilizujuca-ideja-i-prijetnja-za-region/?ut_m_source=chatgpt.com.
- Antić, Čedomir. 2021. (ur.). *Izveštaj o političkim pravima srpskog naroda u regionu: Izveštaj za 2020/2021*, Broj XIII, Napredni klub.
- Avijucki, Vjačeslav. 2009. *Kontinentalne geopolitike: Svet u XXI veku*, Clio.
- Benoit, William L., 2011. “Content Analysis in Political Communication”. In: *The SAGE Handbook of Political Communication*, Holli A. Semetko & Margaret Scammell (eds.). London: SAGE Publications. 268–279.
- Beta. 2021. „Vulin: ‘Srpski svet’ jedan državni prostor, ostvarićemo ga bez ispaljenog metka“ *N1*, 18. jul 2021. <https://n1info.rs/vesti/vulin-srpski-svet-jedan-drzavni-prostor-ostvaricemo-ga-bez-ispaljenog-metka/>.
- Beta. 2022. „Đukanović: ‘Ruski svet’ na Balkanu je ‘srpski svet’, SPC je remetilački faktor“ *N1*, 21 mart 2022. <https://rs.n1info.com/region/djukanovic-ruski-svet-na-balkanu-je-srpski-svet-spc-je-remetilacki-faktor/>.
- Beta. 2025. „Picula: Srbija treba da se odrekne srpskog sveta i destabilizacije susednih država“, *Danas*, 26. mart. <https://www.danas.rs/vesti/politika/picula-srbija-treba-da-se-odrekne-srpskog-sveta-i-destabilizacije-susednih-drzava/>.
- Borba. 2021. „Raković za Al Džaziru: Srpski svet je superiorna i plemenita ideja“, 30. oktobar 2021. <https://borba.me/rakovic-za-al-dzaziru-srpski-svet-je-superiorna-i-plemenita-ideja/>.
- Brey, Thomas. 2022. “Staatsziel Revisionismus: Die Jugoslawienkriege und Russlands Angriff auf die Ukraine”. *Südosteuropa Mitteilunge* 2: 36–45.
- Camut, Nicolas. 2023. “UN experts slam Latvia for clamping down on Russian-language minorities”. *Politico*, 8 February. <https://>

- www.politico.eu/article/united-nations-experts-latvia-russian-language-minorities/.
- Danas, „Vulin: Zadatak moje generacije je nastavak borbe za ujedinjenje Srba, koje se sprovodi mirnim putem“, 18. septembar. <https://www.danas.rs/vesti/politika/vulin-zadatak-moje-generacije-je-nastavak-borbe-za-ujedinjenje-srba-koje-se-sprovodi-mirnim-putem/>.
- Della Porta, Donatella and Michael Keating (eds.). 2008. *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*. Cambridge University Press,
- Digital Forensic Center [DFC]. 2021. “The Serbian World – Originally Borrowed Concept: DFC analysis of the attempt to merge Montenegro into the Serbian world”, 01/01/2024. <https://dfcme.me/en/the-serbian-world-originally-borrowed-concept/>.
- Dokić, Aleksandar. 2020. “The Perspectives of Russia’s Soft Power in the Western Balkans Region”. *RUDN Journal of Political Science, People’s Friendship University of Russia* 22 (2): 231–244. 10.22363/2313-1438-2020-22-2-231-244.
- Durović, Aneta. 2021. „Mesić: Neki u Beogradu žele Crnu Goru preko SPC uvesti u ‘srpski svet’“. *Radio Slobodna Evropa*, 21. septembar. <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-srbija-spc-stjepan-mesic/31471204.html>.
- Federalna. 2022. „Komšić: Srpski svet je identičan tzv. ruskom svetu“, 15. mart. <https://www.federalna.ba/komsic-srpski-svet-je-identican-tzv-ruskom-svetu-lmkxo>.
- Frieß, Nina, 2022. “While the Kremlin is waging a war over the ‘Russkiy mir’, Russophones are not willing to surrender their language”. *IPS-Journal*. 23/07/2024. <https://www.ips-journal.eu/topics/democracy-and-society/in-the-language-of-the-enemy-6074/>.
- Galijaš, Armina. 2022. “Serbien und Russland: Ein Diskursvergleich zweier hegemonialer Projekte”. *Der Standard*, 03. jun. <https://www.derstandard.at/story/2000136187795/serbien-und-russland-ein-diskursvergleich-zweier-hegemonialer-projekte>.
- Gasimov, Zaur. 2012. “Idee und Institution: ‘Russkiy mir’ zwischen kultureller Mission und Geopolitik”. *Osteuropa* 62 (5): 69–80.
- Glišić, Milan. 2021. „Miljan Glišić: Srpski svet i snaga jednog naroda. Svedočenje kako je nastala aktuelna upotreba sintagme ‘Srpski svet’“. *Jadovno.com*. 23/11/2024. <https://jadovno.com/miljan-glisc-srpski-svet-i-snaga-jednog-naroda/>.
- Hina. 2023. „Kurti: Kosovo mora da se obračuna s ekstremistima koji veruju u ‘srpski svet’“. 9. jun. <https://n1info.rs/vesti/kurti-kosovo-mora-da-se-obracuna-s-ekstremistima-koji-veruju-u-srpski-svet/>.

- Hina, 2021. „Grlić Radman komentirao ‘srpski svet’ koji spominje Vulin“. *Index HR*, 6. septembra 2021. https://www.index.hr/vijesti/clanak/grlic-radman-o-srpskom-svetu-koji-spominje-vulin-to-je-porazena-osvajackapolitika/2302201.aspx?utm_source=chatgpt.com.
- Hodunova, Kateryna. 2024. “Estonia to stop funding Russian-language education”. *The Kyiv Independent*, 16 January. <https://kyivindependent.com/estonia-to-stop-funding-russian-language-education/>.
- IN4S Portal. 2021. „Kako je nastao Srpski sv(ij)et: Raičević, Bokan, Dobrosavljević i Raković na Nacionalnoj TV“. <https://www.in4s.net/video-kako-je-nastao-srpski-svijet-raicevic-bokan-dobrosavljevic-i-rakovic-na-nacionalnoj-tv/>.
- Kosachev, Konstantin. 2012. “The Specifics of Russian Soft Power”. *Russia in Global Affairs*. 15/11/2024. <https://eng.globalaffairs.ru/articles/the-specifics-of-russian-soft-power/>.
- Ković, Miloš. 2018. *Disraeli and the Eastern Question*, Oxford University Press.
- Kozdra, Michal. 2018. “The Boundaries of Russian Identity: Analysis of the Concept of Russkiy Mir in Contemporary Russian Online Media”. *Lingua Cultura* 12 (1): 61–66. <https://doi.org/10.21512/lc.v12i1.2004>.
- Laruelle, Marlene, 2015. “The ‘Russian World’: Russia’s Soft Power and Geopolitical Imagination”. *Center on Global Interests Papers*. 15/11/2024. <https://www.ponarseurasia.org/the-russian-world-russia-s-soft-power-and-geopolitical-imagination/>.
- Lijphart, Arend. 1971. “Comparative Politics and the Comparative Method”. *American Political Science Review* 65 (3): 682–693.
- Ljubomirović, Aleksandar. 2024a. „Stvaranje ‘Srpskog sveta’: kvalitativna analiza sadržaja javnih iskaza o konceptu i definisanje njegovih dimenzija“. *Nacionalni interes*, 48 (2): 105–133. 10.5937/nint48-51349.
- Ljubomirović, Aleksandar. 2024b. „Kvalitativna analiza sadržaja iskaza o konceptu ‘Srpskog sveta’: Tumačenja njegovih oponentata“. *Politička revizija* 82 (4): 233–262. 10.5937/pr82-54424.
- Ljubomirović, Aleksandar. 2024c. “Comparative Analysis of the ‘Serbian World’ and ‘Greater Serbia’ Concepts”. *Kultura polisa*, 21 (3): 155–180. <https://doi.org/10.51738/Kpolisa2024.21.3r.122lj>.
- Lopušina, Marko. 2021. „Ne postoji tačan broj Srba u rasejanju“ *Radio-televizija Srbije*, 15. decembar. <https://www.rts.rs/lat/rts/dijaspora/vesti/4626521/ne-postoji-tacan-broj-srba-u-rasejanju.html>.
- Marković, Radmila. 2020. „Đukanović: Srpski svet je eufemizam za ideju velike Srbije“ *Dnevni list Danas*, 30. septembar 2020. <https://www.danas.rs/svet/djukanovic-srpski-svet-je-eufemizam-za-ideju-velike-srbije/>.

- Martens, Michael. 2023. "Krise am Balkan – Vorteil Serbien" *Frankfurter Allgemeine*, 05. jul. <https://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/krise-am-balkan-vorteil-serbien-19002636.html>.
- Meienberger, Alexander. 2023. "Conservatism in Russia". *Euxeinos* 13 (35). 3–7. <https://doi.org/10.55337/35.XYVU1495>.
- Ministarstvo odbrane Republike Srbije [MORS], „Ministar Vulin: Srbi moraju da postanu jedinstven politički narod“. 2020. 09/08/2024. <https://www.mod.gov.rs/eng/16537/ministar-vulin-srbi-moraju-da-postanu-jedinstven-politicki-narod-16537>.
- Mulaosmanović, Admir. 2021. "Die Serbische Welt des Aleksandar Vučić: Tausend Gesichter und die Handschrift des Grossserbischen Traums". Pangea Research Institute. 10/08/2024. https://pangea-netzwerk.de/wp-content/uploads/2021/11/2021-11-14_pangea-research-institute-Srpski-svet-Aleksandra-Vucica_finalweb.pdf.
- Noack, Christian, "The Russian World in Perspective: Comparing Russian Culture and Language Promotion with British, German and French Practices". In: *Politics of the Russian Language Beyond Russia, Russian Language and Society*, Christian Noack (ed.). Edinburgh University Press. 230–255.
- Novosti Online. 2021. „Srpsko ujedinjenje – Superiorna ideja: Istoričar Aleksandar Raković na HRT-u o konceptu oko kog se digla velika prašina“, 25. septembar. <https://www.novosti.rs/c/vesti/politika/1039443/srpsko-ujedinjenje-superiorna-ideja-istoricar-aleksandar-rakovic-hrt-konceptu-okog-kog-digla-velika-prasina>.
- Olegovna Sokolova, Ekatarina. 2018. "The Position of the Russian-speaking population and the status of Russian language in Baltic states". Saint-Petersburg State University, 9. 8. 2024. <https://cyberleninka.ru/article/n/the-position-of-the-russian-speaking-population-and-the-status-of-russian-language-in-baltic-states>.
- Pešić, Milenko. 2018. „Srbi u regionu – između asimilacije i opstanka“ *Politika Online*, 5. avgust. https://www.politika.rs/scc/clanak/408661/Srbi-u-regionu-između-asimilacije-i-opstanka#google_vignette.
- Petro, Nicolai N., 2015. *Russia's Orthodox Soft Power*. Carnegie Council for Ethics in International Affairs.
- Pieniążek-Niemczuk, Elzbieta. 2023. "Application of Content Analysis in Research of Political Discourse". *Linguistics and Communication in Political Institutions*, 1(1): 67–80.
- Pieper, Moritz. 2018. "Russkiy Mir: The Geopolitics of Russian Compatriots Abroad". *Geopolitics* 25 (3): 756–779. 1080/14650045.2018.1465047.
- Politika Online, 2022. „Izetbegović: 'Srpski svet' je balkanska verzija 'ruskog sveta'“, 26. maj. <https://www.politika.rs/sr/clanak/508220/Izetbegovic-Srpski-svet-je-balkanska-verzija-ruskog-sveta>.

- Politika Online*, 2021. „Dodik: Srpski svet je identitet, pismo, jezik, krsna slava...“, 14. septembar. <https://www.politika.rs/scc/clanak/487721/dodik-srpski-svet-je-identitet-pismo-jezik-krsna-slava>.
- Popov, Čedomir. 2008. *Velika Srbija: Stvarnost ili mit*, Izdavačka knjižara Zorana Stojanovića.
- President of the Russian Federation. 2008. “The Foreign Policy Concept of the Russian Federation, approved by President of the Russian Federation, Dmitri Medvedev on 12 July 2008”. 01/12/2024. https://russiaeu.ru/userfiles/file/foreign_policy_concept_english.pdf.
- Prva. 2022. „Ruski svet = srpski svet“, 10. oktobar. https://www.prva.rs/info/vas_komentar.php?nav_id=2244441.
- Przeworski, Adam and Henry Teune. 1970. *The Logic of Comparative Social Inquiry*. Wiley-Interscience,.
- Raković, Aleksandar. 2022. *Srpstvo i Pravoslavlje: Istorija, vera, politika II*. Institut za evropske studije.
- RTRS. 2024. „Vulin: Srpski svet je moj san“, 22. novembar. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=579293>.
- Sigurnosno-obaveštajna agencija [SOA]. 2021. „Javno izvješće 2020./21“. 17/05/2025. <https://www.soa.hr/files/file/Javno-izvjesce-2020.pdf>.
- Srna BIH. 2021. „Marija Zaharova: ‘Srpski svet’ je humanitarni koncept“ N1, 11. oktobar. <https://ba.n1info.com/vijesti/marija-zaharova-srpski-svijet-je-humanitarni-koncept/>.
- Stojanović, Dušan. 2022. “Serb official visits Moscow, calls sanctions EU ‘hysteria’”. *Associated Press*, 12 July. <https://apnews.com/article/russia-ukraine-moscow-belgrade-serbia-e92638c84d80f5f0d725b07ff52f537f>.
- Stošić, Dragan. 2021. „Šefik Džaferović: Retorika o etničkom prekrajanju granica je retorika prošlih stoljeća“, *Danas*, 18. septembar. <https://www.danas.rs/svet/sefik-dzaferovic-retorika-o-etnickom-prekrajanju-granica-je-retorika-proslih-stoljeca/>.
- Suslov, Mikhail. 2018. “‘Russian World’ Concept: Post-Soviet Geopolitical Ideology and the Logic of ‘Spheres of Influence’”. *Geopolitics* 23 (2): 2018, 330–353.
- Tadić, Dejan. 2016. „Primena koncepta meke moći u ruskoj spoljnoj politici u 21. veku“. *Međunarodni problemi* 68 (1): 112–132. 10.2298/MEDJP1601112T.
- Tanjug*. 2023. „Arno Gujon: Otvaranje novih srpskih škola u SAD i Austriji“, 21. februar. <https://www.tanjug.rs/srbija/drustvo/15064/arno-gujon-otvaranje-novih-srpskih-skola-u-sad-i-austriji/vest>.
- Tishkov, Valery. 2008. “The Russian World – Changing Meanings and Strategies”. Carnegie Endowment for International Peace. 01/11/2024. <https://policycommons.net/artifacts/430869/the-russian-world-changing-meanings-and-strategies/1401984/>.

- Venhari, Gynen. 2023. „Kosovski premijer Albin Kurti za The Geopost: Putin je opsjednut Kosovom, Srbija pokreće hibridni rat“. *Istraga.ba*, 4. jun. <https://istraga.ba/kosovski-premijer-albin-kurti-za-the-gepost-putin-je-opsjednut-kosovom-srbija-pokrece-hibridni-rat/>.
- Vukićević, Jasna i Gjerajina Tuhina, 2021. „‘Srpski svet’ – koncept koji region čini nervoznim“. *Radio Slobodna Evropa*, 2021. <https://www.slobodnaevropa.org/a/srpski-svet-srbija-balkan-/31521168.html>.
- Zečić, Enis. 2021. „Hrvatska sigurnosna služba upozorava na rizike ruskog utjecaja i ‘srpskog sveta’“. *Radio Slobodna Evropa*, 27. septembar. <https://www.slobodnaevropa.org/a/hrvatska-izvjesce-sigurnost-balkan/31480488.html>.
- Zevelev, Igor. 2016. “The Russian World in Moscow’s Strategy”. Center for Strategic and International Studies. 01/011/2024. <https://www.csis.org/analysis/russian-world-moscows-strategy>.
- Zevelev, Igor. 2016b. “Russian National Identity and Foreign Policy”. Center for Strategic and International Studies. 01/12/2024. <https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep23235.pdf>.

UDK 327(4-191.2)
Biblid 0543-3657, 76 (2025)
God. LXXVI, br. 1194, str. 231-251
Pregledni naučni rad
Primljen: 19. 02. 2025.
Revidiran: 04. 05. 2025.
Prihvaćen: 19. 06. 2025.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2025.76.1194.3
CC BY-SA 4.0

Darko BAŠTOVANOVIĆ¹

Srednja Evropa kao (neokonzervativna) periferija: politika nostalgije između teorije i prakse

SAŽETAK

Glavna namera ovog rada jeste da pojasni uticaje neokonzervativnih paradigmi na transformaciju političkog pejzaža Srednje Evrope, s posebnim fokusom na četiri države-članice Evropske unije iz redova Višegradske grupe. Autor navodi da konzervativne snage u datom regionu nastoje da uspostave vlastitu geopolitičku paradigmu, a time i osnov za širu političku legitimaciju, kroz zagovaranje jačanja nacionalne autonomije, kulturno-istorijskih prava i kontinuiteta, kao i tradicionalne vrednosti. Međutim, kako se navodi, ta nastojanja ne predstavljaju samo odraz težnji da se postavi kontrateža dominantnim (liberalno-demokratskim) principima i diskursima Evropske unije, već i kako bi se formulisao alternativni narativni okvir za preispitivanje tih načela. U tom pogledu, konzervativni akteri (uključujući i one koji se smatraju „neliberalnim“) polažu značaj na lokalne tradicije i identitete, kao i na značaj nacionalne suverenosti (uz povremeno javljanje tzv. „političkog mesijanzma“), naspram čega se nadnacionalna integracija neretko kvalifikuje kao apstraktna i nejasna, pa i „hegemonijska“ ili dominacijska. Oslanjajući se na intersekciju teorijskih okvira i metodoloških perspektiva iz više oblasti (istorija evropskih integracija, studije identiteta, populizam), rad teži da rasvetli kompleksne odnose između ideoloških matrica neokonzervativizma, religijske ukorenjenosti i etničke pripadnosti, pridonoseći time dubljem

¹ Savetnik Ministra zaduženog za pomirenje, regionalnu saradnju i društvenu stabilnost Vlade Republike Srbije, Beograd, R. Srbija; Master politikologije i master Evropskih studija i student master programa religiologije na Univerzitetu u Beogradu. E-mail: darko1bastovanovic@gmail.com. ORCID ID: 0009-0003-9916-7117

razumevanju savremenih političkih konstelacija i izazova sa kojima se Centralna Evropa suočava.

Ključne reči: ideologija, Višegradska grupa, identitet, religija, globalizacija, neliberalna demokratija, Evropska unija.

Central Europe as a (Neo-Conservative) Periphery: The Politics of Nostalgia Between Theory and Practice

SUMMARY

The primary aim of this paper is to elucidate the influence of neo-conservative paradigms on the transformation of the political landscape in Central Europe, with a particular focus on four EU member states from the Visegrád Group. The author argues that conservative forces in the region are seeking to establish their own geopolitical paradigm, thereby constructing a foundation for broader political legitimization, through the promotion of strengthened national autonomy, historical and cultural continuity, and traditional values. These efforts are not merely intended to counterbalance the dominant liberal-democratic principles and discourses of the European Union, but also to articulate an alternative narrative framework for critically reassessing those very principles. In this context, conservative actors (including those often labeled “illiberal”) place significant emphasis on local traditions and identities, as well as on the importance of national sovereignty. This is occasionally accompanied by manifestations of so-called “political messianism,” in contrast to which supranational integration is frequently characterized as abstract, ambiguous, or even hegemonic. Drawing on the intersection of theoretical frameworks and methodological perspectives from various disciplines, including the history of European integration, identity studies, and populism, the paper seeks to shed light on the complex interrelations between neo-conservative ideological matrices, religious embeddedness, and ethnic affiliation. In doing so, it contributes to a deeper understanding of the contemporary political constellations and challenges faced by Central Europe.

Keywords: ideology, Visegrád Group, identity, religion, globalization, illiberal democracy, European Union

Uvod

U prostoru Srednje Evrope, gde granice nisu isključivo geografske već i ontološke prirode, neokonzervativizam se ne manifestuje kao puka reakcija na izazove savremenosti, već kao simptom dubljih društvenih i kulturnih tenzija – rezonanca kolektivnog nesvesnog koje traga za uporištem u simboličkim resursima prošlosti, istovremeno projektujući nove forme političkog identiteta. Srednjoevropski neokonzervativizam ne predstavlja homogenu ideološku strukturu, već pre složenu mrežu unutrašnjih kontradikcija, gde se nacionalni mitovi, religijska simbolika i etnički partikularizmi koriste kao alati za konstruisanje političkog diskursa, koji je nadahnut kako nostalgичnim referencama tako i težnjom ka „boljoj“ budućnosti. Ova dijalektička dinamika otvara pitanje: da li je u srednjoevropskom kontekstu neokonzervativizam odraz otpora prema homogenizujućim silama globalizacije ili pak predstavlja mehanizam reprodukcije hegemonijskih narativa pod maskom očuvanja autentičnosti? Upravo u toj sferi napetosti ovaj rad pronalazi svoju teorijsku tačku oslonca kao pokušaj da se sagledaju i pojasne složeni obrasci kroz koje se religija, kao važan identitetski stub, manifestuje kao konkretna politička sila – ritualizovana, normativizovana i instrumentalizovana s ciljem oblikovanja javnih politika i redefinisavanja granica kolektivne pripadnosti. Etno-kulturološki identiteti se u ovom kontekstu ne sagledavaju kao biološke ili kulturne datosti, već kao fluidni konstrukti koji se neprestano preispituju i iznova konstruišu unutar arene političkih praksi i diskurzivnih režima. Sledstveno tome, ambicija ovog rada nije da ponudi jednoznačne odgovore, već da podstakne dijalog o prirodi savremenih političkih promena, mapirajući ne samo vidljive manifestacije moći već i njihove suptilne podtekstualne slojeve – one diskretne pukotine u političkom jeziku gde se ideologija transformiše u normu, a norma, ponekad, i u hegemoniju. Istovremeno, razotkrivaju se dublji epistemološki tokovi koji oblikuju savremenu Srednju Evropu, ukazujući na to da je politika, više nego bilo šta drugo u posmatranom području, prostor borbe za definisanje i prisvajanje značenja, gde se vlast ne ostvaruje isključivo kroz institucionalne mehanizme, već i kroz kontrolu narativa koji artikulišu kolektivnu stvarnost. U takvim okolnostima, konzervativni obrasci nastavljaju da imaju značajno uporište u srednjoevropskoj političkoj praksi.

U narednom delu rada biće izloženi teorijsko-metodološki okvir, uz definisanje ključnih pojmova, pregled alata i korišćene literature za izgradnju argumentacije o srednjoevropskom prostoru kao autonomnom, perifernom i alternativnom političkom području Evropske unije. Na taj deo će se nadovezati odeljak o političkom mesijanizmu, ulozi religije i drugih povezanih fenomena u političkom kontekstu Srednje Evrope. Nakon toga biće izložen empirijski deo, sa pregledom konzervativnih političkih snaga u datom regionu.

Teorijsko-metodološki okvir: Srednja Evropa kao autonomni prostorno-politički koncept

U akademskom diskursu i različitim teorijskim promišljanjima, termini „Centralna Evropa“, „Srednja Evropa“ i „Mitteleuropa“ predstavljaju višeslojnu i kompleksnu semantičku mrežu koja ne odražava isključivo geografske koordinate, već istovremeno inkorporira bogat spektar istorijskih, političkih i kulturoloških značenja. Navedeni termini oblikovani su kroz različite epistemološke pristupe i kontekstualne interpretacije unutar specifičnih, i ponekad međusobno isključivih, geopolitičkih narativa. Iako na prvi pogled deluju kao sinonimi, dublje proučavanje otkriva da svaki od njih odražava zasebne aspekte evropske prošlosti i identitetskih konstrukcija. Njihovom artikulisanju doprineli su različiti istorijski slojevi, diskurzivni obrasci i ideološke projekcije koje su kroz vreme oblikovale raznovrsne percepcije regije, kao delovi specifičnih kulturno-političkih imaginarijuma. Regija koja se prostire od gustih šumskih predela Poljske do složenih planinskih lanaca Slovačke, definisana za potrebe ovog rada kao Centralna Evropa, ne predstavlja tek geografski entitet već geopolitičku arenu unutar koje se odvijaju kompleksni procesi političke i kulturne rekonfiguracije, pri čemu se ovakva definicija ne temelji na paušalnim pretpostavkama već na temeljnom osloncu u relevantnim teorijskim diskursima i autoritativnim akademskim promišljanjima (Dhand 2018) (Bernek 2021) (Lang 2021) (Khazarski 2022). U kontekstu ovog rada primarno će biti analiziran geografski prostor Višegradske grupe (Poljska, Češka, Slovačka i Mađarska) (Polish Economic Institute 2021).²

² Višegradska grupa, uspostavljena 15. februara 1991. godine u Višegradu potpisivanjem zajedničke deklaracije od strane tadašnjih lidera Poljske, Čehoslovačke i Mađarske – Leha Valense (Lech Wałęsa), Vaclav Havel (Václav Havel) i Jožefa Antala (Józsefa Antalla) – institucionalizuje format političke i ekonomske koordinacije koji obuhvata države čija istorijska ukorenjenost u složenim strukturama srednjoevropskog prostora upućuje na niz specifičnih razvojnih obrazaca, među kojima se prepoznaju višeslojna pravno-politička posredovanja između različitih hegemonijskih i periferijskih entiteta, sukcesivne društveno-ekonomske transformacije unutar raznorodnih imperijalnih i nacionalnih okvira, kao i neprekinuta refleksija između koncepta kulturno-političke pluralnosti i težnji ka uspostavljanju stabilnih državotvornih modela – pri čemu se u razmatranju ovog formata neizostavno ukrštaju fenomeni poput strukturalnog preoblikovanja teritorijalno-administrativnih jedinica habsburške i ugarske dominacije, unutrašnjih protivrečnosti unutar austrougarskog dualizma, redefinisanja odnosa između centralizovanih državnih struktura i lokalnih samoupravnih entiteta u epohi međuratnih nacionalnih država, homogenizacionih zahvata i planskih privrednih strategija u kontekstu socijalističkih režima nakon 1945. godine, kao i posthladnoratovskih rekonstrukcija institucionalnih mehanizama usmerenih ka procesima evroatlantske integracije – a unutar takvog razvoja pojavljuju se distinktivni obrasci političke, privredne i društvene dinamike koji Višegradsku grupu postavljaju u specifičan istraživački okvir kada se razmatraju fenomeni konvergencije i divergencije unutar evropskih političkih i ekonomskih tokova, kao i interakcije između supranacionalnih regulatornih struktura i

Osvrt na istorijski razvoj ovih pojmova vodi nas ka nemačkom kulturnom i političkom kontekstu, gde je koncept „Mitteleuropa“ nastao kao pokušaj da se, kroz racionalizaciju geopolitičkih ambicija, nadomesti uticaj izgubljen raspadom Austrougarske monarhije, pri čemu su ova nastojanja bila usmerena ka obnavljanju i redefinisaju veza sa istočnim delovima Evrope (Stråth 2008). U samom središtu ovih konceptualizacija nalazimo ideju o geopolitičkom preoblikovanju i konstrukciji novih kulturnih i političkih veza, koje bi omogućile očuvanje i potencijalno proširenje uticaja prethodno uspostavljenog unutar okvira habzburške imperijalne matrice. Različite političke, ekonomske i kulturne strategije, koje su iz ovih ideja proistekle, imale su za cilj ne samo da prilagode regiju novonastalim geostrateškim uslovima, već i da afirmišu težnje ka očuvanju kulturno-političke povezanosti unutar raznolikog i heterogenog evropskog prostora.

Koncept „Mitteleuropa“ Fridriha Nojmana (Friedrich Naumann) predstavlja višeslojnu intelektualnu i političku konstrukciju, nastalu u ambijentu dubokih geopolitičkih turbulencija i ideoloških preispitivanja koja su obeležila početak XX veka, posebno u kontekstu Prvog svetskog rata i njegovih neposrednih posledica (Naumann 1945). Nojman, nemački socijaldemokrata i politički mislilac, artikulisao je svoju viziju u knjizi istog naslova, objavljenoj 1915. godine, gde je detaljno razradio koncept integrisane Srednje Evrope pod hegemonim vođstvom Nemačke, ali predstavljen kroz prizmu ekonomske saradnje i političke federalizacije. Ova vizija nije bila izolovan intelektualni eksperiment, već odgovor na složene izazove koji su proisticali iz sve intenzivnijih procesa nacionalizacije, ekonomske fragmentacije i nestabilnosti međunarodnog poretka. Nojmanova „Mitteleuropa“ bila je osmišljena kao ekonomsko-politički projekat, u čijem fokusu je bila ideja stvaranja nadnacionalne ekonomske unije, koja bi obuhvatala Nemačku i Austrougarsku kao centralne osovine, ali i druge srednjoevropske zemlje poput Češke, Slovačke, Poljske, te potencijalno i deo balkanskih država. Ovaj prostor bio je projektovan kao kontrateža ekonomskim i političkim blokovima zapadne Evrope, personifikovanim u Britaniji i Francuskoj, kao i istočnim imperijama, pre svega Ruskom carstvu.

Nojman je promovisao koncept zajedničkog tržišta, objedinjene carinske politike i koordinisane industrijske strategije, koje bi kolektivno osnažile ekonomsku poziciju regiona u globalnom sistemu, pri tome deklarativno afirmišući očuvanje političke autonomije pojedinačnih država unutar takvog saveza. Međutim, iza fasade idealističke retorike o međusobnoj saradnji i ravnopravnosti, krila se ne manje ambiciozna namera za utemeljenjem

partikularnih državnih modela koji se formiraju unutar razgranate mreže pravno-administrativnih, kulturnih i istorijskih slojeva Srednje Evrope, pri čemu se sagledavanje ovog prostora kroz prizmu Višegradske grupe upisuje u analitičke diskurse u kojima se obrađuju različiti aspekti njegovog političkog, pravnog i socioekonomskog oblikovanja kroz epohe koje, u svojoj hronološkoj sukcesiji, nose elemente disrupcije, ali i kontinuiteta.

nemačke političke i ekonomske dominacije nad regionom, što je kroz istorijsku retrospektivu postalo predmet brojnih kritičkih analiza i interpretacija. Dok je Nojman zagovarao naizgled ravnotežnu strukturu odnosa, brojni savremenici i analitičari prepoznavali su u njegovom konceptu latentne mehanizme hijerarhizacije, u okviru kojih su veće sile, poput Nemačke i Austrougarske, dobijale vodeće uloge, dok su manji narodi – Česi, Slovaci, Poljaci, Mađari, Rumuni, Srbi i Hrvati – bili marginalizovani na periferiju političke i ekonomske agende, često svedeni na status funkcionalnih satelita u široj geostrateškoj orkestraciji. Ova asimetrična vizija, iako obogaćena retoričkim figurama o uzajamnom poštovanju i ekonomskom prosperitetu, bila je prožeta strukturnim protivrečnostima koje su se ogledale u napetosti između proklamovanih ideala i očekivanih posledica njegove realizacije, što je dodatno podsticalo sumnje u stvarne namere i dugoročne efekte ovakve integracione arhitekture (Meyer and Naumann 1995).

Među najznačajnijim kritičarima Nojmanovog koncepta geopolitičke reorganizacije centralnoevropskog prostora izdvajali su se njegovi savremenici Karl Kautski (Karl Kautzky) i Tomaš Masarik (Tomáš Garrigue Masaryk) – dvojica mislilaca čija su promišljanja predstavljala više od puke reakcije na hegemonijske ambicije, već duboko ukorenjene teorijske konstrukcije koje su osporavale dominantne narative tog doba. Kautski, iako vodeći marksistički teoretičar svog vremena, pokazao je sposobnost da, u geopolitičkom kontekstu, prevaziđe ideološke šablone, odbacujući dotadašnju dominaciju koncepta „Mitteleuropa“ i inicirajući razradu alternativnog modela Centralne Evrope – koji se nije temeljio na (suptilnim ili očiglednim) imperijalnim ambicijama, već na viziji transnacionalne saradnje bez hijerarhijskih odnosa moći (Boer 2019). Kautskijeva vizija Centralne Evrope bila je utemeljena na ideji federacije socijalističkih republika – političkog entiteta u kom bi se integrisale različite nacije i kulture u zajednički prostor, ne samo ekonomskog i političkog delovanja, već i kulturne interakcije, bez dominacije bilo kog etničkog ili nacionalnog entiteta. Takav model, kako je Kautski tvrdio, predstavljao bi garant ne samo efikasnije borbe protiv kapitalističke eksploatacije i imperijalističkih pritisaka – kako spoljnih tako i unutrašnjih – već i katalizator proleTERSKE solidarnosti koja bi u osnovi delovala kao antagonist nacionalnim i etničkim tenzijama, često korišćenim instrumentima za održavanje ravnoteže društvene hijerarhije. Osnovna ideja ovog pristupa – decentralizacija političke i ekonomske moći / pravedna distribucija resursa / ukidanje strukturne nejednakosti – bila je postavljena kao strateški cilj u funkciji postizanja dugoročne socijalne stabilnosti (Kautsky 1897).

Sa druge strane, Masarik je u svom kapitalnom delu *Nova Evropa* zastupao stav da je trajni mir u Evropi moguć isključivo kroz redefinisane granice na osnovama etnokulturološke pripadnosti – ne kao izraz etnocentrizma, već kao nužnost u kontekstu postimperijalne rekonfiguracije evropskog prostora (Masaryk 2016). Masarikova vizija Centralne Evrope nije se ograničavala na geografski determinisan prostor – ona je podrazumevala prostor identitetskog

pluralizma / političke emancipacije / kulturne raznolikosti, u kom bi principi nacionalnog samoopredeljenja bili ne samo teorijska polazišta, već i praktični mehanizmi za osiguranje socijalne kohezije. Njegovo shvatanje demokratije bilo je inkluzivno u svojoj suštini – ne samo u smislu političke ravnopravnosti, već i kao etički princip koji afirmiše značaj priznavanja i poštovanja suvereniteta manjih naroda, čiji se identiteti, politička prava i ambicije ne mogu svesti na periferne ili nevažne elemente unutar dominantnih struktura moći. U Masarikovom pogledu, Centralna Evropa nije bila samo geopolitička kategorija – već kompleksna kulturna matrica, prožeta mrežom raznolikih istorijskih iskustava, jezičkih identiteta i sociokulturnih dinamika, koje je bilo neophodno balansirati kroz institucionalne mehanizme namenjene očuvanju stabilnosti i prosperiteta svih zajednica koje u njoj obitavaju. Ova dva kritička pristupa – i Kautskijev socijalistički internacionalizam i Masarikov demokratski etnopluralizam – predstavljaju ne samo reakciju na Nojmanovu hegemonijsku viziju, već i alternativne paradigme koje nude dijalektički okvir za preispitivanje pitanja regionalne saradnje, suvereniteta i političke emancipacije u Centralnoj Evropi – prostoru gde se, i danas, ukrštaju linije istorijskih sećanja i savremenih geopolitičkih izazova.

Žan Verner Miler (Jan-Werner Mueller), nemački politički filozof, artikuliše promišljanje prema kojem se ovaj region ne može svesti na puk mikrokosmos evropskih ideoloških borbi – ne kao statični odraz, već kao dinamična arena u kojoj se interakcija istorijskih iskustava, političkih paradigmi i kulturnih prelamanja manifestuje kao kontinuirani proces preoblikovanja samih temelja političkog angažmana i participacije (Müller 2014, 14–19). Miler ukazuje na to da je Centralna Evropa, zahvaljujući svojim jedinstvenim istorijskim trajektorijama ka demokratiji, funkcionisala ne samo kao odraz, već i kao stvaralac političkih inovacija – prostor u kojem se različiti oblici vladavine, institucionalne strukture i društveni narativi konstantno preispituju, transformišući se u kaleidoskop ideoloških i kulturnih eksperimenata koji istovremeno odražavaju i prekrajaju samu suštinu političke modernosti, gradeći kompleksnu arhitekturu identitetskih kontura koje se ne mogu redukovati na jednostavne obrasce (Ibid.).

Sasvim slično, češki politikolog Oskar Krejči (Oskar Krejčí), u svojoj monografiji *Geopolitika regiona Centralne Evrope*, usmerava analitički fokus na heterogenost kao ključnu konstitutivnu dimenziju Centralne Evrope (Krejčí 2005, 45). Krejči naglašava da „različitost kultura i istorijski antagonizmi ne samo da predstavljaju izazove, već i suštinski obogaćuju regionalni identitet“ – što ne podrazumeva jednostavnu paralelu između raznolikosti i kohezije, već ukazuje na složeni splet kontradiktornih procesa u kojem konfliktne dinamike i kulturne tenzije deluju kao katalizatori za stvaranje novih oblika kolektivnog pamćenja i političke artikulacije (Ibid.). Krejčijeva interpretacija raznolikosti nije ograničena na deskriptivni nivo; ona se manifestuje kao dinamički faktor koji proizvodi kapacitet za adaptaciju i inovaciju, pri čemu heterogenost nije samo skup različitih elemenata, već strukturno ugrađen

mehanizam za refleksivno prilagođavanje u uslovima globalnih izazova i regionalnih transformacija. U tom kontekstu, heterogenost se pojavljuje kao ključ za dekonstrukciju ustaljenih paradigmi o identitetu i kao instrument za konstituisanje pluralnih narativa koji omogućavaju državama i zajednicama da redefinišu svoje uloge unutar složenog kulturološkog i političkog tkiva Centralne Evrope. Potencijal datog regiona pri tome se ne sagledava isključivo kroz prizmu istorijskog kontinuiteta, već i kroz prizmu mogućnosti za neprekidnu transformaciju i inovativno preoblikovanje vlastite političke i kulturne stvarnosti.

Ovaj analitički okvir nalazi svoj konceptualni odjek u promišljanjima mađarskog naučnika i političara Đerđa Šeflina (György Schöpflin), čiji politikološki opus o identitetu u Centralnoj Evropi predstavlja teorijski vrhunac u interpretaciji ovog regiona kao tzv. „palimpsesta“ – metafore koja nije puka stilska figura, već konceptualni alat za razumevanje načina na koji različiti kulturni, religijski i jezički slojevi koegzistiraju i međusobno se prepliću, stvarajući hibridne i dinamične oblike kolektivne svesti (Schöpflin 2000) (Schöpflin 2000a) (Schöpflin 2021). Prema Šeflinu, duboko ukorenjena etnička i religijska raznolikost Centralne Evrope nije samo latentni izvor unutrašnjih tenzija, već i produktivna snaga koja omogućava kontinuirano stvaranje složenih i fluidnih identiteta, pri čemu region funkcioniše ne samo kao čuvar evropskog kulturnog nasleđa, već i kao prostorno-vremenski okvir u kome se intenzivno manifestuje kreativna energija proizašla iz kontinuirane interakcije različitih tradicija i istorijskih diskursa, omogućavajući neprestano prekomponovanje kulturnih i političkih značenja u nove konfiguracije. Dalje, Šeflinovo viđenje Centralne Evrope kao prostora kontinuiranog „novog ispisivanja“ kultura i identiteta ne podrazumeva pravolinijski proces kulturnog razvoja, već se oslanja na interpretaciju istorijskih slojeva kao aktivnih agenasa u stvaranju savremenog identiteta (Schöpflin 2021, 156). Navedeni istorijski slojevi ne pojavljuju se kao statični relikti prošlosti, već kao dinamični i često suprotstavljeni elementi koji se međusobno prepliću i preoblikuju u zavisnosti od promenljivih političkih, društvenih i kulturnih konteksta. Ovaj proces nije lišen napetosti i konflikata; naprotiv – upravo u tim strukturnim protivrečnostima leži potencijal za inovaciju i kreativnost, jer je produktivna vrednost tenzija u tome što one otvaraju prostore za nove oblike kulturne i političke artikulacije, čime se omogućava kontinuirano preispitivanje, ali i rekonfiguracija identitetskih paradigmi. Za razliku od pojedinih zapadnoevropskih teoretičara koji region često redukuju na arhaične obrasce etničkih podela i političkih konflikata, Šeflin ističe da je upravo slojevitost i hibridnost identiteta Centralne Evrope izvor njene snage (Ash 1986). Te karakteristike omogućavaju Regionu da deluje kao dinamični most između različitih civilizacijskih matrica i kulturnih paradigmi, povezujući Istok i Zapad u jedan kompleksni i višeslojni kulturno-politički kontinuum, u kome se prošlost i sadašnjost ne suprotstavljaju, već koegzistiraju u neprestanom procesu međusobnog prekrajanja i reinterpretacije. Na taj način,

Centralna Evropa ne postaje samo prostor istorijske memorije, već i laboratorija za političke i kulturne eksperimente koji obogaćuju celokupnu evropsku civilizacijsku mapu.

Ištvan Bibó (István Bibó), jedan od najznačajnijih mađarskih politikoloških mislilaca XX veka, svojim intelektualnim angažmanom ostavlja slojevit trag u promišljanju sociopolitičkih kontura malih država u Centralnoj i Istočnoj Evropi, uočavajući da ove zajednice, utemeljene na krhkim osnovama istorijskih preokreta, funkcionišu u kontinuumu između geopolitičke marginalizacije i uporne borbe za sopstveni politički subjektivitet (Bibó 1996). U svom kapitalnom delu *Beda malih istočnoevropskih država*, Bibó ne ispituje samo političku analizu, već gradi složenu mapu kolektivnih iskustava, gde se istorijski kontinuitet nestabilnosti, cikličnih konflikata i stalne ugroženosti suvereniteta prepliće sa psihološkim strukturama koje oblikuju ne samo institucionalne mehanizme, već i duboke slojeve kolektivne svesti. U takvim se okolnostima inferiornost i egzistencijalna nesigurnost ukorenjuju kao gotovo arhetipski obrasci postojanja. Bibó smatra da hronična neizvesnost, svojstvena istorijskoj sudbini istočnoevropskog prostora, nije jednostavan odraz spoljašnjih političkih i ekonomskih pritisaka, već se manifestuje kao internalizovana dimenzija političke kulture, koja se iznova artikuliše kroz institucionalne prakse i javne narrative (Ibid.). Takvo stanje proizvodi paradoks: dok jedan pol teži zatvorenosti i nacionalističkoj samodovoljnosti kao mehanizmu odbrane od stvarnih ili imaginarnih pretnji, drugi pol razvija latentnu zavisnost od spoljašnjih aktera, geopolitičkih centara moći i simboličkih patrona, čime se dodatno usađuje osećaj nedovoljne autonomije, ali i okrnjuje sposobnost za samorefleksiju i inovaciju. Posmatrajući ovaj fenomen, Bibó ukazuje da politička kultura malih država nije puka funkcija institucionalnog razvoja, već proizvod kulturoloških i psihosocijalnih matrica koje reprodukuju osećaj „bednosti“ kao egzistencijalnu konstantu, neraskidivo povezanu sa mehanizmima kolektivne memorije. U ovom kontekstu, osećaj inferiornosti ne funkcionise samo kao posledica istorijskih poraza, već postaje konstitutivni element političkog identiteta, ugrađen u strukturu diskursa koji definiše odnose prema spoljnom svetu i oblikuje granice unutrašnjeg političkog legitimiteta.

U analizi navedenog mađarskog autora osvetljava se i specifičan ambijent srednjoevropskog prostora, u kojem je sve predmet sporenja – od dinastičkih okvira, koji su vekovima dominirali političkim scenarijima, do nacionalnih projekata koji su se takmičili za „dušu“ pojedinca. U takvim uslovima, politički konflikt nije bio domen isključivo elitnih struktura, već je prožimao sve slojeve društva: veleposednici, sreski načelnici, sveštenici, učitelji, sudije i zanatlije, svaki sa svojom vizijom sveta, činili su mrežu mikropolitičkih arena u kojima se artikulisala sva složenost identitetskih i političkih dilema (Ibid.). Ta svakodnevna realnost, u kojoj su se egzistencijalni rebusi postavljali sa učestalošću kakva bi u drugim evropskim kontekstima bila nezamisliva, oblikovala je ne samo kolektivno pamćenje već i kognitivne obrasce kroz koje

se sagledava politička stvarnost. Upravo taj kontinuitet izloženosti konfliktima i političkim nestabilnostima čini osnovu Biboovog promišljanja o „bedi malih naroda Istočne Evrope“, pri čemu istorijska iskustva nisu zamrznuti artefakti prošlosti već dinamični slojevi koji se reinterpretiraju u savremenim kontekstima. U tom neprestanom dijalogu između prošlosti i sadašnjosti, ne prepoznaje se samo kontinuitet trauma već i način na koji se one ugrađuju u institucionalne prakse, oblikujući političku kulturu kao polje napetosti između sećanja i zaborava, između inercije i transformacije.

„Politički mesijanizam“ i uloga religije u političkom kontekstu Srednje Evrope

U razmatranju složenih i višeslojnih kulturno-političkih procesa koji su oblikovali strukture kolektivnog sećanja i ideoloških narativa neminovno dolazimo do pojma „političkog mesijanizma“ – koncepta koji, premda ukorenjen u specifičnim istorijskim kontekstima, prevazilazi granice nacionalnih identiteta i ulazi u domen transregionalnih dinamika, gde se istorijska iskustva, kulturni simboli i ideološke konstrukcije preklapaju i pretapaju u složene oblike političkog izražavanja (Anderson 1983) (Smith 1991, 33–36). Ukoliko se vratimo u XIX stoleće – razdoblje obeleženo bujanjem romantičnog nacionalizma, kulturnih preporoda i ideoloških previranja – susrećemo se sa fenomenom u kojem su narodi poput Poljaka, Mađara, Čeha i Slovaka artikulisali vlastite kulturne misije, ne kao homogeni projekat već kao mozaik diskursa u kojem su se istorijska sećanja, mitološki motivi i političke aspiracije ispreplitali u pokušaju definisanja specifične uloge svojih nacija unutar šireg evropskog konteksta (Hroch 2015, 166–167). Tadašnji diskurs nije bio sveden na ideje romantičnog nacionalizma, već je predstavljao složeni narativni prostor u kojem su se preklapali pojmovi identiteta, suverenosti, kulturne autonomije i političke samosvesti – reflektujući istovremeno unutrašnje tenzije i spoljašnje pritiske imperijalnih hegemonija koje su oblikovale geopolitičku kartu tog doba (Gellner 1983).

Danas, u savremenom političkom pejzažu srednje Evrope, svedočimo nekoj vrsti reaktualizacije tih ideja kroz prizmu konzervativnog mesijanizma, koji se manifestuje unutar političkih okvira Višegradske grupe. Ovde ne govorimo o jednostavnom prenošenju istorijskih paradigmi u sadašnjost, već o procesu u kojem se istorijska iskustva kolektivne traume i otpora reinterpretiraju i instrumentalizuju u svrhu oblikovanja novih vizija evropske solidarnosti (Judt, 2005). Ova vrsta političkog diskursa crpi inspiraciju iz dubokih slojeva kulturnog sećanja, artikulišući pritom nove narative o vrednostima, identitetu i suverenosti, koji se temelje na specifičnim istorijskim koordinatama srednjoevropskog prostora, ali istovremeno pretenduju na univerzalnost unutar šireg evropskog konteksta (Assmann 2011).

Politički narativi koji proističu iz ovog konteksta često se pozivaju na dela Milana Kundere, posebno na njegovu refleksiju o „tragediji srednje Evrope“,

gde je kulturna i politička autonomija naroda sistematski potkopavana imperijalnim projektima – bilo da je reč o Habzburškoj monarhiji, Osmanskom carstvu ili sovjetskoj dominaciji. U tom svetlu, današnji pokušaji reafirmacije srednjoevropskog identiteta ne predstavljaju samo nostalgичnu evociranost izgubljene prošlosti, već i politički čin koji ima za cilj redefinisanje odnosa moći unutar Evropske unije. Reč je o pokušaju pozicioniranja ovih nacija ne kao periferije evropske politike, već kao čuvara autentičnih evropskih vrednosti, koje se temelje na duboko ukorenjenim kulturnim i istorijskim iskustvima otpora, preživljavanja i kontinuiranog preispitivanja vlastite samobitnosti (Pach 1991). Poređenja sa nemačkim romantizmom XIX veka, posebno sa konzervativnim reakcijama na francuski kosmopolitizam, otkrivaju slične obrasce. Naime, u toj perspektivi, kulturni identitet oblikuje se ne samo kroz afirmaciju vlastite posebnosti, već i kroz otpor prema globalizatorskim narativima koji teže ublažavanju kulturnih razlika pod plaštom univerzalnih vrednosti (Paleczny and Zieliński 2008). Nemački konzervativni mislioci tog razdoblja insistirali su na povratku „izvornim“ vrednostima, naglašavajući važnost lokalnih tradicija, kulturnog kontinuiteta i istorijske ukorenjenosti, što je danas reflektovano u srednjoevropskim političkim diskursima koji problematizuju procese globalizacije, kulturne homogenizacije i erozije tradicionalnih oblika kolektivnog identiteta (Habermas 1996). Istorijsko iskustvo ovih nacija duboko je prožeto osećanjem kolektivne traume, koja se manifestovala kroz viševjekovnu potčinjenost imperijalnim silama. Ove političke strukture nisu samo fizički dominirale teritorijama, već su sistematski sprovodile procese kulturne erozije – ciljajući na uništavanje jezika, tradicija i autonomnih političkih institucija – koristeći pritom ne samo otvorene oblike represije već i suptilne strategije asimilacije, kroz obrazovne sisteme, kulturne politike i javni diskurs; time su stvarali generacije koje su, svesno ili nesvesno, internalizovale imperijalne narative kao deo vlastite samosvesti (Hardt 2000, 42–43).

Navedeni odnosi podređenosti nisu bili samo posledica spoljašnjih pritisaka, već i rezultat unutrašnjih protivrečnosti unutar samih nacionalnih zajednica. Procesi modernizacije, uprkos represivnim okvirima, često su uključivali i elemente koji su, paradoksalno, doprinosili očuvanju kulturnog identiteta, kroz stvaranje novih oblika kolektivne solidarnosti, društvene mobilizacije i političkog otpora (Anderson 2013). Obnavljanje identiteta u postimperijalnom kontekstu nije bio jednostavan povratak „izgubljenim“ vrednostima, već kompleksan proces koji uključuje kritičku refleksiju o sopstvenoj prošlosti, reinterpretaciju kulturnih narativa i stvaranje novih oblika identitetskog izražavanja. Introspektivna nostalgija, koja se javlja u tim procesima, nije puka sentimentalna čežnja za prošlošću, već složeni fenomen koji otkriva kako se identitet oblikuje kroz stalni dijalog između istorijskog sećanja, savremenih političkih izazova i očekivanih društvenih transformacija (Boym 2001, 41–49). U tom smislu, savremeni politički mesijanizam u srednjoj Evropi može se posmatrati kao odgovor na krizu identiteta u širem evropskom kontekstu – gde se pitanje kulturne autentičnosti suočava sa izazovima globalizacije, migracija i

tehnoloških promena – ali i kao pokušaj artikulacije novih oblika političke solidarnosti i kolektivne odgovornosti, koji nadilaze uske granice nacionalnih država i otvaraju prostor za dublje promišljanje o prirodi zajedništva, suverenosti i političkog subjektiviteta u savremenom svetu (Zielonka 2006).

Savremeni politički argumenti koje koriste političari iz srednje Evrope nisu novitet u diskursu, već predstavljaju kontinuitet sa tradicijom konzervativnog krila zapadne političke misli, u kojoj se vrednosti i koncepti političke organizacije oslanjaju na duboko ukorenjene, tradicionalne i nasleđene kulturne obrasce. Ovo je naročito izraženo u Poljskoj, gde je nacionalni identitet neraskidivo isprepleten sa katolicizmom, stvarajući simbiotsku vezu između religijskih uverenja i nacionalne samosvesti, što se manifestuje kao politička snaga koja oblikuje javni diskurs. Međutim, takve ideje istovremeno izazivaju otpor u društvima koja počivaju na laičkim tradicijama, poput Francuske, gde je sekularizam utemeljen kao osnova političkog i društvenog poretka.

Slične disonance uočavaju se i u odnosu Nemačke sa drugim srednjoevropskim državama, gde se spori oko uloge i značaja nacionalne države kao primarne političke jedinice naspram idejama o nadnacionalnim integracijama i transnacionalnim oblicima upravljanja. Danas, brojni politički akteri u srednjoj Evropi (npr. Mađarska, Slovačka, Poljska) sagledavaju dominantne vrednosti zapadnoevropskih demokratija kao pretežno liberalne ili socijalističke, osporavajući njihovu univerzalnu primenljivost i zalažući se za revitalizaciju koncepta Srednje Evrope kao jedinstvene kulturno-istorijske i političke celine. Iako je akcenat u ovim raspravama evoluirao, suštinska ideja ostaje slična – umesto da se region predstavlja kao „oteti Zapad“, sada se insistira na diskursu koji afirmiše posebnu istorijsku misiju srednje Evrope kao nosioca autentičnih evropskih vrednosti, koje se temelje na iskustvima otpora, očuvanja i samorefleksije. Dok Zapadna i Srednja Evropa dele zajedničko filozofsko i kulturno nasleđe, njihova politička viđenja, naročito u vezi sa budućnošću Evropske unije, često se razilaze.

Države srednje Evrope nastoje da svoju političku egzistenciju utemele na modelu nacionalne države, oslanjajući se na istorijske narative o suverenitetu i samoodređenju, dok zapadnoevropske države promovišu viziju demokratije koja funkcioniše izvan tradicionalnih okvira nacionalnog identiteta, oslanjajući se na koncept građanske lojalnosti prema apstraktnim političkim principima kao što su ljudska prava, ustavnost, politička pravda i jednakost. Ova „građanska religija“, kako je neki nazivaju, zasnovana je na uverenju da građani Evropske unije treba da budu odani pre svega političkim idealima, a ne specifičnim kulturnim ili nacionalnim tradicijama (Rousseau 2003) (Bellah 1991) (Cristi 2001). Za zagovornike ovog koncepta, nacionalna država predstavlja prevaziđenu političku formu, anahroni ostatak prošlosti koji ometa napredak ka široj evropskoj integraciji. Međutim, ova perspektiva često nailazi na otpor u srednjoj Evropi, gde je nacionalni identitet duboko ukorenjen u kolektivnoj svesti, a ideja o kulturnoj i političkoj autonomiji i dalje ima snažan mobilizacioni potencijal. Stoga nije iznenađujuće što je ovo pitanje postalo

predmet žestokih polemika unutar Evropske unije, razotkrivajući duboke kulturne i političke rasepe koji prelaze granice geografskih i istorijskih podela, i ukazujući na složenost procesa evropske integracije koji, umesto da niveliše razlike, često ih iznova aktualizuje i produbljuje.

O relevantnosti religije

Važnost religije u kolektivnim iskustvima naroda Srednje Evrope predstavlja fenomen koji se ne može sagledati jednodimenzionalno jer nadmašuje okvire puke duhovne prakse – ulazi u domen čuvara kulturološkog kontinuiteta, identitetske otpornosti i simboličkog poimanja društvenih vrednosti. U regiji u kojoj je rimokatolička tradicija duboko ukorenjena – ne samo kao teološki sistem, već i kao simbolički stub koji prožima društvene strukture i oblikuje kulturne paradigme – Crkva je često bila ne samo institucionalni već i egzistencijalni čuvar određenih segmenata kolektivnog pamćenja, naročito u epohama kada su politički režimi sistematski potiskivali i marginalizovali nacionalne, kulturne i verske različitosti.

U istorijskim kontekstima – gde su narodi bili izloženi različitim oblicima političke represije, asimilacijskih pritisaka i ideoloških redukcija – Crkva je funkcionisala kao kulturna membrana koja je omogućavala ne samo očuvanje jezika, običaja i rituala, već i afirmaciju simboličkih praksi koje su činile tkaninu kolektivnog identiteta. Ta je institucija radila na obnavljanju kontinuiteta društvenih struktura i duhovnih vrednosti uprkos svim oblicima institucionalnog i kulturnog potiskivanja, pa i nasilja. Ta institucionalna i duhovna uloga Crkve nije bila statična – naprotiv, evoluirala je kroz različite istorijske faze, adaptirajući se na političke promene, istovremeno održavajući svoj kontinuitet kao aktor u procesima izgradnje i rekonstrukcije identiteta. U političkim prelomnim trenucima – kada su državne strukture bile krhke, nestabilne ili u procesu dezintegracije – religijske zajednice često su preuzimale ulogu posrednika u održavanju društvene kohezije, artikulaciji simboličkog kontinuiteta i konstrukciji narativnih okvira koji su obezbeđivali društveni oslonac u uslovima krize.

Upravo kroz ovu dimenziju religija dobija status koji izlazi izvan duhovne kategorije, ona postaje i ostaje politički subjekt koji oblikuje diskurzivne prakse i formira kolektivne narative. Njena uloga nije ograničena na domen privatne vere, već postaje deo javne sfere, prostor u kojem se simbolički resursi koriste u artikulaciji nacionalnih identiteta, legitimizaciji političkih zahteva i kao oslonac za otpor pritiscima različitih hegemoni. U tom kontekstu, religija se pojavljuje kao dijaloški prostor – između prošlosti i sadašnjosti, između duhovnog i političkog, između kontinuiteta i promene – stvarajući mrežu značenja koja se ne može redukovati na jednostavne obrasce ili univerzalne zaključke, već zahteva kontinuirano preispitivanje, kritičku refleksiju i kompleksno razumevanje. Crkva, kao institucija koja u savremenom kontekstu više ne funkcioniše isključivo kao čuvar duhovnih vrednosti, već kao geopolitički akter

sa sopstvenim ambicijama – reafirmiše svoju ulogu – delujući kao subjekt koji nije samo normativni već i strateški/diplomatski faktor, aktivno utičući na kreiranje javnih politika i učestvujući u procesima koji oblikuju globalni politički pejzaž. Njen uticaj se manifestuje kroz institucionalne strukture koji jačaju njenu poziciju kao faktora međunarodnog značaja – omogućavajući joj da deluje na različitim nivoima političkog i kulturnog prostora. U kontekstu savremene geopolitike, Crkva više nije ograničena na ulogu simboličkog čuvara duhovnog nasleđa – ona rekodifikuje svoj status kroz složene diplomatske interakcije i transnacionalne strategije uticaja – delujući kao subjekt koji aktivno učestvuje u definisanju granica političke moći i kulturne hegemonije (Cassanova 1994). Njena sposobnost da mobiliše simboličke resurse i formira ideološke narative omogućava joj da deluje kao značajan akter ne samo unutar nacionalnih okvira već i na globalnoj sceni, gde kroz strategije meke moći oblikuje diskurse koji premašuju klasične granice verskih institucija – ulazeći u domen političkih odluka, uticaja na javne politike i formiranja globalnih alijansi (Nye 2004).

Ova dinamika ne predstavlja samo ekspanziju uticaja već i složen proces repozicioniranja uloge Crkve, koja se u savremenim društvenim kontekstima pojavljuje kao ambivalentan akter – istovremeno zastupajući vrednosti tradicionalnog nasleđa i inovativne političke strategije – koje uključuju pitanja globalne pravde, ljudskih prava i kulturne diplomatije (Habermas 2012). Takav pristup ukazuje na to da se institucionalna struktura Crkve transformiše u skladu sa geopolitičkim izazovima, što zahteva nove teorijske okvire za razumevanje njene uloge u savremenim političkim i kulturnim procesima.

Autentičnost neokonzervativnog modela u zemljama Višegradske grupe

Kontekstualizacija fenomena neokonzervativizma u Centralnoj Evropi otkriva višeslojnu matricu ideoloških koncepata koje, premda ukorenjene u transatlantskom genezislu hladnoratovskog perioda – kao refleksija antikomunističkih paradigmi – u postkomunističkom ambijentu dobijaju hibridne oblike, prilagođene specifičnim istorijskim, kulturološkim i sociopolitičkim kontekstima regiona (Kerwick 2015). Za razliku od američke verzije, koja je artikulisana kroz paradigmu globalne hegemonije i intervencionističke doktrine, centralnoevropski neokonzervativizam predstavlja reaktivni ideološki konstrukt – antipod liberalnoj uniformnosti i nosilac diskursa koji iziskuje neophodnost obnavljanja nacionalnih narativa, i konsolidovanja kulturnih arhetipova kao mehanizama otpora transnacionalnim i globalističkim uticajima.³

³ Ovde ukazujem posebno na velikana američkog konzervativizma Irvinga Kristola i njegovo kapitalno delo *Neoconservatism: The Autobiography of an Idea*. Svakako ne treba ispustiti iz vida niti Podhorea (Norman Podhoretz) i Baklija (William F. Buckley) i njihovo javno delovanje u Sjedinjenim Američkim Državama, koja nesumnjivo i danas služe kao orijentir mnogim neokonzervativnim misliocima.

Ovaj ideološki tok ne treba pojednostavljeno posmatrati kao restauraciju tradicionalizma već kao dinamični proces unutrašnjeg identiteta, gde se nacionalni suverenitet pojavljuje kao ne samo politički već i egzistencijalni princip – oslonac za očuvanje celovitosti u eri permanentne globalne fluidnosti i nestabilnosti. U tom kontekstu, misao Rodžera Skrutona (Roger Scruton) dobija novo značenje: njegova kritika globalističkog relacionizma i afirmacija lokalnih tradicija i nasleđa nije jednostavna nostalgija za prošlošću, već iskazivanje otpora protiv relativizacije kolektivnog pamćenja (Skruton 2014).

Istovremeno, fenomen „neliberalne demokratije“, kakvog ga formuliše mađarski premijer Viktor Orban (Viktor Orbán), ne predstavlja isključivo politički projekat – konstrukciju vlasti, već društvenu paradigmu u kojoj se preispituje sama suština demokratije kao takve – ne više kao apsolutne vrednosti liberalizma, već kao instrumenta očuvanja identitetske kohezije. Žan Verner Miler u svojoj analizi populizma ukazuje na ovu dihotomiju između demokratskih procedura i vrednosti demokratije – kao prostora za manipulaciju kolektivnim diskursom, otkrivajući kako neokonzervativne strukture koriste mehanizme formalne demokratije kako bi podrle njene liberalne pretpostavke – pod plaštom legitimiteta narodne volje (Krakovsky 2019, 9–22).

Ekonomski aspekti ove ideologije takođe odražavaju kompleksnu dijalektiku između liberalnog kapitalizma i državnog protekcionizma, ali ne kao običan pragmatičan kompromis, već kao pokušaj rekonceptualizacije ekonomskog prostora u funkciji nacionalne autonomije. Radovi Danija Rodrika (Dani Rodrik) osvetljavaju ovaj aspekt, pokazujući kako ekonomski suverenitet nije samo pitanje finansijske politike, već dublje pitanje kontrole nad društvenim procesima – ekonomijom kao instrumentom političke moći u uslovima transnacionalne ekonomske zavisnosti (Rodrik 2017).

U domenu međunarodnih odnosa, neokonzervativizam Centralne Evrope usvaja realističku, krećući se ka ontologiji države kao subjekta sa inherentnim pravom na samodefinisanje u odnosu na globalne strukture moći. Ovde se misli o Miršajmerovom (John Mearsheimer) konceptu tragedije velesila koji nudi analitički okvir za razumevanje motivacionih struktura državnih aktora u sistemu koji ne poznaje vrhovni autoritet i centralnu vlast (Mearsheimer 2001, 16).

Religija, kao često zapostavljeni faktor u analizama političkih ideologija, u ovom kontekstu dobija status temeljnog elementa identitetske renesanse, ne samo kao izraz verovanja, već kao instrument političke mobilizacije i društveno-političke kohezije. Prema Grejs Dejvi (Grace Davie), religija u modernoj Evropi funkcioniše kao „mutirani memorijski kod“ – prisutna u kulturnoj svesti čak i onda kada je odsutna iz svakodnevne prakse (2000). Povezanost religijskog preporoda sa političkim neokonzervativizmom očituje se u načinu na koji se sakralni diskursi integrišu u javni prostor kao nosioci simboličkog kapitala, legitimizujući političke projekte usmerene na obnovu nacionalne kohezije i otpor prema globalnom uniformizmu. Ovo nije puka

reakcija na sekularizaciju, već strategija reafirmacije kulturnih paradigmi koje definišu granice kolektivnog identiteta. U tom svetlu, populizam se posmatra ne kao devijantni oblik demokratije, već kao njena funkcionalna adaptacija u uslovima krize legitimiteta liberalnih elita. Kas Mude (Cas Mudde) ističe da je populizam efektivan zato što nudi jednostavne odgovore na kompleksna pitanja, ali u centralnoevropskom kontekstu on dobija dublju dimenziju – kao artikulacija kolektivne potrage za autentičnošću u svetu koji se percipira kao sve više otuđen od lokalnih tradicija i vrednosti (Mudde 2016).

U tom kontekstu, značajno je razmotriti primere specifičnih političkih partija i njihovih lidera u zemljama kao što su Poljska, Slovačka i Češka, gde se neokonzervativne ideje artikulisu u različitim oblicima, prilagođene nacionalnim istorijskim i socijalnim okolnostima. U Poljskoj, partija Pravo i pravda (Prawo i Sprawiedliwość), predvođena Jaroslavom Kačinjskim (Jarosław Kaczyński), predstavlja paradigmatican primer političkog subjekta koji kombinuje elemente nacionalnog suvereniteta, tradicionalnih vrednosti i religijskog nasleđa, koristeći diskurs koji se oslanja na kolektivnu memoriju i istorijsku naraciju kao instrument političke mobilizacije. Stavovi o pravu na abortus u Poljskoj predstavljaju jedan od najkonkretnijih primera kako neokonzervativne ideje postaju deo pravno-političkog sistema, gde se restriktivne mere predstavljaju kao zaštita „tradicionalnih porodičnih vrednosti“, čime se u javni diskurs unosi naglasak na moralnoj dimenziji političkih odluka.

U Slovačkoj, pokret Obični ljudi i nezavisne ličnosti (Obyčajní Ľudia a nezávislé osobnosti – OĽaNO), pod vođstvom Igora Matoviča (Igor Matovič), artikulise specifičnu formu neokonzervativizma kroz naglasak na borbi protiv korupcije i zaštiti nacionalnog integriteta, pri čemu se retorika o „tradicionalnim vrednostima“ često prepliće sa pitanjima ličnih sloboda i prava žena, gde se kontroverze oko prava na abortus koriste kao poligon za širenje širih ideoloških narativa. U Češkoj, Građanska demokratska partija (Občanská demokratická strana – ODS), koju vodi Petr Fijala (Petr Fiala), predstavlja sintezu ekonomskog liberalizma i kulturnog konzervativizma, naglašavajući značaj nacionalne suverenosti i evropske skepse kao ključnih elemenata političke agende, pri čemu se debate o pitanjima kao što su reproduktivna prava često postavljaju u kontekst širih rasprava o kulturnoj autonomiji i odbrani „češkog identiteta“.

Međutim, posebnu dinamiku u okviru ovog diskursa predstavlja figura Viktora Orbana, čiji politički projekat u Mađarskoj oličava ne samo institucionalnu konsolidaciju vlasti kroz ilustraciju koncepta „neliberalne demokratije“, već i ideološku artikulaciju u kojoj se nacionalni identitet, kulturna supstanca i tradicionalne vrednosti i hrišćansko nasleđe pretvaraju u temelje političke legitimacije. Orbanov model, izgrađen na sintezi autoritarnog pragmatizma i konzervativnog revizionizma, posebno se ogleda u politici prema pitanjima kao što je abortus, gde državna intervencija dobija formu zaštite „tradicionalne porodice“ kao osnovne jedinice društva i

civilizacijskog temelja, istovremeno kreirajući normativni okvir u kojem se individualna prava podređuju kolektivnim vrednostima, odnosno, nacionalnim prioritetima.

Pored nacionalnih konteksta, važno je istaći postojanje međunarodnih inicijativa neokonzervativnog karaktera koje funkcionišu kao transnacionalni kanali za razmenu ideoloških koncepata i strategija. Jedna od takvih inicijativa je CPAC (Conservative Political Action Conference), koja predstavlja dinamičnu platformu za koordinaciju politika usmerenih na promociju konzervativnih vrednosti, uključujući zaštitu porodice, tradicionalnih kulturnih obrazaca i religijskih uverenja (Cuadrado and Chrobak 2023). U okviru CPAC-a, primetna je tendencija ka stvaranju internacionalne mreže koja premošćuje nacionalne granice, artikulišući zajedničke ideološke ciljeve i stvarajući sinergiju između različitih političkih aktera koji dele slične vizije o ulozi države, porodice i kulture u savremenom društvu.

Odnos Evropske unije prema konzervativnim političarima i pokretima može se posmatrati kao dinamičan splet ideoloških, kulturnih i epistemoloških napetosti, gde se prepliću naponi za očuvanjem normativnog jedinstva sa implicitnim priznanjima heterogenosti političkih tradicija. U samoj srži tog odnosa nalazi se neprestano preklapanje diskurzivnih režima i ontoloških pretpostavki, u kojima se konzervativizam ne pojavljuje samo kao politička pozicija, odnosno ideološki okvir, već i kao metanarativ o svetu, zasnovan na pojmovima reda i stabilnosti, kontinuiteta i metafizičke ukorenjenosti. Unutar institucionalne arhitekture Evropske unije prisutna je tenzija između deklarativne inkluzivnosti i latentne normativizacije određenih vrednosnih matrica, gde se liberalno-demokratski poredak promišlja kao samorazumljiv, pa i bezalternativan, dok se konzervativne pozicije često interpretiraju kroz perspektivu diskursa o regresiji, odnosno, politici nostalgije. Ova epistemološka asimetrija otkriva dublji sloj nesklada – sukob između predstave o napretku kao emancipatorskom procesu i cikličnog, istorijski ukorenjenog shvatanja društveno-političkih promena, karakterističnog za konzervativno mišljenje.

Konzervativni akteri u evropskom političkom prostoru neretko bivaju uhvaćeni u paradoksalnu poziciju. S jedne strane, njihova prisutnost potvrđuje demokratski kapacitet sistema da obuhvati društvenu različitost i raznorodnost. S druge strane, njihovo delovanje predmet je stalnog preispitivanja i kritičkog nadzora u odnosu na standarde koje sam sistem postavlja. Ova ambivalentnost se manifestuje kroz retoriku koja oscilira između formalnog poštovanja suvereniteta i kulturne autonomije, te implicitnog pritiska za konformizmom sa vrednosnim normama koje se percipiraju kao temeljne za evropski projekat. Promišljajući ovaj odnos, moguće je uočiti slojevitost igrice između pojmova centra i periferije, gde se ideološki centar Evropske unije konstituise kroz diskurzivnu praksu koja favorizuje određene interpretacije moderniteta, dok se konzervativni diskursi pozicioniraju kao periferni i alternativni oblici razumevanja društvenog

poretka. Ova dijalektika ne ukazuje nužno na konflikt u klasičnom smislu, već pre na diferencijalnu logiku prisutnosti/odsutnosti unutar zajedničkog političkog horizonta, gde se granice prihvatljivog stalno redefinišu kroz interakciju između moći i interpretacije.

Istovremeno, koncept evropskog identiteta, oscilirajući između univerzalističkih ambicija i partikularističkih otpora, odražava ontološku neodređenost samog projekta evropske integracije – prostor u kojem konzervativizam ne postoji kao fiksirana suprotnost progresivizmu, već kao konstanta u dijalogu sa sopstvenim negacijama. U tom smislu, odnos Evropske unije prema konzervativnim pokretima i političarima ne može biti sveden na jednostavnu dihotomiju prihvatanja i odbijanja, već se pojavljuje kao niz fluidnih procesa, gde se granice političkog legitimiteta stalno pomeraju, otvarajući prostor za nova pitanja o prirodi slobode, autoriteta i smisla same Evrope kao političke zajednice.

Kao kontratežu dominantnim narativima Evropske unije, konzervativni političari i pokreti nastoje da izgrade sopstvenu geopolitičku paradigmu, zasnovanu na pojmovima suvereniteta i autonomije, kulturne samobitnosti, istorijske kontinuiranosti i revitalizaciji tradicionalnih vrednosti kao osnove za političku legitimaciju (Scruton 2015). Ova paradigma ne funkcioniše isključivo kao reakcija odnosno otpor prema postojećim strukturama moći, već i kao pokušaj formulisanja alternativnog diskurzivnog okvira koji preispituje pretpostavke o univerzalnosti liberalno-demokratskog modela. U tom procesu, konzervativni akteri artikulišu viziju Evrope koja nije definisana kroz apstraktne koncepte nadnacionalne integracije, već kroz konkretne odnosno lokalizovane istorijske, kulturne i verske identitete. Ovaj geopolitički pristup karakteriše naglašena skepsa prema globalističkim i transnacionalnim strukturama i nastojanje da se afirmiše politika zasnovana na principima decentralizacije i reafirmacije nacionalnih država kao ključnih aktera međunarodnih odnosa. Umesto uniformnog modela vrednosti, konzervativna paradigma teži policentričnosti civilizacijskih matrica, gde različiti istorijski konteksti proizvode raznovrsne oblike političkog uređenja. Taj koncept često uključuje reinterpretaciju pojmova poput suvereniteta i identiteta kao dinamičnih kategorija koje nisu u suprotnosti sa modernošću, već predstavljaju njenu alternativnu artikulaciju.

Unutar tog okvira, geopolitika konzervativizma nije svedena na jednostavan nacionalizam tj. izolacionizam, već obuhvata složene mreže regionalnih alijansi i svojevrsnih kulturno-političkih saveza koji nastoje da uspostave ravnotežu u odnosu na dominantne globalne aktore. Takvi pokreti često mobilizuju retoriku „suverene demokratije“ i/ili „civilizacijskog patriotizma“, čime preispituju hegemonijske narative o razvoju, pravima i društvenoj pravdi unutar evropskog konteksta. Na taj način se konstruiše alternativni geopolitički horizont u kojem vrednosti tradicije, kulturne raznolikosti i organskog razvoja dobijaju novu relevantnost kao osnov za političko delovanje u XXI veku.

Zaključak

U traganju za suštinom političkog i kulturnog konteksta Srednje Evrope, neizbežno je uočiti da ovaj region nije puka geografska konstanta već živi, pulsirajući organizam, ispunjen naslagama istorijskih iskustava, ambivalentnih identiteta i paradoksalnih stremljenja. Zemlje Višegradske grupe (u kontekstu ovog rada: Srednja Evropa) nisu određene pukim koordinatama. Taj region predstavlja složeni mozaik, ispleten od niti kulturne raznolikosti, istorijskih slojeva i nezaobilazne dijalektike između političke tradicije i modernosti, prošlosti i sadašnjosti, lokalnog i globalnog. U tom lavirintu značenja, neokonzervativizam se ne pojavljuje kao jednoznačni fenomen, već kao simfonija različitih tonova – od snažnog prizvuka nostalgije za izgubljenim vrednostima do oštih akorda otpora prema globalističkim tendencijama koje prete da izbrišu specifičnosti lokalnih političkih kultura i društava. Neokonzervativne paradigme deluju kao ogledalo u kojem se odražavaju strahovi i nade društava koja se suočavaju sa brzim promenama, ekonomskim izazovima i krizom identiteta. One su, istovremeno, i odraz traume prošlosti i pokušaj da se u tim traumama pronade temelj za konstruisanje novih narativnih i praktičnih okvira koji će dati smisao sadašnjosti, kao i budućnosti. Religija, u ovoj složenoj političkoj slici, izlazi izvan okvira lične duhovnosti i postaje moćan simbolički resurs – ne samo kao čuvar verskih dogmi već kao strateški akter u artikulaciji nacionalnog i političkog identiteta. U ovom kontekstu, religija se pojavljuje kao živa memorija, kao eho drevnih tradicija, ali i kao katalizator novih društvenih mobilizacija, često služeći kao protivteža dominantnim sekularnim diskursima, neminovno zalazeći u domen političke prakse.

U svojoj suštinskoj višesmislenosti, srednjoevropski prostor odlikuju kontinuirana prelamanja između suprotstavljenih vrednosti: otvorenosti i zatvorenosti, napretka i nazadovanja, pluralizma i uniformnosti. Ovo nije region definisan isključivo prošlošću, već i neutoljivom žudnjom za budućnošću – onom koja nije fiksno određena, ali upravo zbog toga podložna za nove interpretacije, redefinicije i alternativne scenarije. U tom koherentnom haosu,⁴ pitanje identiteta nije konačno rešenje već neprestani proces

⁴ Iako u zaključku – sintagmu „koherentni kaos“ uvodimo kao terminološko-semantički konstrukt koji funkcioniše unutar šireg hermeneutičko-fenomenološkog okvira – primarno na tragu hajdegerovske destruktivne ontologije, delezovske filozofije razlike i sloterdijkovske konceptualizacije pluralnih sfera – i ima za cilj da indikuje pa čak i inskribira paradoksalnu konfiguraciju u kojoj se politički i identitetski poredak Centralne Evrope artikuliše kroz strukturalne tenzije koje nisu puki znaci disfunkcionalnosti, već nose elemente unutrašnje organizacije. Naime, „koherentnost“ se ovde ne shvata u smislu normativne stabilnosti već kao latentna logika narativne/istorijske integracije – utemeljena u zajedničkim afektivnim matricama, mitološkim strukturama i religijsko-kulturnim simbolima – dok se „kaos“ odnosi na višestrukost, diskontinuitete i diskurzivna preklapanja, koji ne dovode do dezintegracije, već upravo omogućavaju artikulaciju identiteta kroz njihovo preplitanje i stalno redefinisiranje. Takva dijalektička dinamika implicira da region nije moguće razumeti putem binarnih

preispitivanja, kroz koji se nacija, kultura i pojedinac iznova definišu. Promišljanje o neokonzervativizmu u ovom kontekstu zahteva da napustimo jednostavne dihotomije i umesto toga prihvatimo složenost kao osnovnu kategoriju razumevanja. Ove ideologije nisu samo reakcije na globalne tokove, već i kreativni pokušaji da se u haosu modernog sveta pronađe red, da se u fragmentaciji pronađe smisao, da se u neizvesnosti prepozna struktura koja omogućava osećaj stabilnosti. Srednja Evropa, donekle slično Balkanu, predstavlja večito raskršće na kojem se susreću duhovi starih imperija i senke novih aktera. U tom prostoru tenzija i kontradikcija, uticaji neokonzervativne ideologije (bili percipirani kao „pozitivni“ ili ne) svakako ostaju visoko relevantni za društveno-političke procese u susednom evropskom regionu.

Literatura

- Agh, Atilla. 1998. *The Politics of Central Europe*. SAGE Publications.
- Anderson, Benedict. 1983. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso.
- Berend, Ivan. 1996. *Central and Eastern Europe, 1944–1993: Detour from the Periphery to the Periphery*. Cambridge University Press, 1996.
- Bibo, Istvan. 1996. Beda malih istočnoevropskih država. Izdavačka kuća Zorana Stojanovića.
- Casanova, José. 1994. *Public Religions in the Modern World*. University of Chicago Press.
- Davie, Grace. 2006. *Religion in Europe in the 21st Century: The Factors to Take into Account*. European Journal of Sociology.
- Dhand, Otilia. 2018. *The Idea of Central Europe; Geopolitics, Culture and Regional Identity*. I.B. Tauris.
- Feichtinger, Johanes and Gary B. Cohen. *Understanding Multiculturalism: The Habsburg Central European Experience*. Berghahn Books.
- Giddens, Anthony. 2000. *Treća put: Obnova socijalne demokratije*. CID.
- Huntington, P. Samuel. 1998. *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*. Prosveta.
- Mudde, Cas. 2007. *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge University Press.
- Mudde, Cas. 2016. *The Populist Radical Right: A Reader*. Routledge.
- Orel, Katrin. 2012. *Srednja Evropa – Od ideje do istorije*. Clio.
- Pollack, Detlef and Gergely Rosta. 2017. *Religion and Modernity: An International Comparison*. Oxford University Press.
- Smith, D. Anthony. 1991. *National Identity*. University of Nevada Press.
- Szczerbiak, Aleks and Paul Taggart (eds). 2008. *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism*. Oxford University Press.

- Taggart, Paul. 2000. *Populism*. Buckingham: Open University Press.
- Weigel, George. 1992. *The Final Revolution: The Resistance Church and the Collapse of Communism*. Oxford University Press.
- Krastev, Ivan. 2017. *After Europe*. University of Pennsylvania Press.
- Krejčí, Oskar. 2005. *Geopolitics in Central European Region; The View from Prague and Bratislava*. VEDA.
- Mudde, Cas. 2017. *Populism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Vachudova, Milada Anna. 2005. *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration After Communism*. Oxford University Press.
- Ekiert, Grzegorz. 1996. *The State Against Society: Political Crises and Their Aftermath in East Central Europe*. Princeton University Press.
- Rupnik, Jacques. 1988. *The Other Europe*. Weidenfeld and Nicolson.
- Schöpflin, George. 2000. *Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe*. Hurst & Co.
- Sadurski, Wojciech. 2012. *Constitutionalism and the Enlargement of Europe*. Oxford University Press.
- Ruppert, Karl. 1994. „Srednja Europa – Približavanje jednoj koncepciji“. *Acta Geographica Croatica* 29 (1): 65–75.
- Froese, Paul and Christopher B. Gilbert. 2009. *The Political Influence of Churches*. Cambridge University Press.
- Krastev, Ivan and Holmes Stephen. 2019. *The Light that Failed: Why the West is Losing the fight for Democracy*. Pegasus Books.
- Krekó, Péter and Attila Juhász. 2020. *Understanding the Political Influence of Populism in Central Europe*. Routledge, 2020.
- Greskovits, Béla. 2015. *Rebuilding the Hungarian Right through Managing Populism and Nationalism*. West European Politics.
- Kostecký, Tomáš. 2022. *Political Parties and the State in Post-Communist Europe*. Routledge.
- Góralczyk, Bogdan. 2020. *Central Europe in the High Tide of Populism: The Visegrád Four in the Shadow of Brexit and the Crisis of the European Union*. Central European University Press.
- Vekony, Daniel, Ilyasov Marat and Račius Egdunas. 2022. “Dynamics in state – religion relations in postcommunist Central Eastern Europe and Russia”. *Religion, State and Society* 50 (4): 415–435. <https://doi.org/10.1080/09637494.2022.2127591>.
- Wendt, Alexander. 1994. “Collective Identity Formation and the International State”. *The American Political Science Review* 88 (2): 384 – 396. <https://doi.org/10.2307/2944711>.

UDK 341.232.1+351.861(4-672EU)(477)
Biblid 0543-3657, 76 (2025)
God. LXXVI, br. 1193, str. 253–275
Pregledni naučni rad
Primljen: 30. 05. 2025.
Revidiran: 11. 08. 2025.
Prihvaćen: 20. 08. 2025.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2025.76.1194.4
CC BY-SA 4.0

Marko NOVAKOVIĆ¹, Mihajlo VUČIĆ²

ZSBP i strateška autonomija EU: između ambicije i stvarnosti u uslovima globalne nestabilnosti

SAŽETAK

Rad analizira Zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku (ZSBP) Evropske unije u kontekstu savremenih globalnih izazova i sve prisutnije potrebe za strateškom autonomijom. Nakon kraćeg prikaza sledi istorijski razvoj ZSBP – od neuspešnih integracionih pokušaja pedesetih godina XX veka, preko Evropske političke saradnje, do savremenog institucionalnog okvira definisanog Ugovorom iz Mاستrihta. Poseban akcenat stavljen je na normativne ciljeve ZSBP, ali i na njenu institucionalnu slabost, naročito u kriznim situacijama kada se zahteva brzo i jedinstveno delovanje. Kao ključni test za ZSBP razmatra se odgovor EU na rusku agresiju na Ukrajinu, koji otkriva ograničenja postojećeg modela odlučivanja i zavisnost Unije od političke volje država članica. U tom kontekstu, koncept strateške autonomije analizira se kao neophodan korak ka redefinisaju uloge EU u multipolarnom svetu. Strateška autonomija podrazumeva sposobnost Unije da samostalno odlučuje i deluje u skladu sa sopstvenim interesima i vrednostima, bez ugrožavanja saradnje sa saveznicima. Rad ukazuje na potrebu za institucionalnom reformom, jačanjem tehnoloških i odbrambenih kapaciteta i većom unutrašnjom kohezijom kako bi EU mogla delovati kao efikasan i snažan globalni akter.

Ključne reči: Evropska unija, ZSBP, strateška autonomija, Ukrajina, suverenost, spoljna politika, multipolarni svet, institucionalna reforma.

¹ Viši naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E-mail: marko@diplomacy.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0002-7753-7506.

² Viši naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E-mail: mihajlo@diplomacy.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0002-0064-4987.

CFSP and the EU's Strategic Autonomy: Between Ambition and Reality Amid Global Instability

SUMMARY

The article explores the development, challenges, and future prospects of the European Union's Common Foreign and Security Policy (CFSP) in light of the evolving concept of EU strategic autonomy. Through a comprehensive historical and legal analysis, the authors trace the institutional evolution of CFSP from its early attempts at political unification to its current form, highlighting persistent obstacles rooted in national sovereignty and intergovernmental decision-making. The Russian aggression against Ukraine serves as a current example, demonstrating the CFSP's structural weaknesses, especially the reliance on consensus. The authors argue that genuine strategic autonomy requires deeper institutional reform, technological and industrial capacity building, and a redefinition of EU external action in a multipolar world marked by rivalry among major powers. The paper concludes that the EU's survival as a global actor depends on overcoming internal divisions, reinforcing its normative identity, and adopting a coherent strategy that balances autonomy with transatlantic and multilateral cooperation. Without such reform, CFSP risks remaining a declaratory policy, inadequate for the demands of the current geopolitical environment.

Keywords: European Union, CFSP, Strategic Autonomy, Ukraine, Sovereignty, Foreign Policy, Multipolar Order, Institutional Reform.

Uvod

Zajednička spoljna i bezbednosna politika (u daljem tekstu i: ZSBP) Evropske unije (u daljem tekstu i: Unija, EU) proistekla je iz višedecenijske težnje evropskih država ka političkoj saradnji i institucionalnoj integraciji. Ideje o političkom jedinstvu Evrope javljaju se još pre Drugog svetskog rata, ali su konkretnije forme dobile nakon njegovog završetka. Političke podele koje su usledile tokom Hladnog rata, uključujući formiranje dva ideološki suprotstavljena bloka, dodatno su podstakle inicijative za evropsko ujedinjenje kao odgovor na bezbednosne izazove.

Pitanje ZSBP Evropske unije oduvek je nailazilo na skepticizam država članica, budući da je po svojoj prirodi u suprotnosti sa tradicionalnim shvatanjem državnog suvereniteta. Naime, jedan od klasičnih kriterijuma državnosti iz Montevidea, promulgovanih u članu 1 Konvencije o pravima i obavezama država iz 1933. godine, jeste sposobnost države da uspostavlja i vodi odnose s drugim subjektima međunarodnog prava, što se direktno tiče spoljne politike kao ključne manifestacije suvereniteta

(Montevideo Convention 1933). U tom kontekstu, nije iznenađujuće što su prvi pokušaji uspostavljanja zajedničke spoljne i bezbednosne politike unutar evropskih integracija, poput Evropske odbrambene zajednice (EDZ) i Evropske političke zajednice (EPZ) iz pedesetih godina XX veka, završeni neuspehom (Ruane 2020). Glavni razlog za neuspeh ovih inicijativa bila je snažna politička i institucionalna rezervisanost država članica, naročito Francuske, ideji prenosa ključnih suverenih ovlašćenja na supranacionalne institucije. Međutim, iako neuspešni u neposrednom smislu, ovi rani pokušaji postavili su temelje za dalje promišljanje i razvoj mehanizama saradnje u oblasti zajedničke spoljne i bezbednosne politike. Na njima su kasnije izgrađeni institucionalizovani oblici koordinacije, koji su kroz decenije evoluirali u današnji okvir ZSBP, obuhvatajući zajedničko delovanje država članica u međunarodnim odnosima uz zadržavanje ključnih elemenata njihove nacionalne suverenosti.

Sedamdesetih godina formira se Evropska politička saradnja (EPS), mehanizam koordinacije spoljnih politika država članica. EPS se razvijala postepeno, kroz niz izveštaja i deklaracija i konačno dobila pravni okvir usvajanjem Jedinstvenog evropskog akta (potpisan 1986. godine, a stupio na snagu 1987), kojim se prvi put u ugovornoj formi priznaje potreba političke saradnje unutar Zajednice (1987). Konačno, Ugovorom iz Mastrihta 1993. godine ZSBP postaje deo EU (European Parliament 2025).

Hipoteza rada je jasna – EU više ne može sebi da priušti da Zajednička spoljna i bezbednosna politika ostane na nivou razvoja na kojem se nalazi već decenijama. Ukoliko želi da adekvatno odgovori na rastuće i sve neposrednije spoljne pretnje, neophodno je da sprovede institucionalne i druge suštinske reforme koje bi joj omogućile da u budućnosti delotvorno reaguje na takve izazove, jer u svom sadašnjem kapacitetu za to nije sposobna.

Teorijski okvir

Tradicionalno uverenje u literaturi o evropskoj integraciji bilo je da će napredak u oblastima spoljne, bezbednosne i odbrambene politike – tzv. „visokoj politici“ – ostati ograničen i površan, pa se čak dovodilo u pitanje da li postoji kao takva suštinski. Kako primećuju Krotz i Maher još na početku druge decenije XXI veka, jasno je bilo da debata više nije usmerena na pitanje da li postoji evropska bezbednosna i spoljna politika, već pod kojim uslovima ona funkcioniše, kako se razvija i zašto ostaje fragmentisana u određenim oblastima (Krotz & Maher 2011, 548–79). Upravo u tom kontekstu ZSBP treba posmatrati u tri ključna teorijska okvira: realizam, institucionalizam i konstruktivizam.

Realizam, kao jedan od najstarijih pristupa u teoriji međunarodnih odnosa, polazi od premise da su države racionalni akteri koji teže

sopstvenom opstanku i maksimalizaciji moći u anarhičnom međunarodnom sistemu. U tom okviru, evropska bezbednosna saradnja tumači se kao reakcija na promene u strukturi međunarodnog poretka nakon Hladnog rata – nestanak sovjetske pretnje, unipolarnost SAD, ponovno ujedinjenje Nemačke i povlačenje američkih trupa iz Evrope. Džons ističe da su evropske države odlučile da intenziviraju bezbednosnu saradnju prvenstveno kako bi sprečile destabilizaciju kontinenta, institucionalno „vezale“ Nemačku i smanjile zavisnost od SAD (Jones 2007, 116). U tom smislu, ZSZB i EBOP se ne tumače kao izraz evropskog federalizma, već kao strateški odgovor na promenu bezbednosnog okruženja. Realisti ističu da EU ne nastoji da direktno balansira SAD u klasičnom vojnom smislu, već koristi „meke“ oblike balansa kroz normativno i institucionalno pozicioniranje. Novičić tako primećuje: „savremene rasprave fokusiraju se oko pitanja da li bezbednosna pretnja „ruskog imperijalizma“, kako se to obično saopštava, prinuđuje EU na razvoj vlastite odbrambene sposobnosti, odnosno na razvoj državnih funkcija koje bi garantovale bezbednost državama članicama.“ (Novičić 2024, 24–27). Rosato, po našem mišljenju, ponajbolje uočava koren EU integracije u potrebi za očuvanjem ravnoteže snaga, evropske države su se okupile u jednom trenutku kako bi povećale svoje šanse za opstanak u ratu koji su smatrale da predstoji sa sovjetskim gigantom (2011, 45–86). Da li se slične stvari dešavaju i danas? Svakako su se dešavale i u prošlosti, setimo se „veoma hrišćanske republike“ Maksimilijana D’Silija, projekta evropske integracije iz 1638. godine u cilju uspešne borbe protiv „Moskovljana“, koji su tada bili u ekspanziji (Vučić 2019, 44). Za razliku od realizma, institucionalizam naglašava značaj institucija, pravila i procesa u oblikovanju ponašanja država. Evropska spoljna politika rezultat je dugoročnog procesa institucionalizacije, koji je započeo još 1970-ih kroz Evropsku političku saradnju (EPC), a kasnije se produbio u ZSZB (Smith 2004, 308). U ovom pristupu, institucije ne samo da omogućavaju konsultacije i koordinaciju već utiču na oblikovanje identiteta i preferencija aktera. Kroz mehanizme predupređenja (sprečavanje unilateralnog delovanja) i elite socialization (socijalizacije političkih i birokratskih elita), države članice EU su razvile tzv. „refleks koordinacije“ – naviku da uvek najpre traže zajednički stav. Taj proces se dodatno učvrstio uvođenjem akcija političke saradnje i pravnom ekspanzijom nadležnosti EU u spoljnim poslovima (Ibid.).

EU je tokom 2000-ih doživela snažnu „pravnu institucionalizaciju“ spoljne politike, kroz razvoj normi, sudske prakse i jasno podeljenih nadležnosti između institucija EU i država članica (Cremona 2008, 336). Već tada je preovlađivalo viđenje ograničenja institucionalizma, posebno u situacijama kad su ugroženi vitalni nacionalni interesi, pravila ustupaju mesto *ad hoc* pristupima i unilateralizmu. Kao što su tada kriza u Iraku ili na Kosovu pokazale slabosti, kriza u Rusko-ukrajinskom ratu ogolila je

sporost i ograničeno dejstvo ZSBP u 2022.³ godini na jedan još drastičniji način, direktno dovodeći u pitanje sposobnost EU da se samostalno odbrani od potencijalnog napada na državu članicu.

Konačno, konstruktivistički pristup unosi kvalitativno novu dimenziju u analizu ZSBP, fokusirajući se na ideje, norme i procese socijalizacije koji oblikuju identitete aktera. Konstruktivizam, koji se pojavio nakon Drugog svetskog rata, zastupa stav da države i drugi akteri razvijaju svoje interese i identitete kroz društvene interakcije, pod uticajem kulturnih, istorijskih i normativnih faktora (Kiçmari 2007). Što se tiče ZSBP EU u kontekstu konstruktivističke teorije, Mejer u svojoj analizi govori o mogućem nastajanju zajedničke evropske „strateške kulture“ – zajedničkog seta normi o legitimnosti upotrebe sile, percepciji pretnji i ulozi Evrope u svetu (Meyer 2007, 232).

Prema njegovom istraživanju, postoji sve izraženija konvergencija evropskih država u podršci humanitarnim intervencijama, prioritetu UN kao okvira za upotrebu sile, te preferenciji civilnih instrumenata u rešavanju sukoba. Iako se ta konvergencija opisuje kao „tanka“, ona ipak označava novi kvalitet u evropskoj političkoj kulturi. Meyer definiše Evropu kao „Humanitarnu moć“ – aktera koji ne koristi silu za širenje interesa, već za zaštitu vrednosti i stabilnosti.

Perspektiva i teorijski izazovi

Kada je teorijska podloga ZSBP u pitanju, nijedna teorija sama po sebi ne može u potpunosti objasniti kompleksnost ZSBP. U realnosti, procesi saradnje su oblikovani kombinacijom strukturalnih pritisaka (realizam), institucionalnih mehanizama (institucionalizam) i normativnih promena (konstruktivizam). Stoga Kroc i Maher predlažu „analitički eklekticism“ – pristup koji nastoji da spoji različite teorijske uvide i objasni kako različiti faktori međusobno deluju (2011, 572). Maher zaključuje kako se sve teorije uglavnom slažu da su pred ZSBP ogromni izazovi, ali se razilaze u objašnjenju načina kojima se ti izazovi mogu prevazići (Maher 2021, 89–114).

Osnovno pitanje apropos ZSBP je političke prirode – da li će EU postati koherentni akter sa jedinstvenom strategijom, ili će ostati skup država sa povremenim zajedničkim stavovima? Ipak, kako obično biva, to političko pitanje se ne može rešiti bez adekvatnog pravnog okvira. ZSBP donosi mnogo izazova kako na političkom tako i na pomenutaom pravnom planu, gde se posebno ističe specifična uloga ZSBP u pravnom sistemu EU, u smislu da Evropski sud pravde ima ograničenu jurisdikciju po tom

³ Ovaj naziv je bez prejudiciranja statusa i u skladu je sa Rezolucijom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244 i mišljenjem Međunarodnog suda pravde o deklaraciji o nezavisnosti Kosova.

pitanju što donosi brojne probleme i otvorena pitanja, poput pristupa EU Evropskom sudu za ljudska prava (Johanson 2024, 738–800).

Ciljevi i principi ZSBP

Ciljevi iz člana 21. Ugovora o Evropskoj uniji predstavljaju temeljni pravni i politički okvir koji definiše ulogu i ambiciju Evropske unije kao globalnog aktera. Ovi ciljevi ne samo da usmeravaju delovanje EU na međunarodnoj sceni, već i naglašavaju normativni identitet Unije – zasnovan na vrednostima, pravu i odgovornosti.

Osnovna uloga ZSBP ogleda se u trećem stavu, tački a, člana 21 u kome se ističe da je ZSBP instrument putem kojeg EU štiti svoje osnovne interese i bezbednost, kao i nezavisnost i teritorijalni integritet svojih država članica. Ovo je posebno relevantno u svetlu rata u Ukrajini, gde EU putem ZSBP i pratećih instrumenata poput Evropskog mirovnog fonda (EPF) i Strateškog kompasa nastoji da očuva evropsku bezbednost i političku suverenost suočenu s direktnim vojnim pretnjama, o čemu će biti više reči u narednom poglavlju.

Dalje, ZSBP ima za cilj da učvrsti i potpomogne demokratiju, vladavinu prava, ljudska prava i načela međunarodnog prava. Ova normativna orijentacija jasno je vidljiva u političkoj i materijalnoj podršci koju EU pruža Ukrajini – državi koja je žrtva agresije i istovremeno teži članstvu u Uniji. Ujedno, kroz sankcije i diplomatske inicijative, EU promoviše međunarodne pravne standarde i odgovornost aktera koji ih krše.

Jedan od ključnih ciljeva ZSBP je i očuvanje mira, sprečavanje sukoba i jačanje međunarodne bezbednosti, u skladu s Poveljom UN, Završnim aktom iz Helsinkija i Pariskom poveljom. Ovo je temeljni razlog za intenziviranje bezbednosne i odbrambene dimenzije EU nakon februara 2022. – Unija nastoji da postane sposobna da preventivno deluje i reaguje na krize koje narušavaju evropski i međunarodni poredak.

ZSBP je ujedno sredstvo kroz koje EU podstiče održivi ekonomski i društveni razvoj, posebno u zemljama u razvoju, s krajnjim ciljem iskorenjivanja siromaštva. U kontekstu Ukrajine, EU ne pruža isključivo vojnu podršku, već i finansijsku i humanitarnu pomoć. Takođe, EU kroz ZSBP podstiče globalnu ekonomsku integraciju, između ostalog kroz liberalizaciju trgovine i uklanjanje barijera, uz istovremeno očuvanje principa održivog razvoja, što uključuje i međunarodne mere za zaštitu životne sredine i prirodnih resursa.

U kriznim situacijama – poput prirodnih katastrofa, humanitarnih kriza ili konflikata izazvanih ljudskim delovanjem – ZSBP omogućava brzo i koordinisano delovanje EU kako bi se pomoglo stanovništvu i regionima pogođenim krizom. Takva sposobnost se dodatno osnažuje uspostavljanjem misija poput EUMAM-a (European Union Military

Assistance Mission Ukraine) i finansijskim instrumentima poput EPF-a (European Peace Facility).

Najзад, jedan od strateških ciljeva ZSBP je promocija međunarodnog sistema zasnovanog na snažnijoj multilateralnoj saradnji i dobrom upravljanju, što odražava duboko ukorenjeno uverenje EU da stabilnost i bezbednost proizlaze iz pravila, dijaloga i zajedničkih institucija, a ne iz politike sile.

Uprkos ili možda baš zbog tako ambiciozno postavljenih ciljeva i zahvaljujući celokupnom institucionalnom razvoju, ZSBP se tradicionalno smatra najslabijim aspektom integracije EU i, konsekvntno, jednom od najslabijih tačaka EU (Navarrete and Egea 2001, 41). Upravo taj nedostatak koherentnosti i strategije na nivou spoljne politike EU kao celine predstavlja jedan od glavnih uzroka opadanja moći i uticaja EU na međunarodnoj sceni generalno. Zbog nedostatka strateškog razmišljanja na evropskom nivou, EU rizikuje egzistencijalnu krizu, što se posebno ogleda u neuspehu Zajedničke spoljne i bezbednosne politike da ispuni očekivanja, razvije kapacitete i ostvari rezultate, čime gubi kredibilitet. Da bi se to izbeglo, EU mora da prihvati alternativnu viziju moći, ojača legitimitet svojih politika i strateški se angažuje u globalnim pitanjima uz čvrstu saradnju sa NATO.

Rat u Ukrajini i odgovor EU kroz ZSBP

Rat u Ukrajini, koji je otpočeo u februaru 2022. godine, stavio je na ozbiljan test ZSBP. Ovaj rat je velikih razmera, nalazi se u neposrednom susedstvu EU i neminovno će značajno uticati na ZSBP – kroz transformaciju ZSBP, delujući kao katalizator dubinskih institucionalnih i strateških promena i značajno većeg ulaganja u vojnu industriju EU, jer jasno pokazuje neodrživost dosadašnjeg funkcionisanja ZSBP.

Sa jedne strane, ZSBP se za vreme rata u Ukrajini pokazala kao glavni okvir za koordinaciju odgovora država članica EU i instrument kroz koji je EU koordinisala zajedničko političko, ekonomsko i bezbednosno delovanje. Evropski parlament u izveštaju nastavlja da pruža jasnu podršku Ukrajini, kako u izjavama tako i finansiranjem putem budžeta Unije i posebno uspostavljenih fondova (European Parliament 2025) (European Commission 2024). Pored toga, akcenat je stavljen na nastavak vojne pomoći kroz Evropski mirovni fond (*European Peace Facility*), koji omogućava finansiranje isporuka vojne opreme i naoružanja ukrajinskim snagama (more: European Commission). U okviru šireg geopolitičkog okvira, EU je otvorila pristupne pregovore sa Ukrajinom, pružajući podršku njenom institucionalnom razvoju, osnaživanju vladavine prava i jačanju otpornosti na strane uticaje, posebno u domenu borbe protiv dezinformacija i sajber pretnji. Ove aktivnosti su sprovedene kroz

instrumente ZSBP, uključujući i mehanizme koji se odnose na suzbijanje manipulacije informacijama i stranog mešanja (*Foreign Information Manipulation and Interference*) (više: EAAS).

Sa druge strane, invazija Rusije na Ukrajinu ogolila je nedostatke ZSBP ili bolje reći još jednom demonstrirala – na do sada najneposredniji način njene suštinske institucionalne slabosti i pokazala ograničenost pravnog i političkog okvira oblikovanog u posthladnoratovskoj eri. Evropska unija, suočena sa izmenjenim bezbednosnim pejzažem, reagovala je nizom konkretnih koraka. Među najznačajnijim je usvajanje dokumenta „Strateški kompas“, koji je zamišljen kao smernica za bezbednosnu politiku Unije do 2030. godine. Ipak, kao i mnogi slični poduhvati iz domena spoljne politike EU, ovaj dokument nema pravno obavezujući karakter već više simbolizuje političku solidarnost među državama članicama i predstavlja pokušaj artikulisanja koherentnog odgovora na povratak rata na tlo Evrope. U „Strateškom kompasu“ može se videti priznanje da je međunarodni liberalni poredak ozbiljno uzdrman, te se EU poziva da se postavi kao geopolitički akter, ne samo kroz diplomatiju već i kroz sposobnost delovanja u vojnoj sferi u kojoj se predugo oslanjala na podršku pre svega Sjedinjenih Američkih Država (u daljem tekstu i: SAD). Mnogi autori u njemu vide mogućnost da se kroz Zajedničku bezbednosnu i odbrambenu politiku EU, kao važan deo ZBSP, konačno snažnije i efikasnije zauzme za svoje interese (Sweeney and Winn 2022). Ipak, i pored velikog broja inicijativa, ovaj dokument pokazuje izvesne metodološke i sadržinske slabosti – izostaje preciziranje ključnih ciljeva, dok se strateška autonomija pominje marginalno i bez jasnog normativnog utemeljenja (Kaim and Kempin 2022). EPF je postao centralni finansijski instrument za vojne operacije Unije, koga odlikuje veoma brzo prikupljanje pomoći i finansiranje isporuke oružja državama koje nisu članice EU, pre svega Ukrajini. Međutim, unutar ovog okvira i dalje se uočava strukturni problem odlučivanja konsenzusom, što u praksi može ograničiti brzinu i efikasnost delovanja EU. Na primer, više puta je zabeleženo da se pojedine države članice, poput Mađarske, uzdržavaju od davanja saglasnosti na odluke o naoružavanju Ukrajine, što podriva jedinstvo delovanja u okviru ZSBP (Rankin 2025). U tom kontekstu značajnu ulogu ima i vojna pomoćna misija EU za Ukrajinu (EUMAM UA), koja je prerasla u najveću misiju (vojne obuke) u istoriji Unije, što ipak demonstrira određenu sposobnost EU da deluje u neposrednom okruženju (više: EUMAM UA) (EU OSCE Forum). Ona predstavlja konkretizaciju nove faze angažmana EU, u kojoj deklarativna podrška biva zamenjena operativnom pomoći i obukom, koja je do sada obuhvatila više od 75.000 ukrajinskih vojnika. Ova misija takođe potvrđuje sposobnost Unije da koordinira napore svojih država članica, kao i onih NATO saveznika i partnerskih zemalja poput Sjedinjenih Američkih Država i Kanade. Na industrijskom i strateškom planu, rat je podstakao povećanje odbrambenih budžeta, intenziviranje

saradnje u okviru trajnih strukturiranih saradnji (*PESCO*), kao i revitalizaciju evropske odbrambene tehnološke i industrijske baze (*EDTIB*) (*PESCO*) (Wilkinson 2020). Ipak, uprkos vidljivom porastu ulaganja i aktivnosti, i dalje je izražen problem fragmentacije i nedostatka dugoročne strateške koordinacije, što značajno umanjuje efektivnost ukupnih napora Unije u oblasti bezbednosti i odbrane. Teško je zamisliti da se Evropska unija može etablirati kao relevantan i samostalan akter na svetskoj sceni sa ZSBP u njenom sadašnjem obliku, niti da može adekvatno odgovoriti na savremene izazove bez suštinskih reformi ZSBP. Postojeći okvir ZSBP ostaje nedovoljno fleksibilan i previše podložan mogućnosti da se njegova efikasnost umani ili potpuno poništi u zavisnosti od trenutne političke volje država članica. Ukoliko EU želi da zadrži svoju relevantnost i suverenitet u sve opasnijem međunarodnom poretku, mora sprovesti dublje institucionalne reforme – uključujući uvođenje kvalifikovane većine u donošenju odluka, operativno aktiviranje člana 42(7) Ugovora o EU i izgradnju stvarne sposobnosti za kolektivnu odbranu (Genini 2025).

Konačno, potrošnja vojne industrije je naglo skočila – tokom 2024. godine zemlje Centralne i Zapadne Evrope značajno su povećale svoje vojne izdatke, u skladu sa novim budžetskim obavezama i obimnim planovima nabavke naoružanja i vojne opreme. Nemačka je izdvojila 88,5 milijardi dolara, što predstavlja rast od 28 odsto u odnosu na prethodnu godinu, čime je postala najveći vojni potrošač u Zapadnoj Evropi prvi put od ujedinjenja i četvrta zemlja u svetu po ukupnim vojnim izdacima (Olsson 2025). Ovaj porast troškova je deo strategije Vlade Nemačke, prema kojoj bi do 2031. godine Nemačka imala najsnažniju vojsku u EU (Noll 2025). Poljski predsednik Duda najavio je da će Poljska 2025. godine potrošiti 4,7% BDP-a na odbranu, i da će sa budžetom od 30 milijardi dolara poljski budžet za odbranu biti najveći među NATO državama (Liang et al. 2025). Ipak, mora se istaći da uzrok ovog porasta nije rezultat strukturnog i sistemskog promišljanja, niti predstavlja svesnu realizaciju potrebe da se Evropska unija efikasno pozicionira u međunarodnim odnosima kao samostalan i delotvoran akter. Pre bi se moglo reći da je reč o impulsu samoodržanja – refleksnoj reakciji na neposrednu pretnju koja je usledila nakon ruske invazije na Ukrajinu.

Strateška autonomija Evropske unije (Evropa mora brzo da nauči da govori jezikom sile)⁴

Strateška autonomija je izraz koji se u političkoj praksi EU upotrebljava često, ali nikada jednoznačno. Različite države članice u svojim diplomatskim istupima nastoje da ovom pojmu daju sadržinu koja bi više

⁴ Izjava predsednice Evropske komisije (videti: von der Leyen 2019).

odgovarala njihovim, često konfliktnim nacionalnim interesima. Ponekada se čuje i izraz „strateška suverenost“, ali je u suštini ideja uvek jedna – obezbediti bezbednost građana EU na najbolji mogući način (Dupré 2022). Strateška autonomija je odraz želje Evropljana da u svetu nastupaju samostalno i slobodno, bez pritisa i prinuda drugih velikih sila, već samo u skladu sa svojim vrednostima i interesima. Autonomija se postiže u odnosu na delovanje drugih velikih sila, ali autonomija nije istovremeno i izolacija od odnosa sa tim silama. Naprotiv, kao što ćemo kasnije bliže objasniti, snaga EU upravo počiva u održavanju izvesne globalne međuzavisnosti nacionalnih država, pogotovo u sferi ekonomije. EU kroz stratešku autonomiju nastoji da se ponaša kao svaki drugi racionalni geopolitički akter, da se kroz pregovore i druge instrumente spoljne politike bori za što bolju poziciju u okviru tog međuzavisnog sistema međunarodnih odnosa.

Transformacija međunarodnog poretka kao katalizator koncepta strateške autonomije

Prelazak međunarodnog poretka iz unipolarnog u multipolarni predstavlja realnost savremenih međunarodnih odnosa. Evropska unija, kao jedan od ključnih aktera međunarodne scene, ne može ostati po strani pred ovim promenama. Tradicionalna uloga EU u globalnim odnosima, oblikovana u okviru unipolarnog sistema u kojem su Sjedinjene Američke Države imale dominantnu poziciju, mora se redefinisati u skladu sa novim okolnostima u kojima se moć sve više disperzuje. U takvom kontekstu, očekuje se da ove sile – među kojima su SAD, Kina i Rusija – međusobno oblikuju nova pravila međunarodnog ponašanja i osiguraju njihovo poštovanje. U okviru unipolarnog sistema, Evropska unija je pretežno delovala kao bliski partner i pratilac SAD u spoljnopolitičkim inicijativama. Međutim, usled transformacije međunarodnih odnosa, u kojima se rivalitet među velikim silama sve češće odvija ne samo u sferi saradnje već i konkurencije, pa i otvorenih tenzija, EU se nalazi pred izazovom preispitivanja svoje spoljnopolitičke i bezbednosne pozicije. U tom smislu, javlja se sve izraženija potreba da EU razvije stratešku autonomiju, odnosno sposobnost da samostalno definiše i ostvaruje svoje interese u sve kompleksnijem međunarodnom okruženju. Ostvarenje ovakve autonomije nije jednostavno, imajući u vidu raznolikost interesa među državama članicama Unije. Primetan je nedostatak jedinstva kada je reč o određivanju i sprovođenju spoljnopolitičkih ciljeva. Ilustrativan primer predstavlja situacija nakon povlačenja SAD iz Zajedničkog sveobuhvatnog akcionog plana (tzv. Nuklearni sporazum sa Iranom), kada su američke vlasti najavile sekundarne sankcije protiv evropskih kompanija koje bi nastavile poslovanje sa Iranom. Uprkos formalnoj podršci EU nastavku implementacije sporazuma, pojedine velike evropske

kompanije, poput francuskog „Totala“ i kompanije „Airbus“, povukle su se iz iranskog tržišta kako bi izbegle rizik gubitka poslovnih pozicija na američkom tržištu (Landler 2018). Slično tome, belgijska organizacija SWIFT, koja upravlja međunarodnim platnim sistemom, suspendovala je pristup iranskim bankama, uprkos protivljenju institucija EU (Mohammed 2018). Ova situacija osvetljava širu strukturalnu ranjivost EU, koja proizlazi iz njene duboke integrisanosti u globalni ekonomski sistem i usku povezanost i u mnogo čemu zavisnost od SAD. Pritisci koje druge velike sile mogu vršiti kroz ekonomske mehanizme neretko imaju brze i opipljive posledice. Iako obim poslova sa Iranom nije bio od presudnog značaja za evropsku privredu, postavilo se pitanje kako bi EU reagovala u slučaju sličnog pritiska kada su u pitanju mnogo značajniji ekonomski odnosi – poput onih sa Rusijom, čija vrednost prelazi 190 milijardi evra godišnje, ili sa Kinom, gde razmena dostiže milijardu evra dnevno. Dodatnu složenost predstavlja i tehnološka revolucija, koja uključuje razvoj Internet stvari (IoT), 5G mreža i veštačke inteligencije, gde dominaciju trenutno imaju upravo SAD i Kina. Ako EU ne razvije sopstvene kapacitete i norme u ovim oblastima, rizikuje da postane zavisna od pravila koje nameću drugi akteri, a dosadašnjom politikom već je na dobrom putu da se nađe uskoro u toj poziciji.

Takođe, pitanje bezbednosti ostaje jedno od najosetljivijih za EU. Potencijalna destabilizacija pojedinih država članica putem sajber napada, dezinformacija ili hibridnih pretnji – kakve su viđene u slučaju Ukrajine – ukazuje na potrebu za većom samostalnošću EU u bezbednosnim pitanjima. U situacijama kada interesi SAD i Rusije ili drugih sila ne uključuju direktnu zaštitu evropskih partnera, EU mora biti spremna da reaguje sopstvenim instrumentima. Istovremeno, brojni primeri ukazuju na to da mnoge velike sile ne odvajaju ekonomsku saradnju od političko-bezbednosnih ciljeva. Rusija koristi energetske zavisnost, sajber prostor i informacije u svrhe hibridnog delovanja; Kina kroz državne investicije i sistem državnog kapitalizma jača svoj uticaj na evropskom tržištu; Turska, Saudijska Arabija i druge regionalne sile koriste migracione tokove i energetske resurse kao poluge spoljne politike. Sjedinjene Američke Države, s druge strane, neretko koriste međunarodni finansijski sistem, kao i bezbednosne garancije koje pružaju evropskim državama, kako bi uticale na politiku EU. Evropska unija je dugo gradila svoj međunarodni legitimitet i uticaj na pretpostavci da ekonomska međuzavisnost i slobodna trgovina predstavljaju stabilizujuće faktore međunarodnih odnosa, te da u okviru globalne ekonomije postoji svojevrsna „međunarodna zajednica“ u kojoj svi akteri dele zajedničke interese. Međutim, u savremenom međunarodnom kontekstu, ovakvo shvatanje postaje sve teže održivo. Geopolitička dinamika, koja u sve većoj meri utiče na tokove globalne ekonomije i tehnološkog razvoja, nameće EU potrebu da redefiniše svoje spoljnopolitičke i bezbednosne ciljeve, te razvije

mehanizme koji će joj omogućiti proaktivno i koordinisano delovanje na međunarodnoj sceni. U tom svetlu, strateška autonomija ne znači distanciranje od tradicionalnih partnera, već razvoj kapaciteta za samostalno odlučivanje u situacijama kada interesi EU ne moraju nužno biti identični interesima njenih saveznika. To podrazumeva jačanje unutrašnje kohezije, investicije u tehnološki i bezbednosni sektor, kao i promišljenu diplomatiju koja će omogućiti Uniji da deluje kao koherentan i suveren akter u svetu koji se ubrzano menja.

Potreba za promenom paradigme evropske integracije

Evolucija evropskih integrativnih procesa prema bezbednosnoj politici, tokom sedam decenija postojanja, ukazuje na postepenu promenu njenog fokusa – sa unutrašnjih pitanja i stabilnosti među državama članicama, ka prepoznavanju sve izraženijih spoljnih pretnji koje ugrožavaju temeljne evropske vrednosti. U početnim fazama razvoja zajedničke bezbednosne politike, Unija se prvenstveno usmeravala na sprečavanje oružanih sukoba između svojih članica, borbu protiv organizovanog kriminala, terorizma i drugih fenomena koji su potencijalno mogli narušiti unutrašnju stabilnost i koheziju. Međutim, u savremenom geopolitičkom kontekstu, evropski stratezi sve jasnije sagledavaju činjenicu da ključne bezbednosne pretnje više ne dolaze iznutra, već spolja – izvan teritorije EU. Ove pretnje proističu iz sve izraženijeg rivaliteta velikih sila na globalnom planu, što ozbiljno dovodi u pitanje sposobnost Evropske unije da samostalno zaštiti suverenitet svojih država članica i očuva evropske vrednosti i način života od spoljnih uticaja i nasrtaja. U dosadašnjoj praksi, EU je često delovala sporo i neodlučno kada je trebalo da odgovori na međunarodne krize, bilo da je reč o sukobima na Balkanu, intervencijama na Bliskom istoku, Arapskom proleću ili krizi u Ukrajini. Čak i u situacijama kada je Unija pokazala proaktivnost i političku volju – kao u slučaju uloge tokom pregovora o iranskom nuklearnom sporazumu – njeno delovanje je često bilo zasnovano na idealističkim pretpostavkama, bez dovoljno realistične procene globalnih odnosa snaga. Evropska unija je u tom kontekstu polazila od pretpostavke da će druge velike sile nužno slediti njen pristup, utemeljen na principima međunarodnog prava i dobre vere, što se pokazalo kao strateški nedovoljno promišljeno. Savremeni izazovi zahtevaju od Evropske unije temeljno preispitivanje postojećih bezbednosnih paradigmi, uz snažniju koordinaciju spoljne i bezbednosne politike i veću spremnost za strateško delovanje u kompleksnom međunarodnom okruženju.

Nakon što se hladni rat završio taktičkim povlačenjem Rusije i dominacijom SAD koja je trajala sve do kraja prve decenije XXI veka, dakle nekih dvadesetak godina, EU se uljuljala u mišljenje koje je nalikovalo

onom Fukijaminom – da je došao kraj istorije i da će se ubuduće međunarodni odnosi zasnivati na nekoliko glavnih premisa:

1. multilateralnom, pravno uobičenom međunarodnom poretku koji osigurava ekonomske odnose i zajednički rad na globalnim problemima od štetnog uticaja geopolitičkog rivalstva;
2. bezbednosnom savezu koji deli zajedničke vrednosti i interese i na čijem čelu se nalaze SAD kao garancija globalnog bezbednosnog *status quo*;
3. slobodnoj i pravičnoj globalnoj trgovini od koje svi profitiraju i koja pruža mogućnost državama da se posvete interesima potrošača, a ne interesima krupnih nacionalnih firmi.

U savremenim međunarodnim odnosima sve je očiglednije da velike sile više ne dele zajedničku viziju sveta zasnovanu na univerzalnim pravilima međunarodnog prava. Rusija, Kina i Sjedinjene Američke Države sve odlučnije polažu pravo da unilateralnim akcijama redefinišu ta pravila, uključujući i pravo na mešanje u unutrašnje poslove država koje percipiraju kao deo svoje sfere uticaja. Takva praksa narušava temelje posthladnoratovskog međunarodnog poretka i rezultira destabilizacijom ključnih normativnih stubova globalnog upravljanja. Simptomi tog procesa vidljivi su u brojnim primerima: unilateralno raskidanje međunarodnih ugovora, poput Sporazuma o nuklearnim snagama srednjeg dometa; slabljenje multilateralnih institucija kao što su Svetska trgovinska organizacija i UNESCO; te pokretanje vojnih intervencija bez odobrenja Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, često uz protivpravna i kontradiktorna obrazloženja. Pitanja globalnog zdravlja, poput pandemije COVID-19, postala su predmet geopolitičke instrumentalizacije, pri čemu su Sjedinjene Države i Kina upotrebljavale narative o poreklu virusa kao deo međusobne propagandne borbe. Slična dinamika uočava se i u pogledu sprovođenja Pariskog klimatskog sporazuma, koji se sve više svodi na deklarativnu retoriku, dok se njegove suštinske odredbe često krše ili zanemaruju. Posebno je ilustrativan primer povlačenja Sjedinjenih Američkih Država iz sporazuma tokom prvog mandata administracije Donalda Trampa, što je predstavljalo jedan u nizu koraka ka redefinisanju odnosa prema multilateralnim međunarodnim obavezama (Novaković 2022). Iako su kasnije administracije formalno obnovile posvećenost ovom dokumentu, ponovnim dolaskom Trampa na mesto predsednika SAD sve ukazuje na još izraženiju unilateralnost. Takva perspektiva dodatno komplikuje međunarodne napore u borbi protiv klimatskih promena, čineći jasno vidljivim jaz između deklarisanih ciljeva i konkretnih političkih postupanja. Poseban izazov za Evropsku uniju predstavlja sve izraženija promena spoljnospolitičke paradigme njenog tradicionalnog saveznika – Sjedinjenih Američkih Država. SAD se sve više udaljavaju od ideje univerzalnog međunarodnog poretka zasnovanog na vladavini prava, promovisanog kroz multilateralizam, i okreću se formiranju saveza

demokratskih država nasuprot autoritarnim režimima, čime se u praksi revitalizuje logika blokovske podele i „gvozdениh zavesа“ iz doba Hladnog rata. U tom kontekstu, poruka Vašingtona je jasna: ili ste sa nama ili ste protiv nas. Za Evropsku uniju, koja ima duboke i kompleksne veze sa obe strane geopolitičkog spektra, postavlja se pitanje – kako se pozicionirati u svetu koji sve više karakterišu suprotstavljeni blokovi? Da li postoji održiva opcija trećeg puta? I ako postoji, kako je oblikovati u novim geopolitičkim okolnostima? Globalizacija, koja je u velikoj meri doprinela usponu Evropske unije, više ne predstavlja održiv okvir za definisanje njenih strateških ciljeva. EU, čija se struktura oslanja na liberalne ekonomske principe, slobodno tržište i nadnacionalne mehanizme, suočava se sa izazovom kineskog modela državnog kapitalizma, koji forsira nacionalne interese kroz subvencionisanje velikih kompanija i ograničavanje pristupa stranih preduzeća sopstvenom tržištu. Kineski zakonski okvir primorava strane kompanije da prenesu tehnologije i intelektualnu svojinu domaćim partnerima, čime direktno podriva osnovne principe na kojima EU zasniva svoju ekonomsku i pravnu arhitekturu. Takva praksa jasno se kosi sa evropskim pravilima o zabrani državne pomoći, zaštiti prava intelektualne svojine i jednakom tretmanu na tržištu. Ipak, u svetu u kome više ne postoji hegemon sposoban da nameće globalna pravila, već preovladava multipolarnost i oštra konkurencija velikih sila, postojeći model EU postaje teško održiv bez redefinisanja osnovnih postulata evropske integracije. Stoga je neophodno iznova osmisliti svrhu evropskog projekta. Ideali očeva osnivača, iako i dalje relevantni u normativnom smislu, više ne mogu da predstavljaju funkcionalan vodič za konkretne politike u današnjem svetu. Koncept strateške autonomije EU zahteva više od retorike o razoružanju i ekonomskom funkcionalizmu. On podrazumeva spremnost na jačanje kapaciteta u oblasti odbrane, redefinisanje industrijske politike i uspostavljanje ekonomskih struktura koje mogu da odgovore na globalne izazove tehnološke i trke za resurse. To uključuje i revidiranje tradicionalne politike konkurencije EU, koja je decenijama insistirala na zabrani državne pomoći i fragmentaciji tržišnih aktera. U novim okolnostima, nužno je omogućiti stvaranje velikih evropskih korporacija koje mogu da se takmiče sa kineskim i američkim gigantima i budu nosioci inovacija i razvoja. Pored ekonomskih i bezbednosnih pitanja, ključan izazov ostaje i u sferi spoljne politike. Države članice EU i dalje insistiraju na očuvanju suvereniteta u vođenju spoljne politike, oslanjajući se na zastarele saveze i paradigme koje više ne odražavaju realnosti savremenog sveta. Iako je u ovom trenutku teško zamisliti radikalnu promenu institucionalne arhitekture EU, koja bi uključila potpun prenos nadležnosti u oblasti spoljne i bezbednosne politike na Uniju, postoje mogućnosti za unapređenje postojećeg modela. Mešoviti sistem upravljanja spoljnom i bezbednosnom politikom, koji kombinuje nadležnosti zajedničkih

institucija i država članica, može se ojačati kroz veću koordinaciju, diplomatsku vještinu i stratešku svest o prioritetima. U suprotnom, države članice EU, suočene sa pritiscima globalnih sila, rizikuju da pojedinačno izgube autonomiju u vođenju spoljne politike, bivajući prisiljene da se opredele za jednu stranu u novoj globalnoj podeli, često pod znatno nepovoljnijim uslovima. U zaključku, pred Evropskom unijom stoji zadatak redefinisanja svog mesta u svetu koji se rapidno menja. To zahteva hrabre institucionalne, ekonomske i bezbednosne iskorake, ali i dublju unutrašnju koheziju i jasnu viziju budućnosti, koja prevazilazi nostalgiju za starim poretком i umesto toga gradi kapacitete za delovanje u multipolarnom i kompetitivnom međunarodnom okruženju.

Pretnje evropskoj bezbednosti i odgovori na pretnje zasnovani na konceptu strateške autonomije

Pretnje evropskoj bezbednosti dolaze iz više pravaca. Sekundarne sankcije, asimetrični ili hibridni ratovi, strateške strane investicije, energetska zavisnost, strani politički uticaj na evropske demokratske procedure, glavni su izazovi koji prete otvorenom, liberalno-demokratskom modelu društva za koji se EU zalaže. Strateška autonomija mora da osigura evropske vrednosti od ovih bezbednosnih izazova. Međutim, ona ne bi smela ni da naruši osnovne premise koje daju smisao evropskim vrednostima. U ekonomiji, zaštita evropskih interesa od stranih investicija ne sme da preraste u tržišni protekcionizam, u odbrani ne bi smela da dovede do raspada NATO saveza bez alternative zajedničkoj evropskoj bezbednosti, i tome slično. Pretpostavka bilo kakve smislene politike strateške autonomije je postojanje evropskog jedinstva, odnosno usaglašavanja nacionalnih interesa država članica oko ključnih bezbednosnih izazova koje sa sobom donose savremeni međunarodni odnosi i najefikasnijih odgovora na te izazove. U nastavku ćemo bliže predstaviti različite pretnje kroz analizu tri oblasti – ekonomije, bezbednosti i diplomatije.

Strateška autonomija u međunarodnoj ekonomiji

Evropska unija je dugo pristupala međunarodnom ekonomskom sistemu kao okviru koji funkcioniše u opštem interesu, pri čemu su ključne međunarodne institucije viđene kao neutralni mehanizmi saradnje, a ne kao instrumenti geopolitičkog nadmetanja velikih sila. Takav pristup bio je utemeljen na uverenju da stabilan i predvidiv međunarodni poredak koristi svim akterima, te da ga je potrebno očuvati i razvijati kroz multilateralizam i međuzavisnost. Međutim, sve izraženije geopolitičke tenzije ukazuju na to da pojedine globalne sile, uključujući Sjedinjene Američke Države i Narodnu Republiku Kinu, pristupaju međunarodnoj

ekonomskoj areni sa drugačijim strateškim ciljevima. Sjedinjene Američke Države sve češće koriste instrumente međunarodne ekonomske politike kao sredstvo ostvarivanja nacionalnih interesa, uključujući jednostrane sankcije, ograničenja trgovine i druge oblike pritiska, kao što su obustava izgradnje gasovoda Severni tok 2 ili ekonomski pritisci prema Iranu. Kina, s druge strane, sve otvorenije promovira svoj model državnog kapitalizma kao alternativu liberalno-demokratskom tržišnom sistemu, uz intenziviranje prisustva na tržištima koja su do nedavno bila prepoznata kao tradicionalna sfera ekonomskog uticaja Evropske unije. U tom kontekstu, Evropska komisija je Kinu označila kao „ekonomskog suparnika“ u oblasti tehnološkog razvoja, ali i kao „sistemskog rivala“ koji zagovara alternativne modele upravljanja i političke organizacije. U savremenim okolnostima, čini se da Evropska unija može očuvati i unaprediti svoju poziciju kroz nekoliko međusobno povezanih strateških aktivnosti. Među njima se izdvajaju jačanje istraživačkog, naučnog i tehnološkog potencijala evropskog društva; zaštita kritičnih infrastruktura i tehnologija koje su od značaja za nacionalnu i zajedničku bezbednost, poput 5G mreže; unapređenje konkurentnosti evropskih preduzeća na globalnom tržištu; kao i osnaživanje evra i izgradnja instrumenata fiskalne i monetarne samostalnosti. Za ostvarenje navedenih ciljeva, neophodna je i prilagođena politika konkurencije i državne pomoći, kojom bi se omogućilo strateško subvencionisanje preduzeća ključnih za tehnološki napredak i kontrolu strateških lanaca snabdevanja. Istovremeno, potrebno je razviti selektivniji pristup stranim investicijama, u cilju zaštite ključnih sektora od potencijalnog preuzimanja od strane aktera čije delovanje može biti motivisano geopolitičkim razlozima. Dodatno, ohrabrivanje upotrebe evra u međunarodnim ekonomskim transakcijama može doprineti većem stepenu autonomije EU na globalnom planu.

Strateška autonomija u međunarodnoj bezbednosti

Otkako je Rusija ponovo počela da agresivnije zastupa svoj nacionalni interes u spoljnoj politici, mnoge države članice EU na istočnim granicama osetile su se ugroženim i uprle poglede u Brisel od koga očekuju zaštitu. EU načelno, uz odgovarajuću politiku i planiranje, ima i tehnoloških i finansijskih mogućnosti da se odupre eventualnoj ruskoj agresiji samostalno u perspektivi. Međutim, ono što joj nedostaje je politička volja da se deluje jedinstveno, s obzirom na to da nemaju sve države članice jednako viđenje bezbednosne pretnje koju Rusija predstavlja.

Dodatni činilac koji komplikuje stratešku autonomiju EU u oblasti odbrane je nepoverenje Amerikanaca, koji svaki razgovor o „evropskoj vojsci“ ili „evropskom odbrambenom budžetu“ dočekuju kao uvodne korake ka rasformiranju NATO saveza. Zaista, opravdano je zapitati se – da li strateška autonomija EU u oblasti odbrane uopšte može da postoji

ako paralelno sve najvažnije države članice čine i NATO savez u kome odluke o zajedničkoj odbrani donosi SAD samostalno, dok ostale članice najčešće samo potvrđuju njihove zamisli (Kaynar & AK 2017). Jedna od ideja je da se snažnije radi na razvijanju takozvane „evropske komponente NATO-a“, odnosno na povećanju kapaciteta Evropljana da samostalno obavljaju bezbednosne zadatke u okviru NATO bez američkog mešanja. Druga ideja je podela nadležnosti između SAD i EU koja može da rastereti Amerikance odgovornosti u onim delovima sveta koji su prvenstveno u interesnoj zoni Evropljana – recimo Kosovo⁵ ili zemlje Afrike.

Međunarodna bezbednost je danas, osim klasičnih pretnji po nacionalnu odbranu, puna i analiza o takozvanim „hibridnim pretnjama“, koje nastoje da iskoriste već postojeće društvene napetosti i protivrečnosti kako bi destabilizovale društva koja su mete hibridnog rata i preuzele političku kontrolu na njima. EU u svojim strateškim analizama nastoji da postigne autonomiju delovanja i u odgovoru na hibridne pretnje. Na političkom nivou, nastoji se da se postigne što bolja informisanost građana o političkim akterima koji dobijaju finansiranje iz inostranstva, odnosno koji imaju veze sa stranim centrima moći. Na digitalnom nivou, informacione platforme se podvrgavaju kontroli kako ne bi bile izložene sajber napadima i krađi informacija. EU je napravila značajne korake u unapređenju normativnog okvira u oblasti informacione bezbednosti kako bi učinila svoj digitalni prostor bezbednijim i spremnijim da adekvatno reaguju kako preventivno tako i sankcionisanjem (Novaković & Vučić 2025). Na obaveštajnom nivou, stvaraju se institucije koje mogu da sprečavaju i suzbijaju strano mešanje u domaće demokratske procedure, kao što je evropski javni tužilac i evropska istražna služba (trenutno još u fazi predloga). Na diplomatskom nivou, povezivanje sa saveznicima u okviru međunarodnih organizacija kako bi se zajednički radilo na usvajanju međunarodnih ugovora koji ograničavaju mogućnosti hibridnog delovanja, kao što je recimo predlog ugovora o zaštiti podataka i digitalnoj bezbednosti.

Strateška autonomija u međunarodnoj diplomatiji

Multilateralni sistem međunarodnih odnosa predstavlja ključni preduslov za efikasno funkcionisanje Evropske unije kao političke i pravne zajednice zasnovane na saradnji i konsenzusu. Ipak, savremeni globalni poredak suočava se sa ozbiljnim izazovima usled rastuće sklonosti ključnih međunarodnih aktera – pre svega Sjedinjenih Američkih Država, Narodne Republike Kine i Ruske Federacije – ka unilateralizmu i transakcionalnim bilateralnim pristupima u vođenju spoljne politike. Ova tri aktera, svaki na svoj način, potkopavaju principe multilateralizma: Sjedinjene Američke Države kroz marginalizaciju međunarodnih organizacija i mehanizama kolektivnog odlučivanja, Kina kroz ekonomsko uslovljavanje i model tzv.

„dužničke diplomatije“, a Rusija kroz upotrebu sile i destabilizaciju susednih regiona, naročito u postsovjetskom prostoru i na Bliskom istoku.

U tom kontekstu, kriza multilateralizma može predstavljati i stratešku šansu za Evropsku uniju, koja dosledno promovise principe međunarodne saradnje, vladavine prava i kolektivne bezbednosti. Mnoge manje i države srednje veličine, koje izražavaju nezadovoljstvo hegemonističkim praksama vodećih svetskih sila, sve više percipiraju EU kao potencijalnu platformu za artikulisanje zajedničkih interesa i izgradnju alternativnog modela globalnog upravljanja zasnovanog na principima inkluzivnosti i pravne sigurnosti.

U cilju jačanja svoje diplomatske i strateške autonomije, države članice EU već preduzimaju niz konkretnih koraka. Među najznačajnijima su inicijative za reformu Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, uključujući i ideje o stalnom mestu za EU, što bi predstavljalo institucionalno priznanje njene globalne uloge. Takođe, u fokusu je razvoj formata E3 (Nemačka, Francuska, Velika Britanija) kao neformalnog saveta bezbednosti Evrope, koji deluje i izvan okvira EU, a obuhvata pitanja stabilnosti šireg evro-afro-azijskog prostora (više: E3). Pored toga, kontinuirano se ulažu naponi ka proširenju upotrebe glasanja kvalifikovanim većinom u donošenju odluka u oblasti zajedničke spoljne i bezbednosne politike, čime bi se ojačala koherentnost i operativnost delovanja Unije na međunarodnoj sceni.

Osim formalnih institucionalnih inicijativa, EU koristi i niz neformalnih mehanizama za jačanje svog globalnog uticaja. Tako, forum EU8, koji okuplja trenutne i buduće nestalne članice Saveta bezbednosti iz redova država članica EU, predstavlja instrument koordinacije i zajedničkog nastupanja. Dalje, Evropska unija aktivno promovise usvajanje Globalnog ugovora o migracijama, nastojeći da normativno oblikuje međunarodni okvir upravljanja migracijama u skladu sa sopstvenim vrednostima i standardima. Takođe, EU pruža snažnu podršku multilateralnim ekonomskim institucijama kao što su Svetska trgovinska organizacija i Međunarodni monetarni fond, čime doprinosi očuvanju globalne ekonomske stabilnosti. Na kraju, kroz tzv. normativnu moć, EU nastoji da internacionalizuje svoja pravila u regulisanju sajber prostora, digitalnih tehnologija i upotrebe veštačke inteligencije, što predstavlja deo šire strategije tehnološke suverenosti i pravne harmonizacije.

Zaključak

Kao što je istaknuto u prethodnim poglavljima, ZSBP, uprkos višedecenijskom institucionalnom razvoju i deklarativno ambicioznim ciljevima, ostaje jedno od najslabije integrisanih i generalno najneefikasnijih područja EU. Između normativne ambicije da deluje kao jedinstven i suveren akter na međunarodnoj sceni, i realnosti

međuvladinog odlučivanja koje ograničava brzinu, efikasnost i koherentnost njenih spoljnopoličkih odluka, ZSBP oscilira u navedenom prostoru između političke ambicije i institucionalnih ograničenja. Nedostatak konsenzusa među državama članicama, naročito u kriznim situacijama, podseća na duboko ukorenjenu napetost između zajedničkog evropskog interesa i nacionalnih suvereniteta koji odbijaju da se u potpunosti prenesu na nadnacionalni nivo. Rat u Ukrajini predstavlja prelomni trenutak za ZSBP, koji je otkrio i potencijale i slabosti zajedničkog delovanja. Iako je EU kroz ZSBP pokazala sposobnost brze mobilizacije resursa i političke solidarnosti, uključujući i značajnu vojnu i finansijsku pomoć Ukrajini, mehanizmi odlučivanja konsenzusom i dalje otežavaju istinsku stratešku koherentnost. Evropski mirovni fond i misija EUMAM UA pokazuju institucionalnu zrelost i sposobnost EU da sprovodi konkretne bezbednosne operacije, ali i dalje ostaje otvoreno pitanje održivosti takvih inicijativa u uslovima političkih razlika unutar Unije, kao i vojne sposobnosti da te akcije daju odgovor na potencijalno veće i neposrednije pretnje po EU.

U tom kontekstu, koncept strateške autonomije nameće se kao odgovor na izazove novog multipolarnog međunarodnog poretka u kome velike sile sve manje dele univerzalna pravila igre. Evropska unija mora da redefiniše svoje mesto i ulogu u svetu koji je sve manje predvidiv i sve više uslovljen rivalitetom velikih sila. Strateška autonomija ne znači izolaciju, već sposobnost samostalnog odlučivanja i delovanja, u skladu sa sopstvenim vrednostima i interesima. To uključuje, pre svega, jačanje tehnoloških i industrijskih kapaciteta, institucionalnu reformu ZSBP – uključujući moguće uvođenje kvalifikovane većine u donošenju odluka – te dublju unutrašnju političku koheziju i spremnost da se suoče sa realnim pretnjama savremenog sveta, od sajber ratova i informacionih manipulacija do energetske ucena i ekonomskog pritiska. Suočena sa dubokim globalnim promenama i erozijom tradicionalnog multilateralnog poretka, EU mora da osnaži svoju diplomatsku, bezbednosnu i ekonomsku dimenziju spoljne politike. Uvođenje novih institucionalnih mehanizama, kao i jačanje normativne moći EU na međunarodnoj sceni, može doprineti formiranju održivog modela globalnog upravljanja koji bi bio utemeljen na pravdi, odgovornosti i saradnji. Neki koraci ka „normalizaciji“ ZSBP već su preduzeti i kroz praksu Evropskog suda pravde, posebno slučaja Bank Refah.

Međutim, bez unutrašnjeg političkog jedinstva i spremnosti država članica da prihvate dublju integraciju u ovom domenu, svaki napor ka strateškoj autonomiji EU rizikuje da ostane tek deklarativna težnja. Možemo zaključiti da se EU nalazi na raskrsnici: ili će sprovesti suštinske reforme i konsolidovati se kao geopolitički subjekt sposoban za samostalno strateško delovanje, ili će ostati ranjiva i fragmentisana zajednica, zavisna od spoljašnjih aktera i neefikasna u zaštiti sopstvenih interesa. U svetu u

kome više ne postoje garancije stabilnosti i univerzalnih pravila, sposobnost EU da se redefiniše i institucionalno osnaži postaće odlučujući faktor njene buduće pozicije u međunarodnom poretku.

Rad je nastao u okviru istraživačkog projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2025. godine”, koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2025. godine (evidencioni broj: 200041).

Bibliografija

- Baciu, Cornelia and Alexandra Friede. 2020. “The EU’s CFSP/CSDP in 2030: Towards an Alternative Vision of Power?”. *New Perspectives* 28 (3). 398–412. DOI: <https://doi.org/10.1177/2336825X20935245>.
- Case C-134/19 P Bank Refah Kargaran, Court of Justice of the European Union.
- Colombo, Silvia. 2012. “The GCC Countries and the Arab Spring: Between Outreach, Patronage and Repression”. Istituto Affari Internazionali. 25/12/2024. <https://www.iai.it/sites/default/files/iaiw1209.pdf>.
- Cremona, Marise (ed.). 2008. *Developments in EU External Relations Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Dupré, Bruno. 2022. “European Sovereignty, Strategic Autonomy, Europe as a Power: What Reality for the European Union and for What Future?”. *European Issues*, (620). Fondation Robert Schuman.
- European External Action Service. 2025. “EUMAM Ukraine”. 22/06/2025. https://www.eeas.europa.eu/eumam-ukraine_en?s=410260.
- European External Action Service. 2025. “Information Integrity and Countering Foreign Information Manipulation & Interference (FIMI)”. 22/06/2025. https://www.eeas.europa.eu/eeas/information-integrity-and-countering-foreign-information-manipulation-interference-fimi_en.
- European Parliament. 2025. “The Parliament and the Treaties – Maastricht Treaty”. 04/06/2025. <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/maastricht-treaty>.
- European Union. 2024. OSCE Forum for Security Co-operation N°1072. Vienna, 6 March.
- Genini, Davide. 2025. “How the War in Ukraine Has Transformed the EU’s Common Foreign and Security Policy”. *Yearbook of European Law*. 1–43. DOI: <https://doi.org/10.1093/yel/yeaf003>.

- Johanson, Stian Oby. 2024. "The (Im)possibility of a CFSP 'Internal Solution'". *European Papers* 9 (2). 784–800. DOI: 10.15166/2499-8249/783.
- Jones, Seth G. 2007. *The Rise of European Security Cooperation*. New York: Cambridge University Press.
- Kaim, Markus and Ronja Kempin. 2022. "Compass or Wind Chime? An Analysis of the Draft 'Strategic Compass' of the EU". *SWP Comments* 3. DOI: <https://doi.org/10.18449/2022C03%0A>.
- Kıçmari, Sabri. 2007. "Theories of International Relations". In: *Introduction into Diplomacy. Contributions to International Relations*. Singapore: Springer. 65–89. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-97-3897-7_4.
- Krotz, Ulrich and Richard Maher. 2011. "International Relations Theory and the Rise of European Foreign and Security Policy". *World Politics* 63 (3). 548–579. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0043887111000141>.
- Kaynar, Mete Kaan and Gökhan Ak. 2017. "The EU/CFSP and NATO: Possibility of a Co-existence as Brothers-in-Arms?". *International Journal of Research* 5 (1): 111–136. DOI: <https://doi.org/10.29121/granthaalayah.v5.i1.2017.1728>
- Landler, Mark. 2018. "Trump Abandons Iran Nuclear Deal He Long Scorned". *The New York Times*, 8 May. <https://www.nytimes.com/2018/05/08/world/middleeast/trump-iran-nuclear-deal.html>.
- Liang, Xiao, Nan Tian, Diego Lopes da Silva, Lorenzo Scarazzato, Karim A. Zubaida and Jade Guiberteau Ricard. 2025. *Trends in World Military Expenditure in 2024*. SIPRI. https://www.sipri.org/sites/default/files/2025-04/2504_fs_milex_2024.pdf.
- Maher, Richard. 2021. "International Relations Theory and the Future of European Integration". *International Studies Review* 23 (1): 89–114. DOI: <https://doi.org/10.1093/isr/viaa010>.
- Meyer, Christoph. 2007. *The Quest for a European Strategic Culture: Changing Norms on Security and Defence in the European Union*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Mohammed, Arshad. 2018. "SWIFT Says Suspending Some Iranian Banks' Access to Messaging System". *Reuters*, 7 June. <https://www.reuters.com/article/business/swift-says-suspending-some-iranian-banks-access-to-messaging-system-idUSKCN1NA1PN/>.
- Montevideo Convention on the Rights and Duties of States. 1933. Montevideo.
- Navarrete, Donato F. and Rosa Maria F. Egea. 2001. "The Common Foreign and Security Policy of the European Union: A Historical Perspective". *Columbia Journal of European Law* 7 (1).

- Noll, Andreas. 2025. "Germany Eyes Strongest EU Army by 2031". DW, 27 June. <https://www.dw.com/en/germany-armed-forces-bundeswehr-eu-defense-spending-nato-trump/a-72570394>.
- Novakovic, Marko. 2022. "The Differences in US Foreign Policy towards the UN and ICC in Trump and Biden Administrations". *Međunarodni problemi* 74 (4): 611–630. <https://doi.org/10.2298/medjp2204611n>.
- Novaković, Marko and Mihajlo Vučić. 2025. „Pravni okvir informacione bezbednosti EU“. *Evropsko zakonodavstvo* 24 (89). 202–230. DOI: https://doi.org/10.18485/iipe_ez.2025.24.89.10.
- Novičić, Žaklina. 2024. „Teorije evropskih integracija nekad i sad“. U: *Teorije međunarodnih odnosa nekad i sad: Pristupi, koncepti, prakse*, Ivona Lađevac, Marko Veković i Milan Veselica (urs.). Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu. 24–27.
- Olsson, Jonas. 2025. "Germany Surges to Fourth Largest Global Military Spender: SIPRI". Breaking Defense, 27 June. <https://breakingdefense.com/2025/04/germany-surges-to-fourth-largest-global-military-spender-sipri/>.
- PESCO. 2017. Brussels, 23 June. EUCO 8/17.
- Press release. 2024. "First Transfer of €1.5 Billion of Proceeds from Immobilised Russian Assets Made Available in Support of Ukraine Today". European Commission, 26 July. https://enlargement.ec.europa.eu/news/first-transfer-eu15-billion-proceeds-immobilised-russian-assets-made-available-support-ukraine-today-2024-07-26_en.
- Press release. 2025. "EP Conference of Presidents' Statement on EU Support for Ukraine". European Parliament, 11 February. <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20250211IPR26811/ep-conference-of-presidents-statement-on-eu-support-for-ukraine>.
- Rankin, Jennifer. 2025. "Orban, Ukraine, and EU Relations". *The Guardian*, 19 June. <https://www.theguardian.com/world/2025/apr/19/orban-ukraine-hungary-eu-relations-kyiv/>.
- Rosato, Sebastian. 2011. "Europe's Troubles: Power Politics and the State of the European Project". *International Security* 35 (4): 45–86. DOI: https://doi.org/10.1162/ISEC_a_00035.
- Ruane, Kevin. 2020. *The Rise and Fall of the European Defence Community: Anglo-American Relations and the Crisis of European Defence*, London: Palgrave Macmillan.
- Single European Act. 1987. OJ L 169, 29. 6. 1987.
- Smith, Michael E. 2004. *Europe's Foreign and Security Policy: The Institutionalization of Cooperation*. New York: Cambridge University Press.

- Sweeney, Simon and Neil Winn. 2022. "Understanding the Ambition in the EU's Strategic Compass: A Case for Optimism at Last?". *Defence Studies* 22 (2). 192–210. DOI: <https://doi.org/10.1080/14702436.2022.2036608>.
- UK in a Changing Europe. 2025. "What Is the E3?". Accessed 14/06/2025. <https://ukandeu.ac.uk/the-facts/what-is-the-e3/#:~:text=Since%202003%2C%20the%20E3%20group,security%20policy%20after%20Brexit%20here>.
- von der Leyen, Ursula. 2019. "Europe Must Learn the Language of Power". DW, 10 July. <https://www.dw.com/en/von-der-leyen-europe-must-learn-the-language-of-power/a-51172902>.
- Vučić, Mihajlo. 2019. *Osnove evropske integracije*. Beograd: Fakultet za diplomatiju i bezbednost.
- Wilkinson, Benedict. 2020. The EU's Defence Technological and Industrial Base. Policy Department for External Relations, Directorate General for External Policies of the Union, PE 603.483, January.

UDC 351.86:327.56

Biblid 0543-3657, 76 (2025)

Vol. LXXVI, no. 1194, pp. 277–302

Review article

Received: 21/11/2024

Revised: 30/05/2025

Accepted: 03/06/2025

doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2025.76.1194.5

CC BY-SA 4.0

*Ivica Ljubomir ĐORĐEVIĆ¹, Ozren DŽIGURSKI²,
Milenko DŽELETOVIĆ³*

Hybrid Security Architecture in the Context of Operationalisation of the Human Security Concept

SUMMARY

The implementation of the human security concept (HS) entails the operationalisation of theoretical postulates to mitigate or reduce the intensity of threats that jeopardise individuals and communities. The implementation of state policies and strategies that affect the level of human security is based on the top-down principle. On the other hand, the operationalisation, i.e., the implementation of citizen-related security activities, requires the bottom-up implementation to respond as quickly as possible. The disadvantage of the described situation is that state strategies rarely change and are often inconsistent with altered circumstances at lower levels. At the strategic level, a state, as an inert structure, is slow to respond to the requirements of the situation to protect the interests of its citizens. In practice, this scenario leads to problems in the efficiency of the implementation of activities affecting the state of citizens' security at the local level.

The delay and mismatch between the strategic level (changing the national strategy and its operationalisation) and the level of meeting the needs of citizens require the introduction of new elements of the institutional structure

¹ Associate Professor, Faculty of Security Studies, University of Belgrade, e-mail: ivicadj@fb.bg.ac.rs, djivica@gmail.com (corresponding author), ORCID: 0000-0003-3228-8750.

² Retired professor, Faculty of Security Studies, University of Belgrade, e-mail: odzigurski@gmail.com, ORCID: 0009-0003-1024-0796.

³ Full professor, Faculty of Security Studies, University of Belgrade, e-mail: milenko.dzeletovic@fb.bg.ac.rs, ORCID: 0009-0002-9166-7822.

to bridge the gap between the strategic and operational levels. This approach can be called security system hybridisation, conceptually realised in the appropriate form of the Hybrid Security Architecture (HySec). Hybridisation, in this context, involves upgrading the political system and reforming the security sector with the appropriate use of Information and Communication Technology (ICT). Conceptually and functionally, the HySec structure connects a knowledge-based analytical framework (the concept of human security) with concrete data obtained from citizens or representatives of their associations. The results of the work of both components are superimposed and used for integral management, as well as for predicting the future HS status. In this way, the harmonisation of state and non-state actors in the field of security is achieved through the implementation of policy-making activities and the development of operational programmes to raise the level of security and realise human rights at the level of local communities. By hybridising the security system in an infrastructural form through a decentralised computer network, based on a hybrid cloud architecture with multiple levels of access, it can encourage citizen participation and thus contribute to the achievement of HS goals.

Keywords: Human security, Operationalisation, Hybridisation, Security architecture, Cloud architecture, Blockchain network.

Hibridna bezbednosna arhitektura u funkciji operacionalizacije koncepta ljudske bezbednosti

SAŽETAK

Primena koncepta ljudske bezbednosti (Human Security - HS) u praksi podrazumeva operacionalizaciju njegovih teorijskih postulata u cilju ublažavanja ili smanjenja intenziteta pretnji koje ugrožavaju pojedince i zajednice. Sprovođenje aktuelnih državnih politika i strategija koje utiču na nivo bezbednosti građana zasniva se na principu delovanja odozgo prema dole, sa druge strane, operacionalizacija, tj. sprovođenje aktivnosti od značaja za nivo bezbednosti građana zahteva implementaciju odozdo prema gore kako bi se reagovalo što je brže moguće. Nedostatak opisane situacije je što se državne strategije retko menjaju i često nisu u skladu sa izmenjenim okolnostima na nižim nivoima. Država na strateškom nivou, kao inertna struktura, sporo odgovara na promene u okruženju što dovodi u pitanje efikasnost institucionalnog sistema. To konkretno znači da se sporom reakcijom ili njenim izostajanjem ugrožavaju interesi građana što se direktno manifestuje kroz kvalitet njihovih života.

Rešenje problema kašnjenja reakcija i neusklađenosti između strateškog nivoa (promena nacionalne strategije i njena operacionalizacija) i nivoa zadovoljavanja potreba građana zahtevaju uvođenje novih elemenata unutar strukture sistema. Prepoznavanje pojedinaca, udruženja građana, organizacija

lokalnog stanovništva po teritorijalnoj osnovi ili tradicionalnih autoriteta kao bitnih karika je od suštinskog značaja za otklanjanje uočenih nedostataka između strateškog i operativnog nivoa. Ovaj problem ne postoji u demokratskim sistemima sa institucijama čiji je rad u interesu građana. Međutim, u nestabilnim, tranzicionim zemljama neophodno je primeniti model koji bi obezbedio učešće što većeg broja aktera sistema u procesu uspostavljanja demokratskih institucionalnih mehanizama. Rešenje treba tražiti u pravcu hibridizacije političkog sistema kako bi ovaj aktivirao što veći deo populacije u procesu donošenja odluka. Ovaj sistem u kontekstu koncepta ljudske bezbednosti možemo okarakterisati kao Hibridnu bezbednosnu arhitekturu (Hybrid Security Architecture - HySec). Hibridizacija, u datom kontekstu, podrazumeva nadogradnju političkog sistema i reformu sektora bezbednosti uz odgovarajuću upotrebu informaciono komunikacionih tehnologija (Information and Communication Technology - ICT). Konceptualno i funkcionalno, HySec struktura povezuje analitički okvir baziran na znanju (koncept ljudske bezbednosti) sa konkretnim podacima dobijenim od građana ili predstavnika njihovih udruženja. Rezultati rada obe komponente se superponiraju i koriste za integralno upravljanje, kao i za predviđanje budućeg HS statusa. Na ovaj način ostvaruje se usklađivanje državnih i nedržavnih aktera u oblasti bezbednosti kroz sprovođenje aktivnosti kreiranja politike i izradu operativnih programa u cilju podizanja nivoa bezbednosti i ostvarivanja ljudskih prava na nivou lokalnih zajednica. Hibridizacijom sistema bezbednosti u infrastrukturnom obliku putem decentralizovane računarske mreže, zasnovane na arhitekturi hibridnog oblaka sa više nivoa pristupa, može podstaći učešće građana i time doprineti postizanju ciljeva HS.

Ključne reči: Ljudska bezbednost, operacionalizacija, hibridizacija, bezbednosna arhitektura, Cloud arhitektura, Blockchain mreža.

Introduction

The concept of hybridity is often used today, but its content changes and adapts to the context depending on the field of application. Often, the interpretation of the concept depends on the expertise of the researcher and his intentions. Our idea is to use the concept of hybridisation as an expression most appropriate for the form of organisation and action that contains different organisational models within the social structure. The concept of human security is an analytical framework that we use to indicate its potential in relation to the need to include as many citizens as possible in political and institutional processes. Researching the dimensions of human security, with the possibility of quantitatively expressing the results of monitoring indicators on which the situation in a certain area depends, provides the possibility of a timely reaction to the registered changes. The research process gains quality with the largest possible coverage of the population, whose members, due to the possibilities of ICT technologies, have the opportunity to directly express

themselves on the problems they face in everyday lives. This approach allows reaching the smallest common denominator of interests of different social groups within one administrative (institutional) space without intermediaries.

Considering the nature of the work and the goal we are striving for, with the limitation related to the space available to us, we believe it is inappropriate to present here various unfounded criticisms of the concept of human security. Also, presentations of various theses on political hybrid systems, which carry an ideological charge based on neoliberal ideology regarding the role of the state and its institutions, would be counterproductive. We will try to be operational in the spirit of the title and present the potential ICT has in the realisation of citizens' interests and thus the achievement of the goals promoted through the concept of human security.

Defining the basic concepts

To prevent misunderstandings and methodological ambiguities, we should try to briefly explicate the essence of the human security concept and the original meaning of the hybridisation concept, placing them in the context of our topic. We are led by the idea to contribute to the creation of a system that would utilise the transformation of abstract notions into measurable observations, which is the essence of the process of operationalisation. In this way, we attain the tools to collect data on processes and phenomena that cannot be directly observed and analysed in real time. The operationalisation of the human security concept presumes its use as an analytical framework for a better understanding of security challenges and threats and their alleviation or elimination to gain benefits for individuals and populations at risk.

We believe that a brief explanation is necessary to avoid misunderstandings regarding the extent of the presentation of the concept of human security. Our experience as long-term researchers in this field shows that many authors write about the concept based on secondary and tertiary sources. To understand the goals of the concept and its operationalisation, it is necessary to study the original documents and publications of the UNDP or the works of its first promoters (United Nations Development Programme, 1994) (Dulić, 2006). In this spirit, it is important to note that the concept does not insist on the application of unique models but rather creates actions regarding the specific situation on the ground. Therefore, on this occasion, we emphasise the hybridisation of political systems as one of the aspects of an early warning system that can contribute to preventing the emergence of conflict or eliminate the causes of instability in a certain area.

Human Security Concept

The human security concept was promoted by the UNDP in 1994 as a reaction to the retrograde trends perceived in transitional countries, but also in

the states of the so-called victorious alliance. In the five years following the fall of the Berlin Wall, it became clear that the train of events had gone in the opposite direction from the optimistic anticipation of the progressive part of humanity.

The transitional model, based on neoconservative logic, leads to a drastic worsening of the quality of life of the population in transitional countries. Due to a wish to dispose of every single trace of the idea of communism from the area of the former USSR zone of interest, the old institutional systems end up being devastated. Social solidarity mechanisms were replaced with a managerial comprador elite, which, coupled with the local tycoons, had a good association with foreign big capital. During the nineties of the last century, the Western centres of power treated the area of the former Eastern Bloc as a reservoir of a cheap labour force and even cheaper raw materials. The collapse of a social system resulted in a drastic increase in the illnesses of addiction, which in turn induced the depopulation of this area, thus committing a particular economic genocide (Bohlen, 1992).

Simultaneously, the processes of relinquishing the model of social-economic organisation based on the concept of the welfare state were underway. The first impact on the quality of life of Western European citizens was the transition from local currencies to the Euro. The rate of exchange was 1.95 German Deutsche Mark (DEM) for 1 Euro (EUR), while the prices of goods and services mainly translated from 1 DEM to 1 EUR. Practically, this means that the citizens of Germany lost 50% of their savings value and purchasing power. With this hidden inflation, the German state was funding the cost of unification. At the same time, in the area of the former East Germany, a surplus in the labour force appeared because factories were closed and the market supply was taken over by companies from Western Germany.

On the global level, a trend of overtaking the former USSR zones of interest by the US and its NATO partners was noted. After the demolition of the Berlin Wall, there were attempts to make use of this historical period to reform the UN system and establish a new world order that would enable a more stable geopolitical situation and reduce the probability of new conflicts (Boutros Boutros-Ghali, 1992). In the beginning, the activities within the Partnership for Peace process incited hope that the attempts would be successful. On June 22, 1994, even the Russian Federation signed a treaty on accession to NATO (in 2022). However, towards the end of the 1990s, the US military-industrial complex instigated a change in US foreign policy through its lobbyists. The US began generating new conflicts and sought justification for the further existence of NATO. An adequate illustration of this thesis is the fact that the US military budget was reduced from USD 292 billion to USD 256 billion in the period 1988-1996 (the so-called peace dividend). However, in 1998, the US military expenditures rose to USD 274 billion (Mirković, 2007).

Because the US was the dominant power, US strategists paid no attention to the analyses that point to the perils of the road taken (Feffer, 1996). The UN experts who wrote the report on the development in 1994 tried to offer a

feasible analytical framework that should reinforce the arguments of the progressive part of humanity and convince the US to take the historic opportunity and establish a new international order that would guarantee peace and stability on the planet (UNDP, 1994). The idea to measure security based on the people's quality of life is not revolutionary *per se*. On the contrary, it gives opportunities for evolutionary changes in the system. Pointing out the seven areas⁴ critical for the quality of people's lives, the authors offer an analytical-methodological framework, which enables the quantification of the actual state of affairs, simultaneously identifying problems, if there are any. The concept is not biased or hostile to anyone but enables equal treatment to all inhabitants of the planet, their social status or place of living notwithstanding.

The basic premise from which the HS concept starts is that "... the world can be at peace only if the people are safe in their everyday life". In other words, security does not relate only to consequential states but also engulfs the phenomena that lead to the state of insecurity. The essence of the HS concept can be construed best in the following quotation: "Most people's sense of insecurity stems more from everyday life concerns than from fear of cataclysmic world events. Will they and their families have enough to eat? Will they lose their job? Will they be oppressed by a repressive state? Will they become victims of violence because of their choices? Will they be a target of persecution because of their religious or ethnic origin? In the final analysis, human security is a child that did not die, an infectious disease that did not spread, a job that was not taken away, an ethnic tension that did not explode into violence, and a dissident that was not silenced. Human security is not a problem of weapons—it is a problem of human life and dignity" (UNDP, 1994).

Among the numerous authors who have contributed to the development and operationalisation of the HS concept, Sabina Alkire should be mentioned here. Her idea of the protection of fundamental human rights is comprised in the syntagm "vital core".⁵ Alkire argues that "The goal of human security is to protect the vital core of all human lives from critical and comprehensive threats, not questioning, at the same time, the long-term human fulfilment" (Elkir, 2006, 91). Explaining her approach, in which there is not any textbook definition and counting the concrete human rights that make the vital core, the author says that every situation demands specific procedures and the reaction of the institutions and that the imposition of a unique form almost certainly produces a counter effect and limits adequate reaction to a certain phenomenon. For that matter,

⁴ Economy, health, nutrition, ecology, personal security and the security of a community, and political system.

⁵ The vital core is determined relative to the potential-capacity that people have and the freedom, i.e., rights in their everyday life. The rights in question are fundamental human rights guaranteed to all citizens; it is the corpus of rights on survival, bare necessities, and dignity.

international organisations, NGOs, and public institutions should determine the contents of the vital core in light of specific circumstances. The concept aims to protect people from threats that are beyond their control, such as financial crises, violent conflicts, irresponsible national policies that threaten the public services system (healthcare and education), terrorism, a shortage of clean drinking water, and chronic poverty. The unpredictability of consequences demands a proactive role of the system, which is not schematic and predicts the probable train of events and a timely reaction in compliance with the concrete field conditions. The goal is not to go by the book at any cost. It is the protection of people that depends on the actual development of the situation (Ibid., 92).

The greatest support for the idea of an alternative, analytical approach to security comes from the US's close allies – Canada, Norway, Japan, and the European Union (Ibid., 117) (Kotsopoulos, 2006). The promoters of the concept did not want a confrontation with the then-world hegemon, but their goal was to influence its behaviour and change the projected train of events. Even though there exist certain variations on the subject of human security, all aforementioned entities (the states and the EU) want to establish a new order that would increase the quality of life and decrease the possibility of new conflicts. Sadly enough, the influence of the centres of profit to which the change of the existing system is detrimental minimises the development of the idea and its practical implementation. In the beginning, the concept was ignored by the US and the UK. When it became obvious that the concept of human security was getting significant support from academic communities of other states, certain authors tried by various intellectual manipulations to reduce it to just one more in a series of academic exercises with zero chances of being implemented in practice. In this context, particularly active were some British authors, who, through their imperial logic and high-spirited intellectualisation, forcefully moulded the concept into existing patterns, bringing it to the point of absurdity.⁶

Despite all disputing and opposition to the HS concept, which is considered anti-systemic by conservatives, we can say that it is nothing more than the idea that the existing system is being changed through evolution. Therefore, the available potentials are in the function of peace, stability, and the reduction of suffering on the planet. Officially, democracy is a form of social organisation compatible with the HS concept. However, deformations occur as a consequence of the excessive accumulation of economic power in the hands of individuals. That creates a state of affairs in which the foundations of the system are compromised. Institutions of a state that are supposed to protect the interests of the majority are instrumentalised by informal centres

⁶ The dominant approach in Great Britain may be recognised in the structural violence of Johan Galtung. Namely, the authors who write about Posthuman Security are probably unaware of their possible negative impact on the academic community's relation to the HS Concept.

of power to impose their interests as general ones. This situation is the result of an uncontrolled process of globalisation in which corporations utilise the institutionally uncovered space to make enormous profits in the markets. Particularly by exploiting cheap labour and raw materials in underdeveloped countries of the third world (Đorđević, 2024). The earnings thus generated are not adequately taxed, and the power of large transnational corporations (TNCs) far exceeds that of the majority of nation-states. On the list of the largest economic entities compiled according to the GNI of national states and total sales realised by TNCs, even among the top 30, we already have TNCs that are more powerful than over 160 UN member states (Djordjević, 2024, 27-28).

At the end of this section, it should be said that there are a certain number of authors who interpret the concept of human security from the perspective of an orthodox approach to the state and its functions, thereby questioning the fundamental assumptions of the concept. Namely, HS is not in conflict with the functioning of institutions of the nation-state system if their work is in the interest of citizens living in the area under the jurisdiction of those institutions. The problem arises in situations when the work of institutions is instrumentalised for the sake of the interests of the party and financial oligarchy or foreign factors that have claims to control the area. In this context, an attempt to compromise HS with the thesis that it leads to antagonism between the state and the population causes a certain amount of distrust towards the goals of the authors of such theses (Sedra, 2022). Approaching people's problems from a neoconservative perspective can lead to discontinuity in the implementation of the basic goals of the UNDP. Instead of operationalising and further developing existing mechanisms for implementing the HS system, ideological debates are imposed. That leads to a waste of time and energy, which can result in the suffering of millions of people in conflict areas.

Dimensions of human security

The authors of the aforementioned UNDP report chose the most important aspects of the quality of people's lives to which special attention should be paid in order to bring the lives of all people on the planet to a level worthy of a human being. Through the securitisation of economic conditions, population health protection, quality and availability of food, environmental conditions, individual position in the social environment, the status of a social group in a wider environment, and political processes, an analytical framework is offered that can identify problem sources and create problem solutions. As the advocate of this idea, the UN published a methodological guide for the application of the HS concept (United Nations, 2009). The manual provides basic guidelines for conducting research and applying the HS concept during the realisation of project tasks. If there was scepticism about the applicability and possible practical effects of the concept, the mentioned publication and

the activities carried out within the UN Human Security Unit Office for the Coordination of Humanitarian Affairs should change that.

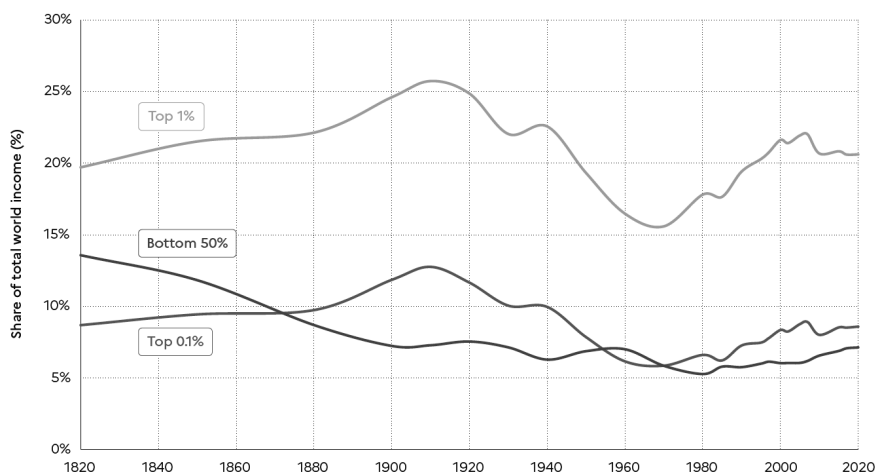
a) Economic security

The difference between managers' (capital owners) and workers' income is enormous. This pattern is global. As a consequence, a global capitalist elite, on the one hand, and a global wage labour force, on the other, are created. There are more mutual affinities between the large capitalists from various parts of the world than understanding between the local workers and their local employers regarding the position and situation of the former. In the economic dimension, the HS concept offers the possibility of a qualitative analysis of the described situation and understanding of the complexity of the problems the majority of the world population faces. Quantifying the relationships and prices of possible solutions concerning the costs of extravagant luxury in which today's big capitalists live is the way to find solutions to many problems of the modern world. A fairer distribution of social wealth would help to establish more stable social structures. Besides, by raising the educational level of the population, many challenges that contemporary civilisation faces would be more easily solved. At this point, attention should be drawn to the difference between relative and absolute poverty. Namely, the perception of personal position relative to the surroundings is far more important in developed countries than the very satisfaction of basic needs, which is the primary goal in poorer environments. Relative poverty, which manifests as the impossibility of reaching the status promoted by the media, makes people feel dissatisfied with their position. Consequently, in developed and richer countries, we have situations that provoke radical actions by dissatisfied citizens. By the logic of things, it is a phenomenon expected in underdeveloped countries. Many perpetrators of terrorist actions were born and raised in the countries of the developed West, yet they accept the extreme ideology of fundamentalists and are ready to sacrifice their lives and take the lives of other people.⁷

The data on the rise of inequality between the rich and the poor, more specifically about the fact that the rich get richer and the poor get poorer, speak about the importance of the economic dimension for human security. After a short period during which the gap between the rich and the poor decreases due to the effects of the welfare state after the oil shocks of the 1970s, the trend is to increase the accumulation of wealth in the hands of the 0.1 % of the richest inhabitants of the planet (Figure 1).

⁷ The fact that the perpetrator of a terrorist act is a domestic citizen is very often kept hidden from the public. Instead, it is suggested that he or she is an immigrant, i.e., an emigrant from another country (Mihajlović, 2016).

Figure 1. Global income disparity – top 1% and top 0.1% vs bottom 50% income shares, 1820-2020

Interpretation: The share of global income going to the top 1% highest incomes at the world level has hovered around 15-25% between 1820 and 2020 (20% in 1820, 26% in 1910, 16% in 1970, 21% in 2020) and has always been substantially greater than the share going to the bottom 50%, which has generally been of the same order of magnitude as the share going to the top 0.1%. Income is measured per capita after pension and unemployment insurance transfers and before income and wealth taxes.

Source: Lucas Chancel, Thomas Piketty, Emmanuel Saez and Gabriel Zucman, *World Inequality Report 2022*, World Inequality Lab 2022, <https://wir2022.wid.world/>, 59, 21/11/2024.

b) Health security

Health is one of the basic conditions for the security of every person. Expectations from economic development included, among other things, raising the level and availability of health care for all people on the planet. However, health care is extremely commercialised. So much so that many services are inaccessible to the poorer part of the population. In public space, there has never been more talk about concern for public health. At the same time, we have today over a billion inhabitants in the world living with below the minimum health care (WHO and WB. 2021).⁸ Even in the very centre of the capitalist world (US), millions of residents are without basic health care.⁹ Insufficient funds in the

⁸ According to the World Health Organisation and World Bank data, only 60 to 80% of the world's population has access to basic health care, that is, they live in conditions that meet international standards in this area.

⁹ According to data from the Kaiser Family Foundation in 2019, in the US, 9.2% of the population was without health insurance (KFF. 2019).

budgets of the majority of states limit the reach of educational systems in the sphere of prevention and health protection from those forms of health threats that can be avoided.

c) Food security

One of the prerequisites for the health and happiness of the population is good-quality nutrition and the availability of food in sufficient quantity. Despite a significant increase in yield per unit of arable land, the problem with the nutrition of a large part of the human population still exists. According to Food and Agriculture Organisation data for 2019, more than 820 million people on the planet were starving, and about 2 billion people were in the insecurity zone when it comes to food availability (FAO, 2019, vii). Oddly enough, concerns about food availability do not prevent 1/2 of the fruits and vegetables produced globally, in other words, 1/3 of the food in developed countries, to being disposed off (UNEP, 2022).

d) Environmental security

Our living environment is a significant factor affecting the quality of people's lives. The consequences of climate change induced by the negative effects of industrial development and excessive emissions of pollutants are such that we can justly say the current economic paradigm is more detrimental than beneficial. Although it became clear at the beginning of the 1970s that the chosen path was unsustainable, the world stayed on the same course (Meadows et al., 1974). Despite more than 50 years of debating about jeopardising the survival of all living beings on the planet, many moves inspired by profit maximisation worsen the situation even more (UN SDG, 2019/2022) (UN, 2022). Underpinning consumer euphoria, increasing engine power and size of modern cars, mining bitcoins, and many other activities inspired by profit maximisation show that in practice the system behaves contrary to declarative statements (ICPEN, 2017) (OL, 2021) (EFTE, 2013).

e) Personal security

Respect for human rights has long been promoted as the most important agenda of the foreign policy programmes of developed countries. Despite that, the situation in this area is dreadful. If we consider the situation regarding the aforementioned vital core, the majority of the world's inhabitants cannot enjoy the achievements of modern civilisation and a life worthy of a human. For many people around the world, job security and circumstances where no one is concerned about providing for their family members' fundamental requirements remain unrealistic goals. Elements of all other aspects of the quality of life intersect in this dimension. A bad economic situation is an environment where various criminal activities occur, directly affecting

people's security. Low-level criminal activities, from street robberies to breaking into people's homes, are a feature of underdeveloped and poverty-stricken regions. Poverty and underdevelopment are often favourable environments for corrupt practices by public service employees. The result of this state of affairs is that citizens are threatened by the actions of corrupt officials instead of enjoying the protection of the institutions. According to the latest UNDP data, six out of seven people on the planet feel insecure because of the risks to which they are exposed. Specifically, 1.2 billion people were situated in areas affected by various conflicts (UNDP, 2022). In 2021, 89.3 million people were exposed to forced migration, while the estimate for 2022 is that it could be as many as 100 million (UNHCR, 2022).

f) Community security

Insisting on respecting certain social groups is in collision with the previous dimension because it is the security of all people on the planet that needs to be achieved. When prioritising the rights of certain minority groups, one gets the impression that the idea is to improve their status at the expense of others and not to raise standards for everyone. Namely, it often happens that differences between social groups are used to cause instability in areas of geopolitical interest for certain centres of power.

Most of the previously mentioned five dimensions of HS have an impact on the security of the community and the social groups that constitute it. Having in mind the degree of integration of global economic activities and the established social networks, occurring as a result of ICT global networks and developed for business activities and their efficiency, we can discuss the conditions leading to the creation of a global society. Most of the challenges and threats to the security of modern people are global and, as such, require a global response. The problem lies in the disproportion between practice and institutional regulations that can control the negative effects of modern socio-economic processes. National states have lost the battle against large capital. In effect, instead of protecting the interests of citizens, institutions become part of a milieu that favours the interests of large capital. The pendulum of power is currently on the side of TNCs, which indicates the need to redefine the basic settings of the system if citizens want to maintain control over socio-economic processes. Otherwise, there is a danger that man is declared an unnecessary surplus on the planet and that TNC managers declare themselves the only ones authorised to decide the fate of the living world. Many ideas that were considered retrograde have revived and are promoted in the public space, which was unthinkable until recently (Neurath, 1994) (Георгиевич Кара-Мурза, 2005). The fact that various models of the future arrangement of the human community are introduced through informal forums is something to worry about. The academic community has been increasingly losing credibility under the pressure of commercialisation. Currently, it is unable to offer appropriate solutions.

g) Political security

The possibility of expressing political will and protecting the interests of individuals and social groups is best seen in the level of democracy of the system. The professionalisation of politics and the corruption of public services demotivate citizens from actively engaging in the struggle for their interests and the interests of the social group to which they belong. The interest in democratic processes is perceptibly diminishing. According to the findings of research conducted and published by the University of Essex, the percentage (world average) of those who went to the polls after 2010 is 67%, which is 10% less than in the 1960s (UE, 2011). The assumption is that the majority of residents who did not exercise their right to vote do not recognise the significance of institutions for their quality of life. At the same time, it is not a rare phenomenon that institutional mechanisms serve the purpose of disciplining disobedient social groups and states, i.e., free-thinking intellectuals.

Many transitional countries have lost confidence in democratic processes because of their experience during the transition from communism to capitalism and are now leaning towards authoritarian systems (EBRD, 2011). For the rest of the world, the period after the global economic crisis of 2008, which culminated during the COVID-19 pandemic, is particularly problematic (IDEA, 2021). In the period of the pandemic, many democratic achievements were sacrificed for the sake of the higher national interest. This retrogradeness is alarming because history teaches us that it is arduous to restore the rights of citizens usurped by the so-called experts who take over the authority of regular institutions in a state of emergency.

Hybrid systems

The etymology of the word “hybrid” is twofold: Greek and Latin. Although some dictionaries indicate only the Latin origin of the word, Milan Vujaklija, in his Dictionary of Foreign Words and Phrases, presents both roots: the Latin *hybrida*, which primarily refers to mixing different species, and the Greek *hybris*, which means arrogance and violence (Vujaklija, 1980). From today’s perspective, we can say that the Latin meaning, which refers to mixing – crossbreeding different types or elements of different origins – is dominant in literature. In the Latin version, this term has a more positive connotation, while in the Greek version, it represents a negative phenomenon of unnatural crossbreeding of different species. In general, the term refers to phenomena that involve different constituent elements, regardless of whether the crossbreeding is biological, technical, or belongs to the realm of social science.

In the context of our work topic, hybrid systems and hybridity imply a combination of different system solutions in the field of security and socio-economic processes. Elements of the official state structure that we associate with informal forms of civil activism and/or traditional authoritarian systems

are on one side. Additionally, we should draw attention to the fact that there is no place for the politicisation of the process in our text, which appears in the syntagm hybrid warfare (Cîrdei, 2017). We leave that part to experts for special forms of warfare. In the work, *The Hybridisation of Security Systems as a Function of the Human Security Concept*, we present our idea of how, at first glance, two incompatible phenomena can be synergistic in raising the level of human security (Djordjević and Dzigurski, 2019). The emphasis is on the idea that in the new democracies the previous forms of organisation and functioning of socio-economic systems should be used. We cannot expect a sudden transition from authoritarian systems to communities functioning in compliance with the highest democratic standards. However, for example, the authority of the tribal chief can be used to implement new organisational models that will contribute to raising the quality of life of people in transitional communities.

In the aforementioned paper, we presented a theoretical approach that enables the operationalisation of HS through the establishment of Hybrid Security Systems. Namely, numerous organisations in the field of HS address various dimensions of security and function, to a large extent, independently of each other. The consequence of that is a waste of time and resources. The idea is to create an institutional environment that will enable a partnership between formal institutions and the NGO sector, i.e., informal social networks. The result of the partnership of several sectors through the hybrid security system contributes to the synchronisation of the dynamics of security strategies and the security function implementation in both directions, from formal institutions to citizens and vice versa. The most common causes of instability and disruption in the field of human security are inconsistency in the dynamics of the functioning of elements and delays in making decisions and/or their execution through the state administration system. We tried to contribute to the solution of the problem of stability in the functioning of complex managerial systems by way of analysis and methodology based on hybrid security systems concepts.

Considering the previous work and the space limitation for this text, we direct readers to review the presentation of hybrid security systems in the text, which is available at the Internet address in the bibliography. Here, we continue with the further operationalisation of the idea of applying hybrid systems to realise the concept of human security. Given that it is a complex structure, which includes a large number of elements, the successful implementation of the system requires the processing of a large amount of data collected at multiple levels and from different sources. The relevance of the information obtained from the processed data implies the system's resilience to malicious influences and possible manipulations. Therefore, in the rest of the text, we present a hybrid security architecture (based on Information and Communication Technologies – ICT) that ought to ensure the protection and reliability of data and information, on which the quality of assessment and the adequacy of access depend.

Hybrid security architecture

In the current available literature, the hybrid character of security systems is most often discussed in the context of security sector reform after major social conflicts and instability. Without denying the importance of theoretical approaches that deal with hybridisation from the perspective of post-conflict spaces and communities, we believe that it is at least equally important to take measures to prevent conflicts, that is, to eliminate the causes that lead to them. The idea that guides us is to analyse the phenomenon of hybridisation in the function of an early warning system. The following text should be one of the pieces of the mosaic in the process of creating a model that will enable the recognition of phenomena and trends indicating the risk of destabilisation of communities that, due to internal contradictions, have the potential for conflict escalation. Additionally, using the hybrid character of the system and, accordingly, creating an ICT network can contribute to the efficiency of preparations for (and response to) emergency situations. State institutions and informal structures in a given area are not necessarily in conflict, nor can they be seen a priori as partners in managing social processes. Practice shows us that there are situations when informal social structures are instrumentalised to maintain institutional systems under the control of alienated centres of power. Very often, foreign actors also appear, who, due to their lack of knowledge of local conditions, instead of contributing to stabilisation, achieve counter-effects in relation to the primary goals reasons for the failure of foreign missions can be multiple, from the desire to see the results of their engagement as soon as possible to the manipulation of the existing contradictions to realise one's geopolitical goals (Mahmoud, 2019). The worst option is that, due to ideological and/or time constraints, the real causes of the problem are consciously ignored, and a system of so-called stabilocracy is established regardless of the results of its functioning for the local population. There is certainly also the option of misunderstanding the complexity of relations and the roots of the problem, which comes as a result of the lack of researchers' capacity to understand the complexity of relations (Bagayoko and Huchthul, 2024, 15-16).

ICTs have a certain potential for democratising social processes in the function of resolving social conflicts that has not been sufficiently utilised. The majority of problems in the sphere of human security arise as a result of the abuse of the existing institutional system and social hierarchy. If we avoided intermediaries in articulating the will of citizens and expressing their needs, we would prevent the manipulation of bureaucratic structures and raise the level of efficiency of the system. Accelerating the decision-making process and reducing the risk of imposing the interests of the intermediary level of administration represent a qualitative improvement in the functioning of the system. Blockchain technologies (BT) enable the establishment of a system that guarantees the authenticity of the collected data and qualified decisions based

on it.¹⁰ The use of ICT in solving problems in unstable communities can be a significant factor in finding sustainable solutions. The importance of establishing a system of direct democracy with the greatest possible participation of citizens as the ultimate users of institutional services narrows the space for manipulation by malicious entities.

Given the basic characteristics of the concept of human security and the approach to its operationalisation that we advocate, it is necessary to establish a system that uses a combination of technologies and methods. The hybrid system we explain allows for the inclusion of a larger number of elements within the existing structure, providing greater flexibility in researching and managing various dynamic phenomena. Of course, the hybridisation of the security system also implies a hybrid political system as a form of political organisation, which is characteristic of many developing and/or transition countries (Ieraci, Fossati and Cassani, 2012). Regarding the existing potentially destabilising factors in terms of the efficiency of state administration, the practice has shown so far that hybrid political systems can ensure the stability and resilience of complex political communities through the realisation of the goals that are in the focus of HS. That is achieved by encouraging participatory processes to obtain a synergistic effect between the formal state and informal institutions formed by citizens or part of traditional heritage.¹¹

Given the potential number of actors (all citizens living in a given area), complexity is a fundamental feature of hybrid political systems. The amount of data that needs to be processed in the shortest possible time calls for the use of available ICT tools, such as artificial intelligence. Given the specific situation, it is necessary to create an adequate ICT system in line with the specific circumstances. Information system creators should be aware that their applications are used in different environments to provide a structure that enables the efficient and secure performance of all elements of the system. That is a process that requires synergy between ICT management, political scientists, and experts familiar with the characteristics of local communities. Only in this way can an information product be obtained that will meet the

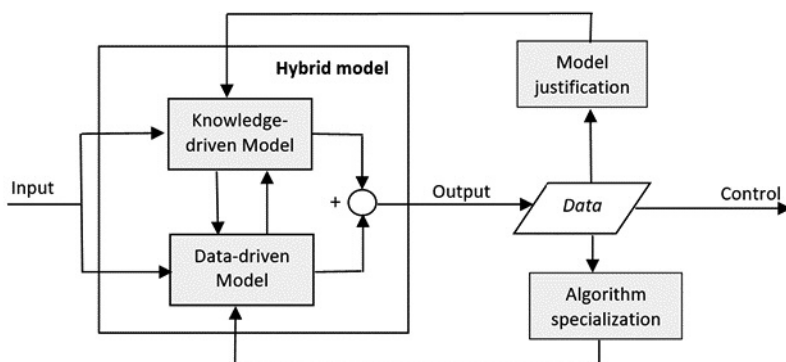
¹⁰ A technology that allows monitoring the authenticity of data within the system from the moment it enters the network. Due to the nature of the network configuration and the characteristics of the blockchain, any covert intervention in the data within the system is impossible. Therefore, it is important to ensure the authenticity of the data at the input, which is controlled by applying appropriate techniques and methods.

¹¹ We suggest that readers who are interested in learning about the practice and various aspects relevant to understanding the functioning of hybrid political and security systems read the following sources: Mariam Bjarnesen 2023. "Hybrid security governance in Liberia in the aftermath of UN intervention". *Conflict, Security & Development* 23 (1): 1-22. 10.1080/14678802.2023.2178100; Ariel Ahram, Ranj Alaaldin, Andrea Cellino and Roberta Magg 2022. *Sovereignty, Responsibility and Reform: Navigating the Complexities of Hybrid Security Orders*, DCAF, and LSE, "From Hybrid Peace to Human Security: Rethinking EU Strategy towards Conflict - The Berlin Report of the Human Security Study Group". 2016. London School of Economics and Political Science. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/london/12373.pdf>. 22/5/2025.

requirement for the delivery of timely and uncompromised information. When establishing ICT support within hybrid political systems, care should be taken to ensure efficient management of network resources so that access points with an intuitive interface are available to users of different profiles.

The ICT architecture consists of physical infrastructure and software applications that enable the required services. Data processing is carried out in data centres and so-called clouds.¹² To preserve the integrity of data, its exchange should be carried out according to protocols that ensure this. So far, practice has shown that BT provides the best guarantee for the integrity of information. Given the number of users and the network's breadth within a hybrid system, it is necessary to adhere to the general principles of organising complex structures. That specifically means the existence of two separate components or subsystems: analytical and executive (Figure 2). The analytical component involves collecting a large amount of data from the end users of the system and processing it to obtain information. Based on this information, decisions are made in accordance with scientific principles from specific areas (Mei et al., 2019).

Figure 2. Algorithm of a Security Managing Model

Source: According to Zaiwu Mei, Jianwan Ding, Liping Chen, Ting Pi and Zaidao Mei, "Hybrid Multi-Domain Analytical and Data-Driven Modeling for Feed Systems in Machine Tools", *Symmetry*, 11, 2019, 1156, <https://doi.org/10.3390/sym11091156>.

¹² In our work, cloud technology involves the use of virtual servers, first for access to user applications in order to collect data from citizens, and then for delivering this data to databases that serve for their processing. The public cloud, in this context, assumes access to all interested citizens who want to express their opinion on a certain social phenomenon. From the moment the data is entered into the public cloud, the further process takes place in the protected mode of the so-called private clouds, which enable the transfer and collection of data from multiple public clouds with the application of appropriate security measures to protect the integrity of the material.

The knowledge-based part of the system is formed based on theoretical and expert knowledge in the field of security and related scientific disciplines, focused on solving problems and monitoring processes. The data-driven part of the model uses the in-depth analysis of a large amount of data (big data) with the help of artificial intelligence (AI), which contributes to improving efficiency when facing security challenges and threats. The results of the entire model performance are superimposed and thus used for integral action, the aim of which is to control the situation and forecast the future course of events. The analytical potential of the described structure enables the monitoring of the situation along the dimensions of HS as well as their projection in the future, which contributes to increasing the resilience of the community. In case of the existence of serious security threats and escalation of crises caused by perceived threats, the executive component of the system is used, with mandates for civil, humanitarian, and military interventions.

Considering the importance of the collected data for analysis results and their implementation in practice, it is necessary to take all measures to make the system resistant to malicious interventions in the process of data collecting and processing, as well as concluding. That is why it is necessary to create a hybrid decentralised computer network with multiple levels of access – restrictive and public. One component is the Blockchain network with closed access intended exclusively for organisational, operative, and expert staff. In addition, for the needs of public access for those interested in relevant data from the field of HS, a network is built in the form of a Hybrid cloud architecture.

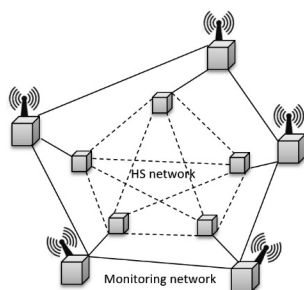
Blockchain network

Given that the operation of the hybrid structure presented here requires a high level of efficiency in the transfer of large amounts of data (big data) and that there is a need for a high degree of their protection, the ICT network should be built on the principles of BT. A network based on BT contains a distributed registry in the form of a blockchain of data used to record data transactions on multiple computers simultaneously so that no transaction record can be retroactively modified without being registered. In this way, a high level of cybersecurity is achieved, and it is practically impossible to compromise data within the system (Bruyn, 2017).

Due to the reliability and efficiency of the BT-based network architecture, its use is widespread as an ICT support for the management of sophisticated and complex systems in real time. These systems are used when there is a need for a large number of access points distributed over a wide area, as is the case in hybrid political systems. Blockchain architecture is most evident in the control and supervision of complex production systems and the management of complex urban systems (smart cities) (Sharma and Park, 2018).

Based on all of the above, we believe that an ICT network based on blockchain technology and the HS concept as a framework for analysing collected data is a way to raise the quality of life of people in a certain area. Collecting data from a large number of community members allows for a realistic insight into the situation and a timely response. Of course, for the successful and efficient operation of this system, the principles that ensure the integrity of the system and the protection of the privacy of its users should be respected. For the above reasons, the network architecture consists of two units: the network core and the peripheral network units. (Figure 3). The network core performs functional operationalisation based on data obtained from peripheral workstations.¹³

Figure 3. Blockchain for HS and monitoring network

Source: authors.

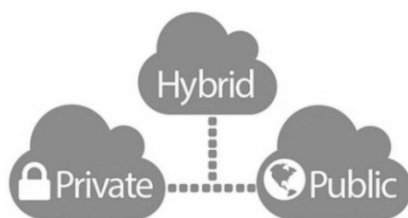
From Figure 3, we can see the principal scheme of the functioning of an ICT network that enables data collection through workstations whose distribution allows insight into the situation over a wide area and registration of citizens' attitudes and needs in relation to current processes. The anonymity of users guarantees honesty in the users' statements in relation to social and political processes, i.e., the state of the living and working environment. Due to the reliability of the data collection and the processing system based on their processing within the analytical unit (network core), it is possible to monitor changes in indicators within each of the dimensions of human security. The obtained results of expert analyses can serve as a basis for implementing measures (field operatives or competent persons within institutions) to take specific steps to eliminate the causes of negative trends. The described system can also be used for emergency response in emergency situations, but also to eliminate shortcomings in the preparation phase for responding to them.

¹³ Workstations can be applications on mobile phones, computers, tablets, or measuring devices that register changes in parameters on which the safety of the population in an area depends.

Applying the system in practice

The practical implementation of the system presented here at a theoretical level involves an ICT network that allows access to as many interested citizens as possible, while simultaneously providing a fast flow of data and information. Of course, the integrity of the system is assumed, i.e., the system is resistant to malicious activities from the outside and the inside. An ICT network based on a hybrid cloud architecture allows for the combination of data processing centres (which in this case play the role of private clouds) with public clouds that are accessible to a larger number of users, with secure channels for sharing data between them (Figure 4) (Turney, 2021).

Figure 4. Hybrid cloud architecture

Source: authors.

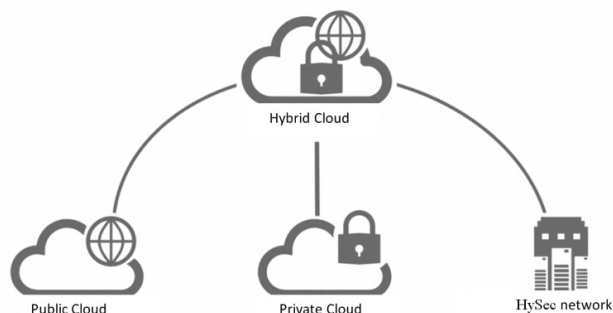
In the context of operationalising the concept of human security, the Hybrid Security Architecture, HySec, contains three subsystems (Figure 5):

1. Public cloud—connected via blockchain to local users. Thanks to interfaces (applications or monitoring devices), it provides local technological and social monitoring. The data is further used within the HySec network. (Figure 3).

2. Private cloud—based on data obtained from public clouds, it enables the development and implementation of national policies and strategies that affect the improvement of the quality of life and safety of the population in the area covered by the HS state analysis.

3. HySec Network—based on the information received, it coordinates the work of the state and local levels to raise the level of efficiency of security management in all dimensions of HS in the area it covers.

Figure 5. Hybrid cloud security architecture – HySec

Source: authors.

The presented approach (Figure 5) to operationalisation in the field of HS presents the HySec concept as a general hybrid model for security management in all dimensions of HS. Due to its comprehensiveness, the general hybrid model is complementary to the holistic nature of the concept of human security.

One of the assumptions for designing an efficient system is the use of appropriate statistical tools. We do not have space in this paper for a broader elaboration of multivariate analysis, but we recommend the doctoral dissertation of Sukanya Misre, which is dedicated to researching the impact of population density on citizen safety and whose statistical model is a sound basis for further research (Misra, 2014). For insight into the practice and specific application of the blockchain architecture, any publication of ICT companies specialising in this field can be used (Prosegur Research, 2024). For the beginning of further research, we suggest the already cited text entitled *Blockchain – an introduction* (Bruyn, 2017).

Conclusion

Contrary to scepticism and challenges, the concept of human security has demonstrated its analytical potential in practice and marked the work of UNDP in the decades after the fall of the Berlin Wall. The course of current events around the world shows that there is still a need to analyse the causes and eliminate the consequences of the application of the neoconservative model of regulating socio-economic processes in many countries of the world. The concept of human security as an analytical framework provides the opportunity to determine and quantify the causes of the problem. ICT, in this context, enables the establishment of an early warning system that would prevent the emergence of new conflicts and the exacerbation of old ones

between different social groups. As a technical solution, BT prevents manipulation within the process of collecting and processing data, thereby contributing to the realisation of the full potential of the concept in relation to the interests of citizens living in a certain area.

The implementation of national policies and strategies that have an impact on HS follows the top-down principle. On the other hand, operationalisation, that is, the realisation of security activities at the level of citizens, requires the bottom-to-top principle and a quick reaction in real-time. The disadvantage of this process is that state strategies rarely change and often do not take into account the reality that changes over time at lower levels. At the strategic level, the state, as a slow and inert structure due to delays in decision-making, is unable to react promptly in compliance with the requirements of the situation to protect the interests of citizens. In practice, that leads to instability and problems in the efficiency of the implementation of activities that contribute to the security status of citizens in the part solved at the local level (Djordjević and Dzigurski, 2019).

The perceived deficiency can be overcome by involving a larger part of the population in the work of institutions through citizens' associations, i.e., traditional forms of organisation (tribes, brotherhoods, etc.). However, this form of intermediary democracy can also be abused in order to realise the interests of informal centres of power. Therefore, a direct form of communication with citizens is irreplaceable in the process of learning about their needs and solving the problems they encounter in their immediate environment. Modern ICTs enable the creation of hybrid networks for communication between citizens as end users of the work of the institutional system and the centre of the system in which strategic decisions are made. Thanks to technical systems that provide access to a large number of users with reliable and fast communication, we can get closer to the ideal of direct democracy. Theoretically, it is possible for all citizens to participate in the processes on which the quality of their lives depends.

Changes in the functioning of the political system in terms of human security create adequate structural changes in the security sphere. Therefore, we can say that with the inclusion of new elements in the work of institutions, we also obtain appropriate changes in the security system. A situation is created in which state and non-state actors in the field of security coexist and act interactively. In this way, harmonisation between state and non-state actors is functionally achieved, which contributes to raising the level of security and human rights at the level of local communities and vulnerable categories of the population.

A timely reaction to a change of circumstances on the ground implies monitoring the situation in real-time. Achieving the ideal in the functioning of institutions concerning the interests of citizens implies the establishment of a system that collects and processes large amounts of data from the area under the jurisdiction of those institutions. The existing state structures are

bureaucratised, inert, and often staffed with incompetent employees who are not up to their social and political functions. That is why the limited personnel base is seeking solutions that do not depend on the assessment of local offices and personnel. In practice, local structures can prevent the flow of information to higher levels of the system, hiding their incompetence. Today, it is possible to establish a system that enables data collection and their flow from citizens and their associations to the highest authorities, owing to the potential of ICT networks. Directly or through their associations, citizens can express their attitudes and point out certain anomalies in the system's functioning. A very important moment in this process is securing the right to anonymity to get as objective a picture as possible, that is, to avoid the fear of retaliation from criticised elements of the system or individuals within it. Data collection and processing are possible with minimal risk of compromise because blockchain and cloud technologies enable protected communication at all stages of transmission and processing. Well-placed algorithms guarantee reliable information based on processed data and qualified decision-making in the process of solving detected anomalies in the system.

Finally, we emphasise that not everything is about technology and its potential. Certain prerequisites must be met for the technology to produce sound results. The functioning of the proposed system implies a certain level of social awareness of citizens and their willingness to actively engage in solving the problems they face in practice.¹⁴ It is also necessary for institutional structures to recognise the potential of ICT networks and artificial intelligence. The reliability of the system is ensured by eliminating the possibility of malicious interventions by interested parties. That specifically means that when designing the system, the full potential of blockchain technology and the cloud architecture are fully utilised to protect the system from external intrusions. Besides, the successful operation of the system, as already mentioned, implies the engagement of experts in the field of HS, that is, experts for each of the dimensions, to select relevant indicators that will, ultimately, make qualified decisions.

Bibliography

- Ahram Ariel, Alaaldin Ranj, Cellino Andrea and Magg Roberta. 2022. *Sovereignty, Responsibility and Reform: Navigating the Complexities of Hybrid Security Orders*. Geneva: DCAF.
- Bagayoko Niagalé and Huchthful Eboe. 2024. *The Hybridisation of Security*. African Security Sector Network.

¹⁴ This problem is solved through the educational content incorporated in the compulsory institutional education programs.

- Bjarnesen. Mariam. 2023. "Hybrid security governance in Liberia in the aftermath of UN intervention". *Conflict, Security & Development* 23 (1): 1-22. 10.1080/14678802.2023.2178100.
- Bohlen Celestine. 1992. "Yeltsin Deputy Calls Reforms Economic Genocide". *The New York Times* February 9. <https://www.nytimes.com/1992/02/09/world/yeltsin-deputy-calls-reforms-economic-genocide.html>.
- Boutros-Ghali. Boutros. 1992. *An Agenda for Peace Preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping*. United Nations: NewYork.
- Bruyn, Shanti A. 2017. "Blockchain - an introduction". University of Amsterdam. <https://doksi.net/en/get.php?lid=26583>. 20/10/2024.
- Cîrdei, Alin Ionuț. 2017. "The Hybrid Warfare in the 21st Century: An Old Concept With a New Face". *International Conference Knowledge-Based Organization* 23 (1). 74-78. <http://dx.doi.org/10.1515/kbo-2017-0011>.
- Dulić, Dragana. 2006. (ur.). *Ljudska bezbednost*. Beograd: FOD.
- Dorđević, Ivica Lj. 2007. *Bezbednosna arhitektura u uslovima globalizacije*. Fakultet bezbednosti – Službeni glasnik. Beograd.
- Dorđević, Ivica Lj. 2024. *Ljudska Bezbednost – Geopolitički kontekst i primena u Srbiji*. Drugo, izmenjeno i dopunjeno izdanje. Inovacioni centar Fakulteta bezbednosti and Akademska misao. Beograd.
- Djordjevic, Lj. and Ivica Dzigurski Ozren. 2019. "The Hybridization of Security Systems as a Function of The Human Security Concept". *TEME* 43 (4): 1013-1028. <https://doi.org/10.22190/TEME191014060D>.
- EBRD. 2011. *Life in Transition, After the Crisis*, European Bank for Reconstruction and Development. London. 2011.
- EFTE. 2013. "Manipulation of fuel economy test results by carmakers: new evidence and solution". European Federation for Transport and Environment. <https://www.transportenvironment.org/discover/manipulation-fuel-economy-test-results-carmakers-new-evidence-and-solutions/>. 24/11/2024.
- Elkir, Sabina. 2006. „Konceptualni okvir za ljudsku bezbednost“. U: *Ljudska bezbednost 1*, Dulić Dragana (ur.). Fond za otvoreno društvo. Beograd.
- FAO. 2019. *Safeguarding against economic slowdowns and downturns*. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome.
- Feffer, John. 1996. "The Costs and Dangers of NATO Expansion With the end of the cold war and the demise of the Soviet threat". Institute for Policy Studies. https://fpif.org/the_costs_and_dangers_of_nato_expansion/. 21/11/2024.
- ICPEN. 2017. "Samsung fined 3.1 million euros for misleading and aggressive commercial practices in promoting products". International Consumer Protection and Enforcement Network. <https://icpen.org/news/816>. 21/11/2024.

- IDEA. 2021. "The world is becoming more authoritarian". International Institute for Democracy and Electoral Assistance. <https://www.idea.int/gsod-2021/>. 25/06/2023.
- Ieraci, Giuseppe, Fabio Fossati and Cassani Andrea, "Hybrid what? - The contemporary debate on hybrid regimes and the identity question". XXVI Convegno SISP, Roma: Università Roma Tre – Facoltà di Scienze Politiche. 13-15 Settembre 2012.
- Кара-Мурза и Георгиевич Сергей. 2005. *Манипуляция сознанием. Эксмо&Алгоритм*. Москва.
- KFF. 2022. "Health Insurance Coverage of the Total Population". Kaiser Family Foundation. San Francisco. <https://www.kff.org/other/state-indicator/total-population/?currentTimeframe=0&sortModel=%7B%22colId%22:%22Location%22,%22sort%22:%22asc%22%7D> 2022. 21/11/2024.
- LSE. 2016. "From Hybrid Peace to Human Security: Rethinking EU Strategy towards Conflict - The Berlin Report of the Human Security Study Group". London School of Economics and Political Science. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/london/12373.pdf>. 22/5/2025.
- Mahmoud Youssef. 2019. "People-Centered Approaches to Peace: At Crossroads Between Geopolitics, Norms, and Practice". In: *United Nations Peace Operations in a Changing Global Order*, Coning de Cedric and Peter Mateja (eds.). London: Palgrave Macmillan.
- Meadows H. Donella, Meadows L. Dennis, Randers Jtsrgen and Behrens III W. William. 1974. *Granice rasta*. Stvarnost, Zagreb..
- Mei Zaiwu, Ding Jianwan, Chen Liping, Pi Ting and Mei Zaidao. 2019. "Hybrid Multi-Domain Analytical and Data-Driven Modeling for Feed Systems in Machine Tools". *Symmetry* 11 (9): 1156, <https://doi.org/10.3390/sym11091156>.
- Mihajlović, Branka. 2016. "Apsurdnost straha od migranata: I oni su žrtve terorista". *Radio slobodna Evropa* 27. juli. <https://www.slobodnaevropa.org/a/i-migranti-su-zrtve-terorista/27884063.html>.
- Mirković, Todor. 2007. "Svetska trka u naoružanju: po principu akcije i reakcije". *Magazin Odbrana*.
- Misra, Sukanya. 2014. "Exploring the Relationship of Urban Density and Human Security: Studying Asian Megacities of Mumbai. Ahmedabad and Tokyo". Doctorate Dissertation. Kyoto University.
- Naughton, John. 2022. "As energy prices soar, the bitcoin miners may find they have struck fool's gold". *The Guardian* 11 Jun. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/jun/11/as-energy-prices-soar-the-bitcoin-miners-may-find-they-have-struck-fools-gold> 2022.
- Neurath, Paul. 1994. "From Malthus to the Club of Rome and Back: Problems of Limits to Growth, Population Control and Migrations". M. E. Sharpe, Inc. New York.

- OL. 2021. "Are Cars Getting Bigger?" Online Loans. <https://onlineloans.com.au/resources/car-loans/are-cars-getting-bigger/>. 21/11/2024.
- SDG. 2019. "Nature's Dangerous Decline 'Unprecedented'; Species Extinction Rates 'Accelerating'". Sustainable Development Goals UN Report. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2019/05/nature-decline-unprecedented-report/>. 20/06/2022.
- Sedra, Mark. 2022. "A People-Centered Approach to Security". UNDP. New York.
- Sharma Kumar Pradip and Park Hyuk Jong. 2018. "Blockchain based hybrid network architecture for the smart city". *Future Generation Computer Systems*, 86. 650-655. <https://doi.org/10.1016/j.future.2018.04.060>.
- Turney, Shasta. 2021. *What are Hybrid IT and Hybrid Cloud?*. ForgeRock Public Company.
- UE. 2021. "Politicians must connect emotionally with issues to halt global voter apathy, new research shows". *News 22*. septembar University of Essex. <https://www.essex.ac.uk/news/2021/09/22/voter-turnout-is-declining-around-the-world>, 20/06/23.
- UN. 2009. "HUMAN SECURITY IN THEORY AND PRACTICE Application of the Human Security Concept and the United Nations Trust Fund for Human Security". Human Security Unit Office for the Coordination of Humanitarian Affairs United Nations. New York.
- UN. 2022. "Statements and Messages, Species Extinction Rate Hundreds of Times Higher Than in Past 10 Million Years, Warns Secretary-General Observance Message, Urging Action to End Biodiversity Loss by 2030". Press Release Secretary - General Statements and Messages: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2019/05/nature-decline-unprecedented-report/>. 17/06/2023.
- UNDP. 1994. "Human Development Report". United Nations Development Programme. New York - Oxford: Oxford University Press.
- UNDP. "New threats to human security in the Anthropocene Demanding greater solidarity". Special Report. United Nations Development Programme. New York.
- UNEP. 2022. "Worldwide food waste". United Nations Environment Programme. <https://www.unep.org/thinkeatsave/get-informed/world-wide-food-waste>. 20/10/2024.
- UNHCR. 2022. *Global Trends Forced Displacement in 2021*. United Nations High Commissioner for Refugees. Copenhagen.
- Vujaklija, Milan. 1980. *Leksikon stranih reči i izraza*. Prosveta.
- WHO and WB. "Tracking universal health coverage 2021 Global Monitoring Report". World Health Organization and the International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. Geneva. 2021.

UDC 321.6:341(6)
Biblid 0543-3657, 76 (2025)
Vol. LXXVI, no. 1194, pp. 303–322
Review article
Received: 26/04/2025
Revised: 29/07/2025
Accepted: 02/08/2025
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2025.76.1194.6
CC BY-SA 4.0

Abdul Qadir AL-AMEEN¹

Examination of the African Coup Crisis in the Context of International Law

SUMMARY

The frequency of military coups in Africa increased following the independence wave and then stabilised, particularly during the democratic transition phase that began in the early 1990s. However, coups have resurged in recent years to the extent that they have become one of the quickest and most straightforward means of seizing power on the continent. This paper examines the crises of coups in Africa within the context of international law. In doing so, it aims to enhance understanding and provide insights into potential solutions. To achieve this objective, tools specific to history, political science, and international law were used. This paper employed document analysis, causal analysis, comparative analysis, and case studies. The findings reveal the inadequacy of international rules in addressing and preventing the crises. Furthermore, these rules frequently leave loopholes that allow coup plotters to legitimise their actions and evade accountability. Therefore, a balanced approach that integrates the strengths of both soft and hard law may be essential for enhancing existing mechanisms and developing new strategies that prioritise prevention, promote good governance, and ensure accountability for coup leaders.

Keywords: Africa, African coup, coup crisis, coups, international law, military coup, charters, agreements, coup belt.

¹ Lecturer, Azman University, Kano, Nigeria. E: alameen.a@azmanuniversity.edu.ng, ORCID: 0009-0007-3045-0781.

Ispitivanje afričkih kriza puča u kontekstu međunarodnog prava

SAŽETAK

Učestalost vojnih pučeva u Africi povećala se nakon talasa nezavisnosti, a zatim se stabilizovala, posebno tokom faze demokratske tranzicije koja je počela početkom 1990-ih. Međutim, pučevi su ponovo porasli poslednjih godina, do te mere da su postali jedno od najbržih i najjednostavnijih sredstava za preuzimanje vlasti na kontinentu. Ovaj rad ispituje krize pučeva u Africi u kontekstu međunarodnog prava. Time ciljem je da se poboljša razumevanje i pruži uvid u potencijalna rešenja. Da bi se postigao ovaj cilj, korišćeni su alati specifični za istoriju, političke nauke i međunarodno pravo. Korišćena je analiza dokumenata, uzročna analiza, uporedna analiza i studije slučaja. Nalazi otkrivaju neadekvatnost međunarodnih pravila u rešavanju i sprečavanju kriza. Štaviše, ova pravila često ostavljaju rupe koje omogućavaju zaverenicima puča da legitimišu svoje postupke i izbegnu odgovornost. Stoga, uravnotežen pristup koji integriše snage i mekog i tvrdog prava može biti neophodan za unapređenje postojećih mehanizama i razvoj novih strategija koje daju prioritet prevenciji, promovišu dobro upravljanje i obezbeđuju odgovornost vođa puča.

Ključne reči: Afrika, afrički puč, kriza pučeva, pučevi, međunarodno pravo, vojni puč, povelje, sporazumi, pojas pučeva.

Introduction

The number of military coups has significantly increased following the independence of African nations, stabilising particularly with the onset of the democratic transition period in Africa during the early 1990s. However, there has been a recent resurgence of these events to such an extent that military coups have become the most rapid and straightforward method for seizing power in Africa. Over nearly 70 years, which marks the duration of contemporary African states, the number of declared military coups has exceeded 215 attempted coups, with almost half resulting in the successful ousting of existing governments, while the remainder were thwarted. As a result, Africa has become one of the most prolific regions in the world for military coups.

Over the past five years, an analysis reveals that the year 2019 witnessed one coup in Sudan, alongside an attempted coup in Gabon. In 2020, there was a single coup in Mali (Wilén 2024, 243-245). The subsequent year, 2021, recorded four coups occurring in Sudan, Mali, Chad, and Guinea Conakry, in addition to one attempted coup in Niger. The year 2022 saw two successful coups in Burkina Faso and three attempted coups in The Gambia, Guinea-Bissau, and Burkina Faso. As of October 1, 2023, there have been two coups,

one in Niger and another in Gabon, along with three attempted coups in Chad, São Tomé and Príncipe, and Burkina Faso. Cumulatively, over these five years, the continent has experienced a total of ten successful coups and eight attempted coups (Kolade and Ayodele 2025).

This crisis raises complex legal questions regarding the effectiveness of international law and its accountability, as well as the ruling on coups within its diverse and multiple sources.

While the history, trajectory, causes, and threats to democracy posed by military coups in Africa have been extensively examined in numerous research studies, this paper explores the response of international law to the resurgence of coups in Africa.

This paper begins by outlining the concept and characteristics of a coup before briefly discussing the narrative surrounding coups in Africa. The main body of the article is then divided into an analysis of the effectiveness of international law and accountability in relation to coups, as well as the ruling on coups within its diverse and multiple sources. The article concludes by suggesting possible strategies for international democratic actors to mitigate the occurrence of coups.

The Narrative of Coup

The concept of a coup has been heavily politicised by researchers and academics in this field, particularly by African and Arab scholars who have resorted to creating wishful justifications to provide more lenient interpretations. This phenomenon is included in the epistemological analysis of desire. What is considered a coup in its constitutional form is perceived by others as a revolutionary correction and a natural state of conflict among the ruling elites. That represents a significant academic error, the repercussions of which continue to undermine the African academic domain.

Some researchers, including Ahmed Amal, a professor of political science at the Faculty of African Graduate Studies at Cairo University, highlight the increased analytical value of the concept of coup d'état. That is evidenced by the emergence of "military interventionism" as a growing trend in developing countries worldwide. Numerous writings have also proposed an alternative conceptual framework termed "military engagement", which refers to military intervention in politics, whether by members of the official or "traditional" military institutions, or by any military forces of a "private" or "non-traditional" nature. Conversely, alternative concepts have emerged, such as "military takeover", a term the US administration employed to describe the actions taken by General Abdel Fattah al-Burhan, the head of the Sudanese Sovereignty Council, on October 25, 2021, which included the dismissal of the transitional cabinet. This terminology allowed the United States to circumvent the negative repercussions associated with labelling the

events in Sudan as a coup at a time when it needed to maintain several channels of cooperation to safeguard its strategic interests in the country (Qawi 2022).

Within English etymology, the term “coup” refers to a sudden, violent, and illegal seizure of power from a government. (Oxford Living Dictionaries 2025). The concept of coups d’état has generated several scholarly definitions over time. This paper, however, adopts the definition provided by Luttwak (1969). Luttwak explains that a coup d’état “consists of the infiltration of a small but critical segment of the state apparatus, which is then used to displace the government from its control of the remainder” (1969, 172). Typically, coups are executed swiftly, usually within forty-eight hours.

Some people also confuse coups with revolutions; therefore, it is important to distinguish between the two. Coups and revolutions share the commonality of being irregular forms of governmental change. However, they possess several key differences. Coups are typically executed by a small group of individuals who already hold some power, such as military officers. On the other hand, revolutions involve widespread uprisings by a large number of ordinary citizens. Coups primarily alter the composition of the government or ruling body, while revolutions aim to transform the entire social system (Dictionary of Politics and Government 2004, 60). Following a coup, the influence of military forces tends to increase, thereby exerting a greater impact on civil governance (Andereski 1971, 104).

Arguably, revolutions are often characterised by chaos, violence, or significant bloodshed, whereas coups are not always marked by political and/or economic turmoil (Tanter and Midlarsky 1976, 3).

The ravaged continent, as described in media literature, remains vulnerable to the epidemic of coups—a term coined by UN Secretary-General Antonio Guterres in response to their surge over the past two years, following a brief period of stability.

A wave of coup attempts swept across Africa following the independence of various countries; the number of coup attempts exceeded 200, with over 50% proving successful. Most resulted in the displacement of leaders and the suspension of constitutions. By 2019, 27 countries in Africa had experienced coups (Wilén 2024, 243–261).

The phenomenon of coups in Africa must be incorporated into studies of security and peace, which aim to identify the variables and challenges associated with peace, as well as the mechanisms for its establishment through carefully considered phases and steps. This approach positions peace as the ultimate goal for a continent that has long endured bloody conflicts and ethnic purges. Furthermore, international interests view Africa as the focal point of the empowerment strategy for both great powers and emerging nations in the twenty-first century, a situation often referred to as the new scramble for Africa.

The geography of coups in Africa suggests that the Sahel region acts as a breeding ground for such events, as it is a focal point for various threats, including arms trafficking, drug trafficking, organised crime, and illegal immigration.

Among the 25 coups that have occurred in Africa since 1990, 20 took place in West African countries, with 12 in the Sahel and eight in the Gulf of Guinea. The frequency of coups in the Sahel has been increasing. In the years following 2010, six coups were recorded in Sahelian countries, compared to just two in the Gulf of Guinea, indicating that the phenomenon of coups is more concentrated in the Sahel than in other regions (Amal 2022).

By and large, over the past six decades, more than 200 coup attempts have been made in Africa, most of which have succeeded in seizing power. The deteriorating security situation has been identified as one of the reasons for this resurgence.

Deteriorating Security Situation

The coups that have occurred in West Africa, particularly in the Sahel region, share a common denominator: a lack of security and the rise of violent terrorist groups. In northern Mali, jihadist groups have expanded their presence towards the centre in recent years, particularly in the so-called “border triangle” area where the borders of Mali, Burkina Faso, and Niger intersect. The attacks have primarily targeted security and military institutions but have also included civilian targets and infrastructure.

Since 2015, Burkina Faso has experienced terrorist attacks from groups such as ISIS and al-Qaeda, resulting in numerous fatalities and the displacement of over 1.5 million people. Since that time, the security situation has deteriorated significantly, potentially providing a compelling justification for the military’s intervention to depose an impoverished civilian government.

In the December 2021 edition of the Dakar International Forum on “Peace and Security in Africa”, Mohamed Bazoum, who had been ousted as President of Niger, attributed the chaotic situation in the Sahel region to the rise of terrorist groups against the backdrop of the crisis in Libya. Likely, the primary reasons for the resurgence of coup patterns in Africa are the state’s inability to effectively address terrorist groups and issues of poor governance. It is evident that Western conditionality has stripped African democracy of its essence, and the recurrence of coups in Africa seems to highlight the failure of this conditionality policy. Democracy is not a one-size-fits-all solution; it must be adapted to the unique cultural and social contexts of African countries. The military appears to be the only force capable of addressing Africa’s demands for change while defending state sovereignty and independence. However, this military institution finds itself

entangled in political roles for which it lacks the necessary qualifications. In late 2019, protests erupted in Sudan as the populace rose against an authoritarian regime and an economy on the brink of collapse. However, the ruling elites have taken a misguided approach. Rather than fostering sustainable development, they are entrenching a patriarchal system founded on political patronage networks and corrupt practices. In Mali, for instance, when the population grew disillusioned with the political system, which occasionally operated under a popular mandate, the army's intervention was met with significant public support (Hamdi 2025).

Coups in International Law

Official sources of international law are enumerated in Article 38 of the Statute of the International Court of Justice. Article 38(1) of the Statute states the following:

1. The Court, whose function is to decide in accordance with international law such disputes as are submitted to it, shall apply:
 - a) international conventions, whether general or particular, establishing rules expressly recognised by the contesting states;
 - b) international custom, as evidence of a general practice accepted as law;
 - c) the general principles of law recognised by civilised nations;
 subject to the provisions of Article 59, judicial decisions and the teachings of the most highly qualified publicists of the various nations, as subsidiary means for the determination of rules of law (ICJ 1945, Art. 38). Therefore, it is crucial to examine these sources to understand the accountability and effectiveness of international law, as well as its rulings regarding the resurgence of coups in Africa.

The sources of international law can be divided into original (formal) sources and substitute (informal) sources (Schwarzenberger 1957, 26–27). Official sources are those that create binding legal rules, while substitute sources assist in defining and interpreting these rules. However, this distinction has been criticised due to the overlap that sometimes occurs between these categories, resulting in a lack of clear differentiation. For the purposes of this chapter, it is therefore not worthwhile to pursue such distinctions. Nevertheless, examining the sources of international law is crucial, as stated in Article 38(1) of the ICJ Statute.

a) General Principles of Law

The general principles of law refer to a set of rules that govern legal systems and from which other applicable rules emerge, taking effect in the form of customary law. In practice, these principles serve as standards that

guide the court when issuing its ruling, particularly after it has been established that there is no contractual or customary rule applicable to the dispute at hand (Bassiouni 1990, 782).

b) Judicial decisions and the teachings

Firstly, judicial decisions of international courts serve as the primary source for the interpretation of international law. In principle, the decisions of national courts do not have any effect beyond the territories of a sovereign state, in accordance with the principle of the territoriality of laws and decisions.

Secondly, international law has long benefited from the contributions of a substantial group of scholars who have elucidated its established rules and developed its various theories. The research published by these scholars is referred to as international jurisprudence, and it is relied upon as a source of reasoning in the derivation of international legal rules (Bn Saalim 2020, 46).

Considering that general principles of law, judicial decisions, and scholarly writings are subsidiary in nature, this chapter does not examine them as standalone sources of international law. Instead, their significance will be assessed in relation to current treaties and customs. Consequently, treaties and customs will be the primary focus of this chapter.

c) International Conventions/Treaties

There are numerous definitions of international treaties; however, in terms of linguistic formulation, the meaning remains consistent across these definitions. All agree that the first paragraph of Article 2 of the Vienna Convention on the Law of Treaties, concluded in 1969, provides the most comprehensive definition. It states that a treaty is “an international agreement concluded between two or more states in writing, and subject to international law, whether it is contained in one or more documents, and whatever the name given to it”.

The definition indicates that:

- 1) A treaty is an agreement between subjects of international law.
- 2) This agreement must be in writing.
- 3) This agreement must be subject to the rules of international law.
- 4) The agreement must aim to produce legal effects.

In terms of subject matter or content, a treaty is regarded as an agreement in every sense. The agreement is deemed to be the essence of the contract and the foundation for its existence, as the contract is based on the principle of mutual consent between the parties and is contingent upon agreement. It is a contract arising from the concurrence of two or more wills to achieve a

specific purpose and goal. Each treaty varies from others according to the nature of its subject matter and the intentions of its parties. Furthermore, treaties are exclusively established between entities subject to international law, such as states, international organisations, and liberation movements striving for independence. Any agreement concluded between other parties, regardless of whether it is an international agreement, is not classified as a treaty (Dupuy 2008, 420).

A treaty aims to establish a legal effect, which means it creates rights and obligations for the parties involved. Not all international agreements are classified as treaties; only those concluded between subjects of international law, based on the legislative intent of those subjects, are considered as such.

A treaty may be referred to by different names without compromising its status as an international treaty or the rules that govern it. This applies regardless of whether the agreement is documented in one or more written forms.

United Nations Conventions/Treaties on coups d'état and democracy

The idea that coups d'état constitute an international crime has been supported by the international community's recurrent condemnations of these occurrences. However, there are no treaties or agreements that specifically prohibit coups d'état under UN international law (Pausewang 1992, 67).

International law at the UN level, however, lacks treaties or conventions that explicitly prohibit coups d'état. It is important to highlight that international agreements have traditionally been ambiguous in their structure. This ambiguity can largely be ascribed to the necessity for consensus during the formulation of such agreements. An explicit and detailed condemnation of coups d'état through treaties or conventions would arguably be unusual. Consequently, a more extensive topic would be that of "democracy". This becomes particularly relevant in light of the claim that coups d'état, by their very nature, oppose democratic principles (Alweqyan 2024, 61–86).

The UN Charter, recognised as a significant treaty in international law, does not explicitly reference the term "democracy" (Iyer 2006, 39). Nevertheless, its preamble begins with the phrase "We the people...", which can be interpreted as an implicit representation of democratic principles, suggesting that the legitimacy of sovereign states arises from the "will of the people". Given that the sovereignty of states is a fundamental concept in international law, this also arguably enhances the significance of democracy.

The Universal Declaration of Human Rights (UDHR) describes the "will of the people" as being the ultimate source of governmental power (UDHR 1948, Art. 21(3)). Further, such "will" is to be expressed through regular,

democratic elections. The UDHR on its own does not command binding force, and it merely serves as a framework for human rights in international law (Alweqyan 2024, 70).

However, scholarship has emerged suggesting that several UDHR provisions have evolved into customary international law, thus binding all states.

The International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), on the other hand, establishes the legal framework for democratic principles under international law. This framework encompasses the freedom of opinion and expression, the freedom of association, the right to engage in public affairs, and the right to vote and be elected in regular democratic elections (ICCPR 1966, Art. 19, 22, 22 (a)). With 172 states as parties to it, almost 90% of UN member states have ratified the ICCPR. All African nations have endorsed the ICCPR, except South Sudan and Western Sahara.

We deduce there is no explicit prohibition of coups d'état in international conventions or treaties. However, considering the acknowledgement of the concept of democracy, especially by the UDHR and ICCPR, one could argue that this implies an implicit prohibition of coups d'état within the framework of international law.

African Conventions/Treaties on coups d'état and democracy

The African Constitutive Act (AUCA), the Lomé Declaration on the Framework for an OAU Response to Unconstitutional Changes of Government (Lomé Declaration), and the African Charter on Democracy, Elections, and Governance are the three primary instruments that are significant at the African Union level concerning the issue of coups d'état and democracy (Alweqyan 2024, 86).

The Lomé Declaration was ratified by the Organisation of African Unity (OAU) and later endorsed by the African Union (AU). Formulated against the backdrop of the increasing frequency of coups d'état in Africa, the Lomé Declaration defines such coups as an intolerable threat to peace and security on the continent, describing them as “disturbing” and contrary to the ongoing and continent-wide movement towards democratisation. Furthermore, it acknowledges that coups d'état in Africa have led to severe violations of both AU and UN principles. Essentially, the Lomé Declaration prohibits coups d'état, categorising them as unconstitutional alterations of government. However, it is important to note that the declaration itself is not legally binding, despite its broad political acceptance and its role as a guiding framework in numerous situations (Ibid.).

The AU Constitutive Act, which serves as the foundational document of the African Union, emphasises its disapproval and denunciation of unconstitutional changes in government among its core principles (AU

Constitutive Act 2000, Art. 4 (p)). Furthermore, it specifies that governments that come to power through unconstitutional means shall be suspended from engaging in AU activities (Ibid.). Its provision can be understood as a clear prohibition of coups d'état as outlined in the AU Constitutive Act. The AU Constitutive Act has been ratified by all member states of the AU, thereby rendering it binding on them.

In its Preamble, the African Charter on Democracy, Elections and Governance (ACDEG) acknowledges democracy as a fundamental universal value and principle. It expresses its apprehension regarding unconstitutional changes of government and their contribution to the continuation of violent conflict, insecurity, and instability across the continent. Furthermore, the Charter aims to encourage adherence to these "universal values and principles" of democracy among the member states of the African Union. Additionally, the Charter stipulates the imposition of sanctions by the African Union in cases of unconstitutional transitions, which encompass coups d'état, among other forms. The ACDEG is a legally binding instrument that has been signed by over 80% of African States.

The African framework regarding coups d'état and democracy can thus be understood as a clear prohibition against such actions, considering the recognition of democracy as part of the "universal values and principles" in international law, the disapproval of extra-constitutional governmental changes, and the mandated response, which includes suspension from AU activities and the enforcement of sanctions.

Regional and Sub Regional Conventions/Treaties on coups d'état and democracy, Central, North and South American Blocs

Article 29 of the Treaty of Perpetual Union and Confederation, concluded in 1826 between several North and South American countries, stipulates that "a significant change in the nature of the government can lead to the suspension of a member state" (Treaty of Perpetual Confederation 1826, Art. 29).

Some Central American countries, namely Costa Rica, Guatemala, El Salvador, Honduras, and Panama, also agreed to a treaty called the Central American Democratic Security Agreement. Article 8 of this agreement states that "in order to promote democracy, the parties must reaffirm their commitment to refrain from providing any political, military, financial, or any other support to individuals, groups, irregular forces, or armed gangs that threaten the unity and order of the state or call for the overthrow of democratically elected governments or destabilise any of the other parties" (Framework Treaty on Democratic Security 1995, Art. 8).

The OAS also agreed on a procedure for consultation in the event of "any incidents leading to the sudden or irregular interruption of democracy in a

member country". The OAS then went further by suspending that country's membership. The Organisation of American States reaffirmed its commitment to defending and promoting democracy in 1991, through resolution 1080. It also stressed "the commitment of member states to take joint and immediate action to protect democracy in any member state when it is threatened" (Perina n.d., 79).

Accordingly, "at the request of the governments of Nicaragua (2005), Ecuador (2005), Bolivia (2008), Guatemala (2009), Honduras (2009), and Haiti (2010), the Permanent Council and the Secretary-General acted diligently and effectively by approving the relevant resolutions and sending political missions which successfully prevented a political crisis from tearing apart the democratic system. It should also be noted that when a member state requests assistance from the Organisation of American States during a political crisis, such requests are not considered foreign intervention" (Ibid., 80).

The Southern African Development Community (SADC)

The SADC treaty, which serves as SADC's foundational document, recognises the necessity for the "guarantee of democratic rights, observance of human rights and the rule of law" within its preamble (SADC 1998). Additionally, it delineates, as part of the principles of the body, the rule of law, solidarity, democracy, peace and security, and human rights (Ibid., Art. 4). However, the treaty does not explicitly prohibit coups d'état or any other forms of extra-constitutional governmental changes.

The treaty also establishes the SADC Organ on Politics, Defence and Security, whose aims and objectives are articulated in the SADC Protocol on Politics, Defence and Security (Protocol 2001, Art. 2(g)). This protocol acknowledges, among its objectives, the promotion of the development of democratic institutions and practices within SADC member states, as well as the respect for universal human rights, among other objectives. In line with the Organ's commitment to managing inter- and intra-state conflicts through peaceful means, the protocol categorises military coups as instances of intra-state conflict (Ibid., Art. 2, 11 (2) (b) (ii)).

Economic Community of West African States (ECOWAS)

Coups d'état are not specifically forbidden by the ECOWAS Treaty, which is the organisation's founding document (ECOWAS Revised Treaty 1993). Nevertheless, the treaty identifies the "promotion and consolidation of a democratic system of governance" within its member states as one of its core principles. "Zero tolerance for power obtained or maintained by unconstitutional means", "strict adherence to democratic principles", and public participation are all affirmed in the ECOWAS Protocol on Democracy

and Good Governance (Ibid., Art. 4 (j), Art. 1 (c), Art. 1 (d)) and in the Constitutional Governance Principles. The protocol's Section IV states that the defence of a nation's independence, territorial integrity, and democratic institutions is the responsibility of its security forces. The protocol also stipulates that the different elements of the security sectors of the member states must be governed by legitimate civilian authorities (Ibid., Art. 19 (1), Art. 20 (1)).

The Protocol also mandates sanctions on states that abruptly end democracy or commit serious human rights violations (ECOWAS Protocol 1999, Arts. 3(h), 31). It also allows the Mediation and Security Council to recommend a conflict management regime, including the deployment of civilian and military forces.

Consequently, none of the aforementioned regional frameworks explicitly prohibit coups d'état. Additionally, the SADC framework's recognition of democracy is not as emphatic as that of ECOWAS, which mandates a "strict adherence to democratic principles while completely denouncing the unlawful acquisition of governmental authority". The ECOWAS framework reinforces its dedication to democracy and the repudiation of unconstitutional power grabs by also stipulating the imposition of sanctions in instances where democratic processes are disrupted.

d) International Custom as a Source of International Law

International custom is considered one of the important primary sources in international law, characterised by its evolving nature and ability to adapt to the changing circumstances of international life. It was previously the primary source of international law before the movement to codify international legal rules relegated it to a secondary status, which did not diminish its past and present importance, value, and influence on the prevailing relations between subjects of international law.

International custom is considered the external manifestation of international legal sentiment, which is formed by repeated and permanent actions and conduct accompanied by a feeling and belief in their binding nature as a mandatory legal rule. It is defined as behaviour that is repeated time and again in the form of performing or refraining from an action by subjects of international law until these subjects are convinced that this behaviour has become binding and that violating it constitutes a breach of law that entails international responsibility (Abul Wafa 2006, 189).

International Custom on Coups d'état and Democracy

It would appear that there is no international custom prohibiting coups d'état. International law also entails that there is no right to democracy.

Nevertheless, it should be noted that the UDHR under Article 21(3) describes “the will of the people”, expressed through regular, democratic elections, as the ultimate source of governmental authority (UDHR 1948). This provision is key, as it is commonly argued that the UDHR has, in fact, evolved into CIL. As is known, a state’s internal affairs, including the form of governmental transition, were traditionally deemed as exclusive to the respective state and sacrosanct. However, the post-Cold War era has been characterised by the increasing popularity of democracy. This inevitably influences the status of coups d’état in international law, with scholars arguing that by inference, the emergence of norms on the “democratic entitlement” inevitably entails a proscription of coups d’état in international law, as the ascension of governments to power via coups cannot be reconciled with democratic norms. The “democratic entitlement” inevitably entails a prohibition of coups d’état in international law, as the ascension of governments to power via coups cannot be reconciled with democratic norms (Central American Treaty 1907, Art. 1).

Customary International Law Proscription of Coups d’état

Coups d’état were condemned before democratic norms emerged, with Central American states imposing sanctions in the early 20th century. The Cold War witnessed an increase in the toleration of coups. However, post-Cold War, legitimacy was recognised as based on democratic sources of power, leading to systematic rejection and condemnation of coup regimes (D’Aspremont 2010, 456).

This by implication means that there is an implicit proscription of *coups d’état* under customary international law.

The coup between the effectiveness of international law and accountability

The international resolutions and charters included executive steps, legal and international procedures, and prosecution. For instance, in relation to a coup in the Organisation of American States, the Secretary-General is entrusted with powers, including the power to convene a meeting of the Permanent Council of the Organisation of American States when there is a sudden or irregular interruption of the democratic political process or the legitimate exercise of power by a democratically elected government in a member state. In turn, the Council may call a special meeting of foreign ministers to decide on specific measures to be taken by the OAS. That has been implemented in four specific cases: Haiti, Peru, Guatemala, and Paraguay.

Article 17 also allows the government of a member state to request assistance from the Organisation of American States to strengthen and

maintain its democratic system when it sees that its democratic process or legitimate exercise of power is in danger (Perina 2015, 80) (Ibid.). Other member states might consider it a foreign intervention, as in the case of Ecuador in 1997 and Honduras in 2009. In both cases, the “intervention” of the Organisation of American States did not prevent the coup (Ibid., 80).

These international rules and laws may have pushed the coup plotters to think and hesitate in their steps but undoubtedly did not deter them, especially those who had international backing (Hohlstein 2022, 189).

However, the greatest challenge, which is the manipulation of political will in the implementation of international rules, has not been ruled out. That is evidenced by multiple coup cases, including the 1993 coup in Haiti, where some countries supported the coup and even outpaced international organisations with their decisions and actions. The United States considered Aristide, the elected president of Haiti, as the first president after independence, with about 67% of the votes, and facilitated his departure. Moreover, both Washington and Paris sent peacekeeping forces without waiting for the Security Council to vote on the resolution to send multinational peacekeeping forces there after chaos spread in the country in 2004. Until 2019, there were clashes between the supporters of this president and the peacekeeping forces that later entered the country (BBC 2014).

Similarly, in Africa, the African Union condemned the resurgence of coups in its member states such as Mali, Burkina Faso, Gabon, and Niger. However, the means of reacting to these situations (especially the suspension of the state’s membership in the African Union) did not yield any significant success. The perpetrators of the crime often go unpunished; they regain legitimacy after organising fraudulent elections, and then the new government is integrated into the African Union. (Kahombo 2017).

On the other hand, legal loopholes challenge the ideals of international law. Soft law often appears to dominate over hard law in this area, due to its flexibility and the difficulty in enforcing hard law against sovereign states. However, that can hinder enforcement and accountability. While hard law offers binding obligations and legal repercussions for non-compliance, soft law, like resolutions and declarations, relies on persuasion and reputational pressure rather than legal sanctions. This preference for soft law in coup condemnation reflects a desire to maintain diplomatic relations and avoid escalating tensions. However, it can create loopholes and make it difficult to hold perpetrators accountable.

Essentially, soft law is a more prominent tool for denouncing coups due to its flexibility and capacity to mobilise international opinion, especially when dealing with the complexities of state sovereignty and enforcement challenges, whereas hard law offers a framework for international relations (D’Aspremont 2010, 460).

Moreover, some professors of international law argue that “Proving the impossibility of holding any state responsible under international law for a coup supports the idea that coups are not necessarily an unfortunate means of changing the government” (Ibid.). In fact, it will be shown that coups can sometimes lead to a positive break from the current regime, generating a desirable change from the previous system, particularly in countries where the government is an endless tyranny (Ibid.).

Another legal loophole is that the issue of state responsibility for a coup is different from that related to the international criminal responsibility of the person who carried out the coup. The reason for this is that coups are not yet considered an international crime from the point of view of international criminal law. Only crimes alleged to have been committed during a coup may be crimes intended under international criminal law (Special Court Sierra Leone 2004, Case SCSL-2004-16-PT).

One of the oddities regarding the condemnation and prosecution of coup plotters is that “the animosity between the African Union and the International Criminal Court became apparent after the issuance of arrest warrants for African heads of state and senior government officials, prompting the African Union to take numerous countermeasures against the International Criminal Court, culminating in its international criminal jurisdiction. The African Union has initiated a process to enable its courts to prosecute international crimes committed by Africans in Africa” (Abass 2013, 28).

In conclusion, while soft law offers flexibility in responding to coups, its reliance on persuasion and the lack of robust enforcement mechanisms can hinder accountability and erode the effectiveness of international law.

Strategies for international democratic actors to mitigate coups

Sanctions and denial of legitimacy are among the most important actions the international democratic community and international organisations can take to reverse the trend of coups in Africa.

Sanctions can isolate coup regimes and undermine their legitimacy, potentially encouraging popular resistance and a return to democracy. That is why the European Union and the African Union sanctioned the leaders of the 2015 Burkina Faso coup, contributing to pressure on the military junta to relinquish power (Youngs et al. 2025). Also, in 2019, following the military coup that overthrew the government of President Omar al-Bashir, Sudan’s membership in the African Union was suspended, signalling international condemnation of the coup. US economic and other international aid to Sudan was suspended. These pressures combined to force the military council to surrender power and transition to a civilian government. However, sanctions may not be effective if they are not comprehensive or if coup regimes are unable to find alternative sources of financial and commercial support.

Denying legitimacy, such as the international community's refusal to recognise the coup government, can weaken its legitimacy and reduce its ability to obtain external assistance. After the removal of President Mohamed Morsi in 2013, many countries and international organisations refused to recognise the new government headed by Abdel Fattah el-Sisi, weakening its legitimacy and affecting its relations with the international community. Following the 2021 military coup, the African Union suspended Guinea's membership and refused to recognise the new government, impacting the country's diplomatic and trade relations. However, denying legitimacy alone may not be sufficient to prevent a coup if it is not accompanied by other pressures, such as sanctions or military intervention.

Therefore, African governments that commit to and support democratic practices should receive greater diplomatic support, development and security assistance, as well as encouragement for private investment. There were clear international incentives to adopt democratic standards when local reformers led the wave of democratic transition in Africa in the 1990s and early 21st century. International democratic actors need to recommit themselves to these standards by building a more united position against coups and consistently opposing them (Siegel 2021). To support these standards, the African Union and regional economic organisations—each with its own democratic charter—must be actively involved in this diplomatic endeavour. These regional organisations are largely responsible for the public's response to the coup and the coordination of international responses. The international democratic community will find it much simpler to support this stance if regional African institutions are unambiguous in their denunciation of the coup (Ibid.).

It may be argued that, once a coup has occurred, the best course of action is to maintain engagement in the hope of encouraging gradual reform over time. The problem is that leaders who come to power by breaking the rules tend not to be moderate but rather act in ways that support impunity.

The need to continuously impose real costs on coup makers is another aspect of promoting democracy in Africa. It is not appropriate to recognise those who illegally seize power. The assets of the leaders of the coup should be frozen, and they should not be allowed access to the international financial system. Freezing the financial assets of coup leaders and their relatives abroad makes it more difficult for them to finance their activities and cover their expenses. The Economic Community of West African States' (ECOWAS) sanctions, which include the asset freeze of coup leaders and their families following the coup in Guinea, are a good example of this action (Kolade and Ayodele 2025). An asset freeze is a measure that prevents individuals or entities from accessing their funds or economic resources, making it difficult for them to use these assets to finance their activities or meet their personal needs (UN Security Council 2025). Governments emerging from coups should also be denied access to sovereign accounts.

The process should begin by reversing the coup and then negotiating, not the other way around (Ibid.).

International democratic actors can also help balance the scales locally by ensuring strict costs for coup leaders. Widespread protests and civil disobedience by citizens who reject the coup leader can increase pressure on the coup leaders. Popular resistance can play a crucial role in reversing coups, and sanctions and denial of legitimacy may help these forces. Therefore, international democratic actors must be careful not to inadvertently undermine this local resistance by recognising the coup, effectively providing legitimacy when it is absent (Ibid., 69).

This stance is not just a moral one but one that contributes to achieving a more stable and prosperous Africa, which can lead to more reliable partners in the fields of security and economy. Authoritarian regimes in Africa are responsible for more than 75% of the conflicts occurring on the continent. If they are to assist in stopping the spread of these destabilising forces, Western nations must be ardent supporters of democracy in Africa.

The international community's efforts to eliminate coups during the post-Cold War period had good reason. There is still a similar reason today. The question is whether international actors still remember this scenario or not.

Conclusion

The resurgence of coups in Africa poses a persistent challenge to regional stability and democratic governance. International law has emerged as a crucial factor in addressing this issue, primarily through charters, treaties, and protocols outlining principles and mechanisms for promoting democratic governance and preventing unconstitutional changes of government. International law has demonstrated a strong commitment to condemning and responding to coups, often through the imposition of sanctions on coup leaders and their supporters, as well as the suspension of member states. While these measures have been effective in certain instances, such as the recent coups in Mali, Sudan, and Burkina Faso, international law falls short in deterring coups due to a combination of factors, including enforcement challenges, political sensitivities, and the inherent limitations of international law itself.

Furthermore, this crisis affects international law and international criminal law as a whole. The political will of powerful states that support the institutions and organisations governing international law, along with their executive bodies, such as the Security Council, plays a crucial role in this context.

A balanced approach that integrates the strengths of both soft and hard law may be essential for enhancing existing mechanisms and developing

new strategies that prioritise prevention, promote good governance, and ensure accountability for coup leaders.

This article contributes to the scholarly literature by demonstrating that legal accountability mechanisms are limited in their effectiveness at deterring unconstitutional regime changes.

Bibliography

- Abass, Ademola. 2013. "The Proposed International Criminal Jurisdiction For the African Court: Some Problematical Aspects". *Netherlands International Law Review* 60 (1): 27–50. 10.1017/ S0165070X12001027
- Abul Wafa, Ahmed. 2006. *International Law and International Relations*. Dar Al-Nahda Al-Arabiya Publications. Cairo.
- Abdel Rahman, Hamdi. 2025. "Mechanisms for Containing the Return of Military Coups in Africa". <https://futureuae.com/ar-AE/Mainpage/Item/7077/>. 15/07/2025.
- "African Charter on Democracy". Elections and Governance. https://eipss-eg.org/idd-E/afr_charter.pdf. 15/07/2025.
- Alweqyan, Deymah. 2024. "Coups in International Law: Between Theory and Reality". *Journal of East Asia and International Law* 17 (1): 61–86. <http://dx.doi.org/10.14330/jeail.2024.17.1.04>.
- Amal, Ahmed. 2022. "Deconstructing the Narrative of the Return of Coups in Africa". Al-Ahram Center for Political and Strategic Studies, 14/03/2025. <https://acpss.ahram.org.eg/News/17430.aspx>.
- Andereski, Stanislaw. 1971. *Military Organization and Society* University of California Press. University of California.
- Barbeau, Bernard. 2019. "Number of Coups d'état in Africa". Radio Canada, January 19. <https://bit.ly/3qVQXmI>.
- BBC Arabic. 2014. "Haiti: International forces disperse pro-Aristide demonstration". *BBC Arabic*. August 14. https://www.bbc.com/arabic/worldnews/2014/08/140813_haiti_aristide_clashes.
- Bn Saalim. 2020. *Lectures on International Law (Concept – Principles – Sources)*. University Lounici Ali of Bilda Press. El Affroun.
- Declaration de Bamako. Organisation internationale de la Francophonie, November 3 2000.
- Declaration and Treaty. Southern African Development Community, 28 February 1998.
- D'Aspremont, Jean. 2010. "Responsibility for Coups d'Etat in International Law." *Tulane Journal of International and Comparative Law* 18 (2): 451–475.
- Economic Community of West African States (ECOWAS). Protocol on Democracy and Good Governance, December 2001.

- Economic Community of West African States (ECOWAS). Protocol Relating to the Mechanism for Conflict Prevention, Management, Resolution, Peacekeeping and Security, 10 December 1999.
- Fox, H. Gregory, and R. Brad Roth. 2000. *Democratic Governance and International Law*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Franck, Thomas M. 1992. "The Emerging Right to Democratic Governance" *The American Journal of International Law* 86 (1): 46–91.
- "Framework Treaty on Democratic Security in Central America". 1995. OAS. 14/03/2025. https://www.internationaldemocracywatch.org/attachments/242_Framework%20Treaty%20on%20democratic%20security%20in%20Central%20America.pdf.
- Harare Commonwealth Declaration. The Commonwealth, 21 October 1991.
- Hohlstein, Franziska. 2022. *Regional Organizations and Their Responses to Coups: Measures, Motives and Aims*. Bristol University Press, Bristol.
- International Covenant on Civil and Political Rights. United Nations General Assembly, 16 December 1966.
- Iyer, Venkat. 2006. "Restoration Constitutionalism in the South Pacific". *Pacific Rim Law & Policy Journal* 15 (1): 41–72.
- Kahombo, Balingene. 2017. "Putschists behind Bars? Regional Criminalization of Unconstitutional Changes of Government in Africa." *Völkerrechtsblog International Public Law and International Legal Thought*. <https://doi.org/10.17176/20170127-084020>
- Treaty for the Union, League and Perpetual Confederation of Latin American. League and Perpetual Confederation of Latin American, 15 July 1826.
- Lomé Declaration of July 2000 on the Framework for an OAU Response to Unconstitutional Changes of Government. July 2000.
- Luttwak, Edward. 1969. *Coup d'État: A Practical Handbook*. Harvard University Press.
- Malabo Protocol. African Union, June 27 2014.
- Olubiyo, G. Kolade, and Iyanu-Oluwa A. Ayodele. 2025. "Beyond Sanctions: ECOWAS and the Resurgence of Military Coups in West Africa". *Abuad Journal of Social and Management Sciences* 5 (2): 341–357. <https://doi.org/10.53982/ajsms.2023.0402.01-j>.
- Perina, Rubén M. 2014. "The Inter-American Democratic Regime: The Role of The Organization of American States In Promoting and Defending Democracy". PhD thesis, Georgetown University and George Washington University.
- Qawi, Bouhenia. 2022. "The Coup Phenomenon in Africa: Contexts and Interpretations." Al-Jazeera, September 27. <https://studies.aljazeera.net/ar/article/5469>.

- Resolution 841 Haiti. United Nations Security Council. June 16 1993.
- Siegel, Joseph. 2022. "African Coups and the Role of External Parties" - Africa Center for Strategic Studies. 03/01/2025.. <https://africa.center.org/ar/spotlight/ar-african-coups-and-the-role-of-external-actors/>.
- The Special Court for Sierra Leone, Case No. SCSL-03-01-PT. <https://eipss-eg.org/Documents/Decisions/Taylor/206/SCSL-03-01-PT-146.pdf>.
- The Special Court for Sierra Leone, Case No. SCSL-2004-16-PT. <https://eipss-eg.org/Documents/Decisions/AFRC/075/SCSL-04-16-PT-072.pdf>.
- Universal Declaration of Human Rights. United Nations General Assembly. 1948. 217 A (III).
- Wilén, Nina. 2024. "Contagious Coups in Africa? History of Civil-Military Imbalance." *African Affairs* 123 (491): 243–261. <https://doi.org/10.1093/afraf/adae011>
- Wilt, Vander. 2017. "Unconstitutional Change of Government: A New Crime within the Jurisdiction of the African Criminal Court." *Leiden Journal of International Law* 30 (4): 967–986. <https://doi.org/10.1017/S0922156517000449>
- Wobig, Jacob P. 2013. "Regional Regimes for the Defense of Democracy and Coups d'Etat". PhD thesis. University of Nebraska.
- Youngs, Richard, Ricardo Farinha, Shiferaw Tadesse, Nina Wilén, and Clara Portela. 2025. "Crafting an EU Strategy for Coups". <https://european-democracyhub.epd.eu/crafting-an-eu-strategy-for-coups/>.15/03/2025.

UDC 330.34:502.131.1(497-15)
Biblid 0543-3657, 76 (2025)
Vol. LXXVI, no. 1194, pp. 323–347
Review article
Received: 01/05/2025
Revised: 23/05/2025
Accepted: 10/06/2025
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2025.76.1194.7
CC BY-SA 4.0

*Vladimir RISTANOVIĆ¹, Marijana JOKSIMOVIĆ²,
Marko ŠOSTAR³*

Greening policy in the Western Balkans: Financial Pathways

SUMMARY

The topicalisation of the green economy has gained attention in the Balkan Peninsula. While other EU countries have made significant progress on various greening policy issues, the Western Balkan countries (WBCs) are moving at a slower pace. The WBCs show substantial potential; they possess the capacity for growth, and regulations regarding greening have improved considerably. However, the transition from a brown to a green economy is progressing slowly. The expansion of green transition finance concepts, through measures such as green foreign direct investment, development aid, green loans, and green bonds, has revealed many limitations of traditional investment approaches. By analysing the current situation in EU-Serbia relations and Serbia's capacities and potential concerning greening policy, we conduct an analysis that draws analogies from various aspects of the effectiveness of green investments in the economic sectors. The study identifies the role of financing in the economic growth of the WBCs. It also examines the role of EU development assistance, the main trading partner of the Western Balkans region (WBR). This research provides concrete recommendations for economic policymakers to enhance the efficiency of

¹ Senior Research Associate, Institute of European Studies, 11 Square Nikola Pašić, 11000, Belgrade, Serbia, vladimir.ristanovic@ies.rs, ORCID: 0000-0002-2957-3465

² Full Time Professor, Senior Research Fellow, Alfa BK University, Faculty of Finance, Banking and Audit, Belgrade, Serbia, joksimovicmarijana80@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5939-5137

³ Associate Professor, Faculty of Tourism and Rural Development in Pozega, Josip Juraj University in Osijek, Vukovarska 17, Pozega, Croatia, msostar@ftrr.hr, ORCID: 0009-0008-7580-7657

financing the green transition, thereby contributing to the development and modernisation of the WBCs.

Keywords: Green Transition, Green Economy, Brown Economy, Green Agenda, Comparative Analysis..

Politika ozelenjavanja na Zapadnom Balkanu: finansijski putevi

Aktuelizacija zelene ekonomije privukla je pažnju na Balkanskom poluostrvu. Dok su druge zemlje EU postigle značajan napredak u različitim pitanjima politike ozelenjavanja, zemlje Zapadnog Balkana (ZB) kreću se sporijim tempom. ZB pokazuju značajan potencijal; poseduju kapacitet za rast, a propisi u vezi sa ozelenjavanjem su se znatno poboljšali. Međutim, prelazak sa smeđe na zelenu ekonomiju napreduje sporo. Širenje koncepta finansiranja zelene tranzicije, kroz mere kao što su zelene strane direktne investicije, razvojna pomoć, zeleni krediti i zelene obveznice, otkrilo je mnoga ograničenja tradicionalnih investicionih pristupa. Analizirajući trenutnu situaciju u odnosima EU i Srbije i kapacitete i potencijal Srbije u vezi sa politikom ozelenjavanja, sprovodimo analizu koja povlači analogije iz različitih aspekata efikasnosti zelenih investicija u ekonomskim sektorima. Studija identifikuje ulogu finansiranja u ekonomskom rastu ZB. Takođe ispituje ulogu razvojne pomoći EU, glavnog trgovinskog partnera regiona Zapadnog Balkana (ZB). Ovo istraživanje pruža konkretne preporuke kreatorima ekonomske politike kako bi se poboljšala efikasnost finansiranja zelene tranzicije, čime bi se doprinelo razvoju i modernizaciji ZB.

Cljučne reči: Zelena tranzicija, Zelena ekonomija, Smeđa ekonomija, Zelena agenda, Komparativna analiza.

Introduction

The WBCs (Serbia, Bosnia and Herzegovina, Macedonia, Albania, Montenegro, and Kosovo) strive to achieve the individual and preserve the collective Sustainable Development Goals set out in the 2030 Agenda.⁴

⁴ This designation is without prejudice to positions on status, and is in line with UNSCR 1244/1999 and the ICJ Opinion on the Kosovo Declaration of Independence. The rest of the manuscript contains the symbol * next to Kosovo.

This research paper is the result of a project entitled "GREEN ECONOMY IN THE ERA OF DIGITALIZATION (Phase I)"; of the Institute for Strategic Studies and Development "Petar Karić"; ALFA BK UNIVERSITY, Serbia. The authors are grateful to the Institute for European Studies, which coordinated the Green Finance subproject, for supporting this research.

Numerous challenges arise, and the crucial one is found in the difficult financing of the already expensive green transition process. Expectations are high, but there are many limitations related to the region's high dependence on coal and its vulnerability to energy price shocks, climate change, and insufficiently strong economies, limited budgets, insufficient regulation or law enforcement, limited public participation, and political tensions (OECD 2022) (Gomes and Rsende 2019). Progress has been made in the adoption of international energy frameworks and commitments to decarbonise by 2050, but pressure from energy poverty, fossil fuel subsidies, and environmental degradation remains.

Examining the current institutional framework for the green transition in this group of countries, we aim to identify the primary obstacles to greening policies and assess the role of the EU in this context. The determination of green economies is largely constrained by corruption and poor governance. Still, it drives change in the region through a broader framework of the EU accession process. The EU's interest in the RWB is evident, as confirmed by the growing cooperation in the field of sustainable economy. Progress is achieved on both sides through the European Green Deal, the Economic and Investment Plan (EIP) for the Western Balkans, and the Green Agenda for the Western Balkans (European Commission 2020) (European Commission 2020). The emphasis of all joint activities is on increasing investments in green technology and reducing investment costs. The implementation of the Green Agenda is supported by the EU through IPA III and the Western Balkans Investment Framework (WBIF), which is implemented through two channels, the Green for Growth Fund (GGF) and the Regional Energy Efficiency Programme (REEP). At the same time, guarantees are given through the Western Balkans Guarantee Facility (EFSD+) (European Commission 2023).

Acceleration of greening could be achieved by speeding the energy transition with the application of new technology (Karlo Hainsch et al. 2022). The green transformation helps to meet the climate and energy targets set by the EU (Löffler et al. 2022). Wagner points out that the implementation of the transition from a grey to a green economy could be directed with the help of partnerships between local, regional, and national levels (2021). There is a group of authors who oppose the implementation of the green transition due to allegations that it intensifies the socio-ecological environment, threatens energy justice, increases energy poverty, harms the environment, and that the costs of the necessary climate actions are too high (Dunlap and Laratte 2022; Guayo and Cuesta 2022; Scott and Smith 2017; Jewell and Sherp 2019).

The research on the current topic of greening leads us to the question of how favourable the environment is for financing a sustainable economy in the WBR. In other words, what are the prospects for the WBCs in implementing the green transition? Trends towards greening in the region are positive at the institutional, business, and social levels. Traditional and conservative approaches to work and business are still present, thanks to a relatively high

share of the grey economy. Innovation, technology, education, and the labour market all benefit from the energy sector's role in the greening process. Using a comparative method, we argue that WBCs have the capacity and environment to implement greening policies properly and strongly influence actions and outcomes in the green transition. We also show that financial, technical, or institutional EU support should help achieve the set goals. Moreover, these countries need to maintain regional cooperation in sustainable development to withstand external shocks and ensure sufficient funding to achieve the goals, which can increase overall trust.

Following the introduction, we go over growth models in the second section of this paper. We describe the viewpoints on greening in the WBR in the third section. The shared viewpoints of the EU and the WBCs are presented in the fourth section. The fifth section highlights the significance of EU assistance to this area. We presented the findings together with recommendations and limitations in the sixth section. The conclusion is the last section of this paper.

Evolving Growth Models: From Neoclassical Roots to Green Innovation

Advances in investment theory since the mid-1980s have expanded the traditional neoclassical framework by incorporating the concepts of investment irreversibility and the effects of uncertainty. Earlier models suggested that adjustment costs have decreased with the size of investment projects, often limiting the number of such projects. However, contemporary thinking emphasises that investment in productive capacities occurs as a continuous flow, reflecting dynamic paths of capital formation over time. Real options theory demonstrates how economic uncertainty reduces investment rates, especially in both developing and OECD countries (Pindyck and Solimano 1993). That is particularly relevant in today's context of climate change and policy volatility. Investment spending is a key component of national income, reflecting the short-term use of resources and shaping the long-term capital base, increasing national wealth (Parker 2010).

Building on this foundation, modern development strategies prioritise inclusive green growth as a pathway to sustainable development. Green growth theories integrate environmental sustainability with economic progress, emphasising the efficient use of natural resources, the reduction of ecological risks, and the generation of multiple co-benefits across sectors. These theories evolve from endogenous growth models by including environmental externalities, innovation in clean technologies, and natural capital as productive assets (Fabozzi, Focardi, Ponta, Rivoire, and Mazza 2022). The shift from fossil-based models to low-carbon economies represents not only an ecological imperative but also a structural economic transition. Green investments thus serve as strategic tools for promoting long-term resilience,

environmental integrity, and inclusive wealth creation, positioning sustainability at the core of national development (Soumyananda 2013).

Contemporary theories of green growth extend traditional investment models by integrating sustainability and environmental constraints. While neoclassical models have emphasised cost minimisation and profit under certainty, green growth models prioritise long-term resilience, low-carbon technologies, and efficient resource use (in the energy sector). These models account for investment irreversibility and uncertainty, especially under climate volatility and evolving regulatory frameworks. The transition towards inclusive green growth reflects not only a change in the direction of investment flows but also a redefinition of national wealth to include environmental and social dimensions, as well as political ones (Sjak, Toman, and Withagen 2014).

WBR Greening Perspectives

The WBR's experience in sustainable energy investments and jobs has been built over decades. Their scope is not extremely large, nor do they yield significant results. However, they represent the basis for future investments in renewable sources, replacement of inefficient and outdated equipment, and acquisition of resources through the digitalisation of operations for efficient use. Djoric points out that these are poor and small countries with enormous potential for the green economy, sustainable development, and ecological entrepreneurship implementation (2021). Business transformation, social responsibility, and environmental awareness are the main guides of the WBCs on greening. The process itself is complex, expensive, and uncertain. As such, it puts market participants in a position of continuous adaptation to green demands, often in an unfavourable and uncertain business environment. In Serbia, the MSME sector has faced several constraints after the COVID-19 pandemic, namely a lack of capital, insufficient skills, unreliable information on green technologies, a lack of financial products and tools, incomplete support from the state, a lack of support from the banking sector, and an inadequate regulatory environment (dysfunctional fiscal framework) (Berhens 2021). An additional problem for companies is the demanding administration (procedures and regulations) that accompanies green investments. Finally, there is a limitation on the part of the companies themselves due to the inability to prepare project proposals and feasibility studies.

There is a high level of interest in companies getting involved in green projects. Unequivocally, they express readiness to participate in green projects co-financed through subsidies or grants, external financing, and their own resources. There is also a great interest in providing technical assistance through technical support and training workers to increase capacity. The overall financial framework for green projects includes state guarantees and a more efficient banking system, which can ensure sustainable financing and implementation of these projects. Finally, it is in the interest of the entire region

to create an environment for green investments through simplified regulation, sustainable long-term incentives, and predictable returns from green projects.

The WBR potentials are obvious and enable a greater number of private investors and companies in the green sector. Companies in Serbia have shown that the main motive for green investments is the reduction of operating costs. Also, corporate social responsibility has become a key driver of green investments (Ibid., 23). The extent of greening varies significantly depending on the type of measurement and coverage but also on the approach to assessing greening. The Global Green Economy Index shows the achievements of the WBR countries in anticipating green measures through four dimensions (climate change & social equity, decarbonisation sector, markets & ESG investment, and environmental health) (Dual Citizen n.d.). According to this index, Albania (ranks 39 out of 160 countries) has dominated the region for several years, with Montenegro (57) and Serbia (81) making significant progress. North Macedonia (100) and Bosnia and Herzegovina (127) are in a slight stagnation. The Green Growth Index (column 2nd of Table 1) measures a country's performance in achieving sustainability in a given year through four dimensions (efficient and sustainable resource use, natural capital protection, green economic opportunities, and social inclusion). The higher the value of the index, the higher the levels of sustainability in the economy. The values in the WBR countries reflect the low performance of green growth (20-40). According to Acosta, green growth is a developmental concept of economic growth, which is, at the same time, environmentally sustainable and socially inclusive (Acosta et al. 2023). During 2023, Bosnia and Herzegovina used the most opportunities for green growth (rank 23) and Montenegro the least (rank 39) in the WBR.

Table 1. Scores on pillars for green economic opportunities by region and rank, 2023

	Albania	Bosnia and Hercegovina	Montenegro	North Macedonia	Serbia
Green Growth Index (rank)	25	23	39	29	31
Green Economic Opportunities	38.31	51.44	32.01	45.08	38.57
Indicator categories: (rank)	30	10	36	29	29
<i>Green Investment</i>	24.10	41.29	21.68	64.07	39.05
<i>Green Trade</i>	65.55	67.47	54.34	:	64.27
<i>Green Employment</i>	38.48	66.25	39.01	46.64	41.70
<i>Green Innovation</i>	35.43	37.94	22.85	30.67	21.55

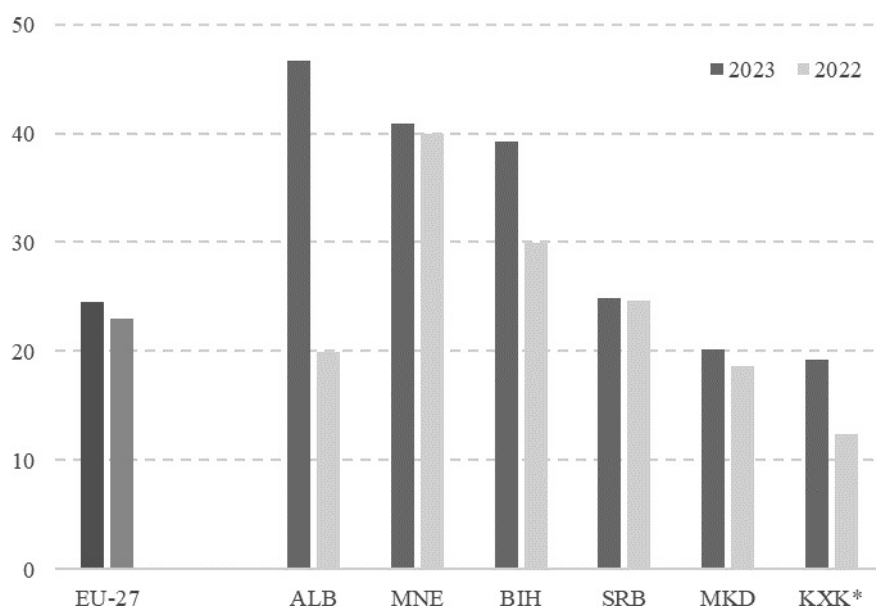
Source: Acosta et al. (2023)

Note: No available data for Kosovo* (UN 1244)

Table 1 presents values that relate only to the dimension of the green economy. Bosnia and Herzegovina dominates in the WBR with a high value of the Green Economic Opportunities sub-indicator of 51.44 and a rank of 10 (it is a top 10 in the Europe sub-region). In the region, trade has gone the furthest with greening. However, North Macedonia dominates in green investments, which refer to public and private investments in the sustainable use of resources, such as materials, water, energy, and land, and the protection of natural capital, such as the environment, climate, sustainable development, and green growth (Ibid.).

Sustainable energy production opportunities in the WBR do exist, creating a favourable environment for investments in the energy sector, ensuring economic, environmental, and social stability (Muench et al. 2022). The basic initiatives and greatest achievements of the green transition are achieved through the energy sector, transforming the energy system and ecological allocation of resources. The results are visible through the growing share of renewable energy production every year, thanks to the strong growth in the share of wind and solar energy (Figure 1).

Figure 1. Share of renewables in total energy production, WBC

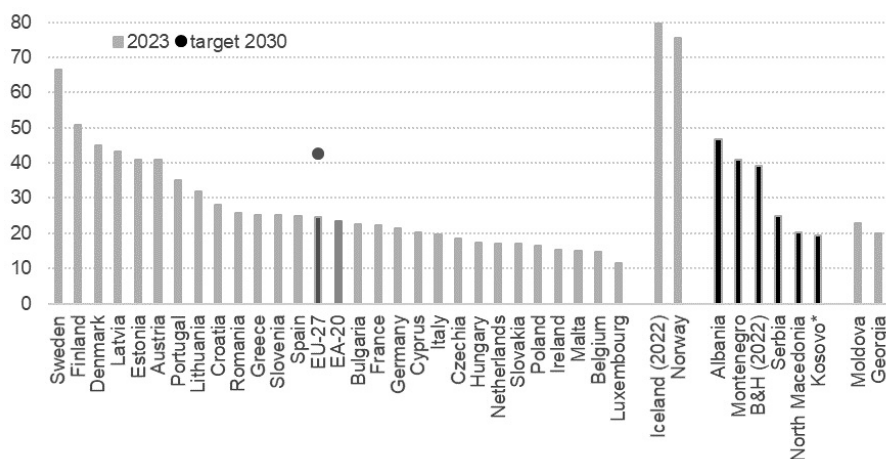

Source: Author's calculations based on the Eurostat database

Note: * UNCHR 1244/1999.

The contribution also comes from reducing the consumption of nonrenewable energy. The WB region has a favourable image of the RES compared to many EU member states. It is even closer to the EU's 2030 target. (Figure 2). To that should be added the global trend of creating microgrids—an energy market with a larger number of players (producers & consumers) in the local energy market.

Figure 2. Share of Energy from Renewable Sources in European Countries, 2023 (% of gross final energy consumption)

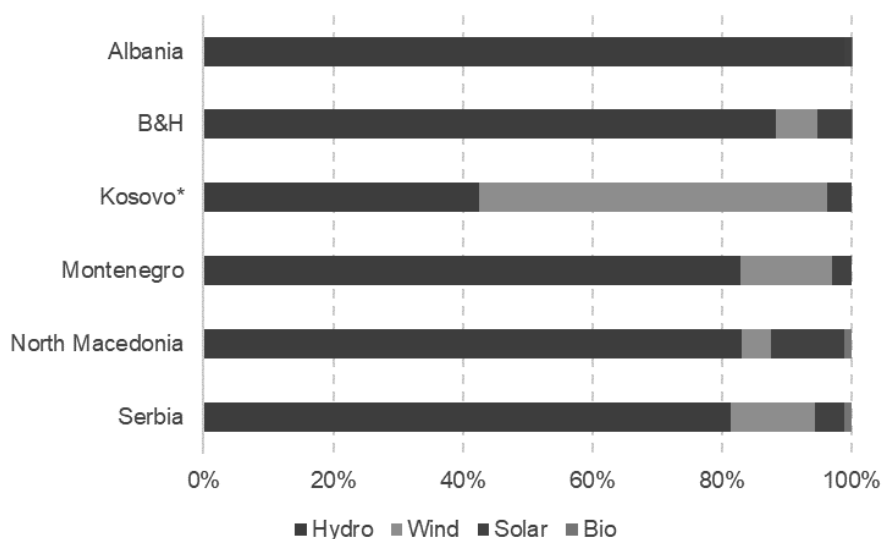
Source: Author's calculations based on the Eurostat database

Note: * UNCHR 1244/1999. The latest available data for Iceland and B&H (Bosnia and Herzegovina) in 2022.

In 2023, Albania and Montenegro had the largest shares of renewable energy sources, while this level has grown significantly since 2017 in Bosnia and Herzegovina and is now close to the level in Albania (UNCTAD 2024).

Renewable energy sources are involved in electricity production at different scales (Figure 2). The largest percentage of energy production comes from hydro capacity (Albania dominates with as much as 99%), followed by wind and solar power (Kosovo* dominates with solar sources). Bioenergy sources are almost non-existent (only 1.2% in Serbia and North Macedonia). This picture has changed in recent years, with increasing investment in wind and solar power and the expanding bioenergy capacity.

Figure 2. Energy Production Structure from renewable sources, in megawatts, 2022

Source: Author's calculations based on the Eurostat database

Viewed through the structure of energy consumption by sector, which was produced from renewable energy sources in the WBR, it was most represented in 2023 for heating and cooling. Albania is an exception, as it produced more electricity from renewable sources than the total amount of electricity it consumed (the share is 105.38%). In 2023, Albania and Montenegro had the largest shares of renewable energy sources, while this level has grown significantly since 2017 in Bosnia and Herzegovina and is now close to the level in Albania (Ibid., 155).

The concrete results of the WB6 green investments have been noted in several sectors of the economy so far (OECD 2022). Albania, a dominant hydropower producer in the region, has significantly increased the volume of renewable energy, thanks to solar and wind projects (EUKI 2024). The role of hydropower in Bosnia and Herzegovina is established, and the support of green investments is focused on energy efficiency (World Energy Council 2022). The inflow of green investments into Kosovo* is mainly in waste management and solar power (Gjukaj, Kerolli, Kabashi, and Bualoti 2024). Eco-tourism and green FDI are expressed in Montenegro (Domazet, Marjanović, and Subić 2024). In North Macedonia, green investments are focused on the creation of solar and wind farms (Filipovski Jelačić 2020). Serbia has the largest inflow of green investments in the region and is represented in all renewable

energy sources – solar, wind, and hydrogen (Gburčik, Gburčik, Gavrilov, Srdanović and Mastilović 2009).

In the WB region, public investment in infrastructure and RES projects is far below the EU average (Frey 2024). Private investors are failing to provide sufficient funds for more concrete green transition goals. At the same time, they face inadequate sources of financing, an insufficient level of investment security, and insufficiently reliable regulation. Such circumstances have an adverse effect on local SMEs. However, through the Western Balkans' ambitious energy plan, the green transition opens up opportunities for FDI in the green energy sector (Berhens 2021). Together with the Green Agenda for the Western Balkans, an environmental policy will be created in line with the EU's (European Commission 2024). An appropriately set regulatory environment will leave more room for the market itself to drive the green transition. Investments in energy-efficient use of (scarce) resources, renewable energy sources, and other green technologies are more profitable than investments in old conventional sectors of the economy. Many technologies and solutions have reached technology readiness, but various sources of funding will be needed for further success, as much capital is still being invested in the green economy (Muench et al. 2022). In fact, there are incentives for this type of investment that follow market prices but ignore the long-term social and environmental costs. The WBR taxonomy follows the definitions and standards for environmentally sustainable economic activities prescribed by the EU, but its application in practice is incomplete.

A prerequisite for greater incentives in the energy sector is the expansion of capacities (transmission system, grid modernisation, and storage development) and the improvement of regulations. Developed hydro potentials in the WBR have the largest share in the production of sustainable energy. However, with climate change in recent years, hydro resources have been dwindling, so future energy production must rely more heavily on solar and wind power, the two fastest-growing energy sources. Biomass capacities represent a good transitional option in the energy transition, although their application is ambiguous, especially in household heating (Frey 2022). EU standards are gradually introduced, but the energy market is still fragmented and monopolised (OECD 2022). The largest energy consumers are households, at 30-60% per country, which is above the EU average (40%).

Mutual perspectives of the EU and the WBR

The EU is committed to the WBR, and in recent years, this commitment has manifested in different degrees. The pace of commitment is determined by the political framework. However, the EU's commitment to the WBR is strengthening, which can be seen through joint engagement in long-term economic recovery, green and digital transitions, faster regional integration, and EU rapprochement.

To open the channel for investment in the Western Balkans, the European Commission adopted the EU's Economic and Investment Plan (EIP) for the WB in October 2020. The plan is the basis for successful regional economic integration, which would be reflected in the accelerated process of EU integration and the decrease in the development gap among the countries of the region. In detail, the plan covers a wide range of investment ventures. The package of infrastructure projects aims to unlock significant investments in the region. The EU's digital strategy is to support digital transformation and human-centric societies. The incentives for the creation of a common regional market are aimed at closer and faster integration into the EU's single market. Investing in human and entrepreneurial capacities is an indispensable part of support through innovation and the development of economic niches. The European Green Deal serves as a basis for a draft of joint action to address the challenges of the green transition. Last but not least is good governance and the rule of law in the region, respect for fundamental rights, the functioning of democratic institutions, and public administration.

The EIP is implemented through the Western Balkans Investment Framework (WBIF). It is a joint financial platform launched 15 years ago, bringing together the European Commission, financial organisations, EU member states and Norway, bilateral donors, and beneficiaries to enhance cooperation in public and private sector investments. It supports the socio-economic development of the region and contributes to the integration of the Western Balkans into a single European framework. The plan identifies ten leading investment companies and aims to boost long-term recovery, accelerate the green and digital transitions, and foster regional cooperation and convergence with the EU. In addition to being the main financial vehicle for the implementation of the EU EIP, the WBIF will also play an important role in the implementation of the new €6 billion Reform and Growth Fund for the WB, which has the dual objective of fostering socio-economic convergence with the EU and accelerating the accession process. The WBIF will channel €3 billion in grants and loans under the Fund to support priority investments in the areas of transport, energy, digital, and human capital. Of the IPA III funds, as much as €5 billion has been committed through the WBIF.

So far, the EU has approved programmes to mobilise up to €17.5 billion of investments under the EIP, including €5.4 billion in EU grants and a COVID-19 support package (€3.3 billion). At its meeting in July 2024, the EC announced the sixth investment package under the EU EIP for the Western Balkans (2024) (WBIF n.d.). An amount of €1.2 billion is planned, fulfilling a total investment plan worth €30 billion. According to the structure of the package, €300 million is EU grants (IPA III), bilateral contributions from EU member states and Norway, loans from international financial institutions, and contributions from the economies of Western countries. The investment package refers to eight new investments in water supply and sanitation, wastewater treatment (part of priority: Environment and climate), rail

transport (part of priority: Sustainable transport), and innovation and green transformation in the SME sector (part of priority: Support to the business sector). The implementation of this package is left to partners and international financial institutions.

The Western Balkans Initiative was further enhanced at the end of 2023, when the EC adopted the Growth Plan for the Western Balkans (2020). The implementation of the plan is envisaged through (1) advancing economic integration with the EU single market, (2) fostering economic integration within the Western Balkans through a common regional market, (3) accelerating fundamental reforms, and (4) increasing financial assistance to support reforms. The plan aims to bring the countries of the Western Balkans region closer to the EU through pre-accession processes, stimulating economic growth and accelerating socio-economic convergence. The WBR is only 35% of the EU average, which implies the need to accelerate reforms. The plan is expected to double the size of the economies of the Western Balkans in the next 10 years. €6 billion has been earmarked for the implementation of this process (Financial Instrument for Reform and Growth for the Western Balkans for the period 2024-2027). The countries of the region were obliged to prepare a so-called reform agenda based on existing recommendations, including the annual enlargement package and the Countries' Economic Reform Programmes (ERAs). Once the EC has assessed and accepted the reform agenda, the funds will be disbursed twice a year (following the request of the countries and the EC's assessment of the fulfilment of payment conditions – macro-financial stability, good management of public finances, transparency, and budgetary oversight). Failure to meet the conditions will lead to the suspension of the approval of funds, and the partner country will be obliged to meet the conditions within the next 1-2 years. If this deadline expires, the allocated funds will be distributed to the other partners.

The creation of a common regional market for the WBR, within the second pillar of the development plan, should be based on EU rules and standards. The entire plan is aligned with the Green Agenda and the Digital and Innovation Agenda for the region. The WBCs' integration into the EU single market should, among other things, make the region attractive for investors and ensure easier supply chains. The plan also includes topics related to support measures during the energy crisis, the balance of households and businesses affected by the rise in energy prices, diversification of energy supply, and other parts that fall under the promotion of sustainable energy and energy efficiency.

Since the establishment of the WBIF in 2009, the Western Balkans have been awarded over €1.4 billion in grants for infrastructure projects, with an estimated cost of more than €22 billion. These investments reflect the contribution through increased capacity, quality, and travel time; increased transport safety; more renewable energy; better education; and greater competitiveness. That reduces barriers on the way to adapting to EU

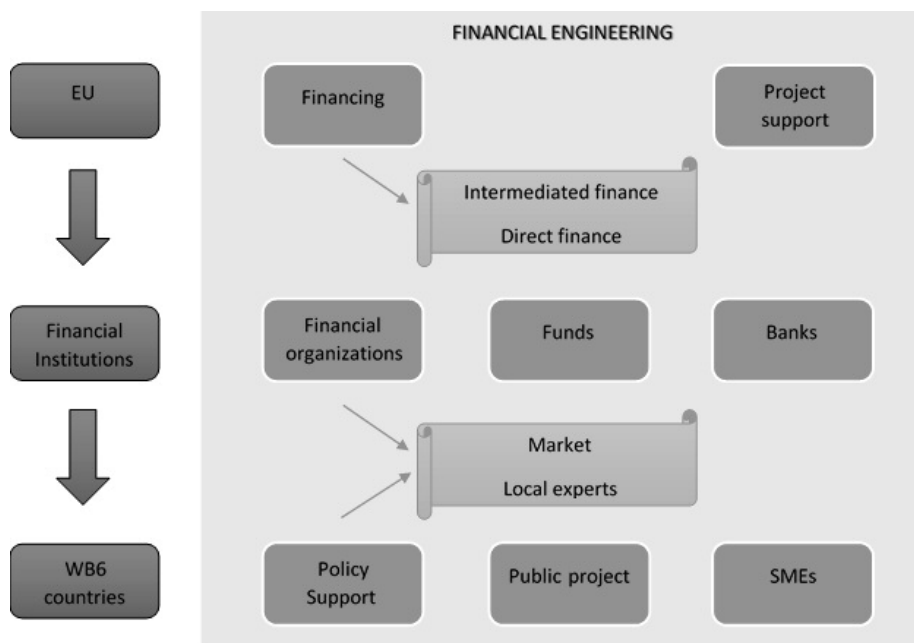
standards. However, it is a “two-way street”. In one direction, funds are earmarked for the Western Balkans. The second direction should come from the Western Balkans to have better results. In other words, the sustainability of investments depends on the Western Balkan countries and their engagement in institutional and structural reforms, including the rule of law and the fight against corruption. In this way, the ground is prepared and should lead to sustainable economic growth and the creation of new jobs.

Since 2009, the results achieved have been very significant for the WBR. Estimated investments in the MSME sector amounted to €6.8 billion, providing €317 million for the sector, supported by 390,960 SMEs and 1,092,600 jobs. Significant results in the SME sector have been achieved in the field of sustainable energy – average annual energy savings reached 1.4 million MWh with an average annual reduction in CO₂ emissions of 425,000 t. Through the Western Balkans Guarantee Fund alone, €937 million in guarantee coverage and €47.1 million in technical assistance were provided (WBIF 2022). Significant results were obtained from these sources in the period 2015-2020. In the field of transport, 937 km of new roads have been implemented (Sustainable Transport). In the field of clean energy, as much as 123 MW of electricity comes from renewable sources. The contribution to the environment is measured through the launch of the wastewater system, which benefits over 2 million people. In addition to the public sector and strategic projects, the contribution is also reflected in the development of the private sector, within which 5,905 SMEs are financed by the World Bank’s EDIF. The social benefit of these investments has been made by a contribution measurable through human capital, with better conditions for as many as 96,600 students. Digitalisation is widespread and is measured through several indicators: broadband deployment, data centres, edge, and cloud infrastructure.

Investment support packages for the WBC are regularly opened. Donors direct funds in several directions, which are the true priorities: green transition, sustainable agriculture, digital transition and innovation, trade and value chain integration, financial inclusion, financing and financial diversification, crowding-in private capital, and multi-thematic. The EU continuously helps the WBCs meet standards related to sustainable development, clean energy, environment and climate, digital future, private sector, and human capital, which enables them to adapt to the EU single market as efficiently as possible.

The potential of the WBCs is increased by empowering the private sector through regional development and integration, improving the region’s competitiveness, innovation, and green economy. EU funding is available through a combination of grants, loans, and guarantees under the Western Balkans Guarantee Fund (EFSD+). The financed projects are not selective but aim to create the most efficient infrastructure network by EU standards. In Figure 1, the algorithm of EU funding in the WBR is presented.

Figure 3. Financial Algorithm in WBR

Source: Authors' elaboration

EU financial engineering is an established process. In practice, the steps are predefined, standardised procedures are carried out, with demanding administration. Intermediary finance (WeBGEFF) involves the approval of credit lines through partner financial institutions and bilateral donors (Energy Community, the European Bank for Reconstruction and Development, the European Commission, and KfW Banking Group), intended for individuals, housing associations, companies, and municipalities for renewable energy and energy efficiency projects (REEP). Direct financing (WeBSEDF) is implemented through investments in renewable energy sources and energy efficiency in industrial companies. Public support is achieved through the support of financial institutions in three directions. The first is implemented through public projects (in the public sector and public-private partnerships) in energy efficiency. Others include technical assistance to municipalities or central governments in preparing, tendering, and implementing local or regional energy performance contracts. The third direction refers to lending to public buildings (businesses, schools, hospitals, and state and local buildings) to improve energy efficiency (nearly-zero-energy buildings and carbon neutrality).

An example of a funding stream can be found in the Western Balkans Enterprise Development & Innovation Facility (WB EDIF). This financial

instrument is designed to offer complementary financial engineering, which fosters the SME sector in the Western Balkans. It consists of four pillars of support. (1) Financing of SME capital shall be implemented through two phases, within which two action funds are provided – one in the initial phase (Enterprise Innovation Fund), and the other in the expansion phase (Enterprise Expansion Fund). (2) Guarantees for loans to SMEs aim to take part of the risk from banks when granting loans to provide banks with financing on favourable terms (e.g., lower collateral and interest). (3) Lending to small and medium-sized enterprises shall be supported with EBRD funding directed to local commercial banks and credit institutions in the Western Balkans to provide favourable loans to local SMEs. (4). Support services come from the EIB, EBRD, the World Bank, and OECD to create a favourable investment climate and sustainable market conditions that would truly enable SMEs to promote the emergence and growth of innovative and high-potential SMEs in the region. Besides, the World Bank's programme is designed to assist the Government of the Republic of Serbia in better management of public finances in the green transition (2023).

Certainly, such a concept is not possible without a political background. Support for policy dialogue enables the transition to sustainable energy efficiency markets, improving the regulatory environment and removing barriers to energy efficiency investments. The aim is to harmonise the relevant legislation of the WBCs with EU standards through legal regulations and bylaws, inclusion in national strategic documents, and building institutional capacities and tools for policy implementation and enforcement.

The WBIF provides support to public infrastructure and the private sector. Partner organisations that provide the largest amount of funding are the European Commission (€ 3 bn committed funds, € 9 bn funding under EIP), the European Investment Bank (€ 1.3 bn grants as lead IFI, € 3.2 bn signed loans), the European Bank for Reconstruction and Development (€ 1.2 bn grants as lead IFI, € 2.4 bn signed loans), etc. In public infrastructure support, €25.8 bn in estimated investments, €3 bn in grants awarded, and €7.8 bn in loans leveraged, while support to the private sector is measured in terms of €4.2 bn in support to the private sector image, €529 m in financing available for SMEs image, €417 bn in sub-loan investments image, and €3.2 bn on-lent to final beneficiaries. The largest beneficiaries of these funds in 2023 are Serbia and Bosnia and Herzegovina (Table 2), while the largest individual donors are Norway, Sweden, Austria, and Germany.

Table 2. The structure of support to the public sector since 2009, millions of euros

	<i>Albania</i>	<i>Bosnia and Hercegovina</i>	<i>Kosovo*</i>	<i>Montenegro</i>	<i>North Macedonia</i>	<i>Serbia</i>
No. grants	67	82	52	59	48	84
WIBF grants	464.1	1,100	298.9	341.3	486.5	909.5
Investment grants	406.9	1,031	253.6	284.2	457.3	820.8
<i>Investment grants in Public Sector</i>						
<i>Transport – Sustainable transport</i>	335.6	975	182.7	215.6	306.4	637
<i>Energy – Clean energy</i>	81.1	70.5	79	31.3	69.4	109.8
<i>Environment – Environment & climate</i>	30.2	47.4	32.5	80.5	97.8	53.3
<i>Social – Human capital</i>	3	11.1	3.9	12.8	12.9	73.5
<i>Digital infrastructure – Digital future</i>	14.2	-	0.8	1.1	-	35.9
<i>Investment grants in Private Sector</i>						
<i>SMEs</i>	60.1	44.2	115.9	28.1	21.9	342
<i>Sub-loans</i>	123.1	779.9	326.4	263	216	1,400
<i>Green sub-loans</i>	32	32.6	23.8	5.2	51.6	253.8
<i>Residential sector</i>	1.2	11.9	8.7	0.26	19.5	12.4
<i>Technical assistance</i>	57.2	73	45.3	57.1	29.2	88.7
<i>Estimated investments</i>	4,100	6,700	2,000	2,300	3,000	9,400
<i>Loans signed</i>	658	2,200	418	272	900	3,600
<i>Other donors</i>	16.6	18	13.9	30.6	20.2	25.8

Source: WBIF (n.d.)

The Importance of EU Investment for Serbia

The geographical location of the WBR is very favourable and important for Europe. The shortest transit route and connection to Central Europe is through the countries of this region. That is why the EU is the largest trading partner of the WBCs, the primary source of foreign direct investment, and the main destination for labour migration. (Dabrowski and Myachenkova 2018). There is also interest from other countries in the region. While Russia's efforts are focused on cultural and historical ties, China has funded major infrastructure projects.

EU pre-accession funds are an important development component of Serbia's economy. Seemingly easily accessible or irreversible, they are often accompanied by political pressures and large administration. At the same time, their volume is 5-10 times less than the funds received by the EU member states that receive the least funds from the EU budget, such as Bulgaria, Croatia, and Romania. Official data show that for the period 2014-2020, Bulgaria received €11.7 billion from the EU budget, while Serbia received €1.5 billion from pre-accession funds. Linear financial support would also be preferable as an incentive to accelerate the EU adjustment process. Serbia replaces the missing investments with money from China, which has had an organised investment campaign in Central and Eastern European countries since 2012, especially since 2018, through a series of large investment projects. Such cooperation did not benefit the Brussels administration. That is why the EU's interest in the Western Balkans was enhanced in 2014 through the Berlin Process. It was continuously implemented as an open-ended forum. The first summit encouraged leaders from the Balkans to resolve their differences and strengthen the rule of law and the project "connectivity" in transport and energy, along with issues dedicated to democracy and cooperation. Currently, it is a summit of the main EU member states and the WB6 ministerial meetings (external, internal, economic, and Roma) and several accompanying events (Digital Summit, Business Forum, Youth Forum, Civil Society Forum, Gender Forum, Scientific Conference, and German Business Buying Initiative). The process involves EU institutions, international financial institutions, and civil society, youth, and businesses in the region (The Trieste Agenda for the Re-Creation of the Regional Economic Zone, 2017, and the Paris Initiative for Youth Cooperation, 2015). At the same time, it provides a high level of political support and broad reach and visibility to regional cooperation initiatives and relevant policies, as well as EU connectivity projects in the region. That has grown significantly in recent years, as engagement has increased through various forms of assistance (financial and technical), credit lines, grants, etc.

Membership negotiations are crucial for the WB6, and they have their own dynamics. However, differentiated integration through the green transition is on the horizon. The WB6 countries have not yet completed their NECPs and other documents to define the goals of the green transition. Therefore, it is impossible to precisely determine the amount of finance needed for this expensive and extensive transition process (OECD 2022). The World Bank estimated that about \$15 billion in new investment is needed by 2035 (half of which is in manufacturing and a third in transmission and distribution) (World Bank 2018). Estimating the total financing required is even more difficult because the transition is capital-intensive. Key steps to attract private investment to the region are addressing major national planning and structural documents for the energy transition, as well as strengthening the legal and regulatory framework for investments. All things considered, national governments need to take crucial steps to adequately finance the green transition. This will be the basis for future national and private multilateral financing.

Policy-making in the WBR should be directed towards a greater degree of international connectivity of the region with the global economy, especially with the EU (World Bank 2017). Investment in research and innovation (R&I) should be advocated over research and development (R&D) to maximise its impact (Barca 2009). Hence the question: Why green investments? The WBCs show a high degree of dependence on FDI. The range of SDI and green FDI differs. While traditional FDI is directed directly into the sector, it has little indirect impact on closely related sectors. It is the opposite of green SDI. They have a greater impact on the economy because their range of activities is greater. Indirect influence operates not only within a sector or a sector related to it, but far beyond that, if handled properly (Famanta, Randhawa, and Yajing 2024).

The green transition in the Western Balkans requires reforms primarily in the energy sector to make the region healthier and more attractive for investment. At the heart of all investments is the profit that accompanies investments, and the higher the investments, the higher the productivity. In the long term, a greener trajectory for the region is realised through a broad transformation. In addition to the energy sector, green investments also mean more efficient ways of working with resources and completely new production and service activities. The new circumstances of green investment require modernisation in many sectors, education, and skills, which lead to innovation. The WBR will achieve the desired level of green transformation only through the processes of implementation of EU environmental policies. The process of green transformation is a living process that requires continuous adjustments, and the EU regularly raises its ambitions for the green transition (OECD 2022). GFDI makes available to host countries sustainable technologies, practices, and skilled personnel, all of which have a positive impact on growth and the environment (Ibid.). Johnson sees GFDI in energy projects, energy-efficient infrastructure, waste management systems, and sustainable agricultural practices, while Chipalkatti et al. see it in tackling climate change and fostering sustainable development (Johnson 2017; Chipalkatti, Vu Le, and Rishi 2021). An important aspect is also the support for employment in the context of creating green jobs and the growing demand on the labour market driven by the green transition (World Bank 2025).

The WBR faces many green challenges. They correspond to an average of 36 EBRD countries, while there is a large gap compared to developed economies or Euro Area countries. The region faces a high level of CO₂ emissions, high dependence on fossil fuels, insufficiently organised waste management, and inadequate protection of certain areas, all of which require the introduction of concrete mitigation measures to stop climate change and enhance the greening of the energy sector. Additionally, these measures will make the region more resilient and improve competitiveness. The regulatory framework and institutional capacity are underdeveloped, unreliable, and inefficient. The corporate sector and management are also lagging behind best practices. Shortcomings in property rights, including intellectual property, corruption,

lack of transparency, and low labour productivity, deter investors. All of these are limitations of the WBC for faster adoption of the green transition.

Results and recommendation

Across the Western Balkans, Serbia and North Macedonia lead in green FDI efficiency, thanks to clear regulatory frameworks, industrial alignment, and effective use of EU funds. Serbia has attracted substantial investment in wind energy and the integrated local industries, boosting both GDP and employment. North Macedonia, while receiving moderate inflows, ranks high in efficiency due to transparent auctions and targeted policies that maximise green returns per euro invested. Albania, with its hydropower dominance, shows strong green FDI inflows but is limited by climate vulnerabilities and grid issues. Montenegro and Kosovo, though smaller markets, have leveraged EU-funded micro-projects and tourism-focused sustainability strategies to generate high per capita benefits. Bosnia and Herzegovina, on the other hand, struggles with fragmented governance and weak investor confidence, limiting the realisation of its considerable renewable potential.

The table below compares six countries based on green FDI volume, elasticity with GDP, and investment efficiency, defined as the economic and environmental return per euro of investment. Serbia and North Macedonia exhibit high elasticity values (0.5-0.6), meaning green FDI significantly boosts GDP. Montenegro and Albania follow, though with smaller markets and sectoral concentration. Bosnia follows with low elasticity (0.2), due to regulatory barriers and underutilisation of green potential. EU fund leverage refers to each country’s ability to blend public investment with FDI to amplify impact, with Serbia and North Macedonia again showing leadership.

Table 3. Comparative Table: Green Investment Efficiency Index

Country	Green FDI Volume (est.)	FDI/GDP Impact (Elasticity)	Efficiency Score*	EU Fund Leverage
Serbia	High	0.6	High	Strong
North Macedonia	Medium	0.5	Very High	Strong
Albania	Medium-High	0.4	Moderate	Medium
Montenegro	Low	0.5	High	High
Bosnia & Herzegovina	Low	0.2	Low	Weak
Kosovo*	Low	0.3	Emerging	Medium

Source: Authors’elaboration

Note: Efficiency Score based on output per euro of green FDI: employment created, emissions reduced, GDP impact.

Overall, among the WB6, Serbia emerges as the best overall performer in green FDI attraction and impact. It not only attracted the highest volume of green investments but also translated them effectively into economic growth, industrial modernisation, and employment. That is a reflection of its relatively stable macroeconomic environment, proactive industrial policies (especially in wind and solar energy), and good absorption of EU pre-accession funds. North Macedonia achieved the highest efficiency per euro of green investment, meaning it reached higher GDP and more green jobs out of fewer resources. It met and, in some areas, exceeded expectations due to a strong legal framework, clear incentive structures, and success in leveraging green innovation. At the opposite end, Bosnia and Herzegovina had the weakest performance, both in volume and impact of green FDI. Political fragmentation, regulatory uncertainty, and underutilisation of donor funding created a high-risk environment that discouraged investors. The country fell short of expectations despite having strong hydropower potential and considerable EU assistance. Albania, while benefiting from large-scale hydropower-related FDI, faces limitations due to climate vulnerability (e.g., droughts), energy grid inefficiencies, and under-diversification. While it partially met expectations in terms of FDI volume, the quality and resilience of that investment remain concerns. Montenegro and Kosovo exceeded expectations relative to their size and constraints. Despite small economies, both made significant progress in attracting targeted green projects (solar, off-grid renewables), with strong per capita impacts in energy access, SME support, and sustainable tourism. However, sustainability and scalability remain open challenges.

To improve green investment outcomes, countries should streamline permitting procedures, improve governance transparency, and align green FDI with industrial policy. The EU integration instruments (e.g., IPA III, Green Agenda for the Western Balkans) should be used more strategically to de-risk private investment and enhance municipal-level capacities. Bosnia and Kosovo should prioritise regulatory reform and cross-entity coordination, while Montenegro and Albania could benefit from diversification into solar and wind. Overall, absorptive capacity building, better policy targeting, and leveraging EU funds remain the key to scaling green transition efforts efficiently across the region.

Conclusions

A crucial element of the success of the green transition occurs when a country's social and political component is improved. It is evident that in the WB region, the social responsibility of individuals has been significantly improved. Political accountability is improved through the introduction of regulation and market liberalisation. This analysis contributes from an economic point of view and shows that financing the green transition is crucial for sustainable development and the capacities in the WBR are obvious. In this

context, regarding the economy, policy recommendations include incentivising green investments, public-private partnerships, and regional cooperation.

The foundation of green investments in the WBR, both public and private investments, is based on the business environment, economic policies, and institutions. Experience shows that green investments should predominantly come from private capital, with governments playing a complementary role. That would be reflected in sectoral reforms, which can become the basis for reducing the gap in investments in the green economy. According to the WB, these would be the transport and energy sectors (to produce solar, wind, and hydroelectric power) (World Bank 2024).

The EU has a clear target for the WBR's energy market. It is an extension of the rules and principles of the EU's internal energy market by adapting and adopting current regulations. The WBR countries are increasingly active in the introduction and implementation of sustainable finance policies. The measures introduced are mainly aimed at developed economies and financial centres.

The benefits of green FDI and development assistance offer strong support for the greening of the region to achieve the goals of the green transition. With greater investments, flexible and efficient greening models can be developed. For example, adopting development concepts in the direction of a green economy can raise the level of development significantly, improving the efficiency of investments. Creating a data system can aid in de-risking future investments, creating a uniform regional approach, and conducting real-time analyses.

The improvement of the WBR's results can be achieved to the greatest extent and percentage through cross-border cooperation. The regional concept enables the achievement of economies of scale and the prospect of return on investment. The region's comparative advantage lies in the available resources and their joint use. Experience has shown that regional cooperation has yielded sporadically good results. This research shows the scope of more efficient management of cross-border resources. It can serve as the basis for greater economic, environmental, and social benefits for the WB6 in the future.

Bibliography

- Acosta, L., et al. 2023. "Green Growth Index 2023 – Measuring performance in achieving SDG target". Global Green Growth Institute (GGGI). 30/10/2024. <https://greengrowthindex.gggi.org/wp-content/uploads/2024/05/2023-Green-Growth-Index-1.pdf>.
- Behrens, A., 2021. "Scaling-Up Green Finance for the Private Sector in Serbia in the Post-Pandemic World". UNDP Serbia. 30/10/2024. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/rs/Scaling-Up-Green-Finance-for-the-Private-Sector-in-Serbia-in-the-Post-Pandemic-World.pdf>.

- Chipalkatti, Niranjana, Quan Vu Le, and Meenakshi Rishi. 2021. "Sustainability and Society: Do Environmental, Social, and Governance Factors Matter for Foreign Direct Investment?". *Energies* 14 (19): 6039. <https://doi.org/10.3390/en14196039>.
- DC (Dual Citizen). 01/12/2024. <https://dualcitizeninc.com/global-green-economy-index/>.
- Dabrowski, M. and Y. Myachenkova. 2018. "The Western Balkans on the road to the European Union". Bruegel. 30/10/2024. https://www.bruegel.org/sites/default/files/private/wp_attachments/PC-04_2018.pdf.
- del Guayo, I., and Á. Cuesta. 2022. "Towards a just energy transition: a critical analysis of the existing policies and regulations in Europe". *The Journal of World Energy Law & Business* 15 (3): 212–222. <https://doi.org/10.1093/jwelb/jwac010>.
- Dinh, Le Quoc, Oanh, Tran Thi Kim Oanh, and Nguyen Thi Hong Ha. 2024. "Financial stability and sustainable development: Perspectives from fiscal and monetary policy". *International Journal of Finance & Economics* 30 (2): 1724–1741. <https://doi.org/10.1002/ijfe.2981>.
- Djorić, Žarko. 2021. "Green Economy and Sustainable Development in the Western Balkans". *Economic Ideas and Practice* (41): 67–91.
- Domazet, Ivana, Darko Marjanović and Jonel Subić. 2024. "Driving factors of the Montenegrin economy: FDI and tourism". *International Review* (1-2): 117–127. [10.5937/intrev2401117D](https://doi.org/10.5937/intrev2401117D).
- Dunlap, A., and L. Laratte. 2022. "European Green Deal necropolitics: Exploring 'green' energy transition, degrowth & infrastructural colonization". *Political Geography* 97 (102640). <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2022.102640>.
- EC. 2020. "Western Balkans: An Economic and Investment Plan to support the economic recovery and convergence", European Commission - Press release. IP/20/1811. 30/10/2024. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/ip_20_1811/IP_20_1811_EN.pdf.
- [EC] European Commission. 2020. "Guidelines for the Implementation of the Green Agenda for the Western Balkans". Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM(2020) 223 final. 30/10/2024. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020SC0223>.
- EC. 2024. "European Commission announces additional €1.2 billion investment package for infrastructure and support to entrepreneurship in the Western Balkans". European Commission. Press release. IP/24/3586. 30/10/2024. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_3586.

- EC. 2023. "Implementing a Green Agenda for the Western Balkans". European Commission. 30/10/2024. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/75bf7bef-0ecc-40ba-893a-4d45d4ea6ddb_en?filename=factsheet_wb_green_agenda_en.pdf.
- EUKI. 2024. "Mapping Renewable Energy Sources in Albania". Milieukontakt Albania. 30/10/2024. <https://www.euki.de/wp-content/uploads/2024/10/Mapping-Renewable-Energy-Sources-potential-challenges-and-opportunities-in-Albania.pdf>.
- Fabozzi, F.J., S. Focardi, L. Ponta, M. Rivoire and D. Mazza 2022. "The economic theory of qualitative green growth". *Structural Change and Economic Dynamics* 61: 242-254. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2022.02.005>.
- Famanta, M., A.A., Randhawa and J. Yajing. 2024. "The impact of green FDI on environmental quality in less developed countries: A case study of load capacity factor based on PCSE and FGLS techniques". *Heliyon* 10 (7): e28217. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e28217>.
- Filipovska Jelačić, Marija. 2020. "Renewable energy in North Macedonia". CMS. 30/10/2024. <https://cms.law/en/int/expert-guides/cms-expert-guide-to-renewable-energy/north-macedonia>.
- Frey, Barbara. 2024. "The Energy Transition in the Western Balkans: The Status Quo, Major Challenges and How to Overcome them.". The Vienna Institute for International Economic Studies. 30/10/2024. <https://wiiw.ac.at/the-energy-transition-in-the-western-balkans-the-status-quo-major-challenges-and-how-to-overcome-them-dlp-6896.pdf>.
- Gburčik, Petar, Verica Gburčik, Milivoj Gavrilov, Vladimir Srdanović, and Sreten Mastilović. 2006. "Complementary Regimes of Solar and Wind Energy in Serbia". *Geographica Pannonica*, 10 (10): 22-25.
- Gjukaj, A., I. Kerolli, Q. Kabashi and R. Bualoti. 2024. "Towards a Sustainable Energy Future in Kosovo – Balancing Development, Environmental Concerns and Renewable Solutions". 2024. *Ecol. Eng. Environ. Technol.* 25 (8): 132-142. <https://doi.org/10.12912/27197050/189603>.
- Gomes, Cierco and Resende Teresa Maria. 2019. "The European Union Accession and Climate Change Policies in the Western Balkan Countries". In: *Climate Change and Global Development*, Tiago Sequeira and Liliana Reis (eds.). Springer. 153-173. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-02662-2>.
- Hainsch, K, et al. "Energy transition scenarios: What policies, societal attitudes, and technology developments will realize the EU Green Deal?". *Energy* 239, 122067. 2022 <https://doi.org/10.1016/j.energy.2021.122067>
- Jewell, Jessica and Alex Sherp. 2019. "On the political feasibility of climate change mitigation pathways: Is it too late to keep warming below 1.5°C?". *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change* 11 (1): 1-12. <https://doi.org/10.1002/wcc.621>.

- Johnson, L. 2017. "Green Foreign Direct Investment in Developing Countries". Columbia Center on Sustainable Investment. 30/10/2024. https://scholarship.law.columbia.edu/sustainable_investment_staffpubs/12/.
- Löffler, Konstantin, Thorsten Burandt, Karlo Hainsch, Pao-Yu Oei, Frederik Seehaus, and Felix Wejda, 2022. "Chances and barriers for Germany's low carbon transition - Quantifying uncertainties in key influential factors". *Energy* 239, (121901). <https://doi.org/10.1016/j.energy.2021.121901>.
- Muench, S., Stoermer, E., Jensen, K., Asikainen, T., Salvi, M. and Scapolo, M. 2022. "Towards a Green & a Digital Future, Key requirements for successful twin transitions in the European Union". Publications Office of the European Union. 30/10/2024. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/58c3af16-f692-11ec-b976-01aa75ed71a1/language-en>
- OECD. 2022. "Clean energy transition in the Western Balkans", OECD Publishing. 30/10/2024. <https://policycommons.net/artifacts/3869864/oecd-background-note-on-clean-energy-transition-in-the-western-balkans/4676099/>.
- OECD. 2022. "Multi-dimensional Review of the Western Balkans: From Analysis to Action". OECD and Development Pathways. 30/10/2024. https://www.oecd.org/en/publications/multi-dimensional-review-of-the-western-balkans_8824c5db-en/full-report.html.
- Parker, J. 2010. "Theories of Investment Expenditures. Economics 314 Coursebook, Chap. 15". Reed College. 30/10/2024. <https://www.reed.edu/economics/parker/s10/314/book/Ch15.pdf>.
- Pindyck, R. S., and A. Solimano. 1993 "Economic Instability and Aggregate Investment". In: *NBER Macroeconomics Annual*, Olivier Jean Blanchard and Stanley Fischer (eds.). Cambridge and London: MIT Press. 259–318.
- Scott, D., and A. Smith. 2017. "'Sacrifice zones' in the green energy economy: toward an environmental justice framework". *McGill Law Journal* 62 (3): 861–898.
- Soumyananda, D. 2013. "A Theoretical Basis for Green Growth. Published". *International Journal of Green Economy*, 8 (2): 177–189.
- Smulders, S., M. Toman, M., and C. Withagen. 2014. "Growth theory and 'green growth'". *Oxford Review of Economic Policy*, 30 (3): 423–446.
- UNCTAD. 2024. "World Investment Report 2024 – Investment facilitation and digital government 2024", United Nations. 21/11/2024. https://unctad.org/system/files/official-document/wir2024_en.pdf.
- Wagner, M. 2021. "Just Decarbonisation: A comparative case study on how to make the green transition work for all". *The Public Sphere: Journal of Public Policy* 9 (1): 134–164, 2021.
- World Bank. 2023. "Serbia Pursues Better Public Financial Management and Green Transition with World Bank Support". World Bank. 30/10/2024.

- <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/03/09/serbia-pursues-better-public-financial-management-and-green-transition-with-world-bank-support>.
- World Bank. 2018. "Western Balkans: Directions for the Energy Sector". World Bank Group. 30/10/2024. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/201391544823541838/pdf/Western-Balkans-Energy-Directions-Paper.pdf>.
- WB. 2017. "Western Balkans: Regional Economic Integration Issues Notes". World Bank. 30/10/2024. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/521241498836042507/pdf/Western-Balkans-Regional-economic-integration-issues-notes.pdf>.
- WB. 2024. "Retaining the Growth Momentum". World Bank. 30/10/2024. <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/8c3611d8-61e0-4c8a-abba-785135a49582/content>.
- World Bank. 2025. "Regular Economic Report". World Bank. 30/10/2024. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099042325021511545/pdf/P506742-7e63000a-aafd-40a5-8b97-fffe2a1cc12f.pdf>.
- WBIF. "Western Balkans Investment Framework". WBIF. 31/10/2024. www.wbif.eu.
- WBIF. 2024. "Clean Energy Overview". Western Balkans Investment Framework. 30/10/2024. <https://enlargement.ec.europa.eu/system/files/202210/WBIF%20ENERGY%20Factsheet%20Final%201410.pdf>.
- WEC. 2022. "Bosnia and Herzegovina". World Energy Council. 30/10/2024. https://www.worldenergy.org/assets/downloads/Issues_Monitor_2022_Bosnia_and_Herzegovina_commentary.pdf.

UDK 355.02:623.454.8(532)
Biblid 0543-3657, 76 (2025)
God. LXXVI, br. 1194, str. 349–376
Originalni naučni rad
Primljen: 05. 05. 2025.
Revidiran: 06. 07. 2025.
Prihvaćen: 09. 08. 2025.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2025.76.1194.8
CC BY-SA 4.0

Nataša PAJIĆ¹

Saudijska Arabija i bomba: da li je nuklearno oružje opcija?

SAŽETAK

Predmet rada su saudijske nuklearne težnje, posebno u kontekstu iranske nuklearizacije. Osnovni cilj je identifikacija faktora koji podstiču nuklearne ambicije Saudijske Arabije. Istraživačko pitanje koje usmerava rad glasi: Da li je ubrzani razvoj iranskog nuklearnog programa katalizator nuklearnih ambicija Saudijske Arabije? Teorijski okvir rada čini teorija ravnoteže pretnji razvijena u okviru realističke škole međunarodnih odnosa. Kao osnovni metodi izdvajaju se analiza sadržaja i analiza diskursa. Nalazi istraživanja pokazuju da je razvoj iranskog nuklearnog programa identifikovan kao ključni faktor koji postojeću iransku pretnju podiže na jedan novi nivo, koji je neprihvatljiv za Saudijsku Arabiju, naročito ako se ima u vidu saudijska percepcija agresivnih namera Irana. Zaključak je da, bez obzira na to što Saudijska Arabija ne raspolaže infrastrukturom i tehnološkom sposobnošću da u kratkom roku sustigne Iran, može se očekivati da će težiti sopstvenoj latentnoj nuklearnoj sposobnosti, naročito ako se ima u vidu nesigurnost u prošireno odvracanje saveznika. Na tom putu bi najverovatnije sledila strategiju nuklearnog vrdanja, kojom se i sam Iran služi.

Ključne reči: Saudijska Arabija, Iran, nuklearno oružje, percepcija pretnje, teorija ravnoteže pretnji.

¹ Istraživač-pripravnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E-mail: natasa.pajic@diplomacy.bg.ac.rs, ORCID: 0009-0007-7231-1421

Saudi Arabia and the Bomb: Are Nuclear Weapons an Option?

SUMMARY

This paper analyzes Saudi Arabia's nuclear aspirations, particularly in the context of Iranian nuclearization. The primary objective is to identify the key factors driving Saudi Arabia's nuclear ambitions. The central research question guiding this analysis is: Does the accelerated development of Iran's nuclear program serve as a catalyst for Saudi Arabia's own nuclear ambitions? The theoretical framework underpinning this study is rooted in the balance of threat theory, developed within the realist school of international relations. Methodologically, the study relies on content analysis and discourse analysis. Research findings suggest that the rapid development of Iran's nuclear program is a key factor elevating the existing Iranian threat to a new level — one deemed unacceptable to Saudi Arabia, especially in light of its perception of Iran's aggressive intentions. The paper concludes that, despite its current lack of infrastructure and technological capability to match Iran in the short term, Saudi Arabia is likely to pursue a latent nuclear capability. This course of action is particularly plausible amid growing uncertainty surrounding extended deterrence from its allies. In doing so, Saudi Arabia is expected to adopt a strategy of nuclear hedging, similar to that employed by Iran.

Keywords: Saudi Arabia, Iran, nuclear weapons, threat perception, balance of threat theory.

Uvod

Pitanje širenja nuklearnog oružja predstavlja značajan izazov međunarodnoj i regionalnoj bezbednosti. To je naročito izraženo na prostoru Bliskog istoka, jednog od ključnih regiona u svetskoj politici. Iako je Izrael imao višedecenijski monopol nad nuklearnim oružjem, situacija se dramatično menja krajem druge decenije 21. veka zahvaljujući nezaustavljivom razvoju iranskog nuklearnog programa. Istraživanja pokazuju da je Iran već sada latentna nuklearna sila, što će nesumnjivo imati značajne implikacije po regionalnu bezbednost i međunarodnu politiku.² Imajući u vidu kompleksnu bezbednosnu dinamiku u regionu, postoji bojazan da bi primer Irana sledile i druge države, u prvom redu Kraljevina Saudijska Arabija (u daljem tekstu naizmenično: Saudijska Arabija, KSA).

Odnosi Saudijske Arabije i Irana decenijama oblikuju bezbednosnu dinamiku u Persijskom zalivu, a i šire. Religijske podele, pitanje nafte i

² Pod latentnom nuklearnom silom podrazumevamo državu koja ima dovoljno fisionog materijala da u kratkom roku (par nedelja ili meseci) proizvede nuklearnu bombu. Više u: Whitlark & Mehta 2019.

regionalno nadmetanje izdvajaju se kao glavne determinante ovog odnosa još od 1979. godine. Nakon zaoštavanja i prekida diplomatskih odnosa 2016. godine, dve države u 2023. godini ulaze u novu fazu međusobnih odnosa zahvaljujući Peking, koji je bio posrednik u sporazumu koji ima za cilj njihovo približavanje. Bez namere da se dublje bavimo budućim (ne)uspehom pregovora i širim implikacijama sporazuma, činjenica je da je došlo do značajne rekonfiguracije bezbednosne dinamike na relaciji Rijada i Teherana, te smirivanja tenzija, što unosi izvesnu dozu stabilnosti u Zaliv. Međutim, određena pitanja mogu biti „kamen spoticanja“ na tom putu, pri čemu se nuklearni program Irana izdvaja kao možda najznačajniji izazov. S tim u vezi, iako se interesovanje Saudijske Arabije za nabavku nuklearnog naoružanja pojavilo 70-ih godina prošlog veka, nakon što je Izrael, kako se smatra, razvio nuklearno oružje, iranski nuklearni program je izazvao značajne (re)akcije KSA. Imajući sve navedeno u vidu, predmet ovog rada jesu nuklearne težnje KSA. U radu nastojimo da identifikujemo činioce koji podstiču nuklearne aspiracije KSA. Osnovno istraživačko pitanje na koje rad nastoji da odgovori jeste: Da li je ubrzani razvoj iranskog nuklearnog programa katalizator nuklearnih ambicija Saudijske Arabije?

Pokretači nuklearnih težnji država predmet su višedecenijskih debata. Međutim, iako su od nastanka i prve (i jedine) upotrebe nuklearnog oružja razvijene brojne teorije, među istraživačima ne postoji saglasnost oko motivacije država da krenu nuklearnim putem. Imajući u vidu kompleksnost motiva i faktora koji oblikuju nuklearne izbore država, nije moguće govoriti o jedinstvenoj teoriji, te autori uglavnom pribegavaju eklektičnom pristupu. Otuda, grupisanje brojnih faktora proliferacije u modele varira od autora do autora. Jedan od najčešće citiranih modela jeste onaj koji je ponudio Skot Sagan (Scott Sagan), koji razmatra bezbednost, unutrašnju politiku i norme (1996). Ipak, može se zaključiti da, bez obzira na brojnost faktora proliferacije, većina klasifikacija ističe bezbednost kao primarni činilac. Percepcije međusobne pretnje su duboko ukorenjene i upravo one predstavljaju „sočiva“ kroz koja Saudijska Arabija posmatra mogućnost da Iran proizvede nuklearno oružje, što se reflektuje i u izjavama saudijskih zvaničnika. Različiti teorijski pristupi uglavnom naglašavaju jedan činilac kojim je moguće objasniti (nuklearne) izbore država, poput moći, te nužnost uravnotežavanja najmoćnije države. Međutim, teorija ravnoteže pretnji se čini adekvatnijim okvirom za razmatranje činilaca koji podstiču saudijske nuklearne težnje. Ovakav pristup, pored moći, razmatra i druge činioce, te na taj način omogućava uvid u širi kontekst, a time i holističko razumevanje percepcije pretnje koja bi mogla podstaći saudijske nuklearne ambicije.

Kako bismo odgovorili na postavljeno pitanje, rad je strukturisan u tri celine. Prva celina rada predstavlja teorijsku osnovu za razumevanje nuklearnih težnji država, pri čemu je fokus na bezbednosnim pokretačima potencijalne saudijske nuklearizacije. Druga celina je centralna za identifikaciju Irana kao pretnje iz perspektive KSA. Ovaj segment analizira činioce koji utiču

na saudijsku percepciju iranske (nuklearne) pretnje oslanjajući se na faktore koje je ponudio Stiven Volt (Stephen Walt) u svojoj teoriji ravnoteže pretnji. Na kraju, treća celina razmatra saudijske nuklearne ambicije u kontekstu razvoja iranskog nuklearnog programa.

Percepcija bezbednosne pretnje kao pokretač nuklearnih težnji Saudijske Arabije

Bezbednosni razlozi se često ističu kao centralni u objašnjavanju motiva nuklearne proliferacije. Još od kada je razvijeno nuklearno oružje, ova kategorija podsticaja je u središtu promišljanja autora koji pripadaju različitim školama tradicije realizma u međunarodnim odnosima. U tom kontekstu, vodeći se istraživačkim pitanjem, odgovore najpre možemo tražiti razmatranjem postavki teorije ravnoteže moći Keneta Volca (Kenneth Waltz), nuklearnog odvrćanja ili pak bezbednosne dileme. Sledeći Volca, ravnoteža moći je osnovni mehanizam koji oblikuje međunarodnu politiku u anarhičnom međunarodnom sistemu, kojeg karakteriše nepoverenje u namere drugih država, te oslonac na princip samopomoći. Dakle, ravnoteža moći determiniše ponašanje država, koje u potrazi za bezbednošću (minimalni cilj) ili hegemonijom (maksimalni cilj) mogu da se oslone na uvećanje sopstvenih kapaciteta ili ulazak u saveze (Waltz 1979, 118). Sledeći tu logiku, budući da nuklearno oružje nužno narušava ravnotežu, KSA bi, radi balansa, sledila Iran. Ipak, može se postaviti pitanje – da li je moć Irana jedini i primarni činilac koji bi podstakao uravnotežavanje. Još jedno objašnjenje se ogleda u nuklearnom odvrćanju. Suština nuklearnog oružja je u njegovoj neupotrebi i sposobnosti da odvрати protivnika od napada tako što čini da posledice njegove upotrebe deluju zastrašujuće. Visoki ulozi i mogućnost odmazde mogu obeshrabriti države od pokretanja direktnog napada. Međutim, između Irana i KSA nije bilo direktnog rata, već se sukobljavanje odvijalo u vidu posredničkog ratovanja na susednim teritorijama. Otuda ovaj razlog ne deluje da bi mogao biti ključni podsticaj saudijske nuklearizacije kao odgovor na iransku, posebno ako se ima u vidu da nuklearno oružje ne može odvratiti krize i sukobe niskog intenziteta (videti Стојановић 2013). Ukoliko se ima u vidu nepoverenje u namere druge države, bezbednosna dilema, koja počiva na spiralnom modelu, takođe može poslužiti kao objašnjenje (za konceptualnu analizu bezbednosne dileme, videti Tang 2009). Država A, u ovom slučaju Iran, nastoji da poveća sopstvenu bezbednost razvijanjem nuklearnog oružja, kao sredstva odvrćanja Sjedinjenih Američkih Država (SAD) i Izraela u prvom redu. Međutim, pogrešna percepcija defanzivnog akta kao ofanzivnog od strane države B, u ovom slučaju KSA, podstakla bi naoružavanje države B. Iako bi intuitivno ovaj spiralni model mogao biti logično objašnjenje, on zapravo podrazumeva potez KSA po automatizmu, ne nudeći činioce koje bi oblikovali saudijsku percepciju pretnje, a čija identifikacija je cilj ovog rada.

Može se primetiti da navedena stanovišta u sebi sadrže determinizam, odnosno izvesnu neminovnost da će jedna država pratiti drugu u pogledu posedovanja nuklearnog oružja. Međutim, teza o domino efektu nije imala svoju empirijsku potvrdu na globalnom nivou, te se do sada nuklearizacija ispoljila kao anomalija, a ne pravilo kako to vide zastupnici realizma. Ipak, trku u nuklearnom naoružanju ne treba sasvim isključiti na regionalnom nivou, naročito u regionu poput Bliskog istoka. Pomenuti pristupi naglašavaju konkretne ishode i ne nude objašnjenje činilaca koji bi takvo ponašanje učinili više ili manje verovatnim pod određenim okolnostima, odnosno ne kazuju nam zašto (i kako) se određena država odlučila za konkretno delovanje.

Istraživanja determinanti nuklearne proliferacije pokazuju da je, između ostalog, trajno rivalstvo među državama snažan podsticaj za nuklearizaciju imajući u vidu visok stepen percipirane bezbednosne pretnje (Singh and Way 2004). Autori ne tvrde da postoji direktna kauzalna veza, već ukazuju na veliku verovatnoću da će se države u takvom bezbednosnom okruženju opredeliti za razvijanje vojnih nuklearnih programa, naročito u odsustvu bezbednosnih garancija saveznika. Na sličan način i Taža Varkej Pol (Thazha Varkey Paul) razmatra promenljivo bezbednosno okruženje u odnosu na percepciju pretnji. U analitičke svrhe, autor razlikuje zone niskog, umerenog i visokog konflikta, te u odnosu na njih razmatra ponašanje država u pogledu nuklearnih izbora (nuklearno odustajanje ili težnja ka nuklearnom naoružanju). Mišljenje ovog autora je da države u zonama visokog konflikta (Bliski istok, Korejsko poluostrvo, Južna Azija) imaju najmanje volje da odustanu od nuklearnih programa. Trajno rivalstvo ili dugotrajni sukob sa državom koja je nuklearna sila, ili na putu da to postane, predstavlja snažan podsticaj za države u zonama visokog konflikta da teže nuklearnom oružju, naročito ukoliko imaju tehnološke sposobnosti; ukoliko pak država u tim okolnostima ne teži nuklearnom oružju, to znači da je sposobna da otkloni nuklearnu pretnju sopstvenim superiornim kapacitetima (konvencionalni kapaciteti ili druga vrsta oružja za masovno uništenje) ili da kroz savezništvo (kredibilne bezbednosne garancije) nadomesti sposobnost nuklearnog odvrćanja (Paul 2000, 24–25). Dakle, percepcija najverovatnije pretnje snažno oblikuje nuklearne izbore država. Ovakvo promišljanje je od značaja za prostor Bliskog istoka, koji spada u konfliktne regione, a naročito za odnose KSA i Irana koje karakterišu duboko ukorenjeni obrasci neprijateljstva.

Da ponašanje država zavisi od pretnji, a da je njihova moć samo jedan od elemenata u strateškom proračunu, smatrao je defanzivni realista Stiven Volt, koji je razvio varijaciju Volcove teorije u vidu teorije ravnoteže pretnji. Naime, Volt smatra da države uravnotežuju onu državu koja po svojim objektivnim sposobnostima nije nužno najmoćnija, ali je percipirana kao najveća pretnja. Kao potvrdu svoje teorije, Volt je često navodio primer hladnoratovskog uravnotežavanja Sovjetskog Saveza kao percipirane pretnje, a ne SAD kao najmoćnije zemlje, zaključujući da su pretnje ključne, a ne samo moć (Walt 1987, VI–VII).

Iako je Volt razvio teoriju kako bi objasnio uravnotežavajuće i šlepajuće ponašanje država u odnosu na percipiranu pretnju, ne postoje logičke barijere da se ona ne primeni i na slučaj (potencijalne) nuklearne proliferacije. Pored agregatne moći države, Volt uvodi još tri dodatna faktora koji oblikuju percepciju pretnje i to – geografsku blizinu, ofanzivne sposobnosti i opažene agresivne namere, čime se stvara celovita slika činilaca koji utiču na opažanje pretnji i izbor strategije kojom će država odgovoriti na pretnju (Ibid., 22–26). Za Volta, agregatna moć države je značajan činilac, koji označava ukupnost resursa države (populacija, vojni i ekonomski kapaciteti, nivo tehnološkog razvoja), a na osnovu kojih država može predstavljati pretnju drugima. Kada je reč o geografskoj blizini, što su države bliže veća je sposobnost projektovanja moći, a takođe su i veće mogućnosti za sukob interesa usled preklapajućih sfera uticaja. Otuda se daleko moćnija država, koja je geografski udaljenija, može opažati kao manja pretnja spram suseda, koji ne raspolaže značajnim materijalnim resursima u poređenju sa moćnijom državom. Treći faktor je ofanzivna moć, koja je tesno povezana sa prethodnim faktorima. Zavisno od faktora koji utiču na relativnu prednost u odbrani ili napadu, agregatna moć može lakše ili teže da se pretvori u ofanzivnu moć. Volt pod ofanzivnom moći podrazumeva „sposobnost da se preti suverenitetu ili teritorijalnom integritetu druge države uz prihvatljive troškove“ (Ibid., 24). Na kraju, veoma značajno je opažanje agresivnih namera i opasnih ambicija (npr. ekspanzionističke namere). Drugim rečima, država koja ima ograničene resurse, ali se doživljava kao izuzetno agresivna u svojim namerama, može biti označena kao najveća pretnja koja će podstaći uravnotežavanje.³ Države mogu na percipiranu pretnju odgovoriti povećavanjem sopstvenih kapaciteta (interno uravnotežavanje) ili sklapanjem savezništava (eksterno uravnotežavanje). Na obrasce delovanja država utiče i pitanje dostupnosti saveznika, jer u njihovom odsustvu veće su šanse da se država osloni na uvećanje sopstvenih kapaciteta.⁴

Saudijska Arabija i iranska (nuklearna) pretnja

Imajući u vidu regionalnu bezbednosnu dinamiku u Zalivu i percepciju međusobne pretnje u odnosima na relaciji Iran–KSA, smatramo da ravnoteža pretnje predstavlja najadekvatniji teorijski okvir za analizu činilaca koji mogu biti podsticaj nuklearnih ambicija KSA. Za razliku od drugih teorijskih pristupa koji ponašanje država objašnjavaju fokusirajući se na jedan određeni

³ Druga opcija jeste priklanjanje državi koja je izvor pretnje (strategija svrstavanja uz jačeg). Uravnotežavanje je za Volta primarni vid delovanja država, dok svrstavanje uz jačeg predstavlja opasnu strategiju imajući u vidu da se tim putem uvećava moć i uopšte resursi na koje se preteća sila može osloniti, te je bezbednija opcija uravnotežavanje pretnje ako se imaju u vidu promenljive percepcije i namere.

⁴ Pod savezništvom se podrazumevaju odnosi bezbednosne saradnje između suverenih država koji mogu biti formalni ili neformalni.

činilac, ravnoteža pretnji omogućava dublje uvide u pokretače saudijskih nuklearnih aspiracija. Shodno Voltovim postavkama, veća agregatna moć, geografska blizina, visoka ofanzivna sposobnost i izražene agresivne namere jedne države jesu ključni činioci koji mogu doprineti tome da ona predstavlja (naj)veću pretnju u očima nosilaca vlasti drugih država u regionu, te usloviti potrebu da se pretnja uravnoteži ulaskom u (ne)formalne saveze ili pak oslanjanjem na sopstvene kapacitete. Imajući sve navedeno u vidu, u okviru ove sekcije rada razmotrićemo činioce koji utiču na saudijsku identifikaciju Irana kao pretnje.

Agregatna moć

Polazeći od pomenutog Voltovog poimanja agregatne moći kao ukupnosti resursa, načinićemo kratak osvrt na neke (primarno kvantitativne) pokazatelje koji nam mogu pomoći da steknemo sliku o iranskom pozicioniranju u pogledu ovog faktora i njegovom značaju u saudijskoj proceni iranske pretnje.

Iran je zemlja bogata prirodnim resursima, posebno energentima, te se nalazi u samom vrhu svetske tabele po rezervama prirodnog gasa (na drugom mestu u svetu, iza Rusije) i nafte (na četvrtom mestu, dok KSA zauzima drugo mesto). Međutim, Iran je pod različitim sankcijama još od 1979. godine, koje su doprinele slabljenju privrede i međunarodnoj izolaciji. Pooštravanje sankcija je naročito vezano za iranski nuklearni program, a najviše je pogođen sektor nafte i gasa. Tokom protekle dekade, Iranu je uvedeno preko 3.616 sankcija zbog podrške terorizmu i razvoja nuklearnog programa, te je do rusko-ukrajinskog rata 2022. godine Iran držao neslavno prvo mesto po broju sankcija u svetu kada ga je pretekla Rusija sa preko 5.000 sankcija (u tom trenutku) (Wadhams 2022). Otuda izostanak direktnih investicija i nemogućnost pristupa stranim tržištima ostaju glavni izazovi (videti World Bank, 2023). Ipak, iranska privreda je pokazala i izvesnu otpornost. Ekspanzija automobilske industrije i rast uslužnog sektora, pre svega informacionih tehnologija, značajno su doprineli privrednom rastu (Ibid., 2, 4). Takođe, zahvaljujući tome što 80% iranskog izvoza nafte ide u Kinu, zabeležen je veći rast tokom 2024. godine nego u prethodnih šest godina (BBC News na srpskom, 2024). Za razliku od KSA, koja se dominantno oslanja na naftu što je čini ranjivom na fluktuacije cena, iranska ekonomija je relativno diverzifikovana, s obzirom na to da se Iran oslanja i na petrohemijsku industriju i poljoprivredu u određenoj meri (više o privredama Saudijske Arabije i Irana, videti Stanojević 2021). Iako su obe zemlje članice Organizacije zemalja izvoznica nafte, KSA je ta koja ostvaruje uticaj na kretanje cene nafte na svetskom tržištu, što joj obezbeđuje ekonomsku i političku polugu za jačanje svog uticaja u regionalnoj geopolitičkoj areni, ali i šire. Uprkos bogatstvu resursa, Iran, iako značajan igrač, nema vodeću ulogu na energetsom tržištu, a tome je, pored unutrašnjih faktora, doprinelo i sankcionisanje izvoza iranske nafte. Razmatrajući snagu iranske privrede,

možemo reći da ova komponenta moći ne treba da brine KSA (bar ne za sada). Ipak, Iran ima velike potencijale koji bi mogli da doprinesu ekonomskom uzletu zemlje nakon ukidanja sankcija.

U pogledu značajnijih kvantitativnih pokazatelja ekonomskih kretanja, može se reći da Iran po paritetu kupovne moći spada u prvih dvadeset ekonomija sveta. Trenutno zauzima 19. mesto sa bruto društvenim proizvodom (BDP) od 1,81 triliona dolara, dok je KSA dva mesta ispred sa 2,39 triliona (Mehr News Agency 2024). Ukoliko se pogleda statistika za prethodne godine, i za Iran i za KSA, uočava se niži rast BDP-a, stoga se skok u poslednje tri godine može pripisati većoj potražnji za energentima usled eskalacije ukrajinske krize, te njihovom izvozu u Kinu. Međutim, razlike između ove dve države posebno su vidljive u pogledu BDP-a po glavi stanovnika, ali i stope inflacije. Podaci Statističkog centra Irana ukazuju na novi rast inflacije u Iranu, koja se od sankcija iz 2018. godine kreće oko 35–40% (Iran International 2025). Visoka stopa inflacije u Iranu je u oštroj suprotnosti sa niskom inflacijom u KSA (oko 2%). Drugim rečima, izostaju strane investicije, kupovna moć Iranaca je narušena, čime se ujedno podstiče i socijalno nezadovoljstvo. U svetlu takvog društveno-ekonomskog konteksta treba posmatrati i opadanje stope nataliteta kao jedno od gorućih pitanja kojima se Teheran danas bavi (Iran International 2024). Ipak, ako uporedimo Iran i KSA, brojke idu u prilog Iranu. Shodno procenama Svetske zdravstvene organizacije, Iran će do sredine 2025. godine imati oko 92 miliona stanovnika (WHO n.d.). To je više nego duplo u odnosu na KSA, koja pak ima znatno veći BDP po glavi stanovnika. S druge strane, ova komponenta moći može biti značajna iz aspekta odbrambenih sposobnosti, te može pružiti prednost Iranu u kontekstu potencijala za vojnu mobilizaciju.

Pored navedenih pokazatelja, valja kratko razmotriti i izdvajanja za odbranu kao jedan od najznačajnijih indikatora vojne moći. Prema najnovijem „Global fajerpauer“ (Global Firepower – GFP) indeksu, koji rangira vojne sile širom sveta, Iran je napredovao na listi i za svega godinu dana prešao sa 33. na 25. mesto, sa budžetom od oko 16 milijardi dolara (Global Firepower 2025). Ovaj skok je povezan sa ratnim zbivanjima u regionu nakon napada Hamasa na Izrael 7. oktobra 2023. godine, ali i sve učestalijim tenzijama sa Izraelom i Amerikom. Upravo u tom kontekstu treba posmatrati i najavu iranske vlade krajem 2024. godine da se vojni budžet uveća za čak 200% (Reuters 2024a). Imajući u vidu visoku inflaciju i ekonomske poteškoće, prioritizacija vojnih izdvajanja može uticati na unutrašnju stabilnost, ali ujedno i pokazuje spremnost Irana da zadrži regionalni uticaj. Bez obzira na povećanje, Rijad zadržava značajnu prednost budući da zauzima peto mesto u svetu sa vojnim budžetom od skoro 75 milijardi dolara (Global Firepower 2025). Iako je, statistički gledano, odmah iza SAD, Kine, Rusije i Indije, KSA zapravo najveći deo budžeta troši na kupovinu modernog zapadnog naoružanja i vojne tehnologije, te je u tom pogledu zavisna od zapadnih partnera. S druge strane, Iran je zbog sankcija uspeo da razvije značajnu domaću namensku industriju,

što mu omogućava određeni nivo samodovoljnosti i autonomije. U poređenju sa KSA, Iran ima značajnu prednost u ljudstvu, a takođe računa i na više stotina hiljada boraca u paravojnim formacijama, koje mu pomažu u širenju uticaja u regionu. Iranske snage spadaju u prvih deset najvećih armija na svetu u pogledu aktivnog vojnog osoblja (610.000), dok KSA ima skoro trostruko manje (257.000) (Statista 2024). I dok se saudijske oružane snage nalaze na 24. mestu, prema već pomenutom GFP indeksu, iranske oružane snage su rangirane kao 16. najmoćnije na svetu (Global Firepower 2025).

Pored navedenog, tehnološki i inovacioni potencijali Irana nisu zanemarljivi, naročito kada je reč o novim tehnologijama (više o rangiranju Irana u pogledu ovih tehnologija i inovacija, videti Mehr News Agency 2023; WIPO 2024). Geografska pozicija u istorijski neprijateljskom okruženju, sankcije i međunarodna izolacija uticali su na to da se Iran osloni samo na sopstvene kapacitete, te su mnoga tehnološka (civilna i vojna) dostignuća Teherana i dalje nepoznanica. Ipak, u ovom kontekstu, posebnu pažnju privlači sve značajniji fokus Irana na svemir. Štaviše, uprkos mnogobrojnim zapadnim sankcijama, Iran je tokom 2024. godine načinio više velikih koraka na polju svemirskih aktivnosti. Primera radi, u januaru 2024. po prvi put je istovremeno uspešno lansirao tri satelita i to sa nepoznate lokacije koristeći domaći lanser Simorg, a zvanično u telekomunikacione i istraživačke svrhe (Al Jazeera 2024a). U domenu svemirskih aktivnosti, posebnu pažnju privlači sve bliža saradnja Irana i Ruske Federacije, što dodatno usložnjava geopolitičku situaciju. Tako je Rusija 2022. lansirala iranski satelit „Hajam“ sa kazahstanskog kosmodroma Bajkonur, a već u februaru 2024. je lansirala i iranski satelit „Pars 1“, koji je u potpunosti razvijen od strane iranskih stručnjaka i to sa kosmodroma Vostočni, budući da Iran nije imao adekvatne kapacitete u svojim lansirnim bazama (Ibid.). Iako Iran tvrdi da je reč samo o civilnoj svrsi, Zapad strahuje da Iran unapređuje svoje balističke rakete ovim putem. Bez sumnje, dalji razvoj svemirskih aktivnosti unaprediće tehnološke sposobnosti Irana ne samo u civilnom već i u vojnom domenu. Ipak, u konačnom, faktor agregatne moći ide u prilog KSA, te iako značajan nije presudan u saudijskom razmatranju iranske pretnje.

Geografska blizina

Moćna država u blizini je veća opasnost od moćne države koja je geografski udaljena. Takođe, čak i država sa manje moći može predstavljati veću pretnju ukoliko se nalazi u „komšiluku“ i polaže interes na iste sfere uticaja. Iran je pozicioniran naspram KSA u Persijskom zalivu, koji obiluje naftnim i gasnim poljima. Ta pozicija mu omogućava kontrolu nad strateški važnim Ormuškim moreuzom, koji predstavlja „usko grlo“ i jedini pomorski izlaz iz Zaliva za saudijsku naftu, što ga stavlja u superiorni položaj spram KSA, te otvara mogućnost za potencijalnu blokadu ili napade na brodove. Tokom proteklih godina bilo je više napada na naftne tankere sa značajnim

potencijalom za eskalaciju, a Iran je označen kao glavni krivac od strane KSA i SAD (Gardner 2019). Eskalacija na relaciji Izrael–Iran tokom 2024. godine, u kontekstu sukoba u Gazi, ponovo je aktuelizovala ovo pitanje, naročito u svetlu iranskih pretnji da će blokirati ovaj ključni energetske koridor nakon izraelskog napada na iranski konzulat u Damasku 1. aprila 2024. godine kada su stradali iranski komandanti (The Times of Israel 2024). Ukoliko bi zaista došlo do takvog scenarija, odnosi KSA i Irana bi se dodatno zaoštrili. Međutim, ovo nije prvi put (a ni poslednji) da se Iran koristi ovom polugom političke moći. Iran u svakoj krizi nastoji da stavi do znanja svim akterima ko kontroliše moreuz. Iako ima sposobnosti da to učini, takav potez bi predstavljao crvenu liniju preko koje SAD, a i regionalni akteri koji zavise od protoka energenata, ne bi mogli tek tako da pređu. Osim toga, i sam Iran ne bi imao koristi već štetu, posebno ako se imaju u vidu odnosi sa Kinom i tek obnovljeni odnosi sa susedima.

Dakle, sfere interesa i zone uticaja KSA i Irana se prepliću, te je borba za regionalnu prevlast između njih važan faktor koji oblikuje njihove strateške izbore. Direktni oružani sukob između dve regionalne sile je izostao, budući da su se godinama međusobno „razračunavale“ na teritorijama susednih država, gde bukte ratovi ili tinjaju krize koje neretko vode svrgavanju režima shodno interesima jedne ili druge strane (Sirija, Katar, Jemen, Bahrein, Liban). Ipak, bilo je više situacija gde su se optuživale za međusobne napade. KSA je 2017. godine presrela balističku raketu iz Jemena, te je princ Muhamed bin Salman Al Saud (Mohammed bin Salman Al Saud, poznat kao MBS) optužio Iran za „direktnu vojnu agresiju“ zbog snabdevanja Huta naoružanjem (Dehghan 2017). Slična situacija se dogodila i 2019. godine kada su napadnuti objekti naftne kompanije „Saudi Aramco“ dronovima i raketama. Iako su Huti preuzeli odgovornost, Izrael, Velika Britanija, Francuska i Nemačka su optužili Iran (Al Jazeera 2019). SAD i KSA su takođe odgovornost pripisali Iranu, koji je negirao krivicu (Greenley, Ratner, and Blanchard 2019).

U tom kontekstu, ono što posebno podstiče saudijski strah u regionu jeste tzv. „šiitski polumesec“ koji, iz saudijske perspektive, predstavlja materijalizaciju strategije okruživanja Saudijske Arabije. Sintagmom se označava širenje iranskog uticaja na teritorije gde većinsko stanovništvo čine šiiti ili gde postoji šiitska manjina koja bi predstavljala „petu kolonu“. Imajući to u vidu, u slučaju eventualnog konvencionalnog sukoba, Iran bi imao prednost u napadu na bar dva fronta – na severu preko Iraka i na jugu preko Jemena. Osim toga, istočna provincija KSA je naseljena dominantno šiitskim stanovništvom. Iako se prva upotreba ovog termina, koji se koristi za označavanje rastuće iranske pretnje naročito nakon Sadamovog pada, vezuje za jordanskog kralja Abdulaha (Abdullah), spekuliše se da je zapravo plasiran od strane saudijske obaveštajne službe kao sredstvo propagande (videti Law 2018). U kontekstu našeg istraživačkog pitanja, može se reći da je nuklearni program Irana deo šire percepcije pretnje, te se podsticaj ogleda u strahu od iranskog „opkoljavanja“ i mešanja u unutrašnja pitanja arapskih zemalja.

Ofanzivna moć

Ovaj činilac je tesno povezan sa agregatnom moći države. Nije dovoljno postojanje strateških resursa i njihova dostupnost odbrambenim snagama, već i sposobnost da se ti resursi pretvore u moć sile i prinude. Ekonomska moć je u osnovi vojne moći, ali ne podrazumeva automatski i vojnu efektivnost i efikasnost. I to se najbolje vidi na primeru Saudijske Arabije. Uprkos posedovanju najbolje opremljenih oružanih snaga u regionu, spremnost KSA da se suprotstavi spoljnim pretnjama je upitna. KSA raspolaže najnaprednijom vojnom tehnikom i naoružanjem, ali čini se da joj konvencionalno ratovanje „ne ide od ruke“. Saudijske oružane snage pokazale su se nespremne za rat protiv slabije naoružanih, ali borbenijih Huta u Jemenu. Osim toga, pomenuti napad na naftna postrojenja pokazao je ne samo ranjivost saudijske kritične infrastrukture već i nepouzdanost saveznika, te se može smatrati važnim događajem koji je uticao na saudijsku percepciju iranske pretnje i razmatranje strateških opcija.

Iran intenzivno razvija svoje vojne sposobnosti, prevashodno u cilju odvrćanja Amerike i njenih bliskoistočnih saveznika, a u prvom redu je reč o balističkim projektilima, pomorskim snagama, kao i proksi grupama u regionu. Ono što Iran vidi kao odvrćanje i deo svoje defanzivne strategije, Saudijska Arabija percipira kao izrazito ofanzivnu sposobnost, naročito u kontekstu širenja iranskog uticaja u regionu. Otuda poseban značaj ovog činioca u saudijskoj strateškoj proceni iranske pretnje.

Kada je reč o projekciji vojne moći, pored Arteša kao regularne vojske, dominantna snaga je Iranska revolucionarna garda (IRG), ogranak oružanih snaga direktno odgovoran vrhovnom vođi od 1979. godine. IRG, kao jedan od ključnih stubova u državi, ima najveću vojnu moć, ali i ogroman politički i ekonomski uticaj (Office of the Director of National Intelligence 2022). Posebno se izdvaja njena jedinica za specijalne strane operacije Kuds (Quds), koja deluje u susednim državama, tesno sarađujući sa Hezbolahom u Libanu i Hamasom u Gazi, kao i sa drugim paravojnim formacijama i milicijama u Siriji, Iraku, Jemenu. Mnoštvo državnih i nedržavnih aktera na koje se Iran oslanja u okruženju, a koje naziva „Mrežom otpora“, čine važan element iranskog odvrćanja, ali i alat za širenje uticaja u regionu (CRS 2024). Jedan od važnijih poteza KSA jeste dodavanje IRG na listu terorističkih organizacija 2018. godine, što su SAD učinile već naredne godine za vreme Trampovog (Donald Trump) prvog mandata (The Associated Press 2019). Navedene mere su svakako deo Trampove strategije „maksimalnog pritiska“, s ciljem dalje međunarodne izolacije Irana. Usledilo je oduševljenje iz Izraela, kao i iz saudijskog kabineta, koji je navedeni potez označio kao „ozbiljan i praktičan korak“ u borbi protiv terorizma (The Embassy of the Kingdom of Saudi Arabia 2019). Ovaj presedan može imati brojne posledice ne samo po neposredne aktere već i ostale regionalne igrače, a naročito u svetlu iranskog odgovora

kojim je, recipročno, američka Centralna komanda proglašena terorističkom organizacijom, a SAD „pristalicom terorizma“ (The Associated Press 2019).

Opterećen brojnim sankcijama, Iran je razvio namensku industriju koja u značajnoj meri zadovoljava njegove potrebe. Kako bi nadomestio slabe i zastarele vazdušne snage, Iran se usmerio na razvoj bespilotnih autonomnih sistema (videti Jewish Institute for National Security of America 2024). Ovi kapaciteti rastu svakim danom sve više, što ujedno povećava cenu koje iranski protivnici u borbi moraju da plate, posebno imajući u vidu tendenciju da se tehnološka dostignuća i inovacije koriste u proksi ratovima u regionu, naročito u Jemenu. Strateško okruženje i pozicija u Persijskom zalivu takođe je uticala na intenzivno ulaganje u mornaricu, što mu omogućava da ugrozi plovidbu kroz ovaj pomorski put strateškog značaja oslanjajući se na strategiju ograničavanja i sprečavanja pristupa (Anti Access/Area Denial – A2/AD). U tome se Iran oslanja i na podmornice, plovila za brze napade, dronove, protivbrodske balističke rakete (Defence Intelligence Agency 2019, 32). Međutim, ključni stub iranskog odvracanja čine balistički projektili, u čijem dometu je čitav Bliski istok. Upravo Iran ima najveći arsenal balističkih raketa u regionu, kao i značajne zalihe krstarećih raketa (Ibid., 30–31). Iako ne poseduje interkontinentalne balističke rakete, postoji strah da bi taj put mogao biti olakšan zahvaljujući napretku iranskog svemirskog programa, o čemu je bilo reči. Posebnu pažnju je privuklo iransko predstavljanje hipersoničnih raketa „Fatah“ (Osvajač – u prevodu na srpski) tokom 2023. godine. Tadašnji predsednik Ibrahim Raisi (Ebrahim Raisi), koji je nastradao u padu helikoptera 2024. godine, u hipersoničnim raketama je video „odvracajuću silu“ koja će doprineti „trajnoj bezbednosti i miru“ u regionu (Wintour 2023). U ovoj tri primat imaju Rusija i Kina, dok Amerika zaostaje. Ukoliko se ima u vidu da je Iran godinama pod ostrim sankcijama i da proizvodnja ovog sofisticiranog oružja zahteva ozbiljne kapacitete, nije isključeno da je tehnološka pomoć za razvoj ovih raketa ipak došla sa strane, najverovatnije iz Rusije. Hipersonično oružje u iranskom posedu može dovesti do promene odnosa snaga u regionu, ali i šire. Iz ugla KSA i Izraela, ovo oružje je svakako ozbiljna pretnja njihovim sistemima protivvazdušne odbrane.

Ipak, u odnosu na druge vojne sposobnosti, najveći strah podstiče nuklearni program Irana. Najnoviji sukobi u Gazi i Libanu, kao i korenite promene u Siriji tokom 2024. godine, značajno su oslabili položaj proksi aktera na koje se oslanjao Iran. U tom kontekstu, a posebno imajući u vidu najnoviju eskalaciju u odnosima Izraela i Irana, fokus bezbednosnih procena se pomera na mogućnost ubrzanog razvoja nuklearnog oružja kao sredstva odvracanja. S druge strane, zvanična retorika Teherana se svodi na negaciju težnji ka nuklearnom oružju, uz ostavljanje mogućnosti promene doktrine ukoliko nema drugog izbora i ako je opstanak Irana ugrožen (Reuters 2024b). Ovakav iranski nastup je manje-više konzistentan tokom godina i ima odlike strategije „nuklearnog vrdanja“ (nuclear hedging) (više o nuklearnom vrdanju, videti Стојановић 2021, 77–81; 2022, 192–195).

Pitanje nuklearnog Irana je jedno od centralnih pitanja u međunarodnoj politici poslednjih dvadesetak godina, te su preduzete brojne aktivnosti na sprečavanju razvoja nuklearne sposobnosti Irana, u prvom redu međunarodne sankcije. Pored sankcija, iranski nuklearni program bio je na meti tajnih aktivnosti i sabotaza, poput ubistava naučnika i sajber napada (Стојановић 2022, 201). Navedene akcije su uspele da odlože dostizanje nuklearnog praga. Tokom 2015. godine stalne članice Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija i Evropska unija potpisale su „Zajednički sveobuhvatni akcioni plan“ sa Iranom, koji je predviđao ukidanje sankcija u zamenu za niz ograničenja koja se tiču gašenja određenih naprednih centrifuga i obogaćivanja uranijuma, između ostalog (Joint Comprehensive Plan of Action [JCPOA] 2015). Uprkos tome što se Iran pridržavao dogovora, Tramp je jednostrano napustio JCPOA 2018. godine, što je naišlo na oduševljenje KSA (The Embassy of the Kingdom of Saudi Arabia 2018). Ovaj potez, praćen oštrim sankcijama i ubistvom generala Kasema Solejmanija (Qasem Soleimani) u američkom napadu dronovima 2020. godine, rezultovao je ubrzanim razvojem nuklearnog programa Irana. Smatra da je tokom 2022. godine Iran postao latentna nuklearna sila (Стојановић 2022, 198, 201–202). Od početka 2025. godine, tačnije drugog Trampovog mandata, pitanje iranskog nuklearnog programa dobilo je status prioritetne pretnje. Tako je Iran, pod pretnjom vojne intervencije, prinuđen na otpočinjanje pregovora (Xinxua 2025). Međutim, oni neće rezultovati demontažom iranskih nuklearnih postrojenja u libijskom stilu, kako to priželjkuje (i zahteva) Izrael. Iran poseduje znanje kako napraviti bombu, te ovi pregovori, kao i prethodni, mogu samo odložiti članstvo Irana u nuklearnom klubu, koje je u narednim godinama izvesno. Navedeno, naravno, pod uslovom da Iran već sada ne poseduje nuklearnu bombu imajući u vidu da je reč o tajnim programima.

Ključni argument Zapada zašto ne bi trebalo dozvoliti Iranu da poseduje nuklearno oružje jeste njegova povezanost sa militantnim grupama u regionu, koje bi na taj način došle u posed oružja armagedona i upotrebile ga protiv SAD i saveznika, u prvom redu Izraela i KSA (AIPAC, n.d.). Međutim, bez obzira na etiketu sponzora terorizma, Iran ne bi dao nuklearno oružje nedržavnim akterima. Iako nesumnjivo čine deo iranske strategije i dobijaju podršku u oružju i obuci, proksi grupe takođe imaju sopstvene interese i pitanje je u kojoj meri postoji direktan uticaj Irana na njihove akcije (to se naročito odnosi na jemenske Hute). Iran se do sada pokazao kao racionalni akter, te ova opcija nije u igri.

Agresivne namere

Kada država ispoljava opasne ambicije, posebno u kombinaciji sa drugim elementima poput ofanzivnih sposobnosti i moći, velike su šanse da će podstaći uravnotežavanje. Volt navedeno naročito ilustruje ekspanzionističkim namerama nacističke Nemačke (Walt 1987, 25). Budući da se Iran percipira kao

agresivna država u očima KSA i suseda, ovaj činilac je posebno važan za razmatranje nivoa iranske pretnje.

Pad iranskog šaha i Islamska revolucija 1979. godine označavaju prekretnicu u odnosima Saudijske Arabije i Irana, koje do danas odlikuje neprijateljstvo, uz kraće periode detanta. U Rijadu je Teheran označen kao egzistencijalna pretnja KSA, a vremenom je došlo do kulminacije u njihovom indirektnom regionalnom sukobljavanju, te se često period od 2016. godine do sporazuma uz posredovanje Pekinga označava kao bliskoistočni hladni rat (Darwich 2022, 14).

Početak 21. veka bio je izrazito turbulentan za region i rezultovao je rekonfiguracijom bezbednosne arhitekture. Vakuumi moći koji su se javili nakon američke invazije na Irak 2003. godine, a posebno nakon Arapskog proleća, doprineli su širenju iranskog uticaja u regionu (Sirija, Liban, Gaza, Irak, Jemen). U tom kontekstu, u središtu saudijske percepcije pretnji je Iran kao najvažniji disruptivni činilac i neposredna pretnja saudijskim interesima. Ističući Iran kao revizionističku silu u potrazi za regionalnom hegemonijom, princ Muhamed bin Salman je 2018. godine izjavio da „iza svakog problema na Bliskom istoku možete naći Iran“, pri čemu je otišao toliko daleko da je agresivne namere Irana da „izveze“ islamsku revoluciju širom regiona označio kao najznačajniji faktor ultrakonzervativnog tumačenja islama u KSA, jer je tada, prema njegovom shvatanju, to bio jedini način da se opasne namere obuzdaju (Borck 2023, 29). Uspom mladog princa, po svemu sudeći budućeg kralja KSA, praćen je agresivnijom spoljnom politikom, pri čemu je manje-više zadržan kontinuitet sa prethodnim periodom, u smislu da se održao, a i zaoštrio narativ o Teheranu kao najvećoj pretnji. Iako su identifikovani i drugi izazovi u geostrateškom okruženju, oni su, barem u javnosti, pripisivani regionalnom ponašanju Irana i njegovim agresivnim namerama. Štaviše, prinčevo poređenje iranskog vrhovnog vođe sa Hitlerom imalo je globalni odjek. U jednom od intervjua, princ je nazvao iranskog vrhovnog vođu „novim Hitlerom Bliskog istoka“ (Friedman 2017). Na taj način je napravio poređenje između nacističke ekspanzionističke politike i iranskog širenja u regionu. Aludiranje na ekspanzionizam u duhu *Lebensraum-a* treba razumeti u kontekstu ranije opisanog šiitskog polumeseca kao baze za širenje iranskog uticaja i kontrole u regionu, čime se nivo iranske pretnje izdiže na globalni nivo. Da najnoviji sporazum nije „preko noći“ promenio saudijsku percepciju Irana kao pretnje pokazuju i nedavne izjave saudijskog zvaničnika, člana kraljevske porodice, da Iran, kao zemlju sponzora terorizma, treba zaustaviti, ističući da je upravo Iran odgovoran za rat u Gazi, koji je ciljano izazvao kako ne bi došlo do uspostavljanja diplomatskih odnosa KSA i Izraela (Политика 2024).

Dakle, odnosi Rijada i Teherana su opterećeni višedecenijskim neprijateljstvom koje egzistira u više ravni. Pored geopolitičkog i geostrateškog aspekta, ono ima i izrazitu religijsku i ideološku dimenziju budući da se nadmetanje ne odvija samo za uticaj u regionu, već i za vođstvo u čitavom

muslimanskom svetu. Iz saudijskog ugla, upravo u kontekstu širenja iranskog uticaja i kontrole, valja posmatrati i pitanje nuklearnog programa. Poređenje sa Hitlerom i nacistima ima za cilj da dodatno demonizuje iranske nuklearne aktivnosti, naglašavajući neminovnost apokaliptičnog scenarija ako se Iranu dozvoli da „ide do kraja“. U osnovi tog straha jeste predviđanje agresivnije spoljne politike nuklearnog Irana u regionu, čime bi se narušila ravnoteža moći, ali i ugrozili saudijski nacionalni interesi (posebno uticaj na saudijske šiite u istočnoj provinciji bogatoj naftom) i regionalne težnje, čime se ovaj činilac izdvaja kao posebno značajan (možda i presudan) u saudijskoj percepciji iranske nuklearne pretnje.

Pokretači saudijskih nuklearnih ambicija

Još pre više od 30 godina postojale su tvrdnje da KSA finansijski podržava nuklearne programe u Iraku i Pakistanu, te da nastoji da dođe u posed nuklearnog naoružanja. Važan pokazatelj takvih težnji jesu optužbe bivšeg saudijskog diplomate pri Ujedinjenim nacijama Muhameda al-Hilevija (Mohammad al-Khilewi), koji je dobio azil u SAD. U intervjuu, diplomata je tvrdio da je Saudijska Arabija finansirala pakistansku bombu 1970-ih, finansirala irački nuklearni program i pregovarala o deljenju iračke nuklearne tehnologije na period od 20 godina, te pokušala da kupi kineske nuklearne reaktore i nuklearno oružje od Pakistana i Sovjetskog Saveza (Middle East Forum 1998). Bivši diplomata je tvrdio da poseduje dokumenta koja dokazuju navedene tvrdnje za period 1975–1990. godine. Osim toga, Hilevi je nagovestio postojanje neprijavljenih istraživačkih reaktora u posedu KSA. Može se primetiti da su pomenute (i navodne) aktivnosti usledile nakon saznanja da Izrael ima nuklearno oružje, te se može reći da su inicijalne nuklearne ambicije KSA bile podstaknute izraelskom (ne)vidljivom bombom. Imajući u vidu nerešen izraelsko-arapski sukob i značajne nuklearne sposobnosti Izraela, ne čudi što je upravo izraelska nuklearna pretnja bila u samom vrhu saudijskih bezbednosnih procena, a tako je ostalo i na početku 21. veka. Zvanični stav monarhije jeste da izraelsko nuklearno oružje predstavlja „fundamentalnu prepreku“ regionalnom miru i stabilnosti, te da zbog narušene ravnoteže moći predstavlja podsticaj nuklearne proliferacije u regionu (The Embassy of the Kingdom of Saudi Arabia 2010).

Percepcija (primarne) nuklearne pretnje u KSA menjala se shodno promenama u regionu. Ukoliko posmatramo Izrael i Iran kroz prizmu Voltovih faktora pretnje, možemo reći da je, kako zbog geografske pozicije i okruženosti arapskim zemljama, mogućnost za projekciju izraelske moći ograničena, za razliku od Irana lociranog u strateški značajnom Persijskom zalivu, koji računa na niz (ne)državnih aktera u susednim zemljama. Takođe, iako i Izrael i Iran poseduju značajne ofanzivne sposobnosti, ključna razlika se ogleda u percepciji agresivnih namera, koje u slučaju Izraela bivaju svedene

na palestinsko pitanje, odnosno, ne doživljavaju se kao neposredna pretnja samoj KSA i njenim monarsima, kao što je upravo slučaj sa Iranom.

Nuklearne ambicije Irana moguće je pratiti od sredine prošlog veka i inicijalne saradnje na razvoju civilne nuklearne energije sa SAD (program Atomi za mir). Od tada do danas, nuklearni put Irana karakteriše više faza.⁵ Otkriće Međunarodne agencije za atomsku energiju da Iran razvija vojni nuklearni program 2002. godine, a posebno dolazak pronuklearnog predsednika Mahmuda Ahmadinežada (Mahmoud Ahmadinejad) 2005. godine, koji je preduzeo niz aktivnosti kako bi Iran postao nuklearna sila (napuštanje dogovora sa evropskim zemljama i obogaćivanje uranijuma, proizvodnja teške vode), neki su od ključnih događaja koji su pitanje nuklearnog programa Irana ubrzo postavili na vrh bezbednosnih agendi najznačajnijih regionalnih i globalnih aktera.

Tokom 2006. godine saudijski ministar spoljnih poslova istakao je da, iako se kategorički protivi iranskom nuklearnom programu, Saudijska Arabija neće poći tim putem, jer ne veruje da nuklearno oružje može doprineti bezbednosti bilo koje zemlje (Washington Post 2005). Drugim rečima, naglasak je na nepostojanju političke volje u KSA kao brani nuklearnom naoružavanju monarhije, a ne izostanku sposobnosti KSA da dođe do bombe. Može se reći da, pored toga što izražava tradicionalni stav monarhije po pitanju nuklearne proliferacije, ovakve i slične izjave jesu i odraz saudijskog verovanja u tom periodu da Iran neće daleko odmaći na tom putu, oslanjajući se na izvesnost ofanzivnih akcija Izraela i SAD imajući u vidu njihove visoke uloge.

Zvanični diskurs je dugo godina isključivo apostrofirao zalaganje Saudijske Arabije za Bliski istok kao zonu bez nuklearnog oružja. Međutim, na praktičnom planu se i te kako spekulisalo o tajnim pregovorima i sporazumom sa Pakistanom 2003. godine, koji je podrazumevao unosnu razmenu – nafta za tehnologiju nuklearnog naoružanja (Prados 2006, 10). Pored afirmacije nastojanja da se Bliski istok učini zonom bez nuklearnog naoružanja, izjave saudijskih zvaničnika su gotovo uvek sadržale upozorenje o mogućem nuklearnom domino efektu u regionu kao posledicu iranske nuklearizacije. Iza toga stoji skrivena poruka da bi zapravo KSA prva krenula nuklearnim putem, jer koja druga država u regionu bi imala finansijski i tehnološki preduslov (sem Egipta), ali i prećutnu saglasnost sila da krene tim putem u bliskoj budućnosti.

Kako su se izgledi Irana da dođe do bombe povećavali tako se saudijska retorika menjala i zaoštravala. Na praktičnom planu se vrši pritisak na saveznike, dok izostaju konkretne aktivnosti na razvoju sopstvenih nuklearnih kapaciteta. U tom kontekstu, značajno je spomenuti i saudijske zahteve upućene američkim saveznicima za preventivni napad na Iran.

⁵ Za analizu ovih faza i uvid u strategiju nuklearnog vrdanja kojom se služi(o) Iran do dostizanja statusa latentne nuklearne sile, videti: Стојановић 2022.

Vikiliks je prvi objavio tajnu komunikaciju između Vašingtona i američke ambasade u KSA, koja je pokazala saudijski strah od narastajućeg iranskog uticaja, posebno u Iraku, a isti izvor navodi i tajne depeše drugih okolnih zemalja, koje su takođe zahtevale vojnu akciju u cilju rešavanja iranskog nuklearnog programa. Naime, tokom 2010. godine došlo je do „curenja“ američkih diplomatskih depeša iz perioda 2008–2010. u kojima se navodi da je saudijski kralj Abdulah (Abdullah) u više navrata tražio od SAD da „odseče glavu zmiji“ (Colvin 2010). Demonizujuća metafora zmije za Iran označava svojevrsnu arhetipsku i egzistencijalnu opasnost, koja je prikrivena, ne može se obuzdati već samo uništiti. Drugim rečima, ovakav frejming iranske pretnje implicira uzaludnost diplomatskog rešenja i poziva na konačan vojni obračun. S druge strane, implicira i oslanjanje KSA na SAD u pogledu bezbednosti. Dakle, naglasak je na agresivnim namerama Teherana, koji bi u posedu nuklearnog oružja pretio susedima i preuzeo kontrolu u regionu, viđeno iz saudijske perspektive. Međutim, realnost je da se Iran oseća ugroženo od strane SAD, Izraela i drugih (pro)zapadnih režima koji imaju vojno prisustvo u regionu, što je posebno vidljivo nakon intervencija u Iraku, Libiji i Siriji. Otuda, iranska motivacija u pogledu posedovanja nuklearnog oružja leži u zaštiti od spoljne intervencije, a ne u upotrebi istog prema susedima. Međutim, znajući da ima bombu u posedu, daleko izglednija opcija jeste vođenje agresivnije politike i podrška proksi grupama u regionu. Otuda i saudijsko zalaganje za vojnu intervenciju pre nego što Iran pređe nuklearni prag koji bi omogućio da napravi nuklearnu bombu.

U ovom periodu dolazi i do promene retorike saudijskog rukovodstva, te se u javnosti postepeno spominje i opcija nuklearnog naoružanja. Recimo, ambasador i bivši šef obaveštajne službe princ Turki al-Faisal (Turki al-Faysal), u jednom od svojih govora 2011. godine istakao je mogućnost da i Saudijska Arabija, iako posvećena uspostavljanju bliskoistočne zone bez nuklearnog oružja, razmotri sve dostupne opcije, uključujući i nabavku oružja za masovno uništenje, ukoliko ne uspeju naponi da se Izrael odrekne svog nuklearnog arsenala, kao i da se spreči Iran u daljem razvoju svog vojnog nuklearnog programa (videti The International Institute for Strategic Studies 2011; Reuters 2011). Princ je navedenu nameru odenuo u ruho „dužnosti“ prema naciji i budućim generacijama kako bi pretnje držali podalje od saudijskog kraljevstva. Ove izjave su pokrenule niz spekulacija da će KSA, u slučaju iranskog napredovanja, krenuti nuklearnim putem. U tom kontekstu, opcija brze nabavke nuklearnog oružja nameće se kao primarni izbor. BBC je 2013. godine objavio da je Pakistan isporučio balističke rakete „Šahin“ bez nuklearnih glava, ali da je prethodno dogovoreno da će, na zahtev KSA, Pakistan isporučiti nuklearno oružje (Urban 2013). Za razliku od prethodnih spekulacija o saradnji sa Pakistanom, koje je saudijsko rukovodstvo brzo i oštro demantovalo, ovoga puta je demant izostao. KSA je iskazala žal zbog nedovoljnog angažovanja međunarodne zajednice na uspostavljanju zone bez nuklearnog oružja u regionu Bliskog istoka. Na ovaj način KSA ne samo da

apostrofiraju odgovornost i neuspeh međunarodne zajednice da spreči nuklearizaciju regiona, već i ostavlja otvorenim opciju za sopstveno delovanje shodno okolnostima.

Pomenuti JCPOA sporazum iz 2015. godine nije dobro primljen u regionu. Saudijska Arabija i zalivske monarhije oštro su se protivile ovom sporazumu smatrajući ga slabošću SAD i Zapada. U ovom periodu primetno je i približavanje Izraela i KSA, koje se već godinama prećutno i u pozadini odvija, a u cilju suzbijanja rastućeg iranskog uticaja (videti Podeh 2018). Imajući u vidu ambivalentan odnos sa SAD, čini se da se Izrael istakao kao potencijalni pouzdan partner u borbi za zajedničke interese. Obuzdavanje Irana zajedničkim snagama javlja se kao izraz pragmatične potrebe koja povezuje nekadašnje protivnike, što vodi stvaranju novih obrazaca (ne)prijateljstava.

Te 2015. godine je princ Turki al-Faisal izgovorio čuvenu rečenicu: „Šta god ima Iran, imaćemo i mi takođe“ (Volpe 2015). U ovom periodu je došlo do sklapanja pomenutog JCPOA sporazuma sa Iranom, te ove izjave treba posmatrati i u tom kontekstu. Saudijska Arabija je zahtevala nuklearnu jednakost, odnosno, podjednake uslove koje je dobio Iran da obogaćuje uranijum. Budući da KSA nema nuklearne sposobnosti da brzo isprati Iran, ove izjave bi mogle da se tumače kao saudijski blef s ciljem vršenja pritiska na Vašington. Međutim, iako su slučajevi nuklearizacije specifični i pod uticajem različitih faktora, ovde je moguće povući analogiju sa Indijom i Pakistanom, dvema zemljama čije odnose karakteriše dugotrajno rivalstvo, slično saudijsko-iranskom. U tom svetlu, saudijske nuklearne težnje i izbore možemo porediti sa pakistanskim poduhvatom. Ukoliko Iran napravi nuklearno oružje, Saudijska Arabija bi sledila nuklearni put. Velika je verovatnoća da bi izostao značajniji pritisak međunarodne zajednice zahvaljujući saudijskom izvozu nafte. Latentna nuklearna sposobnost skratila bi vreme dolaska do saudijske bombe, te je realno očekivati da će Saudijska Arabija težiti dolasku u tu fazu oslanjajući se na strategiju vrdanja, poput Irana.

Nuklearni program Irana dostigao je izuzetno visok nivo razvoja nakon istupanja Trampa iz sporazuma 2018. godine, o čemu je bilo reči. U tom kontekstu primetno je i zaoštavanje retorike saudijskog rukovodstva. Za razliku od prethodnih izjava saudijskih prinčeva, posebnu težinu je imala izjava princa Muhameda bin Salmana, koji je 2018. godine rekao da će KSA u najkraćem roku učiniti isto ukoliko Iran proizvede nuklearnu bombu (Wintour 2018). Navedeno je pokrenulo niz spekulacija o mogućnostima KSA da dođe do nuklearnog oružja. Princ je tako u više navrata najavio da će KSA krenuti nuklearnim putem ukoliko Iran proizvede bombu. Sličnu izjavu je dao i ministar spoljnih poslova dve godine kasnije, istakavši da je nuklearno oružje „definitivno opcija“ te da KSA „zadržava pravo da se naoruža nuklearnim oružjem“ ukoliko nije moguće pritiscima zaustaviti Iran (Al Jazeera 2024b). Jedna od poslednjih izjava imala je možda i najveći odjek budući da je usledila par meseci nakon potpisivanja sporazuma sa Iranom, u kojem je posredovala Kina, a nešto malo pre najavljenih sporazuma sa Izraelom, u sklopu očekivane

normalizacije sa Izraelom (do koje nije došlo zbog izbijanja sukoba u Gazi). U tom intervjuu, Muhamed bin Salman rekao je će KSA „iz bezbednosnih razloga i ravnoteže moći na Bliskom istoku“ biti prinuđena da sledi Iran ukoliko on proizvede nuklearno oružje (Iran International 2023). Ukoliko se ima u vidu da ove regionalne sile nastoje da se izbore za primat u regionu, jasno je i da prestiž ima i te kako značajnu ulogu u razmatranju saudijske nuklearne opcije. Kako Stojanović konstatuje, u tom slučaju „motivi će biti skriveni i neće se javno prezentovati, za razliku od bezbednosne pretnje koja i javno može služiti kao opravdanje“ (Стојановић 2022, 190).

Svakako da su ove izjave najznačajnijih zvaničnika pobudile zabrinutost da bi u budućnosti civilni program KSA mogao biti preusmeren u vojne svrhe. Međutim, ako govorimo o konkretnim aktivnostima u praksi, Saudijska Arabija je malo toga uradila, što jeste osnov za tumačenje pomenutih pretnji kao sredstva pritiska, bar kada se radi o proizvodnji sopstvene bombe. Saudijska Arabija zvanično razvija civilni nuklearni program u miroljubive svrhe u cilju energetske bezbednosti i diverzifikacije privrede, a u sklopu ambicioznog projekta Vizija 2030, te je u planu izgradnja 16 reaktora u narednih 20 godina (Wintour 2018). Za sada je, uprkos ambicioznim planovima, sve dalje u inicijalnoj fazi. Međutim, ako pogledamo istoriju razvoja nuklearnih potencijala, primetićemo tendenciju država da svoje nuklearne projekte predstavljaju kao nevojne i mirnodopske, za potrebe proizvodnje električne energije (recimo, projekat „Nasmejani Buda“ u Indiji), dok su paralelno preduzimane aktivnosti na razvoju nuklearne bombe. Za razvoj vojnog nuklearnog programa od velikog značaja je civilni program, budući da se na taj način dolazi do tehnologije, materijala i znanja, te je veza između civilne i vojne primene tesna. Ipak, postoje značajne barijere koje onemogućavaju lak prelazak sa civilnog na vojni program i one se, između ostalog, ogledaju u sporazumima, ali i posedovanju adekvatne tehnologije za visoko obogaćivanje uranijuma (Стојановић 2021, 82–84). Međutim, ukoliko država raspolaže mogućnošću samostalnog obogaćivanja u okviru civilnog nuklearnog programa, postoje prepreke transparentnosti uz mogućnost da se paralelno razvija oružje dok se deklarativno pridržava mera, što se uklapa u već pomenutu strategiju nuklearnog vrdanja kojom bi Saudijska Arabija mogla da se posluži da dođe do latentne nuklearne sposobnosti.

Otuda nalazišta sopstvenog uranijuma predstavljaju prednost. Naime, prema poverljivom izveštaju iz 2019. godine, koji su sačinili kineski geolozi koji su radili na mapiranju rude uranijuma, Saudijska Arabija ima rezerve koje bi obezbedile preko 90.000 tona uranijuma, što je više nego dovoljno za proizvodnju nuklearnog goriva (The New Arab 2020). Međutim, zahvaljujući domaćim rezervama, država može lakše da razvije nuklearno oružje, budući da ne zavisi od uvoza i uslovljavanja stranih dobavljača za primenu u civilne svrhe. Činjenica da Rijad ubrzano istražuje domaće rezerve uranijuma može biti pokazatelj težnje da se razvije nuklearni program u vojne svrhe. Osim toga, KSA insistira na mogućnosti samostalnog obogaćivanja uranijuma (Wintour 2018). Ministar energetike istakao je nameru KSA da obogaćuje i prodaje

uranijum kao „deo strategije monetizacije svih minerala“ (Al Jazeera 2025). Međutim, težnja za domaćim bogaćenjem uranijuma u KSA teško se može opravdati komercijalnim potrebama, naročito u ranoj fazi kada još uvek nema adekvatnu infrastrukturu i reaktore. Po svemu sudeći, cilj je ovlađavanje procesom proizvodnje nuklearnog goriva, koje se pored civilne može koristiti i u vojne svrhe, a uloga Kine ne samo da nije zanemarljiva već možda i ključna. S tim u vezi, u zapadnim krugovima vlada zabrinutost da bi Kina, koja učestvuje u projektima vezanim za istraživanje uranijuma, mogla pomoći Saudijskoj Arabiji da razvije nuklearno oružje (Mazzetti, Sanger, and Broad 2020). Odnosi Pekinga i Rijada su poslednjih godina sve bliži, što se ogleda u velikim kineskim investicijama, ali i posredovanju sa Iranom.

Otuda sve više zagovornika sklapanja američkog sporazuma sa KSA, kojim bi se Saudijskoj Arabiji omogućio pristup američkoj civilnoj nuklearnoj tehnologiji, čime bi SAD zadržale uticaj na nuklearne kapacitete KSA. Međutim, namera KSA da samostalno obogaćuje uranijum je neprihvatljiva za SAD. Dosadašnji pokušaji saradnje Vašingtona i Rijada na polju civilne nuklearne energije su upravo iz navedenog razloga propali. Sporazum sa SAD podrazumeva klauzulu koja nameće stroga ograničenja u pogledu proliferacije, prema članu 123 Zakona o atomskoj energiji SAD iz 1954. godine (Arms Control Association 2023). KSA do sada nije bila spremna da prihvati tzv. Sporazum 123. Pokušaji ograničavanja KSA u primeni ove tehnologije mogu udaljiti Rijad od Vašingtona i gurnuti ga u naručje Pekinga ili Moskve. Za SAD bi najbolja opcija bila kada bi KSA prihvatila Sporazum 123 i odbacila mogućnost proizvodnje nuklearnog goriva. Sredinom 2024. godine bombastično je najavljen sporazum sa Rijadom praćen sintagmom „samo što nije“ da bi ubrzo zatim utihnule najave. Bajdenova administracija nije dogovorila sporazum. U aprilu 2025. godine pojavile su se informacije da Vašington i Rijad „samo“ treba da potpišu sporazum o saradnji na polju civilne nuklearne tehnologije (Magid 2025). Međutim, ostaje i dalje isti kamen spoticanja budući da pomenuti uslov, koji je značajan za neproliferaciju, KSA još uvek nije prihvatila (bar u trenutku pisanja ovog rada).

Imajući u vidu spori napredak na izgradnji reaktora, sporazum sa Amerikom mogao bi značajno podržati civilne nuklearne ambicije KSA predviđene saudijskom Vizijom 2030. Ovaj sporazum bi u značajnoj meri mogao osnažiti američki uticaj u KSA i na Bliskom istoku, istovremeno smanjujući uticaj Kine i Rusije, budući da bi američke kompanije bile dominantne na tržištu. S druge strane, nije isključeno da bi ovaj dogovor mogao gurnuti druge igrače na Bliskom istoku, poput Turske i Egipta, na put nuklearne proliferacije. Takođe, ukoliko bi sporazum uključio bezbednosne garancije kao što je ranije najavljivano, postavlja se pitanje dokle bi Vašington išao u odbrani Rijada od nuklearnog Teherana. Dodatni razlog se ogleda i u činjenici da bi ozbiljni iskorak SAD u slučaju KSA mogao biti presedan, koji bi se odrazio i na htenja drugih saveznika sa kojima Vašington ima sporazum o

nuklearnoj saradnji, naročito onih u nestabilnim zonama, koji bi se tada odvažili sa većim zahtevima za razvoj sopstvenih nuklearnih kapaciteta.⁶

Zaključak

Saudijske (re)akcije je moguće pratiti i analizirati shodno fazama u napredovanju iranskog nuklearnog programa i to najpre na nivou retorike. Može se reći da je zaoštavanje retorike primetno kako je opcija iranske bombe sve izvesnija. Analiza izjava saudijskih zvaničnika u poslednjih dvadeset godina pokazuje postepenu promenu zvaničnog stava od odbacivanja mogućnosti da Saudijska Arabija poseduje nuklearnu bombu, preko razmatranja te opcije ako bude nužno, pa do otvorenih pretnji da će Saudijska Arabija sigurno slediti Iran ukoliko razvije nuklearno oružje. Iako za sada KSA ne poseduje infrastrukturu koja bi joj omogućila da u stopu prati Iran, ne treba *a priori* odbaciti izrečene pretnje saudijskih zvaničnika kao blef, naročito ako se ima u vidu da, uz bezbednosnu pretnju, prestiž (doduše skriveno) takođe ima svoje mesto u saudijskom promišljanju, imajući u vidu nadmetanje za poziciju regionalnog hegemonu.

Kako je analiza faktora koji oblikuju saudijsku percepciju nuklearne pretnje pokazala, agregatna moć Irana za sada ne brine Saudijsku Arabiju, koja ima veću ekonomiju i daleko značajnija izdvajanja za odbranu od Irana. S druge strane, faktor geografske blizine snažno oblikuje percepciju pretnje, s obzirom na to da su dve zemlje regionalni rivali čije se sfere interesa prepliću. U pogledu ofanzivne moći, KSA se suočava sa problemom vojne efektivnosti i efikasnosti, dok Iran ima ne samo regularne snage i Iransku revolucionarnu gardu, već i „Mrežu otpora“. Balističke rakete i bespilotni autonomni sistemi jesu u osnovi iranske ofanzivne moći. Međutim, nova ofanzivna sposobnost Irana, oličena u naprednom nuklearnom programu, podiže nivo iranske pretnje na jedan novi – neprihvatljiv nivo za Saudijsku Arabiju.

Iako su svi činioci u igri, najznačajniji faktor u saudijskoj proceni pretnje jesu opažene agresivne namere Irana, kojeg KSA vidi kao „ekspanzionističku“ državu koja se oslanja na posrednike u okruženju za širenje sopstvenog uticaja. Iako se Iran, posebno osnažen nuklearnim kapacitetima, smatra najvećom pretnjom, mogućnost da će upotrebiti nuklearno oružje je mala ili nikakva. Nuklearno oružje predstavlja garant da će se te (agresivne) namere realizovati. Daleko je verovatnije da će nuklearni Iran imati veće samopouzdanje za vođenje agresivnije spoljne politike u regionu. Možemo zaključiti da se jedan od strahova KSA ogleda u tome da bi nuklearni Iran preduzeo korake na destabilizaciji monarhije kroz veći uticaj na šiite u kraljevstvu, koji naseljavaju regione bogate naftom.

⁶Tu u prvom redu mislimo na Japan i Južnu Koreju. Ove zemlje zapravo već razmišljaju o sopstvenoj nuklearnoj opciji. Više u: Стојановић 2024.

Osim toga, okuraženi Iran bi mogao biti spremniji na pružanje još veće podrške militantnim grupama u saudijskom susedstvu radi širenja sopstvenog uticaja, čime bi saudijske sfere interesa bile „na udaru“. Saudijska Arabija bi se našla u inferiornom položaju koji bi smanjio prostor za projektovanje moći u regionu, što bi se nužno odrazilo i na najznačajnije nacionalne interese. Posebna opasnost proizilazi iz činjenice da bi nuklearni Iran mogao da povede konvencionalni napad znajući da mu nuklearno oružje „čuva leđa“ i isključuje spoljašnju intervenciju. Bez obzira na posedovanje najsavremenijih sistema konvencionalnog naoružanja, Saudijska Arabija se pokazala kao prilično neuspešna u vođenju konvencionalnih ratova, što se najjasnije videlo u sukobu sa jemskim plemenom Huti. Ukoliko se tome doda i faktor nepouzdanog saveznika (SAD) i sumnja u prošireno odvracanje, možemo zaključiti da je saudijska težnja ka sopstvenom latentnom nuklearnom potencijalu realna, te da nije samo reč o vršenju pritiska na saveznike kako bi se iznudila rešenja. U tom pogledu, strategija nuklearnog vrdanja, kojom se služi i sam Iran, ima najveće izgleda da usmerava saudijsko strateško delovanje na ovom polju u skorijoj budućnosti.

Rad je nastao u okviru istraživačkog projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2025. godine“, koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2025. godine (evidencioni broj: 200041).

Bibliografija

- AIPAC. n.d. "Dismantlement: How to End the Iranian Nuclear Threat". 14/04/2025. <https://www.aipac.org/resources/dismantlement-iran-nuclear>.
- Al Jazeera. 2019. „Netanyahu: Iran je napao naftna postrojenja Aramco“ *Al Jazeera*, 24 septembar. <https://balkans.aljazeera.net/news/world/2019/9/24/netanyahu-iran-je-napao-naftna-postrojenja-aramco>.
- Al Jazeera. 2024a. "Iran launches 'domestically developed' imaging satellite from Russia" *Al Jazeera*, 29 February. <https://www.aljazeera.com/news/2024/2/29/iran-launches-domestically-developed-imaging-satellite-from-russia>.
- Al Jazeera. 2024b. "Saudi minister says nuclear armament against Iran 'an option'" *Al Jazeera*, 17 November. <https://www.aljazeera.com/news/2020/11/17/saudi-minister-wont-rule-out-nuclear-armament-over-iran>.
- Al Jazeera. 2025. "Saudi Arabia announces plans to enrich and sell uranium" *Al Jazeera*, 14 January. <https://www.aljazeera.com/news/2025/1/14/saudi-arabia-announces-plans-to-enrich-and-sell-uranium>.

- Arms Control Association. 2023. "The U.S. Atomic Energy Act Section 123 At a Glance". Arms Control Association. 12/06/2024. <https://www.armscontrol.org/factsheets/us-atomic-energy-act-section-123-glance#:~:text=The%20%22Gold%20Standard%22,requires%20a%20further%20negotiated%20agreement.>
- BBC News na srpskom. 2024. „Bliski i Daleki istok: Kako Kina pomaže Iranu da izbegne sankcije“. *BBC News na srpskom*, 27. maj. <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-68962031>.
- Borck, Tobias. 2023. *Seeking stability amidst disorder: the foreign policies of Saudi Arabia, the UAE and Quatar, 2010–20*. Oxford University Press.
- Colvin, Ross. 2010. "'Cut off head of snake' Saudis told U.S. on Iran" *Reuters*, 29 November. <https://www.reuters.com/article/idUSTR E6AS02B/>.
- CRS. 2024. "Iran-Supported Groups in the Middle East and U.S. Policy". Congressional Research Service. 26 September. 16/12/2024. https://www.congress.gov/crs_external_products/IF/PDF/IF12587/IF12587.3.pdf.
- Darwich, May. 2022. "The view from Riyadh: A neoclassical realist perspective of Saudi foreign policy towards Iran in the post-2011 Middle East". In: *Saudi Arabia and Iran: the struggle to shape the Middle East*, Edward Wastnidge and Simon Mabon (eds.). Manchester University Press. 14–32. <https://doi.org/10.7765/9781526150844.00006>
- Defence Intelligence Agency. 2019. "Iran Military Power Report". Defence Intelligence Agency. 09/12/2024. https://www.dia.mil/Portals/110/Images/News/Military_Powers_Publications/Iran_Military_Power_LR.pdf.
- Dehghan, Saeed Kamali. 2017. "Saudi Arabia accuses Iran of 'direct aggression' over Yemen missile". *The Guardian*, 7 November. <https://www.theguardian.com/world/2017/nov/07/saudi-arabia-accuses-iran-of-supplying-missile-to-houthi-rebels-in-yemen>.
- Friedman, Thomas L. 2017. "Saudi Arabia's Arab Spring, at Last". *The New York Times*, 23 November. <https://www.nytimes.com/2017/11/23/opinion/saudi-prince-mbs-arab-spring.html>.
- Gardner, Frank. 2019. "Gulf of Oman: Saudi Arabia blames tanker attacks on rival Iran" *BBC News*, 16 June. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-48648788>.
- Global Firepower. 2025. "Comparison of Saudi Arabia and Iran Military Strengths (2025)". Global Firepower. 11/04/2025. <https://www.globalfirepower.com/countries-comparison-detail.php?form=form&country1=saudi-arabia&country2=iran&Submit=COMPARE>.
- Greenley, Heather L., Michael Ratner and Christopher M. Blanchard. 2019. "Attacks on Saudi Oil Facilities: Effects and Responses". CRS Insight IN11173. Congressional Research Service. 1 October. 14/12/2024. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/in/in11173>.

- Iran International. 2023. "Saudi Arabia Vows To Go Nuclear If Iran Develops Weapons" *Iran International*, 21 September. [https:// www.iranintl.com/en/202309219024](https://www.iranintl.com/en/202309219024).
- Iran International. 2024. "Iran official warns of population growth hitting zero" *Iran International*, 11 November. <https://www.iranintl.com/en/202411101293>.
- Iran International. 2025. "Inflation hits new high, Iran's Statistical Center says" *Iran International*, 23 February. <https://www.iranintl.com/en/202502232023>.
- Jewish Institute for National Security of America. 2024. "Iran's Wide Variety of Unmanned Aerial Vehicle (UAV) Capabilities". Jewish Institute for National Security of America. 11/03/2025. [https:// jinsa.org/wp-content/uploads/2024/02/Iran-Drones-9-14-22.pdf](https://jinsa.org/wp-content/uploads/2024/02/Iran-Drones-9-14-22.pdf).
- "Joint Comprehensive Plan of Action". 2015. Vienna, 14 July. 01/06/2024. [https:// eeas.europa.eu/archives/docs/statements-eeas/docs/iran_agreement/iran_joint-comprehensive-plan-of-action_en.pdf](https://eeas.europa.eu/archives/docs/statements-eeas/docs/iran_agreement/iran_joint-comprehensive-plan-of-action_en.pdf).
- Law, Bill. 2018. "The Shia Crescent: Propaganda in a Time of Rising Regional Tension". Gulf International Forum. 14 June. 03/06/2024. [https:// gulfif.org/the-shia-crescent-propaganda-in-a-time-of-rising-regional-tension/](https://gulfif.org/the-shia-crescent-propaganda-in-a-time-of-rising-regional-tension/).
- Magid, Pasha. 2025. "Saudi Arabia, US on 'pathway' to civil nuclear agreement, US Energy Secretary says". *Reuters*, 13 April. [https:// www.reuters.com/world/saudi-arabia-us-pathway-civil-nuclear-agreement-us-energy-secretary-says-2025-04-13/](https://www.reuters.com/world/saudi-arabia-us-pathway-civil-nuclear-agreement-us-energy-secretary-says-2025-04-13/).
- Mazzetti, Mark, David E. Sanger and William J. Broad. 2020. "U.S. Examines Whether Saudi Nuclear Program Could Lead to Bomb Effort" *The New York Times*, 5 August. <https://www.nytimes.com/2020/08/05/us/politics/us-examines-saudi-nuclear-program.html>.
- Mehr News Agency. 2023. "Iran ranks in top ten future science, technology superpower" *Mehr News Agency*, 25 April. [https:// en.mehrnews.com/news/199891/Iran-ranks-in-top-ten-future-science-technology-superpower](https://en.mehrnews.com/news/199891/Iran-ranks-in-top-ten-future-science-technology-superpower).
- Mehr News Agency. 2024. "Iran GDP PPP at 1.81 trillion, making country 19th economy" *Mehr News Agency*, 12 February. <https://en.mehrnews.com/news/211953/Iran-GDP-PPP-at-1-81-trillion-making-country-19th-economy>.
- Middle East Forum. 1998. "Mohammed Al Khilewi: 'Saudi Arabia Is Trying to Kill Me'". Middle East Forum. 10/06/2024. <https://www.meforum.org/middle-east-quarterly/mohammed-al-khilewi-saudi-arabia-is-trying-to>.
- Office of the Director of National Intelligence. 2022. "Islamic Revolutionary Guard Corps (IRGC)". Office of the Director of National Intelligence. 10/12/2024. https://www.dni.gov/nctc/ftos/irgc_fto.html.

- Paul, Thazha Varkey. 2000. *Power Versus Prudence: Why Nations Forgo Nuclear Weapons*. McGill-Queen's University Press.
- Podeh, Elie. 2018. "Saudi Arabia and Israel: From Secret to Public Engagement". *Middle East Journal* 72 (4): 563–586. <https://doi.org/10.3751/72.4.12>.
- Политика. 2024. „Саудијски званичник: Иран изазвао рат у Гази како би спречио успостављање дипломатских односа Саудијске Арабије и Израела“ *Политика*, 14. април. <https://www.politika.rs/scc/clanak/609453/Saudijski-zvanicnik-Iran-izazvao-rat-u-Gazi-kako-bi-sprecio-uspostavljanje-diplomatskih-odnosa-Saudijske-Arabije-i-Izraela>.
- Prados, Alfred B. 2006. "Saudi Arabia: Current Issues and U.S. Relations". Congressional Research Service. 8 May. 12/12/2024. https://www.everycrsreport.com/files/20060508_IB93113_cb3f06c6a4c23105c0c5abb770e44f495edc99df.pdf.
- Reuters. 2011. "Saudi Prince Turki urges nuclear option after Iran" *Reuters*, 6 December. <https://www.reuters.com/article/business/energy/saudi-prince-turki-urges-nuclear-option-after-iran-idUSL5E7N62G9/>.
- Reuters. 2024a. "Iran plans to raise military budget by around 200%, government spokesperson says" *Reuters*, 29 October. <https://www.reuters.com/business/aerospace-defense/iran-raise-military-budget-by-around-200-government-spokesperson-says-2024-10-29/>.
- Reuters. 2024b. "Iranian commander says Tehran could review 'nuclear doctrine' amid Israeli threats" *Reuters*, 18 April. <https://www.reuters.com/world/middle-east/iranian-commander-warns-tehran-could-review-its-nuclear-doctrine-amid-israeli-2024-04-18/>.
- Sagan, Scott D. 1996. "Why do states build nuclear weapons?: Three models in search of a bomb" *International security* 21 (3): 54–86. <https://doi.org/10.1162/isec.21.3.54>.
- Singh, Sonali- and Christopher R. Way. 2004. "The Correlates of Nuclear Proliferation: A Quantitative Test" *Journal of Conflict Resolution* 48 (6): 859–885. <https://doi.org/10.1177/0022343323117772>.
- Stanojević, Nataša. 2021. *Karakteristike privreda Bliskog istoka i Severne Afrike i perspektive ekonomske saradnje sa Srbijom*. Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Statista. 2024. "Largest armies in the world ranked by active military personnel as of January 2024". Statista. 06/06/2024. <https://www.statista.com/statistics/264443/the-worlds-largest-armies-based-on-active-force-level/>.
- Стојановић, Богдан. 2013. „Преиспитивање теорије и праксе нуклеарног одвраћања“. *Национални интерес* 17 (2): 141–172. <https://doi.org/10.22182/ni.1722013.5>

- Стојановић, Богдан. 2021. *Теорија денуклеаризације: зашто државе прекидају програме нуклеарног наоружања?* Институт за међународну политику и привреду.
- Стојановић, Богдан. 2022. „Свеобухватни (не) споразум: Иран као нова нуклеарна сила“ *Национални интерес* 42 (2): 185–209. <https://doi.org/10.22182/ni.4222022.10>.
- Стојановић, Богдан. 2024. „Шаховска игра моћи: Корејско полуострво и потенцијал за ескалацију“. У: *Геостратегија Индо-Пацифика: велики полигон глобалног сучељавања*, Небојша Вуковић и Михајло Копанџа (урс). Институт за међународну политику и привреду и Факултет безбедности Универзитета у Београду. 199–217. https://doi.org/10.18485/iipr_indopac.2024.ch11.
- Tang, Shiping. 2009. “The Security Dilemma: A Conceptual Analysis”. *Security Studies* 18 (3): 587–623. <https://doi.org/10.1080/09636410903133050>.
- The Associated Press. 2019. “The Latest: Iran responds to US, labels CENTCOM terrorist” *The Associated Press*, 8 April. <https://apnews.com/article/f635668cc3d6478984ddcb39dd7c78c8>.
- The Embassy of the Kingdom of Saudi Arabia. 2010. “Head of Saudi Delegation to the Nuclear Security Summit Delivers Statement”. The Embassy of the Kingdom of Saudi Arabia, Washington D.C. 13 April. 10/06/2024. <https://www.saudiembassy.net/press-release/head-saudi-delegation-nuclear-security-summit-delivers-statement>.
- The Embassy of the Kingdom of Saudi Arabia. 2018. “Kingdom of Saudi Arabia’s Statement on the United States Withdrawal from the JCPOA”. The Embassy of the Kingdom of Saudi Arabia, Washington D.C. 8 May. 04/06/2024. <https://www.saudiembassy.net/news/kingdom-saudi-arabias-statement-united-states-withdrawal-jcpoa>.
- The Embassy of the Kingdom of Saudi Arabia. 2019. “KSA Welcomes U.S. Decision to Designate Iran’s Revolutionary Guard A Terrorist Organization”. The Embassy of the Kingdom of Saudi Arabia, Washington D.C. 10 April. 04/06/2024. <https://www.saudiembassy.net/news/ksa-welcomes-us-decision-designate-irans-revolutionary-guard-terrorist-organization>.
- The International Institute for Strategic Studies. 2011. “IISS GSR 2011: HRH Prince Turki Al Faisal – It is time for a WMD-free zone in the Middle East”. Youtube. 10 September. 09/11/2024. <https://www.youtube.com/watch?v=g87y-ZRj2K0>.
- The New Arab. 2020. “Saudi Arabia has enough uranium near NEOM to produce nuclear fuel, report says” *The New Arab*, 17 September. <https://www.newarab.com/news/saudi-arabia-has-enough-uranium-nuclear-fuel-report>.

- The Times of Israel. 2024. "IRGC naval chief threatens to close key strait, vows response to Syria strike coming" *The Times of Israel*, 9 April. <https://www.timesofisrael.com/irgc-naval-chief-threatens-to-close-key-strait-says-response-to-syria-strike-coming/>.
- Urban, Mark. 2013. "Saudi nuclear weapons 'on order' from Pakistan" *BBC News*, 6 November. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-24823846>.
- Volpe, Tristan. 2015. "Calling Out the Saudi Nuclear Bluff" *The Hill*, 25 August. <https://thehill.com/blogs/congress-blog/foreign-policy/251814-calling-out-the-saudi-nuclear-bluff/>.
- Wadhams, Nick. 2022. "Russia is Now the World's Most-Sanctioned Nation". Bloomberg. 7 March. 12/12/2024. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-03-07/russia-surges-past-iran-to-become-world-s-most-sanctioned-nation>.
- Walt, Stephen. 1987. *The Origins of Alliances*. Cornell University Press.
- Waltz, Kenneth N. 1979. *Theory of International Politics*. Addison-Wesley Publishing Company.
- Washington Post. 2005. "Changes in the Kingdom – on 'Our Timetable'" *Washington Post*, 26 February. <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2005/02/27/changes-in-the-kingdom-on-our-time-table/82abad72-dc48-4da9-ab63-1a65141e3f51/>.
- Whitlark, Rachel Elizabeth and Rupal N. Mehta. 2019. "Hedging Our Bets: Why Does Nuclear Latency Matter?". *The Washington Quarterly* 42 (1): 41–52. <https://doi.org/10.1177/002200272110369>
- WHO. n.d. "Iran (Islamic Republic of)". WHO Data. 15/03/2025. [https://data.who.int/countries/364#:~:text=Overall%20Population%20over%20time&text=In%20Iran%20\(Islamic%20Republic%20of,12%25%20to%20101%2C861%2C993%20by%202050](https://data.who.int/countries/364#:~:text=Overall%20Population%20over%20time&text=In%20Iran%20(Islamic%20Republic%20of,12%25%20to%20101%2C861%2C993%20by%202050).
- Wintour, Patrick. 2018. "Saudi crown prince warns it will build nuclear bomb if Tehran does the same" *The Guardian*, 15 March. <https://www.theguardian.com/world/2018/mar/15/saudi-arabia-iran-nuclear-bomb-threat-mohammed-bin-salman#:~:text=%E2%80%9CSaudi%20Arabia%20does%20not%20want,to%20wean%20itself%20off%20oil>.
- Wintour, Patrick. 2023. "Iran's claims to have created hypersonic missile alarm Israel" *The Guardian*, 6 June. <https://www.theguardian.com/world/2023/jun/06/iran-claims-to-have-created-long-range-hypersonic-missile-fattah>.
- WIPO. 2024. "Global Innovation Index 2024: Unlocking the Promise of Social Entrepreneurship". 17th edition. WIPO. 15/03/2025. https://www.wipo.int/web-publications/global-innovation-index-2024/assets/67729/2000%20Global%20Innovation%20Index%202024_WEB3lite.pdf

World Bank. 2023. "Iran Economic Monitor: Moderate Growth amid Economic Uncertainty". World Bank Group, Washington D.C. 11/12/2024. <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/1c94cb80-5f40-408f-a5c7-c7cfd97dc438/content>.

Xinxua. 2025. "Trump threatens Iran with military action over nuclear disarmament" *Xinxua*, 10 April. <https://english.news.cn/20250410/76ea22348ff2490f99dfd4fd6a436da4/c.html>.

What happens when politics meets religion?

Marko Veković & Miroljub Jevtić (eds), *When Politics Meets Religion: Navigating Old Challenges and New Perspectives*, Routledge, London and New York, 2025, p. 212

While there is still significant opportunity for a deeper understanding of the interplay between religion and politics within political science, the field has experienced rapid growth in recent years.¹ Alongside well-established institutions focusing on this connection, the Faculty of Political Sciences at the University of Belgrade has established itself by incorporating this topic into its curriculum and scholarly pursuits. More notably, it has become a hub for global scholars, hosting an international conference nine years ago. The articles presented at the latest Politology of Religion: IV Biannual Conference 2023 were compiled in the distinctive edited volume *When Politics Meets Religion: Navigating Old Challenges and New Perspectives* (Routledge, 2025), edited by Marko Veković and Miroljub Jevtić.

The book comprises fourteen chapters.

In *Studying Religion and Politics in the Aftermath of Widespread Religious Revival*, Jeffrey Haynes introduces the field, noting his 1993 book was among the first to discuss religion's return to the public sphere. He explores religion's role in politics, from party platforms to conflicts, especially in the MENA region. However, he argues this resurgence does not require a fundamental shift in political science theory.

¹ Jeffrey Haynes (ed.), *Handbook on Religion and International Relations*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham and Northampton, 2021; Jonathan Fox, *An Introduction to Religion and Politics: Theory and Practice*, 2nd ed., Routledge, London and New York, 2018; Maciej Potz, *Political Science of Religion: Theorising the Political Role of Religion*, Palgrave Macmillan, Cham, 2020; Monica Toft, Daniel Philpott, and Timothy Samuel Shah, *God's century: resurgent religion and global politics*, W. W. Norton & Company, New York, 2011.

In *Religion and Politics in Contemporary Russia: Entanglements, Identity Making, and Nation Building*, Tobias Koellner introduces the concept of “entanglement” as a more precise term than the vague notions of caesaropapism or symphony to describe the relationship between religion and politics in contemporary Russia.

In *Religious Contra-Identities Within the Political Rhetoric of the European Far Right*, Kirsten Smeets analyses how the European far right constructs religious contra-identities, framing “Christian Europe” in opposition to the “Muslim Other”, and investigates the characteristics of these identity attributions as “religious contra-identities”.

In *Religion and the Contours of “European” Identity*, François Foret, James L. Guth, and Brent F. Nelsen examine faith’s role in shaping “national” and “European” identities. They identify four societal groups—National Only, National Primary, European Primary, and European Only—each showing significant correlations with religious factors and attitudes on religion-related issues.

In *Religious Cleavage and Value Orientations in Europe*, Miloš Bešić examines the value divide between atheists and devoutly religious individuals across Europe. He finds a significant cleavage, with key factors such as permissiveness, gender equality, political orientation, and trust in institutions shaping this divide.

In *Christian Nationalism, Civic Republicanism, and Radical Secularism in Contemporary American Politics*, Corwin E. Smidt examines distinctions among these groups and their views on Trump. He argues that, while traditional assessments assume civic Republicans differ only in their support for Christianity, they actually evaluated Trump significantly differently.

Religious Governance and Political Evolution: A Historical Analysis of Turkey’s Diyanet in Shaping State–Religion Relations, by İstar Gözaydin and Ahmet Erdi Öztürk, explores the Diyanet’s role in state-religion relations. Founded by Atatürk to fill the void left by the Ottoman Caliphate, it was intended as a secular institution. However, the authors highlight its ongoing susceptibility to political influence, revealing how its mission has evolved.

In his work, *Is the Catholic Church’s Political Influence in the Philippines Declining?* In *A Postmortem Analysis of the 2022 National Elections*, Arvin D. Eballo analyses the 2022 Philippine elections, in which the Catholic Church’s opposition failed to prevent the victory of Ferdinand Marcos Jr. Although the vast majority of Filipinos identify as Catholic, and the Church has played a significant role in removing authoritarian regimes, he wonders why its public influence has diminished.

In *Chinese Attitudes Towards Religious Deprivatisation and Its Determinants*, Dao Zhou examines religious deprivatisation in China, finding that higher education correlates with opposition. He also identifies a utilitarian perspective, where smaller congregations support deprivatisation for government backing, while larger ones resist to maintain autonomy.

Yousef M. Aljamal's *Liberation Theology: From Latin America to the Holy Land* examines the influence of liberation theology on the Palestinian situation. Aljamal highlights that the Kairos Palestine document serves as a rallying point for churches around the world, expressing solidarity with Palestinian Christians and their rights.

In *Religion, Mediation, and Political Conflict*, Zachary R. Calo discusses the premise that religion plays a significant role in conflict and its resolution. Calo emphasises the importance of understanding how religion influences conflict to formulate appropriate responses.

In *Laïcité, Public Governance of Religion, and the Orthodox Jews in France*, Frédéric Strack explores how *laïcité* affects Orthodox Jews in France. He finds that Orthodox Jews receive little support from other religious groups, leading them to adopt a self-reliant strategy that balances public visibility with legal and theoretical discretion.

In *"Render Unto Caesar the Things That Are Caesar's, and Unto God the Things That Are God's", but What About the People? Taxing Church's Economic Activities as a Contribution to the Common Good*, Marko Tmušić examines how taxing church activities can strengthen Church-State relations and social welfare. He argues that applying tax morale principles could enhance the church's position and reduce tax evasion. He also considers applying this approach to the Serbian Orthodox Church.

In *Progressive Islamic Interpretation of Tradition: Why Should Muslims Treat Sharia Law Only as a Moral Code in the Context of Universal Human Rights?*, Ajla Čustović explores Islam's relationship with universal human rights. She argues that Sharia is a human construct, not a divine mandate, and highlights how progressive Islamic thought reinterprets it as a moral code aligned with universal human rights.

This edited volume addresses a wide array of contemporary topics in the field, specifically the interplay between religion and various forms of identity, state institutions, elections, conflict mediation, state taxation, and human rights. Some chapters offer fresh perspectives on established topics, while others present new theoretical and empirical insights. The book features diverse geographical coverage and a balanced representation of major world religions, including Orthodox Christianity, Catholicism, Protestantism, Islam, Judaism, and also Atheism. Combining qualitative and

quantitative research, it employs methods ranging from discourse analysis and ethnography to statistical analysis.

While maintaining cohesion in such a diverse collection is challenging, the volume remains engaging with a hint of unpredictability. The topics were carefully selected, offering an excellent balance between structure and creative freedom of the authors. This collection, contributed to by a wide range of scholars, emphasises the significance of understanding what happens *when politics meets religion*. Therefore, it serves as a valuable resource for scholars and students in political science, particularly for those interested in international relations and the intersection of politics and religion globally.

Milan VESELICA

Bibliography

Fox, Jonathan, *An Introduction to Religion and Politics: Theory and Practice*, 2nd ed, Routledge, London and New York, 2018.

Haynes, Jeffrey (ed.), *Handbook on Religion and International Relations*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham and Northampton, 2021.

Potz, Maciej, *Political Science of Religion: Theorising the Political Role of Religion*, Palgrave Macmillan, Cham, 2020.

Toft, Monica, Daniel Philpott & Timothy Samuel Shah, *God's century: resurgent religion and global politics*, W. W. Norton & Company, New York, 2011.

Veković, Marko & Miroljub Jevtić (eds), *When Politics Meets Religion: Navigating Old Challenges and New Perspectives*, Routledge, London and New York, 2025.

Međunarodna politika

Recenzenti

- Dr Aleksandar Gajić, naučni savetnik, Institut za evropske studije, Beograd
- Prof. dr Aleksandar Milošević, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, Beograd
- Dr Ana Batrićević, naučni savetnik, Institut za sociološka i kriminološka istraživanja, Beograd
- Dr Anđela Đukanović, naučni saradnik, Institut za sociološka i kriminološka istraživanja, Beograd
- Prof. dr Artur Adamcik, vanredni profesor, Centar za Evropu, Univerzitet u Varšavi
- Dr Biljana Grujić Vučkovski, naučni saradnik, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd
- Prof. dr Biljana Jovanović Gavrilović, redovni profesor, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu
- Prof. dr Biljana Vankovska, redovni profesor, Filozofski fakultet, Institut za bezbednost, odbrana i mir, Skopje
- Prof. dr Vanja Bajović, vanredni profesor, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu
- Prof. dr Vladan Pavlović, redovni profesor, Ekonomski fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici
- Doc. dr Vladimir Ajzenhamer, vanredni profesor, Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu
- Prof. dr Vladimir Grečić, redovni profesor, Srpska akademija ekonomskih nauka, Beograd
- Dr Vladimir Ristanović, viši naučni saradnik, Institut za evropske studije, Beograd
- Prof. dr Gojko Rikalović, redovni profesor, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu
- Doc. dr Goran Tepšić, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Prof. dr Dejan Molnar, vanredni profesor, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu
- Prof. dr Dragan Đukanović, redovni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Prof. dr Dragoljub Todić, redovni profesor, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
- Dr Dušan Dostanić, naučni saradnik, Institut za političke studije, Beograd

- Dr Dragica Luković Jablanović, predavač, Visoka sportska i zdravstvena škola, Beograd
- Dr Edita Stojić-Karanović, naučni savetnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
- Prof. dr Zijad Bećirović, vanredni profesor, Međunarodni institut za bliskoistočne i balkanske studije, Ljubljana (IFIMES)
- Prof. dr Zoran Krstić, redovni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu
- Dr Igor Novaković, direktor istraživanja, Centar za međunarodne i bezbednosne poslove, ISAC fond, Beograd
- Dr Jelena Kostić, viši naučni saradnik, Institut za uporedno pravo, Beograd
- Prof. dr Jelena Lopičić-Jančić, redovni profesor, Fakultet za diplomatiju i bezbednost
- Dr Luka Glušac, naučni saradnik, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd
- Prof. dr Maja Kovačević, redovni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Prof. dr Maja Nastić, redovni profesor, Pravni fakultet, Univerzitet u Nišu
- Prof. dr Marijana Joksimović, redovni profesor, Fakultet za finansije, bankarstvo i reviziju, Alfa BK Univerzitet, Beograd
- Prof. dr Marko Babić, vanredni profesor, Centar za Evropu, Univerzitet u Varšavi
- Prof. dr Marko Veković, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Doc. dr Marko Dašić, docent, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Dr Marko Kovačević, docent, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Dr Milan Igrutinović, naučni saradnik, Institut za evropske studije, Beograd
- Prof. dr Milan Lipovac, vanredni profesor, Fakultet bezbednosti Univerzitet u Beogradu
- Doc. dr Milka Dimitrovska, Institut za sociološka i političko-pravna istraživanja, Skoplje, Severna Makedonija
- Dr Milorad Stamenović, naučni saradnik, Inventis, Universite Cote'D Azur, Francuska
- Dr Miloš Jončić, naučni saradnik i ministar savetnik, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije
- Prof. dr Miloš Hrnjaz, vanredni profesor Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

- Dr Mina Zirojević, viši naučni saradnik, Institut za uporedno pravo, Beograd
- Dr Miljana Đurčević Cucić, docent, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Prof. dr Miroljub Jevtić, redovni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Dr Miša Đurković, naučni savetnik, Institut za evropske studije, Beograd
- Dr Nada Raduški, naučni savetnik, Institut za političke studije, Beograd
- Prof. dr Nemanja Džuverović, redovni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Dr Rajko Petrović, naučni saradnik, Institut za evropske studije, Beograd
- Dr Sanja Stojković Zlatanović, viši naučni saradnik, Institut društvenih nauka, Beograd
- Dr Sanja Stošić, naučni saradnik, Institut za političke studije, Beograd
- Dr Svetlana Stanarević, vanredni profesor, Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu
- Dr Senada Šelo Šabić, viša znanstvena suradnica, Institut za razvoj i međunarodne odnose, Zagreb
- Prof. dr Siniša Atlagić, redovni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Dr Srećko Đukić, ambasador u penziji, Forum za međunarodne odnose Evropskog pokreta u Srbiji, Beograd
- Doc. dr Stevan Nedeljković, docent, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Dr Stevan Rapačić, viši naučni saradnik, Institut za političke studije, Beograd
- Dr Strahinja Obrenović, asistent, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Doc. dr Suzana Balaban, docent, Fakultet za finansije, bankarstvo i reviziju, Alfa BK Univerzitet, Beograd
- Doc. dr Stefan Surlić, docent, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Dr Uroš Ćemalović, viši naučni saradnik, Institut za evropske studije, Beograd
- Prof. dr Filip Ejodus, redovni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

UREĐIVAČKA POLITIKA

OPIS ČASOPISA, CILJEVI I OPSEG

Međunarodna politika je recenzirani naučni časopis otvorenog pristupa koji izdaje Institut za međunarodnu politiku, vodeća naučna institucija u regionu posvećena istraživanju međunarodnih odnosa. Više od 70 godina ovaj interdisciplinarni časopis objavljuje originalne, analitičke, teorijske, pregledne i stručne radove o širokom spektru savremenih međunarodnih političkih, ekonomskih i pravnih odnosa. U svoja tri godišnja izdanja časopis *Međunarodna politika* ima za cilj da objavljuje visoko kvalitetna istraživanja orijentisana na razmatranje širokog spektra međunarodnih i spoljnopolitičkih pitanja. U tom kontekstu časopis se interesuje za politike najvažnijih aktera koji oblikuju savremene međunarodne odnose. Relevantne su i teme posvećene različitim teritorijalnim i etničkim sukobima i sporovima, od međudržavnih do unutardržavnih, kao i njihovim širim regionalnim i globalnim političkim, ekonomskim i pravnim implikacijama. Za časopis su značajne i druga pitanja koja utiču na savremene međunarodne odnose, kao što su globalna trgovina, ekonomski i energetske odnosi, međunarodne i regionalne integracija, različiti oblici terorizma i fundamentalizma, kao i izazovi koje predstavljaju migrantska kriza, globalno širenje zaraznih bolesti i nuklearnih kapaciteta u svetu. Dakle, ovaj naučni časopis je zasnovan na otvorenom i širokom pristupu predmetnoj oblasti, dajući prvenstvo priložima koji nude otvorena, teorijski i praktično utemeljena gledišta aktuelnih međunarodnih procesa. Na taj način časopis nastoji da na što kredibilniji način objasni raznolike i nedovoljno istražene nove fenomene na međunarodnoj sceni.

OBAVEZE IZDAVAČKOG SAVETA, UREDNIKA I UREĐIVAČKOG ODBORA

Izdavački savet je savetodavno telo koje aktivno doprinosi razvoju časopisa. Zadaci i dužnosti članova Saveta su: podrška razvoju časopisa, promocija časopisa, podsticanje stručnjaka u naučnom istraživanju političkih, bezbednosnih, ekonomskih i pravnih aspekata međunarodnih odnosa da se uključe u rad časopisa kao autori i/ili recenzenti, pisanje uvodnika, recenzija i komentara o radovima.

Glavni i odgovorni urednik *Međunarodne politike* donosi konačnu odluku o tome koji će se rukopisi objaviti. Prilikom donošenja odluke glavni i odgovorni

urednik rukovodi se uređivačkom politikom vodeći računa o zakonskim propisima koji se odnose na klevetu, kršenja autorskih prava i plagiranje.

Glavni i odgovorni urednik i njegov zamenik zadržavaju diskreciono pravo da primljene rukopise procene i odbiju bez recenziranja, ukoliko utvrde da ne odgovaraju sadržinskim i formalnim standardima pisanja naučnoistraživačkog rada i tematskim zahtevima uređivačke politike. Radovi koji ne zadovoljavaju tehničke standarde propisane Uputstvom za autore, čak i u slučaju da je sadržaj korektan, biće vraćeni autorima na usklađivanje. U redovnim okolnostima, redakcija obaveštava autora o tome da li je prihvatila tekst i pokrenula postupak recenziranja u roku od sedam dana od datuma prijema rukopisa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da budu u bilo kakvom sukobu interesa u vezi sa rukopisima koje razmatraju. Iz postupka izbora recenzenata i odlučivanja o sudbini rukopisa isključuju se članovi Uređivačkog odbora kod kojih postoji sukob interesa. Ako takav sukob interesa postoji, o izboru recenzenata i sudbini rukopisa odlučuje glavni i odgovorni urednik. Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora su dužni da blagovremeno prijave postojanje sukoba interesa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i Uređivački odbor dužni su da sud o rukopisu donesu na osnovu njegovog sadržaja, bez rasnih, polnih/rodnih, verskih, etničkih ili političkih predrasuda.

Urednici i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznete u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju da se koriste za sticanje lične koristi.

Urednici i članovi redakcije dužni su da preduzmu sve razumne mere kako bi identitet recenzenata ostao nepoznat autorima pre, tokom i nakon postupka recenzije i kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima.

OBAVEZE AUTORA

Autori garantuju da rukopis predstavlja njihov originalan doprinos, da nije objavljen ranije i da se ne razmatra za objavljivanje na drugom mestu. Istovremeno predavanje istog rukopisa u više časopisa predstavlja kršenje etičkih standarda. Takav rukopis se momentalno isključuje iz daljeg razmatranja. Autori takođe garantuju da nakon objavljivanja u časopisu *Međunarodna politika* rukopis neće biti objavljen u drugoj publikaciji na bilo kom jeziku bez saglasnosti nosioca autorskih prava.

U slučaju da je poslati rukopis rezultat naučnoistraživačkog projekta ili da je, u prethodnoj verziji, bio izložen na skupu u vidu usmenog saopštenja (pod istim ili sličnim naslovom), detaljniji podaci o projektu, konferenciji i slično, navode se u fusnoti na samom početku teksta. Rad koji je već objavljen u nekom časopisu ne može biti preštampan u *Međunarodnoj politici*.

Autori su dužni da se pridržavaju etičkih standarda koji se odnose na naučnoistraživački rad. Autori garantuju da rukopis ne sadrži neosnovane ili nezakonite tvrdnje i ne krši prava drugih. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

Sadržaj rada

Rad treba da sadrži dovoljno detalja i referenci kako bi se recenzentima, a potom i čitaocima omogućilo da provere tvrdnje koje su u njemu iznesene. Namerno iznošenje netačnih tvrdnji predstavlja kršenje etičkih standarda. Prikazi skupova i knjiga moraju da budu precizni i objektivni.

Autori snose svu odgovornost za sadržaj predatih rukopisa i dužni su da, ako je to potrebno, pre njihovog objavljivanja pribave saglasnost svih lica ili institucija koje su neposredno učestvovala u istraživanju koje je u rukopisu predstavljeno.

Autori koji žele da u rad uključe ilustracije, tabele ili druge materijale koji su već negde objavljeni obavezni su da za to pribave saglasnost nosilaca autorskih prava. Materijal za koji takvi dokazi nisu dostavljeni smatraće se originalnim delom autora.

Autorstvo

Autori su dužni da kao autore navedu samo ona lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa, odnosno dužni su da sva lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa navedu kao autore. Ako su u bitnim aspektima istraživačkog projekta i pripreme rukopisa učestvovala i druga lica koja nisu autori, njihov doprinos treba pomenuti u napomeni ili zahvalnici.

Navođenje izvora

Autori su dužni da ispravno citiraju izvore koji su bitno uticali na sadržaj istraživanja i rukopisa. Informacije koje su dobili u privatnom razgovoru ili korespondenciji sa trećim licima, prilikom recenziranja prijava projekata ili rukopisa i slično, ne smeju se koristiti bez izričite pisane dozvole izvora.

Sukob interesa

Autori su dužni da u radu ukažu na finansijske ili bilo koje druge sukobe interesa koji bi mogli da utiču na iznesene rezultate i interpretacije.

Greške u objavljenim radovima

U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, dužni su da momentalno o tome obaveste urednika ili izdavača i da sa njima sarađuju kako bi se rad povukao ili ispravio.

Predavanjem rukopisa redakciji *Međunarodne politike* autori se obavezuju na poštovanje navedenih obaveza.

PLAGIJARIZAM

Plagiranje, odnosno preuzimanje tuđih ideja, reči ili drugih oblika kreativnog izraza i predstavljanje kao svojih, predstavlja grubo kršenje naučne i izdavačke etike. Plagiranje može da uključuje i kršenje autorskih prava, što je zakonom kažnjivo. Plagijat obuhvata sledeće:

- Doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje ili smišljeno parafraziranje (u cilju prikrivanja plagijata) delova tekstova drugih autora bez jasnog ukazivanja na izvor ili obeležavanje kopiranih fragmenata (na primer, korišćenjem navodnika);
- Kopiranje slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava.

Rukopisi kod kojih postoje jasne indicije da se radi o plagijatu biće automatski odbijeni i autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Ako se ustanovi da je rad koji je objavljen u časopisu plagijat, isti će biti povučen u skladu sa procedurom opisanom pod *Povlačenje već objavljenih radova*, a autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

OBAVEZE RECENZENATA

Recenzenti su dužni da stručno, argumentovano, nepristrasno i u zadatim rokovima dostave uredniku ocenu naučne vrednosti rukopisa.

Recenzenti evaluiraju radove u odnosu na usklađenost teme rada sa profilom časopisa, relevantnost istraživane oblasti i primenjenih metoda, originalnost i naučnu relevantnost podataka iznesenih u rukopisu, stil naučnog izlaganja i opremljenost teksta naučnim aparatom.

Recenzent koji ima osnovane sumnje ili saznanja o kršenju etičkih standarda od strane autora dužan je da o tome obavesti urednika. Recenzent treba da prepozna važne objavljene radove koje autori nisu citirali. On treba da upozori urednika i na bitne sličnosti i podudarnosti između rukopisa koji se razmatra i bilo kojeg drugog objavljenog rada ili rukopisa koji je u postupku recenzije u nekom drugom časopisu, ako o tome ima lična saznanja. Ako ima saznanja da je isti rukopis razmatra u više časopisa u isto vreme, recenzent je dužan da o tome obavesti urednika.

Recenzent ne sme da bude u sukobu interesa sa autorima ili finansijerom istraživanja. Ukoliko postoji sukob interesa, recenzent je dužan da o tome momentalno obavesti urednika.

Recenzent koji sebe smatra nekompetentnim za temu ili oblast kojom se rukopis bavi dužan je da o tome obavesti urednika.

Recenzija mora biti objektivna. Sud recenzenata mora biti jasan i potkrepljen argumentima.

Rukopisi koji su poslani recenzentu smatraju se poverljivim dokumentima. Recenzenti ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznesene u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju se koristiti za sticanje lične koristi.

POSTUPAK RECENZIJE

Primljeni radovi podležu recenziji. Cilj recenzije je da glavnom i odgovornom uredniku pomogne u donošenju odluke o tome da li rad treba prihvatiti ili odbiti i da kroz proces komunikacije sa autorima poboljša kvalitet rukopisa.

Recenzije su dvostruko anonimne – identitet autora je nepoznat recenzentima i obrnuto. Identitet recenzenata ostaje nepoznat autorima i obrnuto pre, tokom i nakon postupka recenzije. Urednici garantuju da će pre slanja rukopisa na recenziju iz njega biti uklonjeni lični podaci autora (pre svega, ime i afilijacija) i da će se preduzeti sve razumne mere kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima. Tokom čitavog procesa, recenzenti deluju nezavisno jedni od drugih. Recenzentima nije poznat identitet drugih recenzenata. Ako odluke recenzenata nisu iste, urednici mogu da traže mišljenje drugih recenzenata.

Rok za okončanje postupka recenziranja je 30 dana od datuma kada recenzenti prime rukopis.

Izbor recenzenata spada u diskreciona prava glavnog i odgovornog urednika i njegovog zamenika. Recenzenti moraju da raspolažu relevantnim znanjima u vezi sa oblašću kojom se rukopis bavi i ne smeju biti iz iste institucije kao autor, niti to smeju biti autori koji su u skorije vreme objavljivali publikacije zajedno (kao koautori) sa bilo kojim od autora podnesenog rada.

Urednici šalju podneti rukopis sa obrascem recenzije dvojici recenzenata koji su stručnjaci za naučnu oblast kojom se rad bavi. Obrazac recenzije sadrži niz pitanja na koja treba odgovoriti, a koja recenzentima ukazuju koji su to aspekti koje treba obuhvatiti kako bi se donela odluka o sudbini jednog rukopisa. U završnom delu obrasca, recenzenti moraju da navedu svoja zapažanja i predloge kako da se podneti rukopis poboljša.

Tokom postupka recenzije urednici mogu da zahtevaju od autora da dostave dodatne informacije (uključujući i primarne podatke), ako su one potrebne za donošenje suda o naučnom doprinosu rukopisa. Urednici i recenzenti moraju da čuvaju takve informacije kao poverljive i ne smeju ih koristiti za sticanje lične koristi.

U slučaju da autori imaju ozbiljne i osnovane zamerke na račun recenzije, urednici će proveriti da li je recenzija objektivna i da li zadovoljava akademske

standarde. Ako se pojavi sumnja u objektivnost ili kvalitet recenzije, urednici će tražiti mišljenje drugih recenzenata.

RAZREŠAVANJE SPORNIH SITUACIJA

Svaki pojedinac ili institucija mogu u bilo kom trenutku da urednicima i/ili Uređivačkom odboru prijave saznanja o kršenju etičkih standarda i drugim nepravilnostima i da o tome dostave neophodne informacije i dokaze.

Provera iznetih navoda i dokaza

- Glavni i odgovorni urednik će u dogovoru sa Uređivačkim odborom odlučiti o pokretanju postupka koji ima za cilj proveru iznesenih navoda i dokaza;
- Tokom tog postupka svi izneseni dokazi smatraće se poverljivim materijalom i biće predloženi samo onim licima koja su direktno uključena u postupak;
- Licima za koja se sumnja da su prekršila etičke standarde biće data mogućnost da odgovore na iznete optužbe.

Odluke u vezi sa utvrđenim kršenjem etičkih standarda donosi glavni i odgovorni urednik u saradnji sa Uređivačkim odborom i, ako je to potrebno, grupom stručnjaka. Predviđene su sledeće mere, a mogu se primenjivati pojedinačno ili istovremeno:

- Objavljivanje saopštenja ili uvodnika u kom se opisuje slučaj kršenja etičkih standarda;
- Slanje službenog obaveštenja rukovodiocima ili poslodavcima autora/recenzenta;
- Bezuslovno odbijanje rukopisa ili povlačenje već objavljenog rada u skladu sa procedurom opisanom pod *Povlačenje već objavljenih radova*;
- Autoru se trajno zabranjuje da objavljuje u časopisu *Međunarodna politika*;
- Upoznavanje relevantnih stručnih organizacija ili nadležnih organa sa slučajem kako bi mogli da preduzmu odgovarajuće mere.

Prilikom rešavanja spornih situacija Uređivački odbor se rukovodi smernicama i preporukama Odbora za etiku u izdavaštvu (*Committee on Publication Ethics – COPE*, <http://publicationethics.org/resources/>).

POVLAČENJE VEĆ OBJAVLJENIH RADOVA

U slučaju kršenja prava izdavača, nosilaca autorskih prava ili autora, povrede profesionalnih etičkih kodeksa, tj. u slučaju slanja istog rukopisa u više časopisa u isto vreme, lažne tvrdnje o autorstvu, plagijata, manipulacije podacima u cilju prevare, kao i u svim drugim slučajevima grubog kršenja etičkih standarda,

objavljeni rad se mora povući. U nekim slučajevima već objavljeni rad se može povući i kako bi se ispravile naknadno uočene greške.

Standardi za razrešavanje situacija kada mora doći do povlačenja rada definisani su smernicama Odbora za etiku u izdavaštvu (*Committee on Publication Ethics – COPE*, <http://publicationethics.org/resources/>), a ista praksa je usvojena i od strane časopisa *Međunarodna politika*.

POLITIKA OTVORENOG PRISTUPA

Časopis *Međunarodna politika* je dostupan u skladu s principima otvorenog pristupa. Objavljuje se i u papirnom i u digitalnom obliku. Članci mogu da budu preuzeti besplatno sa sajta i distribuirani za akademske i druge svrhe. Časopis se rukovodi *Budimpeštanskom deklaracijom o otvorenom pristupu* u kojoj se navodi:

Pod „otvorenim pristupom” [recenziranoj naučnoj literaturi] podrazumeva se njena slobodna raspoloživost na javnom internetu, koja dozvoljava bilo kom korisniku da čita, preuzme, kopira, distribuira, štampa, pretražuje ili usmeri putem linka ka punom tekstu članka, popisuje za potrebe indeksiranja, prosleđuje u vidu podatka ka softveru, i koristi ih za bilo koju zakonitu svrhu, bez finansijskih, pravnih ili tehničkih prepreka osim onih koje su neodvojive od samog pristupa internetu. Jedino ograničenje u pogledu reprodukcije i distribucije, i jedina uloga autorskih prava u ovom domenu, trebalo bi da bude davanje autorima kontrole u pogledu integriteta njihovog rada i prava da budu pravilno prepoznati i citirani.

Časopis omogućuje besplatan pristup svim svojim člancima, bez pretplate i bez ikakvih povezanih troškova. Sadržaj časopisa objavljuje se bez odlaganja (bez tzv. perioda embarga) i materijali mogu biti korišćeni bez traženja posebne dozvole pod uslovom da se navodi referenca ka originalnom dokumentu.

POLITIKA LICENCIRANJA I AUTORSKIH PRAVA

Objavljeni članci će biti distribuirani u skladu sa međunarodnom licencom Creative Commons Attribution ShareAlike 4.0 International license (CC BY-SA), omogućavajući deljenje – kopiranje i ponovnu distribuciju u bilo kom obliku ili mediju – i prilagođavanje – prerađivanje, menjanje ili nadgradnju za bilo koju svrhu, čak i komercijalnu, pod uslovom da se pridaje odgovarajuće priznanje originalnom(ima) autoru(ima), da se obezbedi veza do licence, da se navede da li su izmene napravljene i da se novo delo distribuira pod identičnom licencom kao i originalno delo. Korisnici moraju dati detaljnu referencu na originalni rad, koja sadrži ime(a) autora, naslov objavljenog istraživanja, puni naslov časopisa, tom, broj, raspon stranica i DOI. U elektronskom izdavaštvu, korisnici su takođe obavezni da povežu sadržaj sa originalnim člankom objavljenim u časopisu i korišćenom licencom. Autori mogu da se bave posebnim, dodatnim ugovornim aranžmanima za neekskluzivnu distribuciju objavljene verzije dela časopisa (npr.,

da ga postave u institucionalni repozitorijum ili objave u knjizi), uz potvrdu njegovog prvobitnog objavljivanja u *Međunarodnoj politici*.

Autori zadržavaju autorska prava na svoje radove bez ograničenja. Autori daju izdavaču pravo prvog objavljivanja i druga neisključiva izdavačka prava.

Autor(i) garantuju da je njihov rukopis njihovo originalno delo koje ranije nije objavljeno; da se ne razmatra za objavljivanje na drugom mestu; i da su njegovo objavljivanje odobrili svi koautori, ako ih ima, kao i prećutno ili eksplicitno nadležni organi u ustanovi u kojoj je rad izveden.

Autor(i) potvrđuju da članak ne sadrži neosnovane ili nezakonite izjave i da ne krši prava drugih. Autor(i) takođe potvrđuju da nemaju sukob interesa koji bi mogao uticati na integritet rukopisa i validnost zaključaka predstavljenih u njemu. Ako su uključena dela zaštićena autorskim pravima, Autor(i) snose odgovornost da dobiju pismenu dozvolu od vlasnika autorskih prava. Odgovorni autor (potpisnik) garantuje da ima puna ovlašćenja za tu svrhu u ime drugih autora. Ako Autor(i) koristi bilo koje lične podatke subjekata istraživanja ili drugih pojedinaca, oni potvrđuju da su dobili sve saglasnosti koje se zahtevaju po važećem zakonu i da su se pridržavali smernica izdavača u vezi sa korišćenjem takvih slika ili ličnih podataka.

Po prijemu lektorisane verzije rukopisa, autor(i) se slažu da je u najkraćem roku pažljivo pročitaju, skrenu pažnju Časopisu na bilo kakvu štamparsku grešku i odobre objavljivanje korigovane lektorisane verzije. Autor za dopisivanje je saglasan da obavesti svoje koautore o bilo kom od gore navedenih uslova.

Dok časopis dozvoljava autoru(ima) da deponuje autorovu dostavljenu, prihvaćenu i objavljenu verziju članka u institucionalni repozitorijum i nekomercijalne repozitorijume zasnovane na predmetima, ili da je objave na ličnom veb sajtu autora i veb sajtu odeljenja (uključujući sajtove za društvene mreže, kao što su ResearchGate, Academia.edu, itd.) u bilo kom trenutku nakon objavljivanja, Urednički tim savetuje Autora(e) da deponuje objavljenu verziju.

UGOVOR O LICENCI

Dolepotpisani autor(i) ovim putem daju svoju pravnu saglasnost da *Međunarodna politika*, ISSN 0513-3657 eISSN 2787-0618

objavi članak: _____,

od autora: _____,

uključujući i bilo koju tabelu, ilustraciju ili drugi materijal koji je poslat za objavljivanje kao deo rukopisa, da bude naveden kao prvobitni izdavač u slučaju ponovne upotrebe, i da ga distribuira u svim oblicima i medijima.

Prava akademske izdavačke komunikacije

Razumem da zadržavam autorska prava u članku i da se na *Međunarodnu politiku* ne prenose prava na patente, zaštitne znakove ili druga prava intelektualne svojine. Kao autor, razumem da ću imati ista prava ponovne upotrebe članka kao ona koja su predviđena za treća lica (korisnike članka), u okviru licence *Creative Commons Attribution ShareAlike 4.0 International/ Autorstvo – Deliti pod istim uslovima 4.0 Međunarodna* (CC BY-SA 4.0).

Prava korisnika

Izdavač će primeniti licencu CC BY-SA 4.0 na članak objavljen u *Međunarodnoj politici* na njegovoj internet platformi u skladu s principima otvorenog pristupa.

Potpis(i) autora

Datum

ODRICANJE ODGOVORNOSTI

Stavovi izneti u objavljenim radovima ne izražavaju stavove uredništva i Uređivačkog odbora. Autori preuzimaju pravnu i moralnu odgovornost za ideje iznete u svojim radovima. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

UPUTSTVO ZA AUTORE

Međunarodna politika je četvorumesečnik koji izlazi u aprilu, septembru i decembru svake godine. Časopis objavljuje članke na srpskom i na engleskom jeziku.

Časopis objavljuje recenzirane originalne i pregledne članke i prikaze knjiga iz oblasti međunarodnih odnosa, spoljne politike, međunarodnog javnog prava i međunarodne ekonomije.

Originalni istraživački članak predstavlja rezultate istraživanja sa jasnim doprinosom proširenju i/ili produbljivanju postojećeg znanja. Treba ga postaviti tako da ima sledeće delove: kontekst i cilj istraživanja; jasno objašnjenje teorijske osnove (pregled literature) u uvodu; hipoteza ili istraživačko pitanje; primenjene metode; prezentaciju i objašnjenje rezultata; i zaključak koji govori o glavnim nalazima istraživanja, hipotezi ili istraživačkom pitanju.

Pregledni članak pruža sveobuhvatan rezime istraživanja o određenoj temi ili perspektivu o stanju na terenu opisujući trenutne oblasti dogovora, kao i kontroverze i debate. Pregledni članak identifikuje praznine u znanju i najkritičnija istraživačka pitanja na koja još uvek nije odgovoreno. Takođe sugeriše pravce za buduća istraživanja.

Recenzija knjige je sistematski opis i/ili kritička analiza kvaliteta i značaja knjige, uređenog toma ili udžbenika. Recenzija knjige treba da sadrži opšti opis teme ili problema o kome se knjiga bavi, rezime glavnog argumenta knjige, osnovne informacije o autoru, pregled sadržaja knjige, prednosti i slabosti, i sažetak mišljenja recenzenta o knjizi.

Uslov za uzimanje u razmatranje priloga je da budu pripremljeni u skladu sa sledećim uputstvima..

I – Uputstvo za pisanje članaka

1. Članci treba da sadrže od 5.000 do 8.000 reči.
2. Članke pisati latinicom, korišćenjem fonta *Times New Roman*, veličine 12, sa brojevima stranica u donjem desnom uglu..
3. Iznad naslova članka treba napisati ime i prezime autora članka.

4. Ime i prezime autora/a članka (i eventualno zvanje), naziv ustanove u kojoj je zaposlen i njeno sedište, kao i adresa autora za kontakt (poštanska, institucionalna ili elektronska), i ORCID ID treba napisati u prvoj fusnoti.
5. Apstrakt se prilaže i na srpskom i na engleskom jeziku i u njemu autor treba da ukaže na istraživačko pitanje, najbitnije hipoteze, kontekst i zaključke istraživanja. Apstrakt treba da sadrži do 200 reči, a ispod njega autor navodi do 10 ključnih reči.
6. Latinske, starogrčke i druge ne-engleske reči i izrazi u tekstu navode se u *italic*-u (npr. *status quo*, *a priori*, *de facto*, *acquis communautaire*, itd.).
7. U tekstu moraju biti data puna imena, nikako inicijali. Strano ime i prezime treba pisati u srpskoj transkripciji, s tim što se prilikom prvog pominjanja u tekstu mora navesti kako glase u originalu, i to u zagradi posle srpske transkripcije.
8. Fusnote je neophodno pisati na dnu strane (opcija Footnote), a oznake za fusnote stavljati isključivo na kraju rečenice.

Podatke o navedenoj bibliografskoj jedinici u fusnotama treba navesti u skladu sa sledećim sugestijama:

a) Monografije

Puno ime i prezime autora, naslov monografije (u *Italic*-u), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, ukoliko se citira jedna strana izvora navodi se broj strane, ukoliko se navodi više stranica koristi se srednja crta bez razmaka pre i posle (npr. 123; 22–50).

Kada se navodi zbornik radova na srpskom jeziku koji je priredila jedna osoba, stavlja se (ur.) ili (prir.) sa tačkom u oba slučaja. Sa druge strane, kada se radi o više urednika monografije na srpskom jeziku stavlja se (urs), bez tačke.

Kada se navodi priređeni zbornik radova na engleskom jeziku koji je priredilo više priređivača, iza imena priređivača se u zagradama stavlja (eds), bez tačke. Ako se radi o jednom priređivaču, stavlja se (ed.), sa tačkom.

Primeri:

Bogdan Stojanović, *Teorija denuklearizacije: zašto države prekidaju programe nuklearnog naoružanja?*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2021, 205.

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, 107.

John Gillingham, *European Integration 1950–2003*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, 221.

Duško Lopandić (ed.), *Regional initiatives in Southeast Europe: multilateral cooperation programs in the Balkans*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2001, 24–32.

Theodor Winkler, Brana Marković, Predrag Simić & Ognjen Pribićević (eds), *European Integration and the Balkans*, Center for South Eastern European Studies, Belgrade & Geneva Centre for the Democratic Control of the Armed Forces, Geneva, 2002, 234–7

b) Članci u naučnim časopisima

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (*Italic*), broj toma, broj izdanja, str. od-do. Brojevi stranica se odvajaju srednjom crticom (–), bez razmaka. Ukoliko su neki podaci nepotpuni neophodno je to i naglasiti.

Primeri:

Michael Levi, “The Organisation of Serious Crimes”, in: Mike Maguire, Rod Morgan & Robert Reiner (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, Oxford, 2003, 878–84. (878–9 ili 878).

Robert J. Bunker & John. R. Sullivan, “Cartel Evolution: Potentials and Consequences”, *Transnational Organized Crime*, vol. 4, no. 2, Summer 1998, 55–76.

c) Članci u dnevnim novinama i časopisima

Navesti ime autora (ili inicijale ukoliko su samo oni navedeni), naslov članka — pod znacima navoda, ime novine ili časopisa (*Italic*) datum — napisan arapskim brojevima, broj strane/stranica.

Primer:

John Gapper, “Investor votes should count”, *The Financial Times*, 17 April 2006, 9.

d) Navođenje dokumenata

Navesti naziv dokumenta (pod znacima navoda), član, tačku ili stav na koji se autor poziva, časopis ili službeno glasilo u kome je dokument objavljen (*Italic*, broj toma, broj izdanja, mesto i godinu izdanja).

Primeri:

“Resolution 1244 (1999)”, Security Council of the United Nations, 10 June 1999.

“Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine”, *Službeni list APV*, 17/91, Novi Sad, 18. jun 1991, 1–14.

e) Navođenje izvora sa Interneta

Ime autora, naziv dela ili članka, puna Internet adresa koja omogućava da se do navedenog izvora dođe ukucavanjem navedene adrese, datum pristupanja stranici na Internetu, broj strane (ukoliko postoji i ako je prilog objavljen u PDF-u).

Primer:

Maureen Lewis, *Who is Paying for Health Care in Eastern Europe and Central Asia?*, IBRD & World Bank, Washington D.C, 2000, [http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/\\$File/Who+is+Paying+text.pdf](http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/$File/Who+is+Paying+text.pdf), 14/09/2004, 3.

f) Ponavljanje ranije navedenih izvora

Kada se pozivamo na izvor koji je već ranije navođen u tekstu posle drugih fusnota, obavezno treba staviti ime i prezime autora, naslov izvora, zatim op. cit. I na kraju broj strane (npr. Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", op. cit., 879). Ibid. ili ibidem koristiti isključivo pri navođenju izvora navedenog u prethodnoj fusnoti, uz naznaku broja strane/stranica, ukoliko je novi navod iz tog izvora (npr. Ibid., 11).

9. Na kraju članka prilaže se bibliografija koja treba da sadrži sve izvore i literaturu navođene u tekstu, a u formi kakva je navedena u uputstvu za fusnote. Jedina razlika je što se u bibliografiji obavezno navodi prvo prezime pa ime autora citiranog rada, i celokupna bibliografija se organizuje prema abecednom redosledu početnog imena navođenih autora (ili naziva korišćenih dokumenata).

II – Uputstvo za pisanje prikaza knjiga

1. Prikazi skupova i knjiga ne smeju biti duži od dve i po stranice Word formata (prored *single*), odnosno ne smeju sadržati više od 1.200 reči (8.800 znakova sa razmacima).
2. Na početku prikaza navode se bibliografske odrednice knjige u skladu sa pravilima koja su navedena za navođenje monografija u fusnotama, s tim što na kraju treba navesti ukupan broj stranica (npr. 345 str. p. 345).
3. Prikazi knjiga i skupova moraju sadržati fusnote.
4. Autor može navesti i nadnaslov prikaza knjige ili skupa velikim slovima — veličina slova 14, što je podložno izmenama od strane redakcije časopisa.
5. Veličina slova, font i poravnanje teksta treba da budu u skladu sa ranije navedenim sugestijama za pisanje članaka.
6. Na kraju prikaza navodi se puno ime i prezime autora u Italic-u, s tim što se prezime u celini piše velikim slovima (npr. *Žaklina NOVIČIĆ*).

Uredništvo

EDITORIAL POLICY

JOURNAL DESCRIPTION, OBJECTIVES, AND SCOPE

International Politics is a peer-reviewed, open-access scientific journal published by the Institute of International Politics, a leading scientific institution in the region dedicated to the research of international relations. This interdisciplinary journal has been publishing original, analytical, theoretical, review, and expert papers on a wide range of topics in contemporary international political, economic, and legal relations for more than 70 years. The journal *International Politics* aims to publish high-quality research on a wide range of international and foreign policy issues in its three yearly issues. In that context, the journal investigates the policies of the most important actors who shape contemporary international relations. Topics dedicated to various territorial and ethnic conflicts and disputes, from interstate to intrastate, as well as their wider regional and global political, economic, and legal implications, are also relevant. Other issues affecting contemporary international relations are also significant for the journal, such as global trade, economic and energy relations, international and regional integration, various forms of terrorism and fundamentalism, as well as the challenges posed by the migrant crisis, the global spread of infectious diseases, and nuclear capacity in the world. Therefore, this scientific journal is based on an open and broad approach to the subject area, giving priority to contributions that offer open and theoretically and practically grounded points of view on current international processes. In this way, the journal tries to explain diverse and insufficiently researched phenomena on the international stage.

RESPONSIBILITIES OF THE PUBLISHING COUNCIL, EDITORS, AND EDITORIAL BOARD

The Publishing Council is an advisory body that actively contributes to the development of the journal. Members of the Council are responsible for helping the journal grow and promoting it. They are also supposed to encourage experts in the field of scientific research on the political, security, economic, and legal aspects of international relations to write for or review the journal, as well as write editorials, reviews, and comments on works.

The Editor-in-Chief of *International Politics* makes the final decision on which manuscripts will be published. When making a decision, the Editor-in-

Chief is guided by the editorial policy, taking into account legal regulations related to defamation, copyright infringement, and plagiarism.

The Editor-in-Chief and Deputy Editor-in-Chief retain the discretionary right to evaluate and reject received manuscripts without peer review if they determine that manuscripts do not correspond to the content and formal standards for writing scientific research articles and the thematic requirements of editorial policy. Articles that do not meet the technical standards prescribed in the *Instructions to Authors*, even if the content is correct, will be returned to the authors for alignment. In regular circumstances, the editorial office will inform authors whether their articles are accepted or not and if the review procedure is initiated within seven days from the date of manuscript receipt.

The Editor-in-Chief, the Deputy Editor-in-Chief, and the members of the Editorial Board must not have any conflict of interest related to manuscripts they consider. Any member of the Editorial Board with a conflict of interest will be excluded from the procedure of selecting reviewers and deciding the fate of manuscripts. If such a conflict of interest exists, the Editor-in-Chief determines the reviewers and the future of manuscripts. The Editor-in-Chief, the Deputy Editor-in-Chief, and the members of the Editorial Board are obliged to report the conflicts of interest promptly.

The Editor-in-Chief, the Deputy Editor-in-Chief, and the Editorial Board are obliged to evaluate manuscripts based on their content, without any racial, sexual/gender, religious, ethnic, or political prejudices.

The editors and members of the Editorial Board must not use unpublished material from submitted manuscripts for their own research without express written permission from the authors. The information and ideas presented in submitted manuscripts must be kept confidential. They must not be used for gaining personal benefit.

The editors and members of the editorial office are obliged to take all reasonable measures so that the identities of reviewers remain unknown to authors before, during, and after the review process and to keep authors' identities anonymous to reviewers.

AUTHORS' OBLIGATIONS

Authors warrant that manuscripts represent their original contributions, which have not been published before and are not being considered for publication elsewhere. Simultaneous enrollment of the same manuscript in several journals represents a violation of ethical standards. Such a manuscript is immediately excluded from further consideration. The authors also guarantee that after the manuscript is published in the journal *International Politics*, it will not be published in any other publication or journal without the permission of the copyright holder.

In the case that the submitted manuscript is the result of a scientific research project or that, in the previous version, it was presented at a conference in the form of an oral presentation (under the same or similar title), more detailed information about projects, conferences, and the like should be listed in the footnote at the very beginning of the manuscript. An article published in another journal cannot be reprinted in *International Politics*.

Authors must adhere to the applicable ethical standards related to scientific research work. Authors guarantee that their manuscripts do not contain unfounded or illegal claims and do not violate the rights of others. The publisher will not bear responsibility in the case of any requests for damages.

Content of articles

An article should contain enough details and references to allow reviewers and readers to verify the claims presented. Intentionally making false claims is a violation of ethical standards. Conferences and book reviews must be accurate and objective.

Authors bear all responsibility for the content of submitted manuscripts. They are obliged, if necessary, to obtain the consent of all persons or institutions that directly participated in the research presented in the manuscript before its publication.

Authors who wish to include illustrations, tables, or other materials that have already been published elsewhere are obliged to obtain consent from copyright holders. Material for which no such proof has been submitted will be considered the author's original work.

Authorship

Authors are obliged to list as authors only those persons who have significantly contributed to the content of the manuscript, i.e., all persons who have contributed considerably to the content of the manuscript must be cited as authors. If other persons who are not authors have participated in essential aspects of the research project and the manuscript preparation, their contributions should be mentioned in a note or acknowledgment.

Citation of sources

Authors are obliged to correctly cite sources that have significantly influenced research and manuscript content. The information obtained in private conversations or correspondence with third parties may not be used without the express written permission of the source.

Conflicts of interest

Authors are obliged to indicate financial or any other conflicts of interest that could affect the presented results and interpretations.

Errors in published articles

If an author finds an important error in their article after it has been published, they are required to notify the editor or publisher immediately and cooperate with them to withdraw the article or correct the article.

By submitting the manuscript to the editorial office of *International Politics*, the authors commit to complying with the stated obligations.

PLAGIARISM

Plagiarism, i.e., taking other people's ideas, words, or other forms of creative expression and presenting them as one's own, is a gross violation of scientific and publishing ethics. Plagiarism can also include copyright infringement, which is punishable by law. Plagiarism includes the following:

- Verbatim or nearly verbatim copying or intentional paraphrasing (to hide plagiarism) of parts of other authors' works without clearly indicating the source or labeling the copied fragments (for example, by using quotation marks);
- Copying pictures or tables from other people's work without proper attribution of the source and/or without the permission of the author or copyright holders.

Manuscripts, where there is a clear indication of plagiarism, will be automatically rejected and their authors will be permanently banned from publishing in the journal.

If it is found that the article published in the journal is plagiarized, the article will be withdrawn in accordance with the procedure described under *Withdrawal of already published articles*, and the authors will be permanently prohibited from publishing in the journal.

REVIEWERS' OBLIGATIONS

Reviewers are obliged to provide the editor with a professional, well-argued, impartial assessment of the scientific value of articles within the given deadlines.

Reviewers evaluate articles in relation to the compliance of the articles' topic with the journal's profile, the relevance of the researched area and applied methods, the originality and scientific relevance of the data presented in

manuscripts, the style of scientific presentation, and the use of scientific apparatus in the text.

A reviewer who has well-founded suspicions or knowledge of ethical standards' violations by an author is obliged to inform the editor about it. A reviewer should recognize important published works not cited by their authors. He should also alert the editor to important similarities and coincidences between manuscripts under consideration or of any other published articles or manuscripts that are in the review process in another journal, if he/she has personal knowledge of this fact. If a reviewer has knowledge that the same manuscript is being considered in several journals at the same time, the reviewer is obliged to inform the editor about it.

A reviewer must not have a conflict of interest with authors or a research financier. If there is a conflict of interest, a reviewer is obliged to inform the editor about it immediately.

If a reviewer believes he or she is incompetent for the topic or area of the manuscript, the editor must be notified immediately.

Reviews must be objective. The judgment of reviewers must be clear and supported by arguments.

Manuscripts sent to reviewers are considered confidential documents. Reviewers may not use unpublished material from submitted manuscripts for their research without the express written permission of the authors, and information and ideas expressed in submitted manuscripts must be preserved as confidential and may not be used for personal gain.

Received articles are subject to peer review. The review aims to help the Editor-in-Chief decide whether the article should be accepted or rejected and, through the process of communication with the authors, improve the manuscript's quality.

Reviews are doubly anonymous: authors' identities are unknown to reviewers, and vice versa. The identity of reviewers remains unknown to authors and vice versa before, during, and after the review process. Editors guarantee that the personal data of authors (primarily, name and affiliation) will be removed from manuscripts before they are sent for review and that all reasonable measures will be taken so that the identities of authors remain unknown to reviewers. Throughout the process, reviewers act independently of each other. Reviewers do not know the identities of other reviewers. If the decisions of reviewers are not the same, editors may seek the opinion of other reviewers.

The deadline for completing the review process is 30 days from the date when reviewers receive the manuscript.

The choice of reviewers falls within the discretionary rights of the Editor-in-Chief and the Deputy Editor-in-Chief. Reviewers must have relevant knowledge related to the field that manuscripts deal with. Reviewers cannot be authors who

have recently co-authored publications with any of the authors of submitted articles, nor can they be from the same field institutions as authors.

Editors send submitted manuscripts with a peer review form to two reviewers who are experts in the scientific field the articles deal with. The review form contains a series of questions that need to be answered and which indicate to reviewers which aspects should be covered in order to make a decision about the fate of a manuscript. In the final part of the form, reviewers must provide their observations and suggestions on how to improve the submitted manuscript.

During the review process, editors may require authors to provide additional information (including primary data) if it is needed to make a judgment about the scientific contribution of the manuscript. Editors and reviewers must keep such information confidential and must not use it for personal gain.

In cases where authors have serious and well-founded objections to reviews, editors will check whether the review is objective and whether it meets academic standards. If there is doubt about the objectivity or quality of the review, editors will seek the opinion of other reviewers.

DISPUTE RESOLUTION

Any individual or institution can report violations of ethical standards or other irregularities at any time and provide the necessary information and evidence to editors and/or the Editorial Board.

Verification of the allegations and evidence presented

- The Editor-in-Chief, in agreement with the Editorial Board, will decide on the initiation of the procedure aimed at checking the presented allegations and evidence;
- During that procedure, all presented evidence will be considered confidential and will be presented only to the persons directly involved in the procedure;
- Persons suspected of violating ethical standards will be given the opportunity to respond to the accusations.

Decisions regarding the established violations of ethical standards are made by the Editor-in-Chief in cooperation with the Editorial Board and, if necessary, with a group of experts. The following measures are planned and can be applied individually or simultaneously:

- Publishing a press release or an editorial describing the breach of ethical standards;
- Sending official notice to managers or employers of an author/reviewer;
- Unconditional rejection of manuscripts or withdrawal of already published articles in accordance with the procedure described under *Withdrawal of already published articles*;

- The author is permanently prohibited from publishing in *International Politics*;
- Informing the relevant professional organizations or authorities about the case so that they can take appropriate measures.

When resolving disputed situations, the Editorial Board is guided by the guidelines and recommendations of the Committee on Publication Ethics (Committee on Publication Ethics - COPE, <http://publicationethics.org/resources/>).

WITHDRAWAL OF ALREADY PUBLISHED ARTICLES

In the case of violation of the rights of publishers, copyright holders, or authors, violations of professional ethical codes, i.e., in the case of sending the same manuscripts to several journals at the same time, false claims of authorship, plagiarism, manipulation of data for the purpose of fraud, as well as in all other cases of gross violation of ethical standards, the published article must be withdrawn. In some cases, an already published article can be withdrawn in order to correct subsequently observed errors.

Standards for resolving situations when an article must be withdrawn are defined by the guidelines of the Committee on Publication Ethics (Committee on Publication Ethics - COPE, <http://publicationethics.org/resources/>), and the same practice was also adopted by *International Politics*.

OPEN ACCESS POLICY

International Politics is available in accordance with the principles of open access. It is published in both paper and digital form. Articles can be downloaded free of charge from the site and further distributed for academic and other purposes. The journal is guided by the *Budapest Declaration* on Open Access, which states:

Under “open access” [peer-reviewed scientific literature], it is understood as its free availability on the public Internet, which allows any user to read, download, copy, distribute, print, search, or direct via a link to the full text of the article, sign for the purposes of indexing, forward in the form of data to software, and use it for any lawful purpose, without financial, legal, or technical obstacles other than those that are inseparable from internet access itself. The only restriction on reproduction and distribution, and the sole purpose of copyright in this domain, should be to give authors control over the integrity of their work and the right to be properly recognized and cited.

The journal provides free access to all its articles without subscriptions or any associated costs. The content of the journal is published without delay (without the so-called embargo period), and materials can be used without asking for special permission provided that the reference to the original document is cited.

LICENSING AND COPYRIGHT POLICY

The published articles will be disseminated in accordance with the Creative Commons Attribution ShareAlike 4.0 International license (CC BY-SA), allowing to share – copy and redistribute in any form or medium – and adapt – remix, transform, and build upon it for any purpose, even commercially, provided that an appropriate credit is given to the original author(s), a link to the license is provided, it is stated whether changes have been made and the new work is disseminated under the identical license as the original work. The users must provide a detailed reference to the original work, containing the author name(s), title of the published research, full journal title, volume, issue, page span and DOI. In electronic publishing, users are also required to link the content with both the original article published in the journal and the licence used. The authors may pursue separate, additional contractual arrangements for the nonexclusive distribution of the journal's published version of the work (e.g., post it to an institutional repository or publish it in a book), with an acknowledgement of its initial publication in *The International Politics*.

Author(s) retain the copyright of their papers without restrictions. Author(s) grant the publisher the right of first publication, and other non-exclusive publishing rights.

The Author(s) warrant that their manuscript is their original work that has not been published before; that it is not under consideration for publication elsewhere; and that its publication has been approved by all co-authors, if any, as well as tacitly or explicitly by the responsible authorities at the institution where the work was carried out.

The Author(s) affirm that the article contains no unfounded or unlawful statements and does not violate the rights of others. The author(s) also affirm that they hold no conflict of interest that may affect the integrity of the Manuscript and the validity of the findings presented in it. If copyrighted works are included, the Author(s) bear responsibility to obtain written permission from the copyright owners. The Corresponding author, as the signing author, warrants that he/she has full power to make this grant on behalf of the Author(s). If the Author(s) are using any personal details of research subjects or other individuals, they affirm that they have obtained all consents required by applicable law and complied with the publisher's policies relating to the use of such images or personal information.

Upon receiving the proofs, the Author(s) agree to promptly check the proofs carefully, correct any typographical errors, and authorize the publication of the corrected proofs.

The Corresponding author agrees to inform his/her co-authors, of any of the above terms.

While the Journal allows Author(s) to deposit Author's submitted, accepted and published version of the article in an institutional repository and non-commercial subject-based repositories, or to publish it on Author's personal

website and departmental website (including social networking sites, such as ResearchGate, Academia.edu, etc.) at any time after publication, the Editorial team advises Author(s) to deposit the published version

LICENSE AGREEMENT

The undersigned author(s) hereby grant *International Politics*, ISSN 0513-3657 eISSN 2787-0618 their legal consent

to publish the article: _____,

from the author: _____,

including any table, illustration, or other material submitted for publication as part of the manuscript, to be listed as the original publisher in case of reuse, and distribute in all forms and media.

Scholarly publishing and communication rights

I understand that I retain the copyright of the article, and I do not transfer patent rights, trademarks, or other intellectual property rights to *International Politics*. As the author, I understand that I will have the same rights to reuse the article as those intended for third parties (users of the article) under the Creative Commons Attribution ShareAlike 4.0 International Copyright License (CCBY-SA 4.0).

User rights

The publisher will apply the CC BY-SA 4.0 license to the article published in *International Politics* on its Internet platform in accordance with the principles of open access.

Signature(s) of the Author(s)

Date

DISCLAIMER OF LIABILITY

The views expressed in the published articles do not express the views of the Editorial Office and the Editorial Board. Authors assume legal and moral responsibility for the ideas expressed in their works. The publisher will not bear any liability in the event of any damage claims.

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

International Politics is a four-monthly scientific journal published in April, September, and December every year. The journal publishes articles in Serbian and English.

The journal publishes peer-reviewed original and reviewed articles and book reviews in the fields of international relations, foreign policy, international public law, and international economics.

The original research article presents the research results with a clear contribution to expanding and/or deepening existing knowledge. It should be set up so that it has the following parts: an overview of the situation and the goal of the research; a clear explanation of the theoretical background (review of literature) in the introduction; a hypothesis or research question; applied methods; a presentation and explanation of the results; and a conclusion that talks about the main research findings, hypothesis, or research question.

A review article provides a comprehensive summary of research on a certain topic or a perspective on the state of the field by describing current areas of agreement as well as controversies and debates. The review article identifies gaps in knowledge and the most critical research questions that still haven't been answered. It also suggests directions for future research.

A book review is a systematic description and/or critical analysis of the quality and significance of a book, edited volume, or textbook. A book review should include a general description of the topic or problem the book is about, a summary of the book's main argument, basic information about the author, an overview of the book's contents, strengths, and weaknesses, and a summary of the reviewer's opinion of the book.

For contributions to be considered, they must be prepared according to the instructions below:

I – Instructions for Writing Articles

1. Articles should contain 5,000 to 8,000 words.
2. Articles should be written in English or Serbian, using Times New Roman font size 12, with page numbers in the lower right corner.
3. The name and surname of the article's author should be written above the article's title.
4. The name and surname of the author/s of the article (and eventual title), the name of the institution where he/she is employed and its headquarters, as well as the author's address for correspondence (postal, institutional, or electronic), and ORCID ID should be written in the first footnote.
5. If the author wants to let readers know that some of the views in the article are his or her own and not those of the institution where he or she works,

he or she must add a special footnote with the symbol * to the end of the title of the article, where it will be specifically mentioned.

6. The abstract is attached in both Serbian and English, and the author should indicate the research question, the most essential hypotheses, context, and research conclusions. The abstract should contain up to 200 words, and below that, the author should list up to 10 keywords.
7. Latin, ancient Greek, and other non-English words and phrases (like *status quo*, *a priori*, *de facto*, *acquis communautaire*, etc.) should be written in italics in the text.
8. Footnotes must be written at the bottom of the page (Footnote option), and footnotes' labels should be exclusively put at the end of the sentence.

Following these suggestions, the footnotes should include information about the specified bibliographic unit:

a) Monographs

The full name of the author, the title of the monograph (in italics), the name of the publisher, the place of publication, and the year of publication. If only one page of the source is cited, the page number should be indicated; if more than one page is mentioned, the middle line is used without a space (for example, 123; 22–50).

When a collection of papers, which one person has edited, is cited, it should be written (ed.) with a period. On the other hand, when there are more editors, it should be written (eds) without a period.

Examples:

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, 107.

John Gillingham, *European Integration 1950–2003*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, 221.

Duško Lopandić (ed.), *Regional initiatives in Southeast Europe: multilateral cooperation programs in the Balkans*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2001, 24–32.

Theodor Winkler, Brana Marković, Predrag Simić & Ognjen Pribićević (eds), *European Integration and the Balkans*, Center for South Eastern European Studies, Belgrade & Geneva Center for the Democratic Control of the Armed Forces, Geneva, 2002, 234–7.

b) Articles in scientific journals

The full name and surname of the author, the article's title (in quotation marks), the journal's name (italic), the volume number, issue number, and page

number from- to. The page numbers are separated by a dash (-) without a space. If some data are incomplete, it is necessary to emphasize that.

Examples:

Michael Levi, "The Organization of Serious Crimes," in: Mike Maguire, Rod Morgan & Robert Reiner (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, Oxford, 2003, 878–84. (878–9 or 878).

Robert J. Bunker & John R. Sullivan, "Cartel Evolution: Potentials and Consequences", *Transnational Organized Crime*, Vol. 4, No. 2, Summer 1998, 55–76.

c) Articles in daily newspapers and magazines

Specify the author's name (or initials if only those are given), the article's title in quotation marks, the name of the newspaper or magazine in italics, the date in Arabic numerals, and the page number(s).

Example:

John Gapper, "Investor votes should count", *The Financial Times*, 17 April 2006, 9.

g) Citing documents

Specify the name of the document (in quotation marks), the article, point, or paragraph to which the author is referring, and the name of the journal or official journal where the document was published (in italics), with the volume number, issue number, place, and year of publication.

Examples:

"Resolution 1244 (1999)", Security Council of the United Nations, 10 June 1999.

"Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine", *Službeni list APV*, 17 /91, Novi Sad, 18. jun 1991, 1–14.

d) Citing internet sources

The name of the author, the title of the work or article, the full Internet address, which allows the specified source to be reached by typing the specified address, the date of accessing the page on the Internet, the page number (if any), and if the attachment is published in PDF.

Example:

Maureen Lewis, *Who is Paying for Health Care in Eastern Europe and Central Asia?*, IBRD & World Bank, Washington D.C, 2000, <http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care>

+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/\$File/Who+is+Paying+text.pdf, 14/09/2004, 3.

f) Repetition of previously mentioned sources

When we refer to a source that has already been cited in the text, after other footnotes, the author's name and surname, the title of the source, then op. cit., and finally the page number must be written (e.g., Michael Levi, "The Organization of Serious Crimes", op. cit., 879). Ibid. or Ibidem is to be used exclusively when citing the source mentioned in the previous footnote, with an indication of the number of the page/pages if the new statement is from that source (e.g., Ibid., 11).

At the end of the article, a bibliography is attached, which should contain all the sources and literature cited in the text in the form stated in the footnotes guide. The only difference is that in a bibliography, it is mandatory to put the author's last name first and then their first name, and the entire bibliography is organized in alphabetical order by the first names of the authors cited (or the names of the documents used).

II – Instructions for Writing Book Review

1. Book Review shouldn't be longer than two and a half pages in Word format (single spacing), or more than 1,200 words (8,800 characters with spaces).

2. At the beginning of the review, the bibliographic references of the book are cited according to the rules for listing monographs in footnotes. In the end, the total number of pages should be listed (for example, p. 345).

3. Book Review must contain footnotes.

4. The author can specify the title of the review of the book or collection in capital letters — font size 14, which is subject to change by the editorial office of the journal.

5. The font size, font, and alignment of the text should be in accordance with the previously mentioned suggestions for writing articles.

6. At the end of the review, the author's full name and surname are stated in italic, with the entire surname written in capital letters (e.g., Žaklina NOVIČIĆ).

Editorial Office

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

327

MEĐUNARODNA politika / glavni i odgovorni urednik
Ana Jović-Lazić. - God. 1, br. 1 (1950)-
. - Beograd : Institut za međunarodnu politiku i privredu,
1950- (Beograd : Donat Graf). - 24 cm

Tri puta godišnje. - Drugo izdanje na drugom medijumu
: Međunarodna politika (Online) = ISSN 2787-0618
ISSN 0543-3657 = Međunarodna politika COBISS.SR-ID
3092482

COBISS.SR-ID 3092482

IZDANJA

INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

ČASOPISI:

Međunarodna politika, naučni časopis na srpskom i engleskom jeziku

The Review of International Affairs, naučni časopis na engleskom jeziku

Međunarodni problemi, naučni časopis na srpskom i engleskom jeziku

Evropsko zakonodavstvo, naučno-stručni časopis za pravo Evropske unije

KNJIGE:

Михајло Вучић, Марко Новаковић, *Спољна и безбедносна политика ЕУ у савременим међународним односима: изабрани осврти на случајеве из праксе*, 2025, 325 стр.

Јелица Горданић, *Уједињене нације – успон и пад једне идеје*, 2025, 284 стр.

80 Years Since the End of World War II: Changes in International Relations 1945–2025, Dušan Proroković, Rich Mifsud, Rudy B. Baker, Zuokui Liu (Eds.), 2025, 224 p.

Ivona Lađevac, Branislav Đorđević, Sanja Filipović, Katarina Zakić, Aleksandar Mitić, Nenad Stekić, Pavle Nedić, *Year in Rewind: Serbia's COMPASS for 2024*, 2025, 54 p.

Радослав Балтезаревић, *Нове технологије и глобална економија*, 2025, 135 стр.

Жаклина Новичић, *Легитимитет међународног поретка*, 2024, 91 стр.

Сања Јелисавац Трошић, Митко Арнаулов, *Улога регионалне сарадње у савременим међународним односима*, 2024, 203 стр.

Слободан С. Поповић, *Загонетка у мозаику поретка „кинеског сна“ Шангајска организација за сарадњу*, 2024, 450 стр.

Aleksandar Mitić, *Global Strategic Narrative Wars*, 2024, 314 p.

Мирољуб Кршљанин, *Односи Југославије са СССР и Француском између два рата: огледи из дипломатске историје*, 2024, 107 стр.

Жарко В. Обрадовић, *Кина и Србија: огледи о улози НР Кине у савременом свету, значају иницијативе „Појас и пут“, „Челичном пријатељству“ Кине и Србије и геополитичкој димензији простора Балкана*, 2024, 215 стр.

Harvesting the winds of change: China and the global actors, Volume I, Aleksandar Mitić, Katarina Zakić (Eds.), hard cover, 2024, 506 p.

Harvesting the winds of change: China and the global actors, Volume II, Aleksandar Mitić, Katarina Zakić (Eds.), hard cover, 2024, 546 p.

Дуг одјек 1999., Јекатерина Ентина (ур.), 2024, броширано, 242 стр.

Јелица Горданић, *Невладине организације у међународном праву*, броширано, 2024, 282 стр.

Невена Станковић, *Србија и Европска унија: спољнополитичке дилеме, ограничења, импликације – Поглавља 35 и 31*, броширано, 2024, 218 стр.

Геостратегија Индо-Пацифика: велики полигон глобалног сучељавања, Небојша Вуковић, Михајло Копања (ур.), броширано, 2024, 308 стр.